

Právněhistorické studie

50/3

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: Mgr. Kamila Stloukalová

Členové: prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M., prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. KUL, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks. prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

<http://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Veliký znak republiky Československé v Katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha.
Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Znak_katedrала_praha_2299_\(02\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Znak_katedrала_praha_2299_(02).JPG)

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2020

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2020

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial.....	9
----------------	---

Studie

<i>Jakub Razim</i> Klášter Hradiště ve sporu o domašovský les. Příspěvek k dějinám mezního práva ve středověku	11–33
<i>Marek Starý</i> Kupní smlouvy k lenním statkům frýdlantského knížectví (vévodství).....	35–91
<i>Miroslav Šepták</i> Historické souvislosti vzniku rakouské ústavy 1920.....	93–102
<i>Jiří Šouša jr.</i> František Xaver Hodač jako spoluvůrce norem pracovního práva mezinárodní povahy v letech 1919–1924.....	103–130

Studentské práce

<i>Pavel Záliš</i> Magie v <i>Lex Duodecim tabularum</i>	131–141
<i>Jakub Stromšík</i> Vývoj pojmu osoba v právu a jeho reflexe v ABGB a v občanském zákoníku z roku 2012.....	143–177
Výběr z nové právněhistorické literatury	179–180

Recenze

Tretera, J. R. – Horák, Z. (eds.). <i>Spiritual Care in Public Institutions in Europe</i> (Jan Beránek)	181–183
Kuklík, J. <i>Příběh československé ústavy 1920. I. díl: Příprava a přijetí ústavní listiny</i> (Pavel Maršálek)	184–186
Tretera, J. R. – Horák, Z. <i>Právní dějiny církvi. Synagoga a církev v průběhu dějin</i> (Marek Novák)	187–189
Gajdoš, M. – Konečný, S. <i>Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. III. (1954–1960). IV. (1954–1960)</i> (René Petráš).....	190–192
Behringer, W. <i>Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“ (Příběh z raného novověku)</i> (Radim Seltenreich)	193–195

Papáč, R. <i>Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí</i> (Adriána Švecová)	196–200
Tomeš, I. <i>Vzpomínky na 60 let v oboru sociální politiky, správy a práva</i> (Josef Vošmik)	201–204
Vyšný, Peter (ed.). <i>Európa a mimoeurópsky svet: kontakty, konfrontácie a konflikty. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej na počesť a pamiatku docentky Gertrudy Železkovovej</i> (Ladislav Vojáček)	205–209

Zprávy

Správa z inauguračnej prednášky doc. Mgr. et Mgr. Miroslava Lysého, PhD (Martin Gregor)	211–215
--	---------

Contents

Editorial.....	9
----------------	---

Research Papers

<i>Jakub Razim</i> Hradiště Monastery in the Dispute over the Domašov Forest: A Study on the History of Law of Borders in the Middle Ages.....	11–33
<i>Marek Starý</i> Purchase Contracts for the Fief Estates of the Friedland Principality (Duchy)	35–91
<i>Miroslav Šepták</i> Historical Context of an Adoption of the Austrian Constitution 1920.....	93–102
<i>Jiří Šouša jr.</i> František Xaver Hodač as a Co-Author of International Labor Law Rules Between Years 1919–1924.....	103–130

Student Papers

<i>Pavel Záliš</i> Magic in the <i>Twelve Tables</i>	131–141
<i>Jakub Stromšík</i> Development of the Concept of a Person in Law and its Reflection in the Civil Code of Austria (ABGB) and in the Czech Civil Code of 2012	143–177
Currently Published Legal History Literature	179–180

Reviews

Tretera, J. R. – Horák, Z. (eds.). <i>Spiritual Care in Public Institutions in Europe</i> (Jan Beránek)	181–183
Kuklík, J. <i>Příběh československé ústavy 1920. I. díl: Příprava a přijetí ústavní listiny</i> (Pavel Maršálek).....	184–186
Tretera, J. R. – Horák, Z. <i>Právní dějiny církvi. Synagoga a církev v průběhu dějin</i> (Marek Novák)	187–189
Gajdoš, M. – Konečný, S. <i>Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. III. (1954–1960). IV. (1954–1960)</i> (René Petráš).....	190–192

Behringer, W. <i>Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“ (Příběh z raného novověku)</i> (Radim Seltenreich)	193–195
Papáč, R. <i>Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí</i> (Adriána Švecová)	196–200
Tomeš, I. <i>Vzpomínky na 60 let v oboru sociální politiky, správy a práva</i> (Josef Vošmik)	201–204
Vyšný, Peter (ed.). <i>Európa a mimoeurópsky svet: kontakty, konfrontácie a konflikty. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej na počesť a pamiatku docentky Gertrudy Železkovovej</i> (Ladislav Vojáček)	205–209

Reports

Report from Inauguration Lecture of doc. Mgr. et Mgr. Miroslav Lysý, PhD. (Martin Gregor)	211–215
---	---------

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

Právněhistorické studie dosáhly v tomto roce pokročilého věku – padesáti ročníků – a více než půlstoletí své existence. Toto výročí si stále v letošním roce připomínáme, neboť je to číslo více než úctyhodné. Jen pro zajímavost si připomeňme, že padesát je přirozené číslo. Římskými číslicemi se zapisuje L. Tento zápis vznikl grafickým rozpůlením římské číslice C (centum = latinsky sto, tedy polovina je padesát). V případě PHS se jedná prakticky o půl století. Řadí se tak mezi světová právněhistorická periodika, která jsou mnohdy mladšího data (kupříkladu *Rechtsgeschichte – Legal History*, který vydává Max-Planck Institut für europäische Rechtsgeschichte).

Za dobu své existence prošly Právněhistorické studie generační, teoretickou a do určité míry i ideologickou obměnou, která svědčí o nesmírném bohatství a variabilitě právní historie. V závěru letošního roku si navíc připomínáme významná životní jubilea jejich předních výkonných redaktorů, pozdějšího předsedy redakční rady, emeritního profesora JUDr. Karla Malého, DrSc., dr. h. c.,¹ a dlouholetého výkonného redaktora časopisu od roku 1992 do roku 2018, docenta JUDr. Ladislava Soukupa, CSc.² Prozatím bychom se rádi připojili k řadě gratulantů, kteří oběma právním historikům popřejí k jejich životním jubileím. Dovolujeme si tímto také oběma poděkovat za vše, co udělali nejen pro náš časopis, ale i pro celý vědní obor a akademickou obec. Profesor Malý navíc jako 505. rektor univerzity se více než zasloužil o rozvoj svobodné, moderní univerzity.

Milí jubilanti! Jménem celé redakce, kolegů a čtenářů časopisu přeje

Ad multos felicissimosque annos!

Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2020.28

¹ K. Malý se narodil 26. října 1930 v Mnichově Hradišti.

² L. Soukup se narodil 19. prosince 1940 v Cetkovicích na Moravě.

Kláster Hradiště ve sporu o domašovský les. Příspěvek k dějinám mezního práva ve středověku

Jakub Razim

*Právnická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
Kontaktní email: jakub.razim@post.cz*

Hradiště Monastery in the Dispute over the Domašov Forest: A Study on the History of Law of Borders in the Middle Ages

Abstract:

In a survey into the legal history of the Premonstratensian monastery Hradiště near Olomouc, in which I tried to uncover the details of the border dispute over church land near Domašov around 1220, I placed under a microscope the forged document CDB II 376, which is the result of numerous counterfeiting activities taking place in Hradiště scriptorium since the second half of the 13th century. The diplomatic material of the ancient Moravian foundation has been an interesting subject of investigation both because it is famous for its verbosity, with which it describes legal realities, and because the monastery, as a colonizer, had constantly been involved in conflicts with the surrounding landowners making its destiny an excellent springboard for the research of the Law of Borders in the Middle Ages. However, in order to shed light on one of the long-neglected aspects of medieval legal life that I encounter here, it was necessary to test the factual accuracy of CDB II 376. A comparison with chartes and records on the practices of the Law of Borders, which have been preserved in our region since the Přemyslid period, was chosen as a tool of source criticism. The findings I have reached lead to the conclusion that the forgery fits well into our general knowledge of public administration in the first decades of the 13th century. After all, the justification of the territorial aspirations substantiated in writing had to be acknowledged also by the opponent of the Premonstratensian monastery, Albert of Šternberk.

Key words:

Middle Ages; Moravia; Hradiště monastery; legal history; law of borders; legal ritual; charters; forgery; perambulation

Klíčová slova:

středověk; Morava; klášter Hradiště; právní dějiny; mezní právo; právní rituál; listiny; fálzum; objezd; ochoz

DOI: 10.14712/2464689X.2020.29

Hradištský klášter a jeho falza

Následující řádky budou věnovány starším dějinám mezního práva, jehož přesnější kontury se v našem listinném materiálu začínají rýsovat od 12. století.¹ Úprava měla zprvu obyčejový ráz a silný rituální náboj, přičemž její těžiště spočívalo v ochraně hranic nemovitého majetku. Na pergamen bylo mezní právo zaznamenáváno teprve druhotně a dlouho jen výběrově. Z torzovitých pramenů lze přesto nabýt dojmu, že sestávalo hlavně z procesních předpisů. Ty měly za cíl buď předcházet sousedským hádkám o pozemky, nebo dosáhnout jejich trvalejšího řešení, ať už soudní, event. mimosoudní cestou.² Kdykoliv se půda stávala předmětem majetkoprávní dispozice, sporu, nebo obnovy hraničních ukazatelů, praktiky více či méně pravidelné, avšak doložitelné lépe až pro raný novověk,³ bylo zvykem uspořádat komisionální obhlídku, jejímž posláním bylo stanovit hranici přímo v terénu.⁴ Celá akce se odbyvala za přítomnosti úředních hodnostářů a za přísného lpění na obřadných formalitách. Podle způsobu, jakým se účastníci z místa na místo přepřavovali, hovoříme pak někdy o objezdu, jindy o ochozu.

Třebaže bylo v literatuře vícekrát poukázáno na význam rituálního vyměřování pozemkových hranic v životě středověkého člověka⁵ a i když základy pro jeho výzkum položila již historiografie 19. století,⁶ postupem doby ztratilo mezní právo na přitažlivost, načež se ocitlo zcela ve stínu jiných právněhistorických témat.⁷ Příčinu jeho ústupu ze slávy ale nelze spatřovat ve skutečnosti, že by pole bádání bylo zcela vyčerpáno a nemělo více co nabídnout. Opak je pravdou, jak se pokusíme demonstrovat na historii kláštera Hradiště u Olomouce, starobylé rodové fundace moravských Přemyslovců, která svými počátky sahá do let 1077–1078.⁸ Benediktinské opatství, které bylo v polovině 12. století osazeno premonstráty, se skvěle hodí za výzkumný objekt pro naše účely. Zaprvé, rozptýlené majet-

¹ O pramenech KAPRAS, J. Mezní přísaha v českém právu. *Sborník věd právnických a státních*, 1915, roč. 15, s. 286–298, zde s. 287 a násl.; TÝŽ. Der altböhmisches Grenzzeit im Grabe unter dem Rasen. Ein Beitrag zur Geschichte des Ordalwesens. *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 1916, roč. 34, s. 283–322, zde s. 286 a násl. Za obětavé rady a pomoc při psaní bych rád na tomto místě poděkoval Doc. Daliboru Havlovi a Dr. Lukášovi Führerovi z Pracoviště Českého diplomatáře FF MU. Nemenší dík patří ale i Centru pro studium středověku FF UK, s jehož podporou článek vznikl.

² Hlavní zaměření mezního práva vystihli KLABOUCH, J. – PROCHÁZKA, V. Předpisy a obyčej mezního práva v životě českého venkovského lidu v 17. a 18. století. *Český lid*, 1956, roč. 43, č. 4, 158–162, zde s. 158, 159. Najdeme ho ale už v klasické práci BADER, K. S. *Der schwäbische Untergang. Studien zum Grenzrecht und Grenzprozeß im Mittelalter*. Freiburg im Breisgau: Waibel, 1933, s. 27 a násl., kde autor klade vedle sebe „Grenzschutz“ a „Grenzstreit“.

³ KLABOUCH – PROCHÁZKA, c. d.

⁴ Srv. GRIMM, J. Deutsche Grenzaltertümer. In: TÝŽ. *Kleinere Schriften II*. Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1865, s. 30–74, zde s. 61–62; ERBEN, W. Deutsche Grenzaltertümer aus den Ostalpen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 1922, Jhrg. 43, s. 1–65, zde s. 54.

⁵ Připomeňme záslužnou studii KINCL, J. Dva testamenty šlechtice Kojaty. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1987, roč. 3, s. 301–320, zde s. 305 a v pozn.

⁶ Ze specializovaných příspěvků JIREČEK, H. O soudu mezním dle práva českého a moravského. *Časopis Musea Království českého*, 1858, roč. 32, č. 2, s. 171–186; BRANDL, V. Staročeské právo mezní. *Právník*, 1869, roč. 8, s. 117–127, 155–166.

⁷ Pomineme-li stručný, deskriptivní přehled JANIŠ, D. – ŠENKÝŘOVÁ, J. Hranice statků a pozemků: jejich zachycení v písemných (právních) pramenech. *Archaeologia historica*, 2004, roč. 29, č. 1, s. 193–202.

⁸ FOLTÝN, D. a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005, s. 513 a násl. s literaturou. K založení fundace dále WIHODA, M. Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce. In: JAN, L. – OBŠUSTA, P. (eds.). *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference*

kové vybavení předurčovalo klášter do role pozemkové vrchnosti a bylo to právě důsledné hájení vrchnostenských práv, které vytvářelo třecí plochy mezi církevním ústavem a jeho sousedy, podílejícími se souběžně na středověkém osídlovacím procesu.⁹ Zadruhé, premonstráti z Hradiště po sobě zanechali bohatý diplomatický materiál, jehož obecnou předností je podrobné líčení právních záležitostí kláštera.¹⁰ Zároveň je v něm zachycen větší počet mezních sporů, vedených mnichy a jejich opatem v průběhu 13. století.¹¹

Nevýhodou naopak je, že jen zlomek hradištských listin z doby přemyslovské se dochoval v originále a že musíme začasť vzít za vědek falzy, jejichž vzájemný poměr a výpovědní hodnota vyvolávají mezi historiky kontroverze. Jak známo, působila v Hradišti u Olomouce falzátorská dílna, navazující na starší písařskou školu¹² a prožívající svůj rozkvět ve druhé polovině 13. století.¹³ Motivy pro zdejší rozsáhlou padělatelskou činnost bývají spojovány s rostoucí konkurencí na kolonizačním území, kde měl premonstrátský klášter své hmotné zájmy, avšak jeho vlastnickým nárokům se ne vždy dostávalo odpovídajícího písemného zajištění.¹⁴ Z klášterního skriptoria vzešla nejspíš ze stejného důvodu i listina na domašovský les, rozprostírající se v blízkosti moravského Šternberka, jehož šlechtičtí držitelé se po generace svářeli s Hradištěm o majetky.¹⁵ Písemnost budeme pro jednoduchost nazývat CDB II 376 podle edice, s níž se běžně pracuje. Za bližší pozornost stojí proto, že přináší cenné detaily o našem mezním právu v „předkodifikačním“ období, které je skoupé na právní památky. Po stránce juristické lze znění listiny CDB II 376 shrnout do tří bodů: Poučit se tu můžeme o soudním procesu na zemském právu, o úředním vytýčení hranice mezi spornými pozemky a o listinném potvrzení ze strany zeměpána, které směřovalo k dosažení větší právní jistoty.

Pramen byl několikrát edičně zpřístupněn, naposledy a doposud nejzdařileji ve Friedrichově *Codexu*, v němž je CDB II 376 otištěno s kritickým aparátem a opatřeno struč-

Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Brno: Matice moravská, 2002, s. 29–38.

- ⁹ Více o pozemkové výstavbě ELBEL, P. Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století. In: JAN – OBŠUSTA (eds.). *c. d.*, s. 39–56.
- ¹⁰ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. Česká listina doby přemyslovské I (Listina nižších feudálů duchovních; Listina feudálů světských). *Sborník archivních prací*, 1956, roč. 6, č. 1, s. 136–211, zde s. 187–188.
- ¹¹ Srv. např. PACLÍK, J. *Diplomatický příspěvek k otázkám hradištského klášterního velkostatku ve 2. polovině 13. století (Diplomová práce FF MU)*. Brno, 1954, s. 72 a násl.; HOSÁK, L. *Historický místopis střední a severní Moravy. Okres olomoucký, okres prostějovský*. Olomouc: Krajské nakladatelství, 1959, s. 27–28.
- ¹² HAVEL, D. K benediktinskému skriptoriu v Klášterním Hradisku u Olomouce ve 12. století: Metodická sonda. In: *Campana – codex – civitas. Miroslav Flodr octogenario*. Brno: Archiv města Brna, 2009, s. 136–176.
- ¹³ Ze starších prací zejm. TEIGE, J. *Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradištského u Olomouce (až do r. 1300)*. Zvláštní otisk z *Věstníku královské české Společnosti nauk v Praze*. Praha: Královská Česká Společnost Nauk, 1893; PINKAVA, V. O některých podvržených listinách kláštera hradištského. *Časopis Matice moravské*, 1909, roč. 33, č. 4, 392–400. Bilanci výzkumu mají ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. *Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a u měst)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, s. 60 a v pozn.
- ¹⁴ PACLÍK, *c. d.*, s. 74; HRABĚTOVÁ, I. *Archív kláštera hradištského (Disertační práce FF MU)*. Brno, 1969, s. 14–16; ŠVÁBENSKÝ, M. *E 55 – Premonstráti Klášterní Hradisko (1078) 1200–1784 (1800)*. *Katalog, 1. svazek. Úvod. Listiny. Úřední knihy a rukopisy*. Brno, 1978, s. 5. Strojopis je uložen v badatelně Moravského zemského archivu.
- ¹⁵ Přehledně HRUBÝ, F. *Severní Morava v dějinách*. Brno: Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1947, s. 60 a násl.

ným paleograficko-diplomatickým rozbořem.¹⁶ Protože se originál nezachoval, nezbylo vydavateli, než užít mladšího opisu ze 17. století, zařazeného do historického díla barokního učenca a člena premonstrátského řádu Michaela Siebenaichera (1642–1680).¹⁷ Až později v 50. letech 20. století byl Karlem Dolistou objeven v Knihovně Národního muzea v Budapešti nejstarší kopiář premonstrátské kanonie Hradiště.¹⁸ Odtud bral Siebenaicher inspiraci pro vypsání klášterních dějin a odtud převzal i listinu, která pojednává o mezním sporu, jehož meritem byl les u Domašova.¹⁹ Rukopis, započatý mezi léty 1418–1432, nachází se nyní v archivu převorství v maďarské Csorne. Jelikož se prokázalo, že jeho studium může rozjhnout naše poznatky o diplomatické produkci kláštera v Hradišti, dalo by se očekávat, že vrhne nové světlo i na domašovský případ. Přesto srovnání kopiáře s Friedrichovou edicí nepřináší žádný převratný výsledek. Vedle podružných odchylek ve slovosledu, krácení slov a psaní vlastních jmen můžeme zaznamenat rozdíl toliko v datační formuli.

Než ale postoupíme kupředu, musíme se zrovna u datace CDB II 376 zastavit. Problém, na který narážíme, je spletitější, než se může zdát ze zběžného nahlédnutí do edice. V čem tkví? Oba opisy, jak kopiářový, tak Siebenaicherův, vykazují dodatečné písařské opravy v údajích o vročení. U prvního je dopsáno římskými číslicemi „XX“ při okraji řádku za „M^oCC^o“. U druhého je datum „1220“ přepsáno na „1225“. Provedené změny komplikují práci s pramenným textem, a proto není divu, že se novodobí vydavatelé rozcházejí v jeho umístění na časové ose. Kde se Antonín Boček²⁰ s Karlem Jaromírem Erbenem²¹ vyslovili pro rok 1215 a kde ještě Gustav Friedrich usuzoval na rok 1220,²² čímž se odchýlil od dřívějšího mínění svého a svých předchůdců, tam se nyní Pavla Švomořová pod dojmem kopiáře z Csorne přiklání k číslovce 1205 a od přípisu „XX“ odhlíží.²³

Rok 1225 můžeme hned vyloučit, poněvadž Vladislav Jindřich, k němuž se listina hlásí jako ke svému vydavateli a kterého si v Hradišti považovali, majíce jej za obzvláštního příznivce mnišské komunity, zemřel roku 1222.²⁴ Friedrich ve své edici přesvědčivě dovozuje, že pětka na konci letopočtu je výsledkem nekompetentní redakční práce, jdoucí

¹⁶ FRIEDRICH, G. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230)*. Praeae: Sumptibus comitiorum regni Bohemiae, 1912, s. 412–415, č. 376, dále jen „CDB II“.

¹⁷ *Historica relatio de conditoribus primo arcis dein Monasterii Gradicensis ...* MZA Brno. E 55 – Premonstráti Klášterní Hradisko, sg. II 1, fol. 59r–60r. Více o prameni a jeho autorovi OPPELTOVÁ, J. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko v Olomouci v 17. a 18. století. In: MACKOVÁ, M. – OPPELTOVÁ, J. (eds.). *Slavme chvíli ... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického*. Ústí nad Orlicí: Státní okresní archiv, 1999 s. 83–121, zde s. 84–86, 114–115 v pozn.; TEIGE, c. d., s. 13 a násl.

¹⁸ HRABĚTOVÁ, c. d., s. 46 a 145 v pozn.; ELBEL, c. d., s. 41 v pozn.

¹⁹ *Liber monasterii Gradicensis ...* Klášterní archiv v Csorne, bez signatury, pag. 19–20. Popis a rozbor archiválie podle originálu podává ŠVOMOŘOVÁ, P. *Liber monasterii Gradicensis klášterního archivu Csorna (Edice listin z let 1283–1310) (Bakalářská práce FF MU)*. Brno, 2013; TÁŽ. *Textová tradice diplomatických pramenů pro klášter Hradisko u Olomouce do r. 1310 (Diplomová práce FF MU)*. Brno, 2016. HRABĚTOVÁ, c. d., s. 46 a násl. měla v ruce pouze fotokopii.

²⁰ BOČEK, A. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae II (1200–1240)*. Olomouci: Skarniztl, 1839, s. 77–80, č. LXVII.

²¹ ERBEN, K. J. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I (600–1253)*. Praeae: Theophili Haase, 1855, s. 264–264, č. 562.

²² CDB II, s. 412–415, č. 376.

²³ ŠVOMOŘOVÁ, *Textová tradice*, s. 30, č. 16*.

²⁴ ELBEL, c. d., s. 43; HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 9–10.

na vrub neznámého autora, jenž v minulosti zasáhl do Siebenaicherova opusu. Rovněž Bočkovo a Erbenovo čtení postrádá opodstatnění. Vezmeme-li do úvahy dříve neznámý rukopis z Csorne, padá eventualita, že by hledaným rokem byl rok 1215. Zato vybrat mezi lety 1220 a 1205 si žádá rozvinutější argumentaci. Obě varianty se dají uvést do souladu s itinerářem moravského markrabího Vladislava Jindřicha, který je prohlašován za původce listiny. Současně je ale nutno přiznat, že Vladislavův životopis není prost bílých míst.²⁵ Nejstaršímu hradištskému kopiáři chybí pevný systém, jelikož jeho uspořadatel kolísal mezi zřeteli věcnými a chronologickými. Proto nelze zjistit nic ani ze zařazení naší písemnosti v seznamu, v němž předchází listina z roku 1238 na Polom a následuje jiná na Domašov z roku 1269. Klíčem k řešení by však mohla být postava hradištského opata Bonifáce, o jehož aktivitách se dozvídáme z CDB II 376. Jestliže opisu z Csorne předcházelo skutečné privilegium, ze kterého bylo přežato Bonifácovo jméno, stává se letopočet 1205 neudržitelným. Přinejmenším od roku 1201 až do roku 1213 zastával totiž v Hradišti opatský úřad Heřman a teprve po něm byl zvolen do čela Bonifác.²⁶

Napovědět může i pozdní klášterní tradice. V inventáři hradištských privilegií, který byl pořízen během 17. a 18. století a který pojal 39 kusů písemností od roku 1078 do roku 1471, se setkáváme u domašovské listiny s datem 1220 (*Ao. 1220 Wladislaus m. M. per sententiam et per privilegium monasterio Grad. addicit quandam silvam inter Laszian et Domaschow*).²⁷ Stejný údaj byl k vidění v Siebenaicherových hradištských análech předtím, než byl omylem revidován na 1225. Na mysl tudíž přichází domněnka, že týž písař, který přenesl domašovskou listinu do kopiáře z Csorne (ruka A dle Hrabětové), si po vykonání díla uvědomil svou chybu a zpětně upravil datační formulí. Na okraj jednoduše poznačil „XX“, aby dostal náležitý rok 1220, zanesený v předloze. Zdá se ale, že korekturu nedokončil. Z nepozornosti, nebo z jiné pohnutky, o které můžeme akorát spekulovat, ponechal o řádek níže číslovku „V“, jež znesnadňuje stanovení dne v kalendáři, kdy měla být listina na domašovský les vydána. Je-li kombinace správná, samozřejmě s vědomím, že jde více o hypotézu, než o exaktně ověřitelný fakt, vychází nám rok 1220 (*anno domini M^oCC^oXX*) a den 10. září (*III° idus septembris*).

Nemenší úskalí je skryto v otázce, kdy vznikla a jaký charakter měla písemnost „zachráněná“ v 15. století hradištským kopistou, od nějž v 17. století opisoval páter Siebenaicher. V literatuře panuje shoda, že se jednalo o falzum, protože některé jeho pasáže jsou doslovnou kompilací z listin buď pravých, nebo podezřelých, uložených v klášterním archivu v Hradišti, sepsaných ale každopádně po roce 1220.²⁸ Souhlasně se také přijímá, v návaznosti na příspěvek Jiřího Paclíka vzešlý z brněnského Šebánkova semináře, že podvržený dokument byl zhotoven na jméno markrabího Vladislava Jindřicha v kanceláři

²⁵ WIHODA, M. *Vladislav Jindřich*. 2. přepracované vydání. Praha: Argo, 2019, s. 227 a násl.; TÝŽ. Itinerář moravského markraběte Vladislava Jindřicha. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C)*, 2000, roč. 49, č. 47, s. 5–45.

²⁶ BACKMUND, N. (ed.). *Monasticon Praemonstratense I-1*. Editio secunda. Berlin – New York: De Gruyter, 1983, s. 357. Na druhou stranu, pokud bychom měli písemnost za úplně smyšlenou, což se zdá s ohledem na její věcnou přesnost méně pravděpodobné, dala by se připustit i možnost, že falzátor z Hradiště chyboval dokonce v osobních datech opatů. Jeho neznalostem nastavují zrcadlo spuria CDB II, č. 351, s. 363 a CDB II, č. 352, s. 365, která jsou témuž autorovi připisována. Ačkoliv nesou datum 1200, resp. 1201, jsou adresována *abbati Bonifacio*.

²⁷ Cituje TEIGE, c. d., s. 40. Srv. HRABĚTOVÁ, c. d., s. 84 v pozn.

²⁸ Viz poznámky editora k CDB II, s. 412–415, č. 376.

příjemce, kterým byla premonstrátská kanonie Hradiště u Olomouce.²⁹ Názory medievistů se naopak rozcházejí, mají-li upřesnit časový horizont, kdy k padělání došlo. Pokud není po ruce originál, nelze pomýšlet na paleografický rozbor a nezbyváá, než se zaměřit na sloh listiny, jehož analýza ovšem nemusí dospět k jednoznačným závěrům.³⁰ Zatímco Gustav Friedrich se u CDB II 376 dopátral stylistických paralel s dvěma listinami psanými dle Friedricha rukou počátku 14. století a u všech tří předpokládal společného autora,³¹ Jiří Paclík se diplomatickou metodou dopracoval k diktátorovi působícímu v Hradišti v rozmezí let 1272–1289, o němž Paclík soudí, že měl na svědomí celou řádku fals včetně toho domašovského, sestaveného někdy v 80. letech 13. století.³² Prokop Zaoral, který se po Friedrichovi zaobíral kanceláří Vladislava Jindřicha, zase na podobné snahy zcela rezignoval a navíc konstatoval, že „prokazatelný vliv pravých listin se dá těžko poznat“.³³ Musíme se tedy spokojit s odhadem, dodaným od specialistů v oboru pomocných věd historických, že listina na Domašov spatřila poprvé světlo světa v klášteře Hradišti v rozmezí od 80. let 13. století do doby kolem začátku 14. století.

Samotný fakt, že máme co do činění s padělkem, ale neznamená, že by musela být *a limine* zavrhnuta obsahová náplň listiny a zpochybněna její autenticita.³⁴ U odborné veřejnosti se můžeme setkat vesměs se vstřícnějším přístupem k hradištskému skriptoriu. S takovým, který bere v potaz, nakolik podvrhy klášterní proveniencí vskutku korespondují s dobou, do níž se hlásí. O pravdivém jádru v CDB II 376 byl ochoten svého času uvažovat Václav Štěpán, který hájil faktografickou spolehlivost dalšího hradištského falza, nesoucího datum 1269, jehož tenorem byly opět majetkové hranice na Domašovsku.³⁵ Nejinak Martin Wihoda, který se vyslovil, že podvržený dokument mohl citovat ztracené privilegium Vladislava Jindřicha a že „odpovídá správě věcí veřejných v prvních dvou dekádách 13. století“.³⁶ V hodnocení se neliší ani Dalibor Janiš, podle jehož názoru text „poskytuje řadu pozoruhodných informací o průběhu soudního zasedání, jeho formulace

²⁹ PACLÍK, c. d., s. 18 a násl.

³⁰ Pro ilustraci lze prolistovat ZAORAL, P. O listinách a kanceláři markraběte moravského Vladislava Jindřicha. *Sborník Matice moravské*, 1967, roč. 86, č. 1, s. 219–230.

³¹ Viz poznámky editora k CDB II, s. 362–364, č. 351; CDB II, s. 364–368, č. 352; CDB II, s. 412–415, č. 376. Ve starší práci pomýšlel ještě na konec 13. stol. FRIEDRICH, G. *O kanceláři a listinách markrabí moravských Vladislava a Přemysla (1198–1239). Příspěvek k české diplomacii*. V Praze: Nákladem Královské České Společnosti Nauk v kommissi u Fr. Řivnáče, 1896, s. 42.

³² PACLÍK, c. d., s. 21 a násl., 86 v pozn.

³³ ZAORAL, c. d., s. 222 v pozn.

³⁴ Srv. KREJČÍKOVÁ, J. Diplomatická činnost v českém státě v letech interregna. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C)*, 1989–1990, roč. 38–39, č. C36–37, s. 147–164, zde s. 153 a 160 v pozn. V širším kontextu a s bibliografií ŠRÁMEK, J. „Aby události neunikly paměti“. Středověká listinná falza a kláštery. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2009, roč. 2, s. 13–37. K metodickým východiskům DUŠKOVÁ, S. Zur Problematik der vermeintlich aus dem 13. Jahrhundert stammenden Urkundenfälschungen in den böhmischen Ländern. *Archivmitteilungen*, 1991, Jhrg. 41, Heft 4, s. 179–185, zvl. s. 183 a násl.

³⁵ ŠTĚPÁN, V. Listina hradištského kláštera údajně z roku 1269. *Z dějin hutnictví*, 1986, sv. 15, s. 18–41, zde s. 20 a 31–32 v pozn. je polemikou s Paclíkem.

³⁶ WIHODA, M. Klášter Panny Marie a svatého Jiří ze Střelné. Pokus o návrat k jednomu již spatřenému. In: DOLEŽALOVÁ, E. – MEDUNA, P. (eds.). *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno Petru Šommerovi k životnímu jubileu*. Praha: NLN, 2011, s. 138–144, zde s. 139. Podobně TÝŽ, *Vladislav Jindřich*, s. 169.

ale byly ovlivněny pozdějšími písemnostmi³⁷. Oba výroky poté souzní s představami Petra Elbela,³⁸ Jiřího Doležela,³⁹ Pavla Šlezára a Pavla Boliny,⁴⁰ kteří po vzoru Františka Hrubého⁴¹ kalkulují s možností, že se kancelář premonstrátů v Hradišti opírala při vyhotovování padělků o starší, dávno zmizelou či zničenou dokumentaci.⁴²

Chceme-li se ujistit o historické ceně domašovské listiny, můžeme navázat na postřehy, které snesl při studiu hradištské diplomatiky Václav Štěpán.⁴³ Ve světle jeho myšlenkových pochodů se nejhodnějším metodologickým prostředkem jeví být právněhistorická mikrosonda doprovázená srovnáním s ostatními listinnými prameny z doby přemyslovské. Cílem je ověřit, do jaké míry se dá zakomponovat CDB II 376 do celkového obrazu o právním životě českého a moravského středověku. Pobídkou do diskuze je proto skeptický hlas Jiřího Paclíka, který tvrdí, že falzum na domašovský les nebylo než prostou fabulací, jež měla vylepšit pozici kláštera v majetkoprávním sporu se Šternberky.⁴⁴ Ve všeobecnosti můžeme ale přeci namítnout, že tvořivost středověkých falzátorů byla určitým, byť v pramenech ne vždy postihnutelem způsobem limitována, neboť podléhala soudcovskému hodnocení důkazů. Z málomluvného diplomatického materiálu lze vyčíst, že až do husitských válek nebyla listina jediným a zpravidla ani nejdůležitějším důkazním prostředkem na zemských soudech.⁴⁵

Totéž platilo i pro soudní, anebo smířčí řízení o nemovitý majetek a jeho meze. Písemnost, ať pravá či zfalšovaná, jíž se účastník dovolával na podporu svého tvrzení, mohla být konfrontována se svědeckou výpovědí, vyžadovanou jak soudci, tak rozhodci.⁴⁶ Pro příklady nemusíme chodit daleko. Ve vleklých tahanicích o pozemky, které vyplňovaly druhou polovici 13. století a které sváděli opati Robert a Budiš z premonstrátské kanonie v Hradišti se svými sousedy, mívali hlavní slovo právě svědkové. Roku 1255 se před olomouckým

³⁷ JANIŠ, D. *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*. Brno: Matice moravská, 2013, s. 186.

³⁸ ELBEL, c. d., s. 43–44.

³⁹ DOLEŽEL, J. K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny. *Archaeologia historica*, 2003, roč. 28, s. 123–173, zde s. 149.

⁴⁰ BOLINA, P. – ŠLEZÁR, P. K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištského kláštera na severu Dražanské vrchoviny. *Časopis Matice moravské*, 2006, roč. 125, č. 2, s. 307–342, zvl. s. 312, 332–333, 341.

⁴¹ HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 9–10, 14.

⁴² Že falza zpravidla nevznikala „z ničeho“ a že mohou být cenným dokladem o minulosti, demonstruje názorně DUŠKOVÁ, S. Fälschungen böhmischer Königsurkunden im 13. Jahrhundert. In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986. Teil IV*. Hannover: Hahn, s. 597–615.

⁴³ ŠTĚPÁN, c. d.

⁴⁴ PACLÍK, c. d., s. 59–60, a před ním již PINKAVA, c. d., s. 395–396.

⁴⁵ KEJŘ, J. Die Urkunde als Beweismittel im Gerichtsverfahren im mittelalterlichen Böhmen. In: ADAMSKA, A. – MOSTERT, M. (eds.). *The Development of literate mentalities in east central Europe*. Turnhout: Brepols, 2004, s. 51–58, zde s. 55–56. V širším záběru HÄRTEL, R. Urkundengebrauch und Zeugenbeweis im Hochmittelalter. *Archiv für Diplomatik*, 2019, Bd. 65, s. 15–45, zde zvl. s. 21 a násl.; JUREK, T. Die Rechtskraft von Urkunden im mittelalterlichen Polen. In: ADAMSKA – MOSTERT, c. d., s. 59–91, zde zvl. s. 81–82, 85–86; VAN CAENEGEM, R. Ch. La Preuve dans le droit du Moyen Âge occidental – Rapport de Synthèse. In: *La preuve 2. Moyen âge et temps modernes*. Bruxelles: Ed. de la Libr. Encyclopedique, 1965, s. 691–754, zde s. 744–745.

⁴⁶ Srv. JIREČEK, H. *Über Eigentumsverletzungen und deren Rechtsfolgen nach dem altböhmischen Rechte. Ein Beitrag zur Geschichte des Rechtes in Österreich*. Wien: Druck der Mechitharisten-Buchdruckerei, 1855, s. 32–33, který čerpá z mladších normativních pramenů.

soudním fórem probíralo vlastnictví lesní plochy, která ležela mezi Knínicemi a hranicemi vsi Střelech. Nárok na půdu si dělali mniši z Hradiště a několik usedlíků, patrně drobných šlechticů z přilehlých Vážan. Po vyslechnutí sedmi urozených mužů, z nichž tři přísahali na svaté ostatky, byl pak les přičten klášteřu (*produxi nobiles viros ... qui interrogati super fidei catholicam et in animam suam protestati sunt*).⁴⁷ Roku 1278 panovníkem delegovaní soudci na zasedání v Brně rozhodli v neprospěch jistého Parduse, který se s hradištskými premonstráty dohadoval o statky na Olomoucku, darované církvi Pardusovým otcem Neplachem, avšak ztroskotal, protože nedokázal své právo obhájit svědectvím tří hodnověrných beneficiářů (*per tres testes ... intencionem suam probare non potuit*).⁴⁸

Na sklonku roku 1279 se před soud dostala rozepře mezi Budišem a Albertem z Lešan, točící se kolem výměry klášterních držav mezi vesnicemi Knínice a Konice. Není přitom bez zajímavosti, že ačkoliv opat předložil listiny a Albert proti nim neprotestoval (*manifeste per sue privilegia ecclesie inibi declaravit eisdem privilegiis adversa parte contradicere non valente*), olomoucký biskup Bruno ve funkci sudího se k dokumentům stavěl rezervovaně, snad že mu byly podezřelé. Konečný verdikt naklonila na stranu premonstrátů až výpověď královského vilika Jana, dobře zpraveného o hraničních poměrech (*personam, cui constaret de facto*).⁴⁹ Na soudním shromáždění v Olomouci byla potom ještě roku 1286 uzavřena letitá kauza, jejímž předmětem byla ves Těšetice. O její část se přel hradištský opat Budiš s dědičkami původního majitele Časty z Křelova. Protože si Budiš zajistil pomoc šlechticů, ochotných vydat svědectví pod přísahou (*testes omnia, que testati fuerant, ante crucem constituti secundum ius terre, uera esse parati essent adstruere iuramento*), byla protistrana donucena uznat jeho nárok a přistoupit na kompromis.⁵⁰

Jakkoliv si hradištsí mniši ve vlastnických sporech vypomáhali listinami, museli být připraveni, že během přelíčení bude písemné svědectví posuzováno společně s ústními prohlášeními a že by tudíž neměl být mezi oběma průvody nepřekonatelný rozpor. Pravděpodobnost, že CDB II 376 popisovala realisticky jednak situaci na Domašovsku, jednak soudní a úřední peripetie spojené s právní ochranou církevního majetku, dále stoupá, uvědomíme-li si, jaký postoj k hradištským dokumentům zaujali Šternberkové coby odpůrci klášteřa. Když byl Albert ze Šternberka stížen těžkou chorobou, pořídil roku 1281 testament. Aby se zbavil klatby, vyhlášené olomouckým biskupem Brunem kvůli ško-

⁴⁷ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V-1 (1253–1266)*. Praha: Academia, 1974, s. 103–105. č. 50*, dále jen „CDB V-1“. Srv. DOLEŽEL, c. d., s. 148–149; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 188–189.

⁴⁸ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V-2 (1267–1278)*. Praha: Academia, 1981, s. 576–578, č. 858, dále jen „CDB V-2“. Srv. JAN, L. *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno: Masarykova univerzita a Matice moravská, 2000, s. 138–139 a v pozn.; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 193–194.

⁴⁹ SVITÁK, Z. – KRMÍČKOVÁ, H. – KREJČÍKOVÁ, J. et al. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae VI-1 (1278–1283)*. Praha: Academia, 2006, s. 127–131, č. 79+ a 80++, dále jen „CDB VI-1“. Srv. ŠTACHOVÁ, N. Ke sporu hradiského opata Budiše s Albertem z Lešan 26. 11. 1279. Úvaha o zemském právu v období tzv. prvního interregna. In: KNOLL, V. – KARHANOVÁ, M. (eds.). *Naděje právní vědy*. Býkov 2007. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 174–179; DOLEŽEL, c. d., s. 150–152.

⁵⁰ BOČEK, A. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus IV (1268–1293)*. Olomouc: Skarniztl, 1845, s. 312–313, č. CCXXXIX, dále jen „CDM IV“. Srv. HAVEL, D. (ed.). *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297)*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2011, s. 76–77, č. 182; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 198–199. K dataci JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 142.

dám páchaným na církevním zboží, zavázal se Albert přísahou na kříž nahradit bezpráví, kterých se předtím dopustil na premonstrátech z Hradiště a na olomouckém biskupství. Pozoruhodné na Šternberkově poslední vůli ale především je, že rezignuje na neprávem zadržované klášterní statky a jedním dechem uznává platnost hradištských privilegií (*bona Gradicensis ecclesie, que occupaveram, dimitto libere dicte ecclesie possidendum secundum limites et terminos, qui in privilegiis ipsius ecclesie continentur*).⁵¹

Než se budeme moci odhodlat a z perspektivy středověké právní kultury odvyprávět příběh, který máme plasticky zachycen ve falzu CDB II 376, bude nezbytné upozornit znova na složitou genezi hradištské písemnosti, která je pestrou mozaikou poskládanou z většího množství diplomatických pramenů. Pokud bychom se měli pokusit identifikovat pravé jádro písemnosti, nabízí se již nadnesená hypotéza, že jím bylo soudní rozhodnutí. Vyneseno bylo na sjezdu moravské šlechty ve Znojmě a vyznívalo ve prospěch mnichů z Hradiště. Jeho leitmotivem byly lesní pozemky u Domašova nárokané premonstrátským klášteřem. Můžeme se domýšlet, že vítězná strana si bez dlouhého otálení vyžádala confirmaci od Vladislava Jindřicha, předsedajícího tehdy znojenskému soudu. Písemná památka, která je dnes nezvěštná, svým obsahem zřejmě nevybočovala ze sněmovní agendy 13. století a byly v ní zaneseny odjinud neznámé, avšak věrohodně podané okolnosti procesu. Nicméně později už soudní listina nepostačovala, a proto ji hradištský falzátor přizpůsobil novým požadavkům své instituce. Nevysloveným záměrem, za nimž stálo letité soupeření mnichů z Hradiště s okolními pozemkovými vlastníky, mohlo být dokonalejší právní zajištění klášterního velkostatku. Nesmíme totiž zapomínat, že těžiště sporu leželo v dynamicky se rozvíjející kolonizační oblasti, která přitahovala zájem vrchností světských i duchovních.⁵²

Jak konkrétně si v písařské dílně v Hradišti počínali, zůstává pouhým dohadem. Přesto máme spolehlivé indicie, že padělatelé drželi v ruce listiny schraňované v archivu, který býval ve středověku přičleněn ke kostelnímu pokladu a který v Klášterním Hradišti vykazuje od 13. století známky soustředěnější organizační činnosti (indorzáty).⁵³ Není vyloučeno, že původní dokument z roku 1220 byl přepsán a doplněn o nějaký zápis, vypočítávající „krok za krokem“ hraniční ukazatele v lese pokrytém terénu, který na Domašovsku zavdával příčiny k neshodám.⁵⁴ Jiným zdrojem, rovněž snad pojatým do falza, aby se zvýšila jeho užitná hodnota, mohla být listina či pamětní záznam o úřední obchůzce, vykonané okolo domašovského lesa. Rozumí se samo sebou, že právní rituál nemohl přijít na řadu dříve, než bylo soudně deklarováno, že se objekt nachází ve vlastnictví kláštera. Z potvrzení, které bylo po skončení ochozu pořízeno, dala se převzít zmínka o rituálních

⁵¹ CDB VI-1, s. 173–175, č. 127. Srv. POKLUDA, Z. *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům*. Praha: NLN, 2012, s. 62.

⁵² O trendu 13. století k upevňování majetkových práv jejich přesnějším vymezením v listinách ŽEMLIČKA, J. *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*. Praha: NLN, 2014, s. 294 a násl.

⁵³ ŠVÁBENSKÝ, c. d., s. 15–16.

⁵⁴ Proti dřívějšímu stanovisku Friedrichovu a Pinkavovu bylo poukázáno, že podrobná charakteristika průběhu hraniční čáry, jakou zde nacházíme, není výjimečným zjevem mezi nepodezřelými listinami z první poloviny 13. století. Srv. HRUBÝ, V. *Tři studie k české diplomacie*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty v komisi knihkupectví A. Piša v Brně, 1936, s. 43 a v pozn. 241, s. 62 a v pozn. 489; ŠTĚPÁN, c. d., s. 21, 32 v pozn. Že „kruhové“ popisy hranic byly typické pro hradištské prostředí a že skýtaly oporu pro zdejší falzátory, konstatují BOLINA – ŠLEZÁR, c. d., s. 312 a v pozn.

praktikách při nakládání s nemovitostmi a personálie hradeckých úředníků z Olomoucka, o kterých CDB II 376 zaslíbeně informuje.⁵⁵

Od rekonstrukce písemnosti, sestavené ve zdech klášterního skriptoria v Hradišti, odvíjejí se také možnosti, které máme, chceme-li vyzdvihnout zlomové události konfliktu o domašovský les a objasnit jejich chronologii. Půjdeme-li popořadě, soudci zasedli k rokování ve Znojmě nejspíše 10. září 1220, kdy je CDB II 376 datováno. Lze vycházet z předpokladu, že formule *Actum et datum in Znoim* odkazuje na nejdůležitější právní jednání (*actum*), které se hned nato stalo předmětem zlistinění (*datum*). Těžko lze tady myslet na něco jiného, než na přenesení sporné záležitosti před zemské právní fórum a na meritorní rozsudek, zaštiťující se autoritou zeměpána.⁵⁶ Obejití klášterních pozemků se uskutečnilo daleko od místa sudiště, u Domašova na Olomoucku, a jelikož navazovalo na soudní řízení, lze jej odsunout někam za zářijové datum, které máme v listině uvedeno. Pakliže soud či arbitráž probíhaly v blízkosti nemovitosti, jejímž právním osudem se zabývaly, mohl se časový odstup mezi vydáním rozhodnutí a úředním vytyčením hranice pohybovat v horizontu dní.⁵⁷ Analyzovaný případ je však odlišný a s přihlédnutím k cestovní vzdálenosti je nutno počítat se lhůtou podstatně delší.⁵⁸

Před zemským soudem ve Znojmě

Po celkovém zhodnocení pramenné základny se nyní můžeme na neklidnou historii domašovských statků zaměřit detailněji. Zopakujme, že dějová linka postřehnutelná v CDB II 376 se začala odvíjet na podzim roku 1220, kdy zasedl ve Znojmě soudní tribunál pod

⁵⁵ Prameny toho druhu známe z 13. století jednak jako listiny znějící na jméno úředníků, kteří se ujali ohraničování pozemků: CDB V-2, s. 479–481, č. 795⁺; Archiv Národního muzea, Pergamenové listiny, sg. A 37 = HAVEL, D. (ed.). *Katalog listin a listů*, s. 124, č. 323; IRGANG, W. – SCHADEWALDT, D. (eds.). *Schlesisches Urkundenbuch VI (1291–1300)*. Köln: Böhlau, 1998, s. 147–148, č. 184, dále jen „Sub VI“; CHYTIL, J. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V (1294–1306)*. Brunae: C. Winiker, 1850, s. 105–106, č. CIII, dále jen „CDM V“⁺. Jednak jsou dochovány ve formě pamětních zápisů, opatrovaných církevními nabyvateli: EMLER, J. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253–1310)*. Praae: Typis Grégerianis, 1882, s. 717–719, č. 1673 a 1674, s. 725, č. 1687, dále jen „RBM II“; PATERA, A. (ed.). *Píseň staročeská ze XIII. století: „Slovo do světa stvoření“*. *Časopis Musea království Českého*, 1878, roč. 52, č. 2, s. 289–294, zde s. 290 = HAVEL, D. (ed.). *Katalog listin a listů*, s. 355–356, č. 913. Blíže PRAŽÁK, J. Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách: k počátkům české listiny. In: MALÝ, K. (ed.). *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Praha: Universita Karlova, 1975, s. 29–40, zde s. 33; BLÁHOVÁ, M. Pamětní zápisy (akty) v českých zemích od konce 10. do konce 13. století. *Historia Slavorum Occidentis*, 2012, Tom 1 (2), s. 72–84, zde s. 81. Ve všech případech se jedná o výčty beneficiářů a ostatních významnějších svědků, jejichž jména jsou zarámována do někdy obsírnější, někdy stručnější zprávy o mezním rituálu a eventuálně i o jeho právním důvodu.

⁵⁶ Srv. ŠTĚPÁN, c. d., s. 28.

⁵⁷ CDB V-1, s. 569–570, č. 384; CDB V-2, s. 479–481, č. 795⁺.

⁵⁸ RBM II, s. 605–606, č. 1409; Archiv Národního muzea, Pergamenové listiny, sg. A 37 = HAVEL, D. (ed.). *Katalog listin a listů*, s. 124, č. 323. Zde se dočteme o cca půlroční prodlevě, která nastala mezi prodejem dvou vesnic prohlášeným na zemském soudě v Praze (13. 5. 1287) a komisionálním ohraničením majetků na Žatecku, u něž lze z neúplné datovací formule *Acta sunt hec anno domini M^oC^oLXXX^oVII in die sancti Th... martiris* získat asi nejspíše svátek Sv. Teodora mučedníka (9. 11. 1287). Blíže FIEDLEROVÁ, N. – RAZIM, J. Representing Rituals in medieval Bohemia: Circuitry in the Documents of the Late 13th Century. *Studia historica Brunensia*, 2018, roč. 65, č. 1, s. 63–77.

patronátem moravského markraběte Vladislava Jindřicha.⁵⁹ Verdikt, ke kterému přisedící dospěli, přiřkl hradištskému klášteru les, rozprostírající se u vesnic Lašťan a Domašova, jehož pohostinnosti zneužívali obyvatelé z přilehlé vsi Lužice. Stojí za pozornost, že v roli odpůrců vystupují Lužičtí, kteří jsou označováni jako lidé markraběnky, Vladislavovy choti, což naznačuje jejich někdejší zeměpanskou příslušnost. Ve 13. století byl ale zdejší prostor osídlován rodem Šternberků a v době padělání naší listiny byla již Lužice pevně vtělena do šternberského panství na úpatí Nízkého Jeseníku. V rodu s erbem hvězdy tak vyrostl Hradišti protivník, jenž klášterní hospodaření přímo ohrožoval a nutil mnichy k „výrobě“ důkazů.⁶⁰ Naznačený směr argumentace podporuje jiné hradištské falzum z přelomu 13. a 14. století, spočívající s velkou dávkou pravděpodobnosti na dobových reáliích. Podle něj domašovské církevní statky v druhé polovině 13. věku čelily tlakům Alberta ze Šternberka a jeho bratrů, se kterými se premonstráti snažili v roce 1269 prostřednictvím delegovaných královských rozhodců usmířit a byli za tím účelem ochotni k nemalým teritoriálním ústupkům.⁶¹

V eskalujícím majetkoprávním sporu (*orte lita*) mezi klášterem a lidmi z Lužice se obě strany přetahovaly o zalesněné, mezníky obehnané území (*silva*) poblíže Domašova u Šternberka, jehož součástí byla jednak naleziště železné rudy a stavebního materiálu (*montibus, ubi metallum ferri foditur, et aliis montibus, in quibus molares lapides acquiruntur*), jednak krajinou tekoucí potoky s rýžovišti zlata (*rivulis, in quibus aurum foditur*).⁶² Zatímco o těžbě drahých kovů se mezi odborníky pochybuje, že by se v okolí Domašova soustavněji provozovala, dobývání a zpracování železa se ve světle hradištských listin jeví být nejen vítanou položkou na seznamu vrchnostenských příjmů, ale i přirozenou roznětkou nepřátelství mezi premonstrátskou kanonií a Šternberky.⁶³ Poněvadž

⁵⁹ Zběžnou rekapitulaci s vročením 1215 mají např. DUDÍK, B. *Dějiny Moravy IX. Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306 (Stát a národství)*. V Praze: Nákladem B. Tempského, 1884, s. 45–46, 77; ŠUJAN, F. *Nejstarší zřízení zemské na Moravě*. 2. vydání. Brno: nákl. vl., 1926, s. 47–48.

⁶⁰ Shodně BOLINA, P. Pokus o modelové řešení některých problémů kolonizace a vzniku hradů v Nízkém Jeseníku. *Archaeologia historica*, 2002, roč. 27, s. 163–178, zde s. 166–167, a před ním HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 62–65.

⁶¹ *CDB V-2*, s. 193–195, č. 599⁺⁺. Rozbor podává ŠTĚPÁN, c. d. V historickém kontextu WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 168 a násl.; POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 38–39, 62; HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 48 a násl.

⁶² K interpretaci *molares lapides* jakožto sedimentární horniny zv. droba, vhodné k výrobě mlýnských kamenů, BAKALA, J. Počátky těžby kovů v Nízkém Jeseníku a vznik Horního Benešova. In: TÝŽ. *Moravsko-slezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Maticе moravská, 2002, s. 347–372, zde s. 368 v pozn.

⁶³ Nerostnému bohatství v této oblasti se věnoval BERGER, K. *Die Besiedlung des deutschen Nordmährens im 13. und 14. Jahrhundert*. Brünn: Deutscher Volksschulverband in Mähren, 1933, s. 249 a násl. Stručněji ŠTĚPÁN, c. d., s. 22–24; KOŘAN, J. *Přehledné dějiny československého hornictví I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, s. 109; CHARVÁT, P. Zpracování železa v písemných pramenech českého středověku do počátku 14. století (s přihlédnutím k výzkumu v Chýnici). *Archeologické rozhledy*, 1985, roč. 37, č. 2, 181–185, zde s. 183; MERTA, J. Zásobování města Brna železem v období středověku. In: MĚŘÍNSKÝ, Z. (ed.). *Forum Urbes Medii Aevi 6. Surovinová základna a její využití ve středověkém městě*. Brno: Archaia, 2011, s. 184–193, zde s. 187–188. Kladně pro možnost dolování zlata NOVÁK, J. K vývoji dolování drahých a barevných kovů na severní Moravě. *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1979, č. 201, s. 1–9, zde s. 2. Skeptičtěji NOVÁK, J. – ŠTĚPÁN, V. *Báňsko-historický výzkum Hrubého Jeseníku a západní části Nízkého Jeseníku ložisek drahých a barevných kovů. 4. Ložisková oblast Ag-Pb-Cu rud v povodí řeky Bystřice-Lošov, Velká Bystřice, Hlubočky, Hrubá Voda*. Praha: Ústřední Ústav geologický, 1984, s. 13. Strojopis zprávy je uložen v Archivu Geofondu při České geologické službě pod

se les podle novějších zjištění Petra Elbela nenacházel v majetku kláštera při jeho založení v letech 1077–1078, musel do jeho pozemkového fondu přibýt jindy.⁶⁴ Snad za panování Vladislava Jindřicha, k čemuž se kloní František Hrubý, nejpozději ale před rokem 1220, kdy se vlastnické poměry v této části Nízkého Jeseníku dostaly na pořad znojenských jednání.⁶⁵

Starý český a moravský proces byl ovládán zásadou akuzační, podle níž se řízení zaha-
jovalo na kvalifikovaný podnět z vnějšku. Hradištské mnichy zastupoval opat Bonifác,
jenž stanul v čele komunity po smrti svého předchůdce opata Heřmana. Ve kterém roce
se chopil funkce, zůstává však obestřeno tajemstvím. Bezpečně je jeho pobyt v Hradišti
prokázán až od roku 1221.⁶⁶ Aby svým nárokům dodal váhu a aby je dokázal účinně pro-
sadit proti rušitelům církevního zboží, musel Bonifác pohnat Lužické před zemský soud.
Nedozvídáme se nic o okolnostech doručování půhonu, tedy o soukromém předvolání
a pobídce žalovanému, aby spolupůsobil ve vedení pře. Není ostatně divu, ani soudobé
prameny nejsou sdělnější.⁶⁷ Známe nicméně výsledek přípravného řízení. Bonifácova
stížnost se řešila na shromáždění moravských předáků, které ve 13. století plnilo úlohu
sudiště i politického fóra (*curiam nostram sive colloquium nobis cum nostris baronibus ...
celebrantibus*).⁶⁸ Rokování se odbyvalo ve Znojmě (*in Znoim*), v tradičním správním cen-
tru na jižní Moravě. Přesnější lokalizaci bohužel postrádáme, k máni je pouze listinný údaj
potvrzující, že když do Znojma roku 1279 soudcové opět zavítali a za cíl si dali smírně
ukončit jeden pozůstalostní spor, jejich jednání probíhalo ve městě.⁶⁹ S jistotou lze alespoň
říci, že roku 1220 se kdesi ve Znojmě sešla mocenská elita nejen místní, ale ze všech koutů
země,⁷⁰ aby za předsednictví markraběte Vladislava Jindřicha vyslechla sváříci se strany,
které sem byly ve věci domašovského lesa předvolány (*partibus convocatis in nostra prae-
sentia constitutis*).

Řízením jednání byl pověřen olomoucký sudí Velíz (*Veliz iudici*), profesionální znalec
práva, doložený ve funkci ještě v letech 1222–1225.⁷¹ Kdo spolurozhodoval o sporu, není
jasno, víme ale, že znojenské osazenstvo tvořilo vrcholek politické a společenské hierar-
chie (*baronum, baronibus*). Listiny doby přemyslovské jsou skupě na biografická data

sg. P049324. K všestranným možnostem exploatace lesa ve středověku VELÍMSKÝ, T. *Trans montes, ad fontes! (přes hory, k pramenům!)*. K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 1998, s. 108–110.

⁶⁴ ELBEL, c. d., s. 44 v pozn., 54–55.

⁶⁵ HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 7 a násl. Dále srv. HOSÁK, L. Středověká kolonizace v oblasti Jeseníků. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1955, roč. 63, č. 2, s. 65–78, zde s. 72 a násl.

⁶⁶ HOSÁK, *Historický místopis*, s. 27; BACKMUND, N. (ed.). *Monasticon Praemonstratense I*. Editio prima. Straubing: Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, 1949, s. 293. Zdrženlivější je ve svých odhadech novější vydání BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense I-I*. Editio secunda, s. 357.

⁶⁷ MARKOV, J. *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.* Bratislava: Právnická fakulta university Komenského, 1930, s. 39–41.

⁶⁸ JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 146–147; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 185–186, 205 s další literaturou.

⁶⁹ CDB VI-1, s. 95–97, č. 51. Srv. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 140; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 205. Více ŠTACHOVÁ, N. Šlechtické testamentsy v listinné praxi českých zemí do roku 1306. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2012, č. 3, s. 245–256, zde s. 250–251.

⁷⁰ K proměnlivému formátu shromáždění JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 145; JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 203–204.

⁷¹ JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 82.

o přísedících a spokojují se obvykle paušálním tvrzením o přítomnosti úředních osob.⁷² U hradištského falza je stav podobný, jistým překvapením naopak je, že mezi svědky nenarazíme na zástupce ze Znojma, kde se soud konal.⁷³ Při bližším zkoumání jejich totožnosti se ovšem pramenná kritika střetává s dvěma problémy. Zaprvé, že svědečná formule je příliš vágní (*Huius rei testes sunt*), než aby se dalo určit, k jakému časovému okamžiku se vztahuje.⁷⁴ Zadruhé, že dikce neodpovídá době, do níž se písemnost hlásí. Výpovědní hodnotu snižují druhotné zásahy falzátora do původního textu, které se prozrazují ve stylistických paralelách s konfirmací Vladislava Jindřicha pro premonstráty z Hradiště, datované rokem 1200 a týkající se trhové vsi Knínice.⁷⁵ Ve svědečné řadě jsou proto zaznačena konkrétní jména pouze u úředníků z Olomoucka, v jejichž obvodu se premonstrátský klášter majetkově angažoval. Jde o komorníka Bavora, kastelána Záviše a dříve zmíněného sudího Velíze (*Bavarus camerarius, Zavissie castellanus, Veliz iudex, Olomucenses beneficiarii, et alii plures fide digni*).

Úvod přelíčení obstaral představený kláštera Hradiště, když osobně přednesl žalobu (*petivit abbas*) domáhaje se, aby bylo „učiněno spravedlnosti zadost“ (*feri iustitiae complementum*).⁷⁶ Z právních kroků, které následovaly, vysvítá, že i v naší kauze můžeme počítat s uplatněním některých obecnějších pravidel, jež ovládaly dění na vrcholných soudních fórech od středověku do raného novověku. Vedle ústnosti a přímosti řízení, znamenajících, že soud si nevystačil s písemnými podklady a jednal v bezprostředním styku s účastníky, dbalo se kontradiktorního postavení obou stran.⁷⁷ Opat Bonifác a Lužičtí se ve svých projevech střídali, takže objasňování skutkového stavu se odehrávalo podle scénáře, který by se dal charakterizovat jako polemika o právo (*motis hinc inde verbis inter partes ac multiplicatis*). Jelikož pramen mlčí o vystoupení řečníků, ač o nich míváme zmínky v listinách o majetkových sporech kláštera Hradiště, dá se usuzovat, že ani žalobce, ani žalovaní nevyužili tentokrát možnosti právního zastoupení.

Když odezněly ústní přednesy, sestoupili se šlechtičtí přísedící k poradě, aby ve shodě se středověkým principem kolektivního nalézání práva⁷⁸ vydali rozhodnutí o způsobu vede-

⁷² JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 204.

⁷³ Zaznamenal již JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 186.

⁷⁴ Srv. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 38.

⁷⁵ *CDB II*, s. 362–364, č. 351. Blíže ELBEL, *c. d.*, s. 42–44.

⁷⁶ Jedná se o římsko-kanonický termín, který byl rozšířený v listinách 13. století, aniž by se omezoval na příjemecký okruh kláštera Hradiště, např.: ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae IV-1 (1241–1253)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 304, č. 177⁺⁺, dále jen „CDB IV-1“; *CDB V-2*, s. 254, č. 636 a 637. Eviduje PAČLÍK, *c. d.*, s. 86 v pozn. Více o něm ROUMY, F. *Complementum iustitiae exhibere: La fortune d'une clause de chancellerie pontificale aux XIIe et XIIIe siècles*. In: MAUSEN, Y. – CONDORELLI, O. – ROUMY, F. – SCHMOECKEL, M. (eds.). *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur. Bd. 4, Prozessrecht*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2014, s. 231–252.

⁷⁷ MARKOV, J. *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*. Praha: Academia, 1967, s. 296–297. Pro srovnání s poměry ve středověké západní Evropě OESTMANN, P. *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren*. Köln: Böhlau, 2015, s. 60–61, 69 a násl.

⁷⁸ JANIŠ, D. *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*. In: JAN, L. – JANIŠ, D. a kol. (eds.). *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno: Matice moravská a Historický ústav AV ČR, 2010, s. 23–67, zde s. 35 a násl. Z širší perspektivy REYNOLDS, S. *Rationality and collective judgement in the law of Western Europe before the twelfth century. Quaestiones mediae aevi novae*, 2000, vol. 5, s. 3–19, zde s. 7 a násl.

ní důkazů (*sententia baronum*).⁷⁹ Usnesli se, že opat Bonifác má svůj nárok opatřit svědecktívím blíže nespecifikovaného počtu lidí a že svědkové, podporující žalobu, mají splňovat předpoklad „vhodnosti“ a „věrohodnosti“ (*iudicavit ... dominum abbatem in sua actione debere producere testes idoneos et fide dignos*). Ve sporech o nemovitosti se k obdobnému postupu uchýlil soud, pakliže nebylo listinných dokumentů a sami aktéři se nebyli schopni dohodnout, kdo a jak má svá tvrzení dokazovat. Vyžadovalo se tolik svědků, kolik odpovídalo hodnotě předmětu, o nějž se strany přely. U pozemků to bylo na Moravě ne méně než sedm osob šlechtického původu, přičemž Bonifácovi se opravdu podařilo sehnat je a přivést ve více než dostatečném počtu před soudní tribunál (*produxit ergo hos testes dominus Bonifacius abbas coram nobis*).⁸⁰

Mezi devíti urozenci, kteří svědčili ve Znojmě ve prospěch kanonie premonstrátů, na sebe upozorňují osobnosti ze severní části Moravy. V jejich výčtu se pak vpředu na čestných pozicích nacházejí hradští beneficiáři.⁸¹ Z Olomoucka, v němž ležely dotčené klášterní statky, se dostavili komorník Bavor (v úřadě 1208–1224),⁸² purkrabí Záviš (1208–1222) a sudí Velíz. Z Přerova dorazil správce hradu Blud (1213) jednak s bratrem Bicenem, jednak se syny Onešem a Viktorem. Po nich se uvádí bez úřední funkce Předbor, jenž se psal snad po Tečovicích na Zlínku (*de Cetow*) a jehož rod, jak se zdá, držel kolem roku 1219 purkrabství v Lukově.⁸³ Spolu s Předborem se na závěr připomíná jistý Protiven *de Vniczow*. O něm se spekuluje, že zastával nějaký post v zeměpanské správě Olomoucka ve 13. století a že sídlil na statcích v osadě Uničov předtím, než se stala městem.⁸⁴ V řadě jmen na sebe ale největší pozornost upoutává Velíz ve své dvojediné roli sudího a svědka. Podle skromných poznatků, vytěžených z diplomatického materiálu, náš středověký právní řád takovou procesní situaci připouštěl, třebaže se neslučuje s moderní ideou nestrannosti. Analogicky můžeme poukázat na konflikt, který se rozpoutal roku 1279 o hranice statků mezi hradištským opatem Budišem a Albertem z Lešan. Klíčovou úlohu během přelíčení sehrál bývalý královský vilik Jan, jenž sporné majetky spravoval za vlády Přemysla Otakara II. Nejenže vypovídal ve prospěch kláštera, ale současně byl Jan ustanoven rozhodcem a jeho náleze se stal podkladem pro definitivní soudní rozhodnutí.⁸⁵

V právněhistorické literatuře se setkáváme s názorem, že obsah výpovědi byl ve 13. století vedlejší, na čem však záleželo, byla svědecká přísaha. Poučka, kterou před lety zfor-

⁷⁹ V německé literatuře se hovoří o tzv. *Beweisurteile*. Viz OESTMANN, *c. d.*, s. 72 a násl. včetně komentované bibliografie na s. 309 a násl.

⁸⁰ MARKOV, *Kapitoly z dějin*, s. 160 a násl. Dále k profilu svědků v mladších normativních pramenech TÝŽ. Původ-sok a jeho místo v systému českého středověkého průvodního řízení. *Sborník věd právních a státních*, 1928, roč. 28, s. 347–394, zde s. 374–375.

⁸¹ Nebude-li uvedeno jinak, vychází prosopografie včetně dat o výkonu funkce z díla JAN, *Vznik zemského soudu*, s přihlédnutím k HORNA, R. *K dějinám moravských úředníků I. Dvorskí úředníci moravští do r. 1411*. Praha: Bursík a Kohout, 1922.

⁸² Ke komplikované identifikaci Bavorů ve Friedrichově *Codexu BOLINA*, P. Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrné provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II.). *Časopis Matice moravské*, 2005, roč. 124, č. 1, s. 3–46, zde s. 11–13 a v pozn.

⁸³ JANIŠ, D. – KOHOUTEK, J. Královské hrady východní Moravy a jejich úloha v mocenském a správním systému ve 13. a 14. století. *Archaeologia historica*, 2001, roč. 28, s. 357–374, zde s. 368.

⁸⁴ ŠLEZÁR, P. Období raného středověku (30. léta 6. století – 1213). In: BUREŠOVÁ, J. (ed.). *Uničov. Historie moravského města*. Uničov: Město Uničov, 2013, s. 45–51, zde s. 51.

⁸⁵ *CDB VI-1*, s. 127–129, č. 79*. Podrobně ŠTACHOVÁ, *Ke sporu hradiského opata Budiše*.

muloval Josef Markov, neplatila ale vždy.⁸⁶ K výjimkám by se patrně daly připočíst mezní spory, jak naznačuje svědecktví v hradišřském případě (*testimonio*), neboť bylo shledáno za vyhovující i bez přísahy, po jejímž skládání není v prameni sebemenší stopy. Můžeme se domýšlet, že stejně jako v Budišově kauze z roku 1279 převážilo rovněž ve Znojme roku 1220 racionální hledisko, kladoucí důraz na obeznámenost vyslychaných osob s relevantními skutečnostmi (*causa ... rationabiliter terminata*).⁸⁷ Jakmile přisedící nabyli přesvědčení, že nárok žalobce je opodstatněný, nic už nebránilo, aby přikročili k druhému, již konečnému nálezu (*cum nobis et nostris baronibus id sufficienter visum fuisset comprobatum*). A tak bylo jménem Vladislava Jindřicha vyhlášeno, že lesní komplex u Domašova má náležet premonstrátům z Hradišře (*nos de solita nostrae benignitatis clementia ... pleno iure fecimus possessorem*).

Symbolickou tečkou za řízením udělal opat Bonifác, když podle zvyklosti předstoupil před markrabího, uklonil se a odevzdal sudímu Velízovi dva denáry přísudného, což byl zvláštní poplatek, který dával žalobce na znamení, že zvítězil nad žalovanými (*inclinavit ... et duos denarios, qui vulgo prisdudni dicuntur, in signum causae obtentae coram nobis Veliz iudici praesentavit*).⁸⁸ Ačkoliv se v listině čte *possessio*, resp. *possessor*, z širšího kontextu a z připojeného sousloví *pleno iure* lze vyvodit, že klášteru nebyla příznána římskoprávní držba jakožto faktický stav, jehož ochranu starší české právo beztak neuznávalo, nýbrž vlastnická oprávnění v jejich plném rozsahu.⁸⁹ Výraz *cum utilitatibus* zase napovídá,

⁸⁶ MARKOV, *Kapitoly z dějin*, s. 161–162; TÝŽ. *Původ-sok*, s. 359, 369 a násl.

⁸⁷ Srv. JIREČEK, H. *Slovanské právo v Čechách a na Moravě II. Od počátku XI. do konce XIII. století*. V Praze: Sklad Karla Bellmanna, 1864, s. 228–229; TÝŽ. *Das Recht in Böhmen und Mähren I-2. Von der ersten Nachrichten bis zum Schlusse des XII. Jahrhunderts*. Prag: Carl Bellmann's Verlag, 1866, s. 129. Z kazuistiky můžeme doplnit konflikt tepelské kanonie o dvorec Nelžejev a o jeho mezníky roku 1242, kdy se zvolení rozhodci museli spolehnout na svědky. *CDB IV-1*, s. 79, č. 16: *ad prefixum terminum convenientes et sibi testibus plurimis adiunctis tandem cause finem inposuerunt*. Více se ví o mezní při k roku 1298, kdy se premonstráti ze Žabrdovic a Vilém z Dambořic shodli na rozhodcích, kteří výslech svědků-pamětníků spojili s přísahou a s ohledáním sporných hranic. *CDM V*, s. 105, č. CIII: *materiam de metis et limitibus in prefata villa Kamenecz inquirentes et inuestigantes, et circumsedentibus vicinis hominibus senioribus iuramento prius ab eisdem recepto, ipsos homines seniores nobiscum ad campum eduximus. ad cernendas et ostendendas metas*. Rovněž u církevních soudů, prosazujících u nás nejpozději od 60. let 13. století zásadu písemnosti, máme doloženo, že při řešení nejasností ohledně průběhu hranice dvou farností sv. Petra a sv. Jakuba v Brně byly roku 1293 předkládané listiny doprovázeny z obou stran jednak přísěznými svědecktvími (*testes iurati et interrogati singulariter, producti testes et interrogati responderunt*), jednak prohlídkou na místě. *CDM IV*, s. 405–409, zde zvl. s. 406 a 407, č. CCCXX. K brněnskému případu JAN, L. a kol. *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno: Statutární město Brno a Archiv města Brna, 2013, s. 676 a násl. s literaturou; BOHÁČEK, M. *Das römische Recht in der Praxis der Kirchengenichte der böhmischen Länder im 13. Jahrhundert*. *Studia Gratiana*, 1967, Vol. 11, s. 273–304, zde s. 300–302.

⁸⁸ O „přisudném“ se dozvídáme z hradišřských listin *CDB V-2*, s. 577, č. 858; *CDB VI-1*, s. 128 a 129, č. 79+; *CDB VI-1*, s. 131, č. 80+; *CDB VI-1*, s. 289, č. 236. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 193 v pozn. hypoteticky ztotožňuje poplatek s tzv. „pomocným“, placeným soudu už od dob Statut Konrádových. Srv. dále BRANDL, V. *Glossarium illustrans bohemicomoraviae historiae fontes*. Brünn: C. Winiker, 1876, s. 275; JIREČEK, H. *Prove - historický slovar slovanského práva*. Brno: Moravská akciová knihtiskárna v Brně, 1904, s. 302; TÝŽ, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě II*, s. 239–240.

⁸⁹ BOHÁČEK, M. *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století*. *Sborník archivních prací*, 1974, roč. 24, č. 2, s. 461–486, zde s. 466 a násl.; TÝŽ. *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*. Milano: Giuffrè, 1975, s. 84 a násl.

že výrok soudu se vztahoval jednak na nemovitost, jednak na veškeré přírůstky včetně příjmů, které plynuly z lukrativní výroby železa.⁹⁰

Z koroborace CDB II 376 dále vysvítá, že naléhání hradištských mnichů Vladislava Jindřicha přimělo, aby jim ještě během podzimní návštěvy Znojma vydal listinné potvrzení, které mělo uchovat trvalou památku na vyhraný spor a zabránit revindikačním snahám poražené strany. U církevních institucí tato opatrnost patřila k běžné péči řádného hospodáře.⁹¹ Vladislav dal vyhotovit privilegium na domašovské zboží s výměrou jeho hranic (*bona cum metis*), neznámo, zda a jak konkretizovanou, a nechal ho ověřit markraběcí pečeti (*praesens privilegium scribi fecimus sigilli nostri munimine roborantes*). Víme také, že za správnost listiny a za její odevzdání příjemci nesl odpovědnost notář markraběcí kanceláře, mistr Apolinář, který asi byl Vladislavovým kaplanem a v kancelářském úřadě jej zastihujeme minimálně od roku 1213 (*per manus magistri Appollinaris notarii aule nostre*).⁹² Nechyběla ani sankce, běžná v markraběcích listinách, jež hrozila světským trestem za nedbání právního ujednání.⁹³ Kdokoliv, kdo by v budoucnu klášter v jeho právech omezoval a obmyslně žaloval o jeho pozemky (*per actionem calumniosam ad iudicium evocando*), měl být proto odsouzen buď k náhradě škody, nebo k pokutě deseti hřiven zlata.

Ochoz lesa u Domašova

Poté, co byl vynesena písemně vyhotoven rozsudek, chopil se opat hradištských premonstrátů Bonifác šance, aby dokonaleji zabezpečil svůj ústav před očekávanými atakami okolních pozemkových magnátů. Obrátil se na moravského markraběte se žádostí o provedení úředního rozhraničení, které by definovalo přesný rozsah prisouzených lesních pozemků. Vladislav Jindřich vyhověl Bonifácovu přání (*ad petitionem etiam abbatis*) a vyslal do oblasti jako své zástupce olomoucké beneficiáře. Ke komorníkovi Bavorovi, kastelánu Závíšovi a sudímu Velízovi se přidružila skupina pūhončích (*cum camerariis, qui vulgo pohonczici dicuntur*), již tvořili prý Myslík z Medlova, Bohudar s bratrem Jankem z Duban a Střemen z Chudobína. I když čtveřice pūhončích nemusí být smyšlená, jak se v literatuře občas evokuje, nelze se na jména upínat. S kolísající titulaturou se objevují výlučně v hradištských falzech k letům 1200, 1203 a 1220, nepočítáme-li Myslíka, který se ohlašuje v pravé listině roku 1239, ale jako lovcí.⁹⁴ Přítomnost hodnostářů jako byli

⁹⁰ CDB II, s. 413, č. 376 má příkladný výčet: *orta lite inter se pro quadam silva secus villas Lassczian et Domassow et montibus, ubi metallum ferri foditur, et aliis montibus, in quibus molares lapides acquiruntur, et rivulis, in quibus aurum foditur, et omnibus aliis utilitatibus*. Srv. PACLÍK, c. d., s. 60.

⁹¹ O vztahu církve k listině u nás výběrově ŠEBÁNEK, J. Das Verhältnis zur Urkunde als methodischer Faktor der diplomatischen Arbeit. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C)*, 1959, roč. 8, č. 7, s. 5–19, zde s. 8 a násl.; ŠEBÁNEK – DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské I*, s. 139 a násl.; FIALA, Z. K otázce funkce našich listin do konce 12. stol. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C)*, 1960, roč. 9, č. 7, s. 5–34.

⁹² *Liber monasterii Gradicensis*, pag. 20. Srv. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 2 a 41. O Apolinářovi nověji ZAORAL, c. d., passim a WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 121–122.

⁹³ FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 34–35.

⁹⁴ CDB II, s. 364, č. 351 a s. 373, č. 356; FRIEDRICH, G. – KRISTEN, Z. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae III-2 (1238–1240)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 282, č. 214, dále jen „CDB III-2“. Srv. PINKAVA, c. d., s. 397; LAPÁČEK, J. Úřad a obec pūhončí. *Sborník Státního okresního archivu Pířerov*, 2007, sv. 15, s. 5–30, zde s. 8, a méně kriticky NOVOTNÝ, V. *České dějiny I-3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha: J. Laichter, 1928, s. 599–600 a v pozn. Nepravdivosti v listinných údajích o úředních osobách pro 13. století kon-

Myslík, Bohudar, Janek a Střemen je na druhou stranu pochopitelná, neboť ztělesňovali výkonnou složku komorníkova aparátu, v němž se starali o doručování půhonů, jak lze vytušit z jejich označení.⁹⁵

Někdy po 10. září 1220, když přibyla úřední delegace k Domašovu, provedla z pověření zeměpána (*aucloritate nostra*) symbolický akt, kterým se přenášela vlastnická svrchovanost z jedné osoby na druhou. Rituál se řídil zvykovými normami zemského práva, avšak jeho zřetelnější kontury nám unikají.⁹⁶ V objezdové praxi se o něm dozvídáme znovu roku 1233 a v dalších letech, aniž by se pisatelé listin podělili o detaily.⁹⁷ Jisté je, že se rituální scénář neobešel bez opata Bonifáce, který byl v zastoupení svého konventu „tělesně“ uveden do vlastnictví lesa (*nomine monasterii Gradicensis facerent possessorem*). Opakující se obrat *facere possessorem*,⁹⁸ se kterým jsme se setkali v procesu nalézání práva, dovoluje na každý pád domněnku, že hradištským mnichům nepostačovalo soudní rozhodnutí a že pro získání plného a nezpochybnitelného panství nad nemovitostí se vyžadovalo symbolické „předání moci“ spjaté s komisionální objíždkou či obchůzkou. Právní jednání se tak protáhlo do dvou geograficky a časově oddělených etap, z nichž první se odbyla na zemském soudě a druhá na klášterní domně.⁹⁹

Hlubší vhléd do středověké právní mentality, usilující o maximalizaci právní jistoty, skýtá v tomto směru záznam z roku 1185. Hovoří se v něm o obejití pozemků v Záběhlicích, které mezi sebou směnili zvoníci vyšehradské kapituly Krasoň a Křižan s jistým Markantem, snad románským kupcem z pražského podhradí.¹⁰⁰ Skladatel listiny se netají inspirací čerpanou z biblické knihy Kazatel, odkud přejal verš, že „nit trojitá se teprv nepřetrhne“ (*triplex funiculus difficile rumpitur*).¹⁰¹ Podle jeho svérázné představy byla společnost pomyslnými nitěmi práva „svazována“ a čím hustší byla pavučina, tím spíše

statují jako normální jev např. FIALA, Z. Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II. (1247–1253–1278). *Sborník archivních prací*, 1951, roč. 1, č. 1, s. 165–294, zde s. 213; ŠPŮROVÁ, M. Identifikace svědků v listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovnickému dvoru. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. (ed.). *Dvory a rezidence ve středověku. Sborník příspěvků z kolokvia konaného 18. března 2005 v Historickém ústavu AV ČR ve spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 9–19, zde zvl. s. 13–14.

⁹⁵ S komentovanou bibliografií o nich LAPÁČEK, c. d. Dále NOVOTNÝ, J. Mani, půhončí a lovci (k právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti). *Časopis Matice moravské*, 1957, roč. 76, č. 1–2, s. 3–20; MÜLLER, V. Půhončí. List z právních dějin moravských. In: FRIEDRICH, G. – KROFTA, K. – BIDLO, J. (eds.). *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla*. Praha: Historický klub, 1906, s. 233–245. Pro starší dobu JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 70 a 237 v pozn.

⁹⁶ ŽEMLIČKA, J. „Právo knížete“ a „právo země“ jako pojmy staršího středověku. *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 2, s. 303–345, zde s. 339; TÝŽ, *Království v pohybu*, s. 302.

⁹⁷ FRIEDRICH, G. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae III-1 (1231–1238)*. Prague: Sumptibus comitiorum Regni Bohemiae, 1942, s. 48, č. 47; *CDB V-2*, s. 480, č. 795⁺, *CDB V-2*, s. 506, č. 813⁺; *CDB V-2*, s. 514, č. 818; *Sub VI*, s. 148, č. 184.

⁹⁸ Srv. *Slovník středověké latiny – Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum. Elektronická verze*, s. v. *facio*. [online]. Dostupné na: <http://lb.ics.cas.cz/>. [cit. 16. 05. 2020].

⁹⁹ Podobně HRUBÝ, *Tři studie*, s. 13.

¹⁰⁰ FRIEDRICH, G. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197)*. Prague: Sumptibus comitiorum regni Bohemiae, 1904–1907, s. 277–279, č. 308. Srv. HRUBÝ, *Tři studie*, s. 67–68. Dále s bibliografií PSÍKOVÁ, J. Příspěvky k diplomacii vyšehradských listin 12. století. *Archivum Trebonense*, 1973, sv. 2, s. 1–43, zde s. 4–5; HLEDÍKOVÁ, Z. Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století. *Folia Historica Bohemica*, 1980, roč. 2, s. 129–173, zde s. 134–135.

¹⁰¹ Kaz 4, 12: *et si quispiam boevaluerit contra unum duo resistent ei funiculus triplex difficile rumpitur*.

byli lidé nuceni, aby respektovali platnost majetkoprávních pořízení (*ut ... id, quod factum fuerat, solidum robur validitudinis obtineret*). Spolu s Václavem Hrubým můžeme odůvodněně nabýt dojmu, že trojice nití je metaforou, která vyjadřuje, že řádný převod nemovitosti probíhal ve fázích a že s každou fází se úroveň právních záruk posunovala o stupeň výše. Po (1.) „soukromém“ právním jednání mezi stranami přicházely na řadu (2.) objezd či ochoz hranice a (3.) „veřejném“ projednání věci na zemském soudě v režimu „nesporu“.

Ritualizovaným uvedením opata do majetkových práv k zalesněnému území u Domašova se ovšem pověření olomouckých hodnostářů nekončilo. Museli rovněž vytyčit hranici, při čemž dbali obyčejových praktik tradovaných v zemském právu (*secundum terrae consuetudinem circuirent*).¹⁰² Leželo na bedrech pověřených úředníků, aby zorganizovali pochod okolo lesa, jehož se měli účastnit lidé z okolí, obeznámení s krajinou. Publikum bývalo garantem právního aktu a pečovalo o udržování vzpomínky v kolektivní paměti, a proto se z jeho řad povolávali svědkové, pokud se sousedské vztahy vyhrotily a přerostly v mezní spor. Zároveň bylo výsadou obyvatel dohlížejících na průběh ochozu či objezdu, že mohli protestovat proti úřednímu postupu (*contradictione vicinorum*).¹⁰³ Nejprve však muselo být zvoleno výchozí mezní znamení, charakterizované prostě jako *prima meta*.¹⁰⁴ Důležitost tohoto stanoviště neopomenul ještě po několika staletích podtrhnout Jakub Menšík z Menštejna ve svém traktátu *O mezech*, kde píše o „hraničniku“ a o zvyku uzpůsobovat jeho vzhled, aby byl už na první pohled lépe rozeznatelný: „Však hraničnik se jmenuje to znamení mezní, kteréž při začátku a konci mezi se spatřuje, a obyčejně na zřetelnějším dříví nebo kameních se dělají.“¹⁰⁵

¹⁰² Právní oběd přibližují BRANDL, *Staročeské právo mezní*, s. 119 a násl.; JANIŠ – ŠENKÝŘOVÁ, *c. d.*, *passim*; TEPLÝ, J. Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“. *Východočeský sborník historický*, 1997, roč. 6, s. 9–32, zde s. 26 a násl. Dále srv. MALINIÁK, P. *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 110 a násl., nebo komparativně laděnou monografií BYLINA, S. *Drogi, granice, most. Studia o przestrzeni publicznej i sakralnej w średniowieczu*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2012, s. 53 a násl.

¹⁰³ Různou míru zapojení lokální komunity při objezdech a ochozech lze pro 13. století ilustrovat na *CDB II*, s. 66–68, č. 75; *CDB II*, s. 393–397, č. 364; *CDB V-2*, s. 483–484, č. 797; *CDB VI-1*, s. 143–145, č. 90; EMLER, J. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV (1333–1346)*. Pragae: Sumtibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1892, s. 724–725, č. 1815; *CDM IV*, s. 389–390, č. CCCVI; *CDM V*, s. 105–106, č. CIII. Shrnutí s literaturou podává ŽEMLIČKA, J. *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. 2. opravené a doplněné vydání. Praha: NLN, 2007, s. 194–195; TÝŽ. *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*. Praha: NLN, 2002, s. 347–348. Pro Polsko se blíže touto otázkou zabývali např. GÓRECKI, P. Communities of Legal Memory in Medieval Poland, c. 1200–1240. *Journal of Medieval History*, 1998, Vol. 24, No. 2, s. 127–154, zde s. 146 a násl.; MYŚLIWSKI, G. ‚Pamiętnicy‘. Ludzie sędziwi jako źródła wiedzy o przeszłości na ziemiach polskich (do końca XVI w.). In: MICHAŁOWSKI, R. (ed.). *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*. Warszawa: DiG, 2008, s. 113–126, zde s. 119 a násl.; MATUSZEWSKI, J. *Vicinia id est ... poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego opola*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1991, s. 22 a násl. Pro Uhry MALINIÁK, *c. d.*, zvl. s. 111–112, 117.

¹⁰⁴ Srv. *CDB II*, s. 364, č. 351; *CDB II*, s. 365, 367, č. 352; *CDB II*, s. 373, č. 356. Mimo hradišský okruh je počítání mezníků zachyceno např. v *CDM V*, s. 105–106, č. CIII. Srv. MARKOVÁ, M. *Hranice a hraničení ve středověké střední Evropě*. Disertační práce FF UK. Praha, 2017, s. 37 a v pozn.; MALINIÁK, *c. d.*, s. 103.

¹⁰⁵ JIREČEK, H. (ed.). *Spisy právnícké o právu českém v XVI-tém století*. Ve Vídni: nákl. vl., 1883, s. 192. K jeho osobnosti nově STARÝ, M. Jakub Menšík z Menštejna. In: GÁBRIŠ, T. – HORÁK, O. – TAU-CHEN, J. (eds.). *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narozeninám*. Brno: The European Society for History of Law, 2017, s. 522–537.

V našem případě spočíval hraničník u Domašova nad potokem zvaným Olešník, nebo též Aleš. Odtud se olomoučtí beneficiáři s osadníky vydali po objektech a značkách, kterými byly klášterní statky obklopeny a vymezeny navenek (*distinctionem signorum et metarum*). Lze vyrozumět, že šli pěšky a že se pohybovali nejkratšími přímými trasami (*directe eundo, per directum eundo* apod.).¹⁰⁶ Během přesunů se orientovali podle hraničních bodů a linií, přihlížejíce nejen k mezníkům, ať přirozeným, nebo člověkem uměle vytvořeným, ale i k poloze vesnic (*villas*), pahorků (*montem*), vodotečí (*rivulum, fluvium*) a pozemních komunikací různé velikosti (*semitam, viam, viam publicam*). V rámci úředního šetření bylo staré značení podrobena bližšímu ohledání¹⁰⁷ a dle potřeby obnovováno, aby do budoucna mohlo plnit signální funkci (*metas antiquas renovantes*). V jazyce listiny se pro ně užívá bohemismů *hranicie, kopczy* a *vrociscie*.¹⁰⁸

První termín znamená buď obecň hranici, nebo jako tady zvláštní distinktivní prvky, z nichž se hranice skládá (*metae, signa*). Machkův etymologický výklad, který nachází spojitost se slovesem „hrabat“, by dovoľoval usuzovat na podobu nějakého děličího příkopu či brázdy.¹⁰⁹ Není proto bez zajímavosti, že rituální vyorávání hraniční brázdy máme na Moravě doloženo od konce 13. století.¹¹⁰ Alternativní vysvětlení zase hledá původ ve slovech „hrana“, „hranatý“ a poukazuje na existenci mezníků ze dřev, klád a kamenů, sestavených či zpracovaných do hran.¹¹¹ Komplikací navíc je, že v diplomatickém materiálu se „hranice“ vyskytuje synonymně s „kopci“ a stromy.¹¹² Hradištská listina umožňuje sice jemnější analýzu, když na straně jedné rozlišuje „kopce“ a „hranice“ a na straně druhé mlčí o porostech coby hraničních ukazatelích. Protože ale postrádá bližší určení, jak by měl takový mezník vypadat, pohybujeme se pořád nanejvýš v rovině hypotéz mezi hranolovitým útvarem a příkopem.

Snáze uchopitelné jsou „kopce“. Lze je ztotožnit s uměle navrženými hromadami zemi, kamenů, nebo obojího, do nichž byli kvůli snazší identifikaci kladeni tzv. „svědkové“. Míněny jsou rozličné předměty schopné odolávat dlouhodobě rozkladu, mezi kterými se neutuchající oblibě těšily keramické nádoby, fragmenty či mince. Na Domašovsku se podařilo několik „kopců“ s pomocí terénní prospekce zmapovat a jejich reliktů jsou patrné dodnes.¹¹³ Do třetice nelze opomenout ani „úročistě“, nad kterým se ale vznášejí otazníky.

¹⁰⁶ Rekonstrukci průběhu hranice provedl naposledy NOVÁK, J. *Výmezování panství kláštera Hradisko u Olomouce ve středověku*. Diplomová práce FF UPOL. Olomouc, 2019, s. 73 a násl. Navázal tak na předchozí generace regionálních badatelů, z nichž se sluší připomenout alespoň PRUCEK, Josef. „... Meta que vulgo dicitur kopecz...“. *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1972, č. 154, s. 8–10; SCHULZ, J. – HOŠÁK, L. Příspěvek k lokalizaci lesa Střelná. *Vlastivědný věstník moravský*, 1966, roč. 18, č. 2, s. 235–244; FERULÍK, A. Hranice domašovského lesa. *Vlastivědný věstník moravský*, 1966, roč. 18, č. 1, s. 106–109.

¹⁰⁷ V obdobné situaci hovoří explicitně o *ostensio metarum* CDB III-2, s. 350–351, č. 258.

¹⁰⁸ „Slovníček“ má JANIŠ – ŠENKÝŘOVÁ, s. 194–195.

¹⁰⁹ MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydání. Praha: NLN, 2010, s. 183.

¹¹⁰ CDM V, s. 105, č. CIII: *desuper vnam lineam aratro cum vomere trahere iussimus*.

¹¹¹ NĚMEC, I. a kol. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980, s. 92–93. Shodně KLÁPŠTĚ, J. *Proměna českých zemí ve středověku*. 2. rozšířené vydání. Praha: NLN, 2012, s. 225–226.

¹¹² CDB II, s. 367, č. 352; CDB IV-1, s. 279, č. 171⁺⁺. Srv. MARKOVÁ, M. Výmezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku. In: ŠIMŮNEK, R. (ed.). *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha: Historický ústav, 2008, s. 98–106, zde s. 101.

¹¹³ S bibliografií NOVÁK, c. d., s. 85 a násl. K archeologickému průzkumu těchto pozůstatků DOHNAL, M. – ŠÍDA, P. Historické způsoby značení pozemkových hranic a problematika tzv. mohylovitých útvarů. *Archeologie ve středních Čechách*, roč. 11, č. 2, s. 635–652; ŠLEZÁR, P. Sádky, kopy a „výprask na

Výraz uplatňující se zprvu jen v hradištských falzech¹¹⁴ asi souvisí se slovesem „rokovat“ a odkazuje na prostranství, kde se uzavíraly hraniční smlouvy a kde, jak se domnívali Jireček s Brandlem, byly na památku zřizovány mezníky.¹¹⁵

V CDB II 376 se praví, že účelem pouti kolem domašovského lesa bylo zabránit, aby Lužičtí, nebo jiní konkurenti v oblasti Nížkého Jeseníku obtěžovali klášter nějakými úskoky či násilnostmi (*per aliquam calumniam seu violentiam de coetero molestari*). Právní rituál provedený za úřední asistence zavazoval do budoucna. Mniši si od něj slibovali, že přispěje k ochraně půdního fondu a zásob rudného bohatství. Protože ale hrozilo, že se na ochoz zapomene, bylo přirozené, že se v Hradišti snažili dosáhnout jeho písemné fixace. Církev, která se vyznačovala kladným postojem k písemnostem, mívala ve zvyku zachytit akt rozhraničení na pergamen, díky čemuž se o události dozvídáme na stránkách moderních diplomatářů a registářů.¹¹⁶ Potíž však je, že z dochovaného padělku si nelze učinit o věci jasnější úsudek, a proto se omezíme na předpoklad, že nějaký záznam o hraničním průvodu kolem domašovského lesa opravdu vznikl a že byl k dispozici v klášterním archivu v Hradišti.

Ani znojemský soud roku 1220, ani ochoz lesa u Domašova nepřinesly definitivní rozuzlení majetkových různic, do kterých byl zatažen premonstrátský klášter Hradiště, když obhajoval na Olomoucku proti ostatním kolonizátorům svá pozemkově-vrchnostenská práva. Písemnost CDB II 376, tvořící pramennou základnu pro naše zkoumání, ale žádné další informace o těchto pohnutých dějích neposkytuje. Nemá tudíž smysl pouštět se do jejich popisu. Lepší bude pokusit se o krátkou rekapitulaci dosažených poznatků.

Závěrem

V mikrosondě do právních dějin premonstrátského kláštera Hradiště u Olomouce, v níž jsme se snažili poodhalit zákoutí mezního sporu o církevní pozemky u Domašova kolem roku 1220, jsme pod drobnohled umístili falešnou listinu CDB II 376, která je výsledkem čilých padělatelských aktivit, pěstovaných v hradištském skriptoriu od druhé poloviny 13. věku. Vytěžit diplomatický materiál starobylé moravské fundace se nabízelo jednak proto, že je proslulý svou mnohomluvností, se kterou líčí právní realie, jednak proto, že klášter jakožto kolonizátor soustavně zabředával do konfliktů s okolními pozemkovými vrchnostmi, čímž se jeho osudy stávají výborným odrazovým můstkem pro výzkum mezního práva v archaických dobách. Aby bylo možno osvětlit jeden z dlouho opomíjených aspektů středověkého právního života, na který tu narážíme, bylo ovšem nutno přezkoušet faktografickou přesnost listinného padělku. Za nástroj pramenné kritiky byla zvolena komparace s listinami a aktovými záznamy, vypovídajícími o praktikách mezního práva, které se v našich končinách zachovaly z doby přemyslovské. V jednotlivostech se posléze projeví, k čemu se klonila literatura už dříve, že falzum dobře zapadá do našich povšečných

pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny. *Vlastivědný věstník moravský*, 2007, roč. 59, č. 2, s. 155–161.

¹¹⁴ CDB II, s. 364, č. 351.

¹¹⁵ JIREČEK, *O soudu mezním*, s. 172; BRANDL, *Staročeské právo mezní*, s. 126–127. Přehledově LEŠNY, J. Uroczysko. In: LABUDA, G. (ed.). *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Tom VI. (T–W)*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1977, s. 271–272 včetně bibliografie.

¹¹⁶ Srv. VELÍMSKÝ, *c. d.*, s. 111 a násl., 117 a násl., 130.

vědomostí o správě veřejných záležitostí v prvních dekadách 13. století. Opodstatněnost územních aspirací, podložených písemně, musel koneckonců uznat i odpůrce kláštera premonstrátů, Albert ze Šternberka.

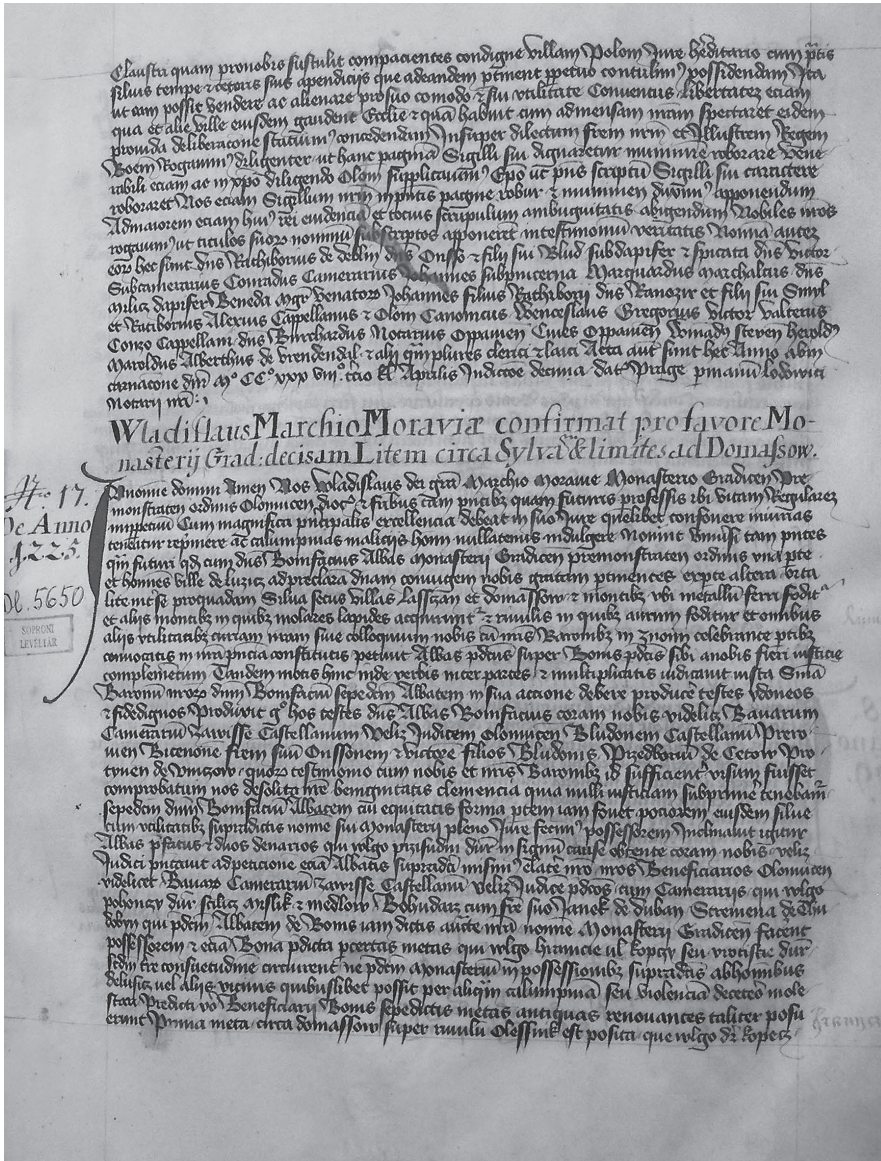
V hradištské listině CDB II 376 jsme dokázali postihnout tři právně-historicky významné momenty, které byly do hloubky probrány. Prvním z nich bylo soudní zasedání ve Znojmě, kde se v zářijových dnech roku 1220 setkali moravští předáci, aby rozhodli o vlastnických poměrech v zalesněném teritoriu, které přiléhalo k Domašovu u Šternberka a které zahrnovalo lukrativní naleziště železné rudy. Žalující stranu ztělesňoval hradištský opat Bonifác, kdežto žalovanými byli obyvatelé vsi Lužice, žijící v sousedství lesa. Zemskému soudu, usměrňovanému tehdy obvyklými zásadami obžalovací, ústnosti, přimosti a kontradiktornosti, předsedal moravský markrabě Vladislav Jindřich. Vedení řízení se zhostil olomoucký sudí Veliz a spolu s ním se úlohy přisedících ujali nejmenovaní baroni, kteří se nejprve usnesli, že žalobce má postavit vhodné svědky, aby poté, co vyslechli svědecké výpovědi, předmětný les přisoudili opatovi a mnichům z Hradiště.

Druhou právně relevantní skutečností, jež k případu upoutává zájem historika, je konfirmace vystavená moravským zeměpánem Vladislavem Jindřichem na žádost hradištských premonstrátů. Byla-li soudní pře korunována úspěchem, potom listinné stvrzení mělo směřovat k upevnění vlastnické pozice kláštera na Domašovsku a k zabránění budoucím úchvatům, prováděným na úkor církevního zboží. Dávno ztracené privilegium, které si podle všeho našlo cestu do falza CDB II 376 a které bylo i jeho hlavním inspiračním zdrojem, obsahovalo průběh sporu na zemském právu. Na znamení právoplatnosti bylo opatřeno markraběcí pečeti a jak lze vyčíst mezi řádkami padělků, s nímž si musíme vystačit, za bezvadnost originální předlohy a za její odevzdání příjemci z Klášterního Hradiště odpovídal mistr Apolinář, o kterém máme prokázáno, že byl Vladislavův notář a kaplan přinejmenším od roku 1213.

Do třetice listina poučuje o rituálních aktech, tkvějících svými kořeny v obyčejovém právu Čech a Moravy, jež nakládání s nemovitostmi, les u Domašova nevyjímaje, zahalovaly do typicky středověkého hávu. V časovém odstupu od znojemských rokování, jehož délku lze těžko odhadnout, se hradištský představený Bonifác obrátil na Vladislava Jindřicha, aby vyslal olomoucké beneficiáře na lesní pozemky, o něž se předtím klášter dohadoval s Lužickými. Delegace byla složena z komorníka, kastelána, sudího a čtveřice púhončích, vesměs osob spolehlivě dohledatelných v pramenech, a když dorazila do cíle, stanula před dvěma úkoly. Předně bylo třeba Bonifáce uvést do „tělesného“ vlastnictví k půdě, které se symbolicky přenášelo na nabyvatele vykonáním slavnostního obřadu, komentovaného v listinách dosti vágně. Nato se úředníci z Olomoucka vydali na pěší obchůzku kolem domašovského lesa. Pohybovali se v doprovodu zdejších usedlíků a kráčeli přitom nejkratšími možnými spojnicemi mezi hraničními značkami, které nejen ohledávali, ale i rekonstruovali, aby meze nadále mohly sloužit církevním majitelům. Pokud dopřejeme víry CDB II 376, čekalo se od ochozu, že zabezpečí mnichy před úskoky a násilnostmi, jež premonstrátům hrozily od jejich sousedů.

Příběh domašovského lesa je nesmazatelně vepsán v textové tradici hradištského kláštera, pro kterou je však příznačné, že ponechává široký prostor spekulacím. Pokud bychom se přesto měli odvážit hypotézy a zároveň shrnout dosavadní úvahy, zdá se nejpravděpodobnější, že vývoj probíhal ve třech fázích: (1.) Na počátku byla listinná konfirmace soudního rozhodnutí, přijatého ve Znojmě roku 1220. (2.) Následoval jeden či více

pamětních záznamů, pořízených v těsné návaznosti na komisionální obhlídku klášterního lesa u Domašova. Sem byly pojaty hraniční ukazatele, peripetie a osoby podílející se na rozhraničovacím aktu. (3.) Na konci řady stojí falzum CDB II 376, které jako jediné máme dnes v ruce. Sestaveno bylo podle starších dokumentů chovaných v Hradišti, a to proto, že si jeho sepsání vynutila nová právní situace, do níž se dostal konvent premonstrátů v pokročilém 13., resp. v počínajícím 14. století.

Liber monasterii Gradicensis ... Klášterní archiv v Csoarne, pag. 19.

Kupní smlouvy k lenním statkům frýdlantského knížectví (vévodství)

Marek Starý

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: starym@prf.cuni.cz*

Purchase Contracts for the Fief Estates of the Friedland Principality (Duchy)

Abstract:

The Duchy of Friedland, this “state within a state”, as characterized by many authors, existed only for a very short period of time. The fief estates, which were acquired by the imperial military leader Albrecht von Wallenstein (Valdštejn) in the sale following the Battle of White Mountain, were first declared a principality in 1624 and then a duchy in 1627. Immediately after Wallenstein’s assassination in 1634, this remarkable constitutional unit was immediately liquidated.

Wallenstein kept most of the acquired estates under his direct control, and they thus became chamber ducal estates (this was especially true for all larger, economically strong towns). He left only a relatively small part of his property to the institutions of the Catholic Church – logically, although he provided them with political and property support, in the latter respect he certainly did not dazzle with excessive generosity. On the other hand, he left large estates to various persons (his relatives, subordinate officers, officials, in some cases the original pre-White Mountain owners, etc.), who took them over from him as a Friedland fief (*de iure* actually sub-fief, as Wallenstein himself was a vassal of the emperor who was the Czech king).

Some of these people received the property as a gift (“*Donatio*”) as a sign of Wallenstein’s generosity. In most cases, however, it was a standard property transaction, where the acquirers paid a more or less adequate amount of money for the fief estate, or their receivables from the Friedland landowner were offset. The legal title of the transfer of possession thus became the standard purchase (“*Erblehenkauf*”), recorded in a contract approved, sealed and signed by both parties. Copies of these contracts are concentrated in the manuscript sign. B 16, stored in the National Archives in Prague, other originals and copies of individual documents of this type can be recorded in other archives. This study is devoted to their content analysis.

Purchase contracts for Friedland fief estates represent a set of documents, the significance of which can be seen on at least four levels. From the most general point of view, they contribute to the knowledge of early modern legal culture and legal language (although German, not Czech). Secondly, they are evidence of the administrative practice of the

court office of the Duchy of Friedland, which prepared these documents. They are also a contribution to the history of fief law in the Czech lands. Finally, they provide a number of specific information about individual fief estates, and thus also about the regional history of northeastern Bohemia, where Wallenstein's "*terra felix*" was located. The surviving contracts relate to more than forty larger and smaller estates, which fell into the hands of the vassals in the short days of Wallenstein's rule over this region.

The court office of the Duchy of Friedland, on whose premises the contracts were created, was a relatively advanced bureaucratic body with several lawyers – the former prosecutor Jan Jezber of Kolivá Hora had probably the greatest reputation, who himself bought the Choteč fief estate in 1624. Štěpán Ilgen from Ilgenau, a native of Leipzig, reached the significant position of Friedland Chancellor. Many office councilors were also graduates of law education. However, it is very interesting that the set of surviving contracts is largely characterized by its variability. Although a more or less uniform structure was followed (dating, definition of the contracting parties, and the subject of the contract, determination of the price and the method of payment, set of rights reserved to the landlord, confirmation of will and corroboration), contracts offer various and in some cases significantly different specific solutions. On the other hand, different wording did not always mean a difference in content. For example, the extent of the landlord reservations, which Wallenstein reserved in the treaties as chief lord of the Duchy of Friedland and among which brewing played the most important role, apparently had a standard scope, regardless of the specific diction.

Purchase contracts related to Friedland fief estates represent only one type of documents framing the development of this extremely interesting state law unit. The study of others and, in the future, comprehensive elaboration of the history of the Friedland estate, or of the entire duchy, remain urgent challenges for further legal historical research.

Keywords:

Duchy of Friedland; purchase contract; fief; regal law; Thirty Years' War; Wallenstein

Klíčová slova:

Frýdlantské vévodství; kupní smlouva; léno; regál; třicetiletá válka; Valdštejn

DOI: 10.14712/2464689X.2020.30

Frýdlantské vévodství, vybudované ve dvacátých letech 17. století a zaniklé již krátce před dovršením prvního desetiletí své existence, představuje mimořádně zajímavý fenomén z pohledu právní i správní historie. Na atraktivitě mu jistě přidává úzké propojení s osobou císařského generalissima Albrechta z Valdštejna, u něhož nelze oddiskutovat (bez ohledu na velmi rozporuplné hodnocení ze strany jednotlivých historiků), že patří k nejvýznamnějším Čechům evropských dějin. Sama Valdštejnova osobnost a jeho životní osudy tak patří k velmi oblíbeným a nesčetněkrát pod různou optikou prozkoumaným tématům evropské historiografie (dominantně pochopitelně české a německé).¹ V nedávno

¹ Obsáhla Valdštejnská bibliografie vyšla již ve druhé polovině 19. století na stránkách časopisu *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (= *MVGDB*), viz SCHMID, G. Die Wallenstein-Literatur (1626–1878). Bibliographische Studie. *MVGDB*, 1879, 1/XVII, Beilage, s. 65–143; TÝŽ. Die Wallenstein Literatur. Erste Ergänzung (1619–1681). Bibliographische Studie. *MVGDB*, 1882, 2/XXI,

vydaných *Dějínách Jičina* tak autor konstatoval, že „v současné době je všestranné poznávání Valdštejnova života v podstatě ukončeno“.² Ať už ale toto tvrzení je či není příliš optimistické, jedno je jisté – o Frýdlantském vévodství totéž rozhodně prohlásit nelze.

Paradoxně totiž platí, že dodnes neexistuje jediná vědecká monografie, která by se pokusila krátké dějiny tohoto státoprávního celku všestranně zmapovat, či dokonce zhodnotit. Příslušné pasáže v jednotlivých Valdštejnových biografiích jsou poměrně kusé a roztržité a zachycují jen hlavní údaje, zaměřené především na samotné budování vévodství, jeho vnitřní organizaci a správu.³ Pokud jde o Valdštejna jako zeměpána, dodnes zůstává prakticky nepřekonaná velmi stará (1834) práce Friedricha Förstera,⁴ samostatné obsáhlé práce byly věnovány Valdštejnově vládě v Meklenbursku⁵ a v Zaháňsku.⁶ Český historik, který se chce seznámit s Valdštejnovým bojem o dědictví Smiřických, jeho aktivitami v rámci redistribuce konfiskovaného majetku, vytvořením Frýdlantského knížectví a později vévodství, osudy jednotlivých komorních a lenních statků a likvidací Frýdlantska po Valdštejnově zavraždění, pak musí dodnes sáhnout po příslušných pasážích monumentálních *Dějín konfiskací* z pera Tomáše Václava Bílka.⁷ Ten pak materií doplnil a rozvedl v méně známé, samostatné a dodnes v podstatě nepřekonané německy psané monografii.⁸ Vynikající práci zaměřenou na frýdlantské hospodářství, programově napojené na Valdštejnovy válečné aktivity, publikoval v roce 1929 právník a historik Anton Ernstberger. Žel, organizačně-správních otázek se v ní výrazněji nedotkl.⁹

Beilage, s. 1–48; TÝŽ. Die Wallenstein Literatur. Zweite Ergänzung (1620–1884). Bibliographische Studie. *MVGDB*, 1885, 2/XXIII, Beilage, s. 1–39; LOEWE, V. Die Wallenstein-Literatur. Dritte Ergänzung (1628–1895). Bibliographische Studie. *MVGDB*, 1895/1896, 3/XXXIV, s. 277–315; TÝŽ. Die Wallenstein-Literatur. Vierte Ergänzung. Bibliographische Studie. *MVGDB*, 1902, 4/XL, s. 514–534. Starší prameny a literaturu sebral též ZÍBRT, Č. *Bibliografie české historie. Díl V*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912, s. 38–126 (č. 12464–14209).

² FRANCEK, J. *Dějiny Jičina*. Praha: Rybka Publishers, 2010, s. 116.

³ Srovnej např. JANÁČEK, J. *Valdštejn a jeho doba*. Praha: Svoboda, 1978, s. 284–289, 346–356; POLIŠENSKÝ, J. – KOLLMANN, J. *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Praha: Academia, 2001, zejm. s. 75–80; FRANCEK, J. *Navzdory závisti. Životní příběh Albrechta z Valdštejna*. Praha: Havran, 2007, s. 59–62.

⁴ FÖRSTER, F. Ch. *Wallenstein, Herzog zu Mecklenburg, Friedland und Sagan, als Feldherr und Landesfürst in seinem öffentlichen und Privat-Leben. Eine Biographie*. Potsdam: Riegel, 1834, *passim*; TÝŽ. Wallenstein als regierender Herzog und Landesherr. In: *Historisches Taschenbuch*. V. Jahrgang, Leipzig: Brockhaus, 1834, s. 1–123. Tato publikace je ovšem prakticky pouze samostatným, doslovně totožným vydáním části publikace první.

⁵ Zde je třeba zmínit v první řadě záslužné a dodnes cenné studie k Valdštejnově vládě v Meklenbursku, jež publikoval na stránkách periodické řady *Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* (= *JVMGA*) její uspořadatel, mecklenburský velkovévodský tajný archivní rada Dr. Lisch – srovnej především LISCH, G. Ch. F. Wallensteins Abzug aus Mecklenburg im Jahre 1629. *JVMGA*, 1870, XXXV, s. 45–79; TÝŽ. Ueber Wallensteins Regierungsform in Mecklenburg. *JVMGA*, 1871, XXXVI, s. 3–48. Dále viz HUNZIKER, O. *Wallenstein als Landesherr insbesondere als Herzog von Mecklenburg*. Zürich: Schmidt, 1875, *passim*; GROTEFEND, O. Mecklenburg unter Wallenstein und die Wiedereroberung des Landes durch die Herzöge. *JVMGA*, 1901, LXVI, s. 227–284.

⁶ HEINRICH, A. *Wallenstein als Herzog von Sagan*. Breslau: Goerlich & Coch, 1896, *passim*.

⁷ BÍLEK, T. V. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha: Museum království českého, 1882–1883, zejm. s. 732–832.

⁸ BÍLEK, T. V. *Beiträge zur Geschichte Waldstein's*. Prag: Franz Riwnác, 1886, *passim*.

⁹ ERNSTBERGER, A. *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft*. 19. Heft. Reichenberg in Böhmen: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1929, *passim*.

Naopak, výrazně správně-historické zaměření vykazuje obsáhlá studie (bohužel poněkud „ukrytá“ v moravském regionálním periodiku Studie Muzea Kroměřížska), již vydal v roce 1983 Josef Svátek.¹⁰ Tu lze vedle Bílkových prací zřejmě považovat za druhý vrchol, pokud jde o dosažení poznání dějin Frýdlantského vévodství. Citovaná Svátkova práce je zaměřena především na činnost frýdlantské dvorské kanceláře jakožto klíčového orgánu politické správy vévodství, dotýká se ale též významným způsobem činností dalších ústředních orgánů Frýdlantska, především pak dvorské komory. Kromě klasického správně-historického pohledu aplikoval autor i přístup pomocně vědní – ostatně je zjevné, že k tématu se dostal prostřednictvím své dřívější, speciálněji zaměřené studie věnované erbovním privilegiím, která z frýdlantské dvorské kanceláře vycházela.¹¹

V nejnovější době byly publikovány drobnější práce snažící se postihnout právně-historické¹² či ekonomické¹³ aspekty fungování Frýdlantského vévodství, popřípadě se pokoušející o jisté zobecnění charakteristických rysů Valdštejnovy vlády v jednotlivých jeho zemích.¹⁴ Dluh české historiografie vůči Frýdlantsku tím byl možná lehce snížen, v žádném případě ale nelze ani na okamžik uvažovat o jeho smazání či alespoň podstatné redukci. Dosavadní neutěšená bilance zájmu o dějiny Valdštejnova rodového vévodství je přitom dvojnásob zarážející z toho pohledu, že se k nim zachovalo značné bohatství archivních materiálů, umožňujících jejich detailní zmapování. Trojnásob pak s ohledem na absolutní jedinečnost jeho státoprávního postavení. Valdštejnova „*terra felix*“ totiž představuje zcela unikátní zásah do vnitřní integrity Českého království, v jehož hranicích se na pozadí pobělohorských konfiskací zrodila. Velmi dobře to vystihl historik Zdeněk Kalista, který Frýdlantsko definoval jako „jakýsi stát ve státě, polosuverenní útvar, vymykající se z rámce království a vázaný k němu jen úvazky lenními“.¹⁵ Ke zmíněné větě se ještě sluší doplnit, že postavení Valdštejnova domény, jejímž centrem byl navzdory názvu Jičín, nebylo navíc dobovými právními akty řešeno zcela jednoznačně.

Pozadím a zároveň jakýmsi pomyslným podhoubím pro vytvoření frýdlantského vévodství se, jak známo, staly obrovské majetkové přesuny, k nimž došlo z rozhodnutí vítězného Ferdinanda II. po vcelku tristní porážce českého stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře. Právě v tomto zlomovém období se naplno ukázala velikost císařského plukovníka, který se neváhal vzepřít svému předurčení a v příznivých podmínkách se upnul k cílům, v předbělohorské době naprosto nedosažitelným. Ne vždy byly volené prostředky morální,

¹⁰ SVÁTEK, J. Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství. *Studie Muzea Kroměřížska*, 1983, s. 43–96.

¹¹ SVÁTEK, J. Erby z dvorské kanceláře frýdlantského vévodství. *Heraldická ročenka*, 1977, s. 69–76.

¹² STARÝ, M. Absolutismus „na zelené louce“ (K postavení zeměpána ve Frýdlantském vévodství). In: SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L. (eds.). *Stát a právo v období absolutismu. Acta Universitatis Masarykianae Brunensis, Iuridica*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, No. 295, s. 249–258; TÝŽ. Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (ed.). *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha: Karolinum, 2006, s. 135–157.

¹³ KOVÁŘ, M. Albrecht z Valdštejna – hospodář a podnikatel. *Historický obzor*, 1994, 9/V, s. 194–199.

¹⁴ STARÝ, M. Political and Administrative System of Waldstein's Lands. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. Cracow Studies of Legal and Constitutional History*, 2012, 1/V, s. 61–69.

¹⁵ KALISTA, Z. *Valdštejn. Historie odcizení a snu*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 106.

ne vždy byly právně bezvadné. Jisté ale je, že šanci, kterou císařský dvůr po bělohorském vítězství svým věrným nabídl, dokázal Valdštejn využít jednoznačně nejlépe.¹⁶

Na počátku byl frýdlantskému panství a dalším k němu připojeným statkům propůjčen status rodového svěřenectví (fideikomisu), a to císařským majestátem z 12. srpna 1622.¹⁷ O měsíc později, 15. září, dal Ferdinand II. Albrechtovi další listinou vedle jiných privilegií též povolení ke zřízení majorátu.¹⁸ Velmi specifická přitom byla skutečnost, že Frýdlant nebyl statkem zpupným, nýbrž lenním.¹⁹ Také další alodní panství, jež Valdštejn postupně skupil, byla v několika vlnách vyňata z režimu zemských desk a přeměněna v léna. V první fázi to bylo 49 statků, které císař Albrechtovi udělil listinou z 30. září 1623,²⁰ téhož dne za ně složil Albrechtovým jménem lenní slib jeho příbuzný Maxmilián z Valdštejna.²¹ Další analogické transformace právního titulu držby se pak uskutečnily v letech 1624, 1627, 1628, 1629 a 1633.²²

¹⁶ K postupnému skupování statků nejpodrobněji (ovšem nikoli s důrazem na chronologické hledisko) BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 764–830; TÝŽ. *Beiträge zur Geschichte Waldstein's*, s. 39–130.

¹⁷ Státní oblastní archiv (= SOA) Praha, fond Rodinný archiv Valdštejnů (= RAV), Listiny, sign. N-4, i.č. 17. Edice FÖRSTER, F. Ch. *Wallenstein's Prozeß vor den Schranken des Weltgerichts und des K. K. Fiscus zu Prag*. Leipzig: B.G. Teubner, 1844, Urkundenbuch, s. 3–5, No. 1.

¹⁸ RAV, Listiny, sign. N-6, i.č. 19. V pozdějším rakouském právu byl majorát typem fideikomisu, specifickým zvláštní posloupností dědiců, pro niž byla charakteristická jakási kombinace zásad primogenitury a seniorátu. To jest, majorátní panství dědil nejstarší z nejbližších mužských příbuzných posledního držitele. Srovnej § 619 Všeobecného rakouského zákoníku občanského ABGB (č. 946/1811 Sb. z. s.) a výklad, který podal KRČMÁŘ, J. Fideikomisy. In: HÁCHA, E. – HOBZA, A. – WEYR, F. – HOETZEL, J. – LAŠTOVKA, K. (usp.). *Slovník veřejného práva československého*. Svazek I. Brno: Polygrafia, 1929, s. 596–597. V právu habsburských zemí 17. století byl ale pojem majorát užíván ve smyslu španělského vzorového institutu, pro nějž byl naopak charakteristický důsledný přechod v primogeniturní linii. Fideikomis byl pak obecný pojem reprezentující rodové svěřenectví. Rozdíl mezi fideikomisem v podobě známé z poklasického římského práva a původem španělským majorátem tkvěl ve způsobu dědičského nástupnictví a jeho kvalitě. Blíže URFUS, V. Rodinný fideikomis v Čechách. *Sborník historický*, 1962, IX, s. 199–211. Z další literatury věnované fideikomisům viz KAPRAS, J. Velkostatky a fideikomisy v českém státě. Studie historická. *Právnícké rozhledy*, 1918–1919, XIX, č. 2, s. 32–34, č. 3, s. 48–53, č. 4, s. 65–72, č. 6, s. 118–122, č. 7–10, s. 119–122; PINSKER, Č. *České zřízení rodové. Kapitola z práva svěřenenského*. Praha: Edvard Leschingr, 1907; ŠOLLE, V. Fideikomisy a jejich současná archivní problematika. *Archivní časopis*, 1971, 2/XXI, s. 103–115; a naposledy KOBER, J. Fideikomis (svěřenství). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin*. II. svazek. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 492–504.

¹⁹ Samotný text listiny o povolení fideikomisu uvádí, že lenní list na frýdlantské panství byl vydán 5. června 1622. Lenní přísahu složil Albrecht císaři již o den dříve, 4. června. Národní archiv (=NA) Praha, fond Česká dvorská kancelář (= ČDK), sign. II A 4, kart. 131, i.č. 577.

²⁰ RAV, Listiny, sign. N-10, i.č. 24.

²¹ ČDK, sign. II A 4, kart. 131, i.č. 577.

²² Dochovány jsou ještě další dva lenní listy z 5. března 1624 a 4. května 1627. RAV, Listiny, sign. N-11, i.č. 25, sign. N-19, i.č. 34. Další rozšiřování lenních statků dosvědčují relace o jejich propuštění ze zemských desk, intabulované do NA Praha, fond Desky zemské, Desky zemské větší (= DZV) 294, fol. F 28v – F 29r (14. ledna 1628) a K 17r – K 17v (9. května 1628); DZV 295, fol. M 25v – M 26r (29. ledna 1629); DZV 296, fol. A 26v – A 27r (16. května 1629); DZV 298, fol. L 17r – L 18r (27. dubna 1633). Zároveň s posledním propuštěním byla do desk zemských vložena plná moc, kterou vévoda udělil svému bratranci a švagrovi v jedné osobě, Maxmiliánovi z Valdštejna, a v jeho nepřítomnosti hraběti Adamovi Erdmanovi Trčkovci, Ladislavovi Burianovi z Valdštejna a frýdlantskému zemskému hejtmanovi Dětřichu Malovcovi, a v níž je mimo jiné oprávněn „statky J[eho] M[ilos]ti dědičné z týchž desk ... vymazati dáti“. DZV 298, fol. L 18r – L 19r.

To, že Valdštejn přijímal nakoupená zboží jako léno, bylo poměrně neobvyklé, neboť na lenní držbu bylo v Čechách obecně nahlíženo jako na kvalitativně horší právní panství, než jaké reprezentovalo vlastnictví svobodné (zpuštěné). Dokladem toho je i skutečnost, že se nucená přeměna alodů v léna objevila jako forma trestu již po rozložení stavovského odboje v roce 1547, a stejně tak i po Bílé hoře. A nic na tom nemění skutečnost, že šlo rozhodně o jeden z mírnějších trestů, dopadajících na ty, jejichž skutečné či domnělé provinění vůči královskému majestátu mělo méně závažný charakter. Valdštejn ale sám o převedení skoupených konfiskátů, resp. dalších zboží na královská léna usiloval, ba sám to císaři nabídl. Je to doloženo např. již v březnu 1623 při jednáních o odkoupení statků ponechaných slabomyslnému Jindřichovi Jiřimu Smiřickému, kdy Albrecht avizoval, že „všecky mý statky [jeho] M[ilosti] c[ísařské] pod léno dáti chci“.²³ Najít důvod není složité. Jak velmi trefně konstatoval Zdeněk Kalista, již velmi záhy se jedním z Valdštejnových cílů stalo ohromující komplex získaných statků „co možná vymanit z dosahu jiných činitelů, než je on sám“.²⁴ K tomu bylo ovšem třeba najít způsob, jak je právně odlišit od jiných velkých šlechtických dominií, která se v Čechách vytvářela. A v tomto směru nabízel lenní institut značnou perspektivu.

Sám o sobě ale lenní status ještě Valdštejnovým statkům žádné zvláštní výjimečnosti nedodával. Tu jim propůjčila jednak jeho kombinace s rodovým svěřenectvím, jednak – a to především – císařské privilegium, jímž bylo Valdštejnovi z moci českého krále 13. května 1623 uděleno zcela výjimečné právo zřídit na frýdlantském dominiu a dalších k němu připojených lenních državách vlastní právní řád. Stalo se tak na jeho prosbu a s odkazem na podobné výsady, jimž se těšili obyvatelé vedlejších zemí České koruny a které prý obdrželi od Ferdinandových předchůdců („die jenigen Kaiser: und Königlichen Concessionen, welche andere Unsere Underthanen und Lehenleute in Schlesien, und beiden Marggraffthumben Ober: und Nieder Laussitz jetzterwehnten Rechtsens halber, von Unsern hochgeehrten Vorfahren erlanget, und in Übung gebracht“).²⁵ Skutečnost, že toto privilegium bylo vydáno již několik měsíců před shora zmíněným odevzdáním 49 statků pod lenní svrchovanost císaře, přitom jen znovu dotvrzuje, že převedení získaných statků na královská léna představovalo od samého začátku jeden z významných momentů Valdštejnových ambiciózních plánů.²⁶

Jejich dílčím vyvrcholením se ale stal až další diplom, vydaný ve Vídni 12. března 1624 ve formě pergamenové knihy svázané v červeném sametu a opatřené přivěšenou císařskou zlatou bulou. V něm Ferdinand II. na výslovnou Albrechtovu žádost povýšil jeho české statky, vyjmenované v prozatím vydaných lenních listech, na knížectví („erhöhen und bestettigen mehrgedachte Herrschafft Friedtlandt sambt denen andern, in Unserm Erb-königreich Beheimb gelegenen und in unterschiedlichen zweien darüber auff gerichteten Lehenbriefffen deren der aine den neündten Monatstag Septembris im ein Tausendt, sechs Hundert und drei und zweintzigsten, der ander aber den fünfften Martij dess ein Tausendt,

²³ BÍLEK, *Beiträge zur Geschichte Wallensteins*, s. 260–261, příloha č. XXIV.

²⁴ KALISTA, *Valdštejn*, s. 191.

²⁵ RAV, *Listiny*, sign. N-7, i.č. 21.

²⁶ Za pozornost stojí také skutečnost, že Valdštejn nepodřídil panovníkovi jako léna všechny statky, které v té době držel, ale zjevně pouze ty, s nimiž jako se součástí svého dominia počítal. Tak se ve výčtu udělených panství neobjevují zejména ta, která později směnil s Magdalenou Trčkovou z Lobkovic.

sechs Hundert und vier und zwaintzigsten Jahrs, in Unser Statt Wien datirt seind, specificirten darzue geschlagenen Herrschafftten, Schlössern, Gründt und Güttern mit denen biss anhero gehabtten Regalien, Herrligkeitten, Obrigkheitten undt Pertinentien zu ainem sonderbahren Fürstenthumb“), které mělo navždy zůstávat knížecím lénem („fürstlichs Lehen“).²⁷ V tomto okamžiku byla již vnější odlišnost Valdštejnovy domény naprosto zjevná a prakticky bezpříkladná. Krumlovské vévodství pro Jana Oldřicha z Eggenberka bylo zřízeno až později, navíc šlo pouze o titulární, nikoliv reálně státoprávní útvar, další český pobělohorský kníže Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic byl knížetem bez knížectví. Vlastně jedinou analogii z českého (respektive moravského) prostředí tak představuje vytvoření opavského knížectví pro legitimizovanou nemanželskou linii Přemyslovců v roce 1318,²⁸ jehož srovnatelnost je ale už s ohledem na obrovský časový odstup velmi problematická.

Z hlediska právního hodnocení privilegia je nesmírně důležité, že je Ferdinand II. vydal z moci českého krále a bylo vystaveno českou dvorskou kanceláří.²⁹ Už tím bylo jednoznačně dáno, že se nově vytvořené knížectví nevyčlenilo z Českého království, ale zůstalo jeho integrální součástí. Míra jeho samostatnosti nebyla v listině řešena do podrobností, svrchovanosti českého krále se – kromě opakovaných odkazů na lenní charakter knížectví – dotýkají jen dvě pasáže dispozice. V první si císař *pro futuro* vyhradil odvádění obecné berně, domovních a dalších daní, posudného a dalších dávek, které jsou v Čechách placeny („Belangendt aber die algemäinigen Landescontributionen, Hauss- und anderer Steuern, Biergelder und Bewilligungen, wie die genennet werden möchten und wie dieselbten von alters hero in Unserm Königreich Behaimb gerächt und gegeben worden“), ve druhé pak paušálně a značně neurčitě zachoval sobě a svým nástupcům všechny královské regály, práva a spravedlnosti, ať už spočívají v čemkoliv („Massen Wir auch alle königliche Regalia, Recht und Gerechtigkeiten, wie die nahmen haben möchten, für Uns und Unsere Erben, nachkommende Könige zue Beheimb hiermitt krafftiglich reseruiert unnd vorbehalten haben wollen“). Ve skutečnosti ale klasická výhradní práva vykonával ve svém knížectví Valdštejn, který razil od roku 1626 vlastní mince³⁰ a stejně tak se pokoušel i o těžbu drahých kovů, resp. jiných nerostů.³¹

²⁷ RAV, Listiny, sign. N-12, i.č. 26; úřední opis privilegia je též v NA Praha, fond Salbuchy (= SAL), kniha č. 26, i.č. 11, fol. 242v – 251r.

²⁸ Z hlediska právněhistorického dodnes nejpodrobněji zhodnotil dějiny Opavska ve středověku KAPRAS, J. O státoprávních poměrech Opavska. *Věstník Matice opavské*, 1908, XVI, s. 35–49, 1909, XVII, s. 17–54; TÝŽ. Opavské právní dějiny doby knížecí. *Věstník Matice opavské*, 1918, XXIV, s. 3–45; k vzniku Opavska a jeho dělení v době vlády tamní linie Přemyslovců naposledy STARÝ, M. Ducatus, nebo Terra? (Na okraj 700. výročí vzniku Opavského vévodství). *Právněhistorické studie*, 2019, roč. 49, č. 1, s. 25–61. Je ovšem nepochybné, že právní dějiny tohoto knížectví by si zasloužily moderní syntetické zpracování.

²⁹ Podepsáni jsou pod ní kromě panovníka nejvyšší kancléř, kníže Zdeněk Vojtěch Popel Lobkovic, vicekancléř Ota z Nostic a sekretář Jan Rašper z Kolče.

³⁰ K Valdštejnovu mincovnictví především MEYER, A. *Albrecht von Wallenstein (Waldstein) Herzog von Friedland und seine Münzen*. Wien: Selbstverl., 1886; NOHEJLOVÁ, E. Mincovnictví Albrechta z Valdštejna. *Numismatický časopis československý*, 1934, X, s. 28–73. Ačkoliv s ražbou mincí začal Valdštejn prokazatelně již v roce 1626, Ferdinand II. mu ji formálně povolil až 16. února 1628. Opis privilegia je v NA Praha, fond Valdštejniana (= VL), sign. F 67/28/2, kart. 43, fol. 72v – 80r.

³¹ Podrobněji k těžbě a zpracování kovů a nerostů ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, s. 61–75.

Frýdlantsko se tak ocitlo v poněkud schizofrenní pozici, kdy na jedné straně zůstávalo součástí Českého království a tamní statky byly vystaveny standardní daňové zátěži,³² na druhé straně se stalo svěbytným lenním dominiem s vysokou mírou autonomie, která byla ze strany císařského dvora bezvýhradně respektována. Do tohoto statu quo prakticky nijak nezasáhlo povýšení Frýdlantského knížectví na vévodství, k němuž došlo 4. ledna 1627.³³ Právní podstata nedoznala novým diplomem žádné reálné změny a šlo vlastně znovu jen o „dorovnění“ statutu území s titulaturou generalissima, který byl vévodou již od léta 1625, kdy mu císař propůjčil právo psát se „Herzog zu Friedland“.³⁴ Jinými slovy, tak jako bylo vytvořeno Frýdlantské knížectví pro knížete frýdlantského, bylo nyní s odstupem půl druhého roku vytvořeno vévodství pro vévodu. Albrecht a primogenitura jeho mužských potomků měli nadále nově užívat titulu „panující vévoda z Frýdlantu“. Do privilegia, vydaného opět ve formě pergamenové knihy v červené sametové vazbě s přivěšenou (dnes chybějící) zlatou pečeti, německy, avšak z české kanceláře (a signovaném i stejnými podpisy), jsou ostatně doslovně inkorporovány i shora citované textové pasáže vztahující se na rozsah vrchních královských kompetencí.

Jisté upřesnění pak přineslo ještě privilegium z 11. května 1627, jímž panovník potvrdil, že veškeré soudnictví v civilních i trestních záležitostech má být ve Frýdlantsku konáno pouze před vévodským tribunálem a odvolání mohou být podávána pouze samotnému vévodovi.³⁵ Obyvatelé vévodství tak byli výslovně vyňati z jurisdikce českých zemských orgánů a definitivně pozbyli jakékoliv (i do té doby ostatně spíše teoretické) šance hledat spravedlnost u císaře jakožto vrchního lenního pána. Frýdlantsko tak nabylo úplné autonomie soudní, přičemž osobní působnost tamních orgánů byla ještě dále rozšířena 14. února 1628, kdy Ferdinand II. vztáhl jejich jurisdikci i na všechny osoby, které se budou na území vévodství nacházet.³⁶ *De facto* tak byl prosazen princip teritoriality frýdlantského práva, který samozřejmě dále podpořil autonomii „šťastné země“. Ta mohla být ještě podstatně zřetelnější, pokud by se bývalo podařilo dotáhnout projekt vlastního frýdlantského zemského zřízení, na kterém podle Valdštejnových pokynů pracoval kancléř Ilgen.³⁷

Výše provedený výklad byl nutný k tomu, aby bylo zcela patrné, že jakkoliv Frýdlantské vévodství formálně zůstávalo součástí Českého království, faktická míra jeho auto-

³² Srovnej např. „Vejpis kvitancí“ císařského rady a místodržícího mincmistrovského úřadu Štěpána Benika z Petrštorfu ze zaplacení „zbičky k příjezdu J[eho] M[ilosti] c[ísařské]“ v roce 1627, či další kvitanci téhož císařského úředníka z roku 1628. RAV, Valdštejiána, i.č. 2650, sign. XII-C2; VL, sign. A 56a, kart. 3, fol. 31r – 31v.

³³ RAV, Listiny, sign. N-18, i.č. 33; SAL, kniha č. 26, i.č. 11, fol. 661r – 668v.

³⁴ Originál tohoto diplomu není dochován, jeho text se neobjevuje ani v salbuchách. Nepodařilo se ho objevit ani v říšských šlechtických aktech (Reichsadelsakten), uložených v Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, při badatelském pobytu financovaném z IRP UK v listopadu 2013. Zmínka o povýšení na vévodu s datem 13. června 1625 se ovšem činí v citované listině o povýšení Frýdlantska na vévodství v lednu 1627.

³⁵ RAV, Listiny, sign. N-20, i.č. 35; SAL, kniha č. 40, i.č. 17, fol. 68r – 70v. Ferdinand o tom následně zvláštními listy informoval i zemské úředníky – viz intabulovaný text v DZV 621, fol. D 6v – D 7r a opisy tohoto listu v české i německé verzi ve VL, sign. F 67/6, kart. 26, fol. 204r – 209v, 215r – 218r, 220r – 223r.

³⁶ RAV, Listiny, sign. N-25, i.č. 40; SAL, kniha č. 40, i.č. 17, fol. 157r – 161r. Zároveň císař určil způsob přijímání léna vévodů z Frýdlantu a povolil, aby všechny královské patenty byly vévodům z Frýdlantu oznamovány zvláštním listem.

³⁷ K tomu blíže STARÝ, Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny, s. 142–144.

mie byla velmi značná. Ve skutečnosti se jednalo o území prakticky svrchované, v němž mohl Valdštejn vládnout zcela dle své libovůle,³⁸ a prakticky jediným významným omezením byla z jeho pohledu povinnost účastnit se v odpovídající míře na daňovém zatížení českých stavů. Součástí jeho libovůle také zůstávalo udílení jednotlivých statků uvnitř vévodství jako léna, *stricto sensu* s přihlédnutím k lennímu charakteru celého jeho dominia jako podléna.

Frýdlantská lenní soustava rovněž dosud nepřitáhla intenzivnější pozornost ani právní, ani obecné historiografie. Výhodiskem k jakýmkoliv stručným a zjednodušeným výkladům o ní (jimž se v té či oné míře nevyhne žádná z Valdštejnových biografí) tak dodnes zůstávají především dvě práce Bílkovy z poslední čtvrtiny 19. století.³⁹ Poněkud podrobněji jsou podchyceny pouze tzv. starolenní frýdlantské statky, tedy drobné, původem středověké lenní statky vázané k frýdlantskému hradu, jimž věnoval (ovšem v širším časovém rámci) soustavnější pozornost Rudolf Anděl.⁴⁰ V poslední době se také objevilo několik speciálních studií zaměřených na dějiny jednotlivých lenních statků v době Valdštejnově.⁴¹

³⁸ Literaturou pravidelně opakovanými doklady jeho absolutistického stylu vlády jsou nekompromisní vměšování do všech vnitřních záležitostí vévodství či bezohledný postup proti znelibivším se úředníkům. Na žádost frýdlantské šlechty o zachování privilegií odpověděl Albrecht v roce 1624 stroze, že nemíni tolerovat žádnou „svobodnou republiku“. POLIŠENSKÝ – KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, s. 78. K Valdštejnovu stylu vlády viz též STARÝ, Absolutismus „na zelené louce“, s. 249–258; v širším kontextu TÝŽ. Political and Administrative System of Waldstein's Lands, s. 61–69.

³⁹ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 765–767 a 790–813; TÝŽ, *Beiträge zur Geschichte Waldstein's*, s. 58–91.

⁴⁰ Zejména ANDĚL, R. Albrecht z Valdštejna a „jeho“ lenní šlechta na frýdlantském panství. In: FUČÍKOVÁ, E. – ČEPIČKA, L. (eds.). *Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae*? Praha: Academia, 2007, s. 201–206; TÝŽ. Frýdlantská lenní šlechta a obraz její existence v umělecko-historických památkách. *Sborník Severočeského muzea, Historia*, 1986, 8, s. 23–44; TÝŽ. Hospodářská situace drobných šlechtických statků na česko-lužickém pomezí v XVII. století. *Sborník Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada historická*, 1971, s. 61–134; TÝŽ. Lenní statek Ves na Frýdlantsku v první polovině XVII. století. *Sborník Severočeského muzea, společenské vědy – historie*, 1966, 5, s. 107–121; TÝŽ. Lesk a bída „nové“ drobné pobělohorské šlechty, Rodina Pülcherů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku. *Fontes Nissae*, 2002, 3, s. 7–36; TÝŽ. Příspěvek k problematice životní a kulturní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století. *Z minulosti Děčínska a Českolipska*, 1977, 3, s. 101–119; TÝŽ. Rybníkářství na statcích frýdlantské lenní šlechty v 16. a 17. století. *Sborník Severočeského muzea, Historia*, 1988, 9, s. 33–52; TÝŽ. Šlechtičny na frýdlantských lenních statcích v první polovině 17. století. In: BŘEZINA, L. – KONVIČNÁ, J. – ZDICHYNEC, J. (eds.). *Ve znamení zemi Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*. Praha: Casablanca, 2006, s. 513–528; TÝŽ. Tři právní případy z dějin frýdlantské lenní šlechty v 17. století. *Sborník Severočeského muzea, Historia*, 1984, 7, s. 73–88 atd. V obecnější rovině též BELLING, V. Lenní šlechta na Frýdlantsku ve vrcholném a pozdním středověku. In: BŘEZINA, L. – KONVIČNÁ, J. – ZDICHYNEC, J. (eds.). *Ve znamení zemi Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*. Praha: Casablanca, 2006, s. 499–512. Pojem „starolenní statky“ je dobový, objevuje se např. v soupise lén z března 1634, uloženém ve VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 536v.

⁴¹ Metodické zamyšlení nad optimálním způsobem zpracování jednotlivých statků publikoval STARÝ, M. Frýdlantská léna v Českém ráji a jejich držitelé (stručný přehled a metodologické zamyšlení). In: *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Z Českého Ráje a Podkrkonoší – supplementum*, 2009, 13, s. 281–286. Podle navrženého vzoru byly prozatím zpracovány dějiny statku Mladějov. TÝŽ. Frýdlantské léno Mladějov a jeho držitelé. *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 2014, roč. CLXXXIII, č. 1–2, s. 3–18. K dějinám dalších drobných (nikoli pouze lenních) statků na Frýdlantsku viz dále TÝŽ. Konec rodu Semínů ze Semína. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 2013, 26, s. 11–36; TÝŽ. Soupis obyvatel vsi Bukovina u Čisté v materiálech frýdlantské dvorské komory. *Genealogické a heraldické listy*, 2013, roč. XXXIII, č. 1, s. 50–63; TÝŽ. Vendito ut empto...? Statek Albrechtice jako součást Valdštejnova Frýdlantska. In: KNOLL, V. – VALEŠ, V. (eds.). *Naděje právní vědy. Býkov 2010*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013,

Navzdory těmto dílčím sondám je nepochybné, že prostor pro další výzkum je dosud velmi široký a množství archivních materiálů, čekajících na zpracování a zpřístupnění, takřka nepřehledné.

Skutečnost, že Valdštejn část získaných statků znovu postoupil, byť si nad nimi podržel lenní svrchovanost, hodnotili někteří starší historici spíše skepticky. Již Josef Janáček ale upozornil, že zdání, „jako by Valdštejn vnějšmu efektu obětoval hospodářské perspektivy svého knížectví“, je víceméně zavádějící a že objektivně nebylo možné „v krátké době vybudovat na tak rozsáhlém území hospodářsky jednotný celek“.⁴² Ve skutečnosti je tak Valdštejnův postup nutno vnímat jako po všech stránkách dobře promyšlený a v mnoha směrech efektivní. Císařský generalissimus takto utužoval závislost celé řady významných důstojníků na své osobě, vedle toho budoval svěbytnou šlechtickou komunitu, z níž mohl čerpat při obsazování nejrůznějších administrativních postů ve správě vévodství. Udílení lén přitom neznamenalo zásadní problém ani v rovině ekonomické – většinu statků museli jejich noví držitelé řádně zaplatit, Valdštejn si ponechal některá vrchní práva a přenesl náklady na správu těchto statků a související jurisdikci nad poddanými na jejich držitele.

Jak již bylo uvedeno, existovaly jako samostatná skupina lén takzvané „starolenní“ statky, které byly *de iure* součástí frýdlantského panství a nepodléhaly proto zemským úřadům frýdlantského knížectví, resp. vévodství sídlícím v Jičíně, nýbrž frýdlantskému zámeckému hejtmanovi. Jednalo se skutečně o malé až nepatrné državy, ve většině případů ani neobjímající celou jednu vesnici – naopak v řadě vsí na Frýdlantsku bylo takových lenních držav několik. Poté, co se frýdlantského panství ujal, ponechal je Valdštejn vesměs původním vazalům, kteří byli politicky i ekonomicky příliš bezvýznamní na to, aby se mohli ve stavovském povstání nějak významněji kompromitovat.⁴³ Zajímavé je, že evangelické vyznání těchto šlechticů, příbuzensky i majetkově vydatně provázaných se sousední Lužicí, tu nepředstavovalo významnější překážku.

Naproti tomu nově vytvořená léna byla vesměs konstruována jako hospodářsky do značné míry soběstačné jednotky, které plus minus odpovídaly charakteru předbělohorských rytířských statků v Čechách. Pokud jde o návaznost na předchozí majetkoprávní vývoj, pak je nutno konstatovat, že byla velmi variabilní. V některých případech byly jako léno uděleny prakticky beze změn stabilní předbělohorské statky, docházelo ale i k nejrůznějšímu přeskupování majetku a nechybělo ani „rozparcelování“ původních větších dominií, přičemž jako příklad tu může sloužit především panství Český Dub, v předbělohorské době součást majetkového komplexu Smiřických.

s. 141–152. Pozoruhodnou biografii jednoho z leníků s jen relativně málo informacemi o jeho statcích je studie GAJDOŠÍK, P. Adam Vilém Schellart a lenní statky Albrechta z Valdštejna. *Bezděz*, 2012, 21, s. 67–84.

⁴² JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 288–289.

⁴³ Většina z nich se ale zřejmě povstání okrajově zúčastnila v oddílu svého lenního pána Kryštofa z Redernu, jak o tom svědčí výzva dochovaná v SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Historická sbírka (Rodinný archiv Clam-Gallasů), kart. 474, sign. XXII/5, i.č. 12. K osobě Kryštofa, který byl za svou účast potrestán poměrně přísně konfiskací všeho majetku viz SVOBODA, M. Kryštof II. z Redernu, pobělohorský exulant. In: HRUBÁ, M. (ed.). *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem: Albis international, 2001, s. 222–237; TÝŽ. *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta – Togga, 2011, s. 269–319.

Valdštejnovy vazaly lze rámcově rozdělit do pěti (nikoli nevyhnutelně zcela disjunkt-
ních) skupin.⁴⁴ V první řadě to byli jeho příbuzní. Z nich na prvním místě je samozřejmě
nutno jmenovat vzdáleného bratrance a později i švagra Maxmiliána z Valdštejna, jehož
císařský generalissimus také designoval jako svého nástupce. Ten držel nejrozsáhlejší
komplex statků Mnichovo Hradiště – Klášter – Svijany – Zvířetice, k nimž na sklonku
existence Frýdlantského vévodství obdržel ještě Grabštejn. Druhý velký komplex statků
Lomnice – Štěpanice – Branná držel od roku 1632 další Albrechtův švagr, hrabě Ota Bedřich
z Harrachu. Pokud jde o další blízké příbuzné z rodu Valdštejnů, z řady Valdštejnových
bratranců obdržel Jan Kryštof Javorník (Heřmanovy Sejfy), Hanibal Miletín, Zdeněk
Olešnici a Sloupno, a Kristián nejprve Návarov a posléze Druzcov a Křenovy. Vzdálený
příbuzný a doyen valdštejnského rodu Jan Vojtěch dostal drobný statek Roveň, a nakonec
se skromného zaopatření dočkal i synovec Jan Kryštof starší, zajatý v dánských službách
a nějakou dobu vězněn na Hrubé Skále. Jemu byl postoupen poplužní dvůr ve Visce –
v tomto případě ovšem nikoli jako léno, nýbrž pouze k doživotnímu užívání. Lenní statek
Mladějov držel krátce bratranec z matčiny strany Jan Albrecht Slavata z Chlumu.

Patrně nejčastěji skloňovanou skupinu leníků tvořili Valdštejnovi důstojníci, jejichž
zásluhy generalissimus odměňoval a věrnost si pojišťoval mimo jiné právě i udělová-
ním různě rozsáhlých majetků v rámci svého vévodství.⁴⁵ Z hlediska subordinačního šlo
o skupinu poměrně pestrou, v níž elitu tvořila početná skupina plukovníků (Mikuláš Des
Fours, Jan Ludvík Isolano, Adam Vilém Schellart), vedle nich tu ale byli i další členové
důstojnického sboru, a to již od hodnosti rytmistra. Ve dvou případech prodal vévoda
lenní statek vdově, resp. (nezletilému) synovi zasloužilého důstojníka. Nutno podotknout,
že co do počtu poddanských usedlostí tvořily důstojnické statky rozhodně největší podíl,
dosahující v souboru všech frýdlantských lén téměř 80 %. Stejně tak je ale třeba dodat, že
toto vysoké číslo je do značné míry ovlivněno tím, že i dva Valdštejnovi švagři (Maxmilián
z Valdštejna a Ota Bedřich z Harrachu) byli veliteli vlastních pluků. I bez započtení jejich
rozsáhlých majetkových komplexů se ale na zbožích ostatních členů důstojnického sboru
habsburské, resp. Valdštejnovy armády nacházela téměř polovina usedlostí.⁴⁶

Přístup k lenním statkům se nabízel také těm, kdo se angažovali ve správě frýdlant-
ského vévodství, popřípadě při Valdštejnově dvoře. Tak prakticky zároveň se jmenová-
ním do úřadu zemského hejtmána koupil Gerhard Taxis panství Valečov, dva statky získal
postupně regent (komorní prezident) Jeroným Bukovský z Neudorfu. Mezi držiteli lenních
statků byli další reprezentanti ústřední zeměpanské správy, kancelářští i komorní rado-
vé (k prvním patřili Hanibal z Valdštejna, Jakub Reichard Heuster,⁴⁷ Pavel Cornazzani,
dr. Adam Neff z Achnitz, v komoře působili Jan Kuneš z Lukavec a v roli sekretáře také

⁴⁴ Další přehled má spíše ilustrativní charakter a z kapacitních důvodů je v něm abstrahováno na podrobný
poznámkový aparát.

⁴⁵ K této skupině naposledy podrobně STARÝ, M. Můj velitel, můj pán. Frýdlantské lenní statky v rukou
Valdštejnových důstojníků. *Bohemiae Occidentalis Historica*, 2019, roč. V, č. 2, s. 135–155.

⁴⁶ Blíže STARÝ, Můj velitel, můj pán, s. 145–150.

⁴⁷ Jméno hejtmána a později plukovníka Jakuba Reicharda Heustera se v dobových písemných pramenech
objevuje v celé řadě verzí (Heuster, Heustern, Heistra, Heistern atd.). Například MAŠEK, P. *Šlechtické rody
v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé Hory do současnosti. Díl I*. Praha: Argo, 2008, s. 342, uvádí
tvar „Heistern“. Při udělení inkolátu jeho bratru Janovi, který po něm zdědil české majetky, je v roce 1641
použito tvaru „Heister“. SAL, kniha č. 54, i. č. 22, fol. 287r – 289v. V textu této studie je volena varianta
„Heuster“, která odpovídá textu příslušné kupní smlouvy.

liberecký měšťan Jan Graff, nobilitovaný s predikátem z Ehrenfeldu a obdarovaný statkem Borovnička), vedle nich také někteří hejtmané komorních statků (např. bělskému hejtmanovi Dětrichovi ze Staršedl byly uděleny Kluky nedaleko od Bělé). Z Valdštejnových úředníků dvorských byl zároveň jeho vazalem nejvyšší hofmistr Kryštof Pavel hrabě z Lichtenštejna-Kastelkornu, nejvyšší komorník, výše zmíněný vévodův švagr Ota Bedřich hrabě z Harrachu, a nejvyšší stříbrník (komorník nad stříbrem) Ladislav Licek z Rýzemberka. Z dalších, méně exponovaných členů Valdštejnova „hofštátu“ lze jmenovat např. mundšenka Volfa Ladislava ze Šlejnic či kraječe Augustina Morando. Podrobnější sledování by si přitom jistě zasloužila kauzalita těchto případů. Jinými slovy by bylo vhodné prověřit, zda byla léna udělována osvědčeným služebníkům, nebo zda spíše byli do správních i dvorských funkcí povoláváni ti, kdo již z dřívějších byli k Valdštejnovi připoutáni lenním slibem. S největší pravděpodobností šlo přitom o uplatnění obou variant, otázkou je, v jakém poměru.

V některých případech posloužilo udělení lenního statku Valdštejnovi k vyřešení jeho závazků vůči různým osobám. Příkladem par excellence mohou být dcery Viléma Miřkovského z Tropčic, které po svém otci zdědily Vrchlabí. To Valdštejn koupil již v roce 1624, z kupní ceny 110 000 kop míšeňských grošů ale zůstal 90 000 kop dlužen a do jejich zaplacení měla rodina Miřkovských dále statek držet (jako zástavu).⁴⁸ Vzhledem k tomu, že Valdštejn nebyl v kontextu svých dalších závazků schopen či ochoten takto velkou částku uhradit, řešil vše po Vilémově smrti tím, že jeho dcerám postoupil v červnu 1629 jiné lenní statky. Rosina Zilvárová obdržela Bělohrad, Kateřina Valdštejnská Miletínka a Alžběta Stošová Holovousy. Všechny tři převody byly formálně koncipovány jako prodej léna, zároveň ale došlo k započtení pohledávek a kupní cena byla všem třem Vilémovým dcerám stržena z jejich dílu pohledávky zděděné po otci. Zcela bez nutnosti platit získal také Zdeněk z Valdštejna Sloupno, a to jako kompenzaci za pohledávku své choti Anny Marie Libštejnské z Kolovrat. Ta činila přesně 16 000 kop míšeňských grošů, za které mu bylo Sloupno prodáno. Také někteří důstojníci obdrželi léno víceméně na úhradu svých pohledávek a museli zaplatit jen větší či v mnoha případech menší část kupní ceny.

Naproti tomu v případech, kdy Valdštejn vykoupil enklávu narušující územní celistvost Frýdlantska a ponechal ji do vyplacení kupní ceny původním držitelům (tak, jak tomu původně bylo v případě shora řečeného Vrchlabí), nevytvářel se klasický lenní vztah, ale jednalo se o zástavní držbu frýdlantského komorního statku.⁴⁹ Výjimku v tomto směru představuje pouze několik málo statků: Lukavec, koupený od bratrů Stařimských z Libštejna a následně jim znovu prodaný, Miletín, který Valdštejn koupil v květnu 1625 od Hanibala z Valdštejna a jeho nezletilých bratrů, a jeho část pak v červenci skutečně prodal Hanibalovi jako frýdlantské léno, a do jisté míry též Loukovec, který Valdštejn koupil jako konfiskát a prodal ho po roce původnímu majiteli Alešovi Berkovi z Dubé.

⁴⁸ RAV, Valdštejniána, i.č. 2706, sign. XIII-S2 a i.č. 2711, sign. XIII-Y2; DZV 141, fol. M 23r – M 23v; DZV 292, fol. O 13r – O 15r. Rozsah panství zachycuje urbář z roku 1624, uložený v SOA Zámrsr, fond Velkostatek Vrchlabí, i.č. 592, kniha č. 171.

⁴⁹ Na konkrétním příkladu dokumentuje tuto právní konstrukci STARÝ, Vendito ut empto ut vendito...?, s. 141–152.

Také v těchto případech nepochybně k reálnému hrazení celé kupní ceny nedocházelo, ale vše se víceméně řešilo započtením.⁵⁰

Konečně zbývá pátá, do jisté míry „zbytková“ kategorie leníků, kam lze zařadit ty šlechtice, kteří se do držby frýdlantského lenního statku dostali z jiného důvodu, respektive u nichž nelze žádný ze shora uvedených důvodů za daného stavu poznání identifikovat.

Navzdory zdánlivě dlouhému (a zdaleka ne úplnému) soupisu jmen vazalů uvedených v textu výše je třeba zdůraznit, že většina frýdlantského státečku zůstala po celou dobu jeho existence pod přímou Albrechtovou vládou. Rozsah lenních statků rozhodně nebyl zanedbatelný, rozlohou, počtem obyvatel i ekonomickým potenciálem však tvořila léna vždy jen menší část „šťastné země“. Součástí komorních statků zůstala všechna velká, hospodářsky silná města, která měla v počtu osmi (Jičín, Frýdlant, Česká Lípa, Hostinné, Turnov, Český Dub, Bělá pod Bezdězem a Liberec) podle připravovaného zemského zřízení tvořit městský stav vévodství.⁵¹ Také z dochovaných údajů berních je omezený potenciál lenních statků dosti patrný. Pokud se v celém Frýdlantsku nacházelo kolem 12 000 poddanských usedlostí („osedlých“),⁵² pak na statcích lenních jich bylo něco přes 4 000.⁵³ Počet těchto statků mírně kolísal, řádově se ale pohyboval v desítkách.⁵⁴ Z hlediska dalšího studia se tak jedná o poměrně objemný, vnitřně diferencovaný a bezpochyby pozoruhodný soubor. Předkládaná práce si přitom rozhodně neklade a s ohledem na svůj rozsah ani nemůže klást za úkol zpracovat ho syntetickým způsobem. Její cíl je naopak velmi úzký a specifický: provést analýzu kupních smluv, na jejichž základě byly majetkové komplexy uvnitř Frýdlantského knížectví (vévodství) převáděny do lenní držby různých osob, a poukázat na to, že ačkoliv tyto kontrakty vznikaly v poměrně úzkém časovém intervalu na půdě jediného administrativního orgánu (tj. frýdlantské dvorské kanceláře, sídlící v Jičíně)

⁵⁰ U Loukovce je otázkou, nakolik bylo započtení úplné. Je totiž třeba dále prověřit, zda Valdštejn při koupi statku od císaře nepřevzal povinnost vyrovnat se s Berkou, odsouzeným ke ztrátě nikoli všeho, nýbrž jen poloviny majetku.

⁵¹ RAV, Valdštejniána, i.č. 2338, sign. I-C, fol. 175r – 214v; VL, sign. F 67/6, kart. 26, fol. 136r – 162v; CZOERNIG, K. J. Albrecht von Waldsteins urkundlich erwiesener Versuch, sein Herzogthum Friedland als ein selbständiges Gebiet zu organisieren, und von der Krone Böhmens abzurreissen. *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen*, December 1829, III. Jahrgang, s. 454, a TÝŽ. Versuch Albrecht's von Waldstein, eine ständische Verfassung in seinem Herzogthume Friedland einzuführen. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, Neue Folge, I. Jahrgang*. Stuttgart: Franckh, 1830, s. 37–38.

⁵² Toto číslo uvádí italsky psaný odhad lidnatosti Čech z roku 1631, otištěný v KOLLMANN, H. K úbytku obyvatelstva v království Českém za války třicetileté. *Český časopis historický*, 1910, roč. XVI, č. 1, s. 52–53. V roce 1626 se podle kvitance Štěpána Beníka z Petrštorfu, místodržícího nejvyššího mincmistrovství na území knížectví nacházelo 11 762 usedlostí, z nichž ovšem desetina byla buď pustá, nebo pohořelá. VL, sign. A 56a, kart. 3, fol. 31r – 31v; RAV, Valdštejniána, i.č. 2650, sign. XII-C2.

⁵³ Soupis zpracovaný krátce po Valdštejnově zavraždění zachycuje na lenních panstvích 4 224 osedlých, z nich pustých či pohořelých 744. Jeho česká verze je uložena v VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 536r – 536v, 540r – 540v, německý opis se nachází v Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Handschriftensammlung, sign. W 120, s. 245–248. Blíže STARÝ, M. Soupis osedlých na lenních statcích frýdlantského vévodství na sklonku jeho existence. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých*, 2014, roč. CXXII, č. 2, s. 87–104.

⁵⁴ Uvedený soupis z roku 1634 zachytil 45 lenních statků, k nimž je zapotřebí připočítat více než 20 drobných manských držav, které byly součástí panství Frýdlant. Nedatovaný přehled, uložený v VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 384r – 384v, uvádí 23 vazalů na těchto „starolenních“ statcích (držitelů „nových“ lén je tu zachyceno 40).

a ačkoliv byly směřovány ke stejnému účelu, je jejich textace a konstrukce jednotlivých smluvních ustanovení nečekaně variabilní a pestrá. Což může být námětem k další úvahám právněhistorickým stejně jako diplomatickým.

1. Kupní smlouvy k lenním statkům – přehled

Když psal Josef Janáček ve svém syntetickém díle pasáž o frýdlantských lénech, komentoval postoupení statků v odhadní ceně dosahující téměř čtvrt milionu rýnských zlatých bratranci Maxmiliánovi slovy, že „při Valdštejnově známé lakotě to byl vskutku nečekaný knížecí dar“.⁵⁵ Tento despekt se nicméně zdá poněkud přehnaný. Stejně tak bez jakékoliv protihodnoty obdržel své statky i mladý Ota Bedřich z Harrachu, kterého jistě nelze podezírat, že se jakýmkoliv způsobem podílel na „nekalých machinacích“, do nichž se podle Janáčka Maxmilián namočil. Také několik dalších statků Valdštejn daroval, o čemž vypovídají příslušné dokumenty, jejichž koncepty či opisy byly v registratuře označovány termínem „Donationsbrief“, nebo „Schenkungsbrief“.⁵⁶ Samozřejmě, nelze vyloučit, že darováním mohly být kompenzovány nějaké starší pohledávky novopečených leníků. Nezdá se to ale pravděpodobné, neboť v těchto případech byla situace řešena formou koupě, s tím, že příslušná pohledávka se promítla do ustanovení týkajících se uhrazení kupní ceny (viz dále). Darovací listy lze tedy spíše skutečně chápat jako projevy velkorysosti knížete, u něhož se alespoň občasné její projevy v rámci udržování obrazu nadstandardní až okázalé aristokratické reprezentace legitimně očekávaly. Ostatně i v textu těchto darovacích listů se zdůrazňuje, že jsou statky darovány „auß besondern fürstlichen Gnaden, Mildigkheit, gnädiger Erkhäntnuß und eigener Bewegnuß“,⁵⁷ resp. „auß fürstlichen Mildigkeitt unnd gnediger Erkanthnuß, eigener Bewegnuß“.⁵⁸

Tomáš Václav Bílek vymezil jako zvláštní skupinu frýdlantských lén statky „od Waldšteina skoupené, ale nezaplacené a dřívějším držitelům jich v léno k užívání zastavené a ponechané“.⁵⁹ Při nedávném podrobném zpracování dějin dvou z nich bylo nicméně zjištěno, že jejich držba neměla lenní charakter a že se jednalo pouze o zástavu, jež mohla být kdykoliv s roční výpovědí vyplacena.⁶⁰ Bývalí majitelé (v některých případech jejich příbuzní) za ně lenní slib neskládali, což bylo vzhledem k dočasnému charakteru nastoleného právního vztahu vcelku pochopitelné. Více než výmluvná je skutečnost, že tyto statky nefigurují ve shora zmíněném soupisu lenních statků, pořizeném po Valdštejnově zavraždění.⁶¹ Zajímavou vnější odlišnost je možno spatřovat také v tom, že příslušné

⁵⁵ JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 288.

⁵⁶ Tyto koncepty a opisy jsou uloženy v VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 6r – 8v, 11r – 13r (Lomnice a další statky Otovi Bedřichovi z Harrachu), 16r – 17r (Domoslavice Františkovi de Jacobo), 19r – 21r, 24r – 24v, 38r, 239r – 241r (část panství Bělohrad Jindřichovi ze Saint Julien), 34r – 35r (Borovnička Janu Graffovi), 36r – 37r, 39r – 39v (Bílá Třešná Ladislavovi Lickovi z Rýzmburka), 40r – 45r (Velehrádek a Červené Poličany Janu Pieronimu). Opisy listů na Borovničku, Velehrádek a Červené Poličany, část Bělohradu, Domousnice a Lomnice a Branná jsou též v NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i.č. 15, sign. B 16, fol. 89r – 90r, 98r – 99r, 102r – 104r, 129r – 130v, 139r – 140v.

⁵⁷ Tak v listu pro Otu Bedřicha hraběte z Harrachu.

⁵⁸ Tak v listu pro Jana Graffa.

⁵⁹ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 808.

⁶⁰ Srovnej STARÝ, M. Konec rodu Semínů ze Semína. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 2013, 26, s. 11–36; TÝŽ. *Vendito ut empto ut vendito...?*, s. 141–152.

⁶¹ Zdánlivou výjimkou jsou Vinary „pánův Rašínův“. Nejedná se zde ale zřejmě o statek Vinary, koupený v roce 1628 od bratří Adama a Jana Rašínů a vzápětí postoupený jejich matce, která tu měla zapsané

smlouvy o postoupení statků jsou jazykově české, zatímco kupní smlouvy, jimiž byla prodávána léna, jsou zásadně psány v jazyku německém. Jistou podobnost s klasickými lény lze naproti tomu spatřovat v omezeních držitelů, která si Valdštejn jako zeměpán v obou případech smluvně vyhrazoval.

Jak bylo uvedeno výše, u několika statků (Lukavec, Miletín, do jisté míry i Loukovec) sáhl Valdštejn skutečně k tomu, že koupený statek vzápětí přenechal původnímu držiteli jako léno. V těchto případech se to ale dalo obvyklou kupní smlouvou. Tyto statky Bílek navíc uvádí v souboru „klasických“ frýdlantských lén.

Specifický případ reprezentuje *de iure* také držba statku Vlčice ze strany plukovníka Daniela Hebrona. Bílek řadí i Vlčice mezi léna s tím, že je Daniel dostal do zástavy minimálně na 30 let.⁶² Lenní charakter statku zdánlivě potvrzuje i skutečnost, že figuruje jako držba „paní Hebronovy“, tj. Danielovy vdovy, v soupisu lenních statků, pořízeném krátce po Valdštejnově zavraždění.⁶³ Avšak v konceptech a opisech zástavních listů z 9. ledna, resp. 5. června 1627 se o lenním vztahu mezi Albrechtem a Danielem nic neříká, a naopak, statek Vlčice je tu označen jako komorní zboží („Cammergut“).⁶⁴

Ve většině případů ovšem platilo, že lenní statky byly novým držitelům postupovány na základě uzavření kupní smlouvy, předpokládající zaplacení ceny, odpovídající odhadované hodnotě statku. Tuto skutečnost lze ovšem jen stěží vnímat jako projev generalissimovy lakoty, ale jako projev racionálního ekonomického uvažování. Naopak, jak bude dále doloženo, v některých případech kupujícím uhrazení části kupní ceny jako zvláštní projev vstřícnosti opustil.⁶⁵

Kupní smlouvy, jimiž Albrecht z Valdštejna svým příbuzným, úředníkům, služebníkům, věřitelům či dalším osobám frýdlantské lenní statky přenechával, představují poměrně početný soubor konkrétních právních jednání, která se přímo nabízejí k formální, systematické i obsahové analýze.⁶⁶ Naštěstí se také jedná o soubor, který poměrně dobře překonal jak poněkud chaotické období, které Frýdlantsko postihlo po generalissimově politickém pádu a fyzické likvidaci, tak i nástrahy věků pozdějších. V současné době se při poznávání těchto smluv lze opřít o dva prvořadě zdroje.

Prvním z nich je sbírka písemností označená jako Valdštejniána, tvořící součást fondu Rodinný archiv Valdštejnů ve Státním oblastním archivu Praha. Zde jsou v šestnácti konvolutech svázané originály i opisy nejrůznějších rodinných písemností, z nichž nemalá část se vztahuje právě k osobě Albrechta, respektive jeho vévodství. Ve svazcích XIII až XV je soustředěno celkem 34 originálů kupních smluv, v nichž vévoda vystupuje jako prodávající a předmět prodeje přechází do lenní držby kupujícího, vedle toho jsou dva opisy ukryty ve svazku I (viz dále Tab. I).

vdovské věno, ale o menší statek v téže vsi, který byl snad v roce 1633 skutečně převeden v léno. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 812–813.

⁶² BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 790–791.

⁶³ VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 536v.

⁶⁴ VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 47r – 48v, 57r – 58v, 60r – 61r, 62r – 63v. V lednu byla zástavní částka vyčíslena na 149 000 rýnských zlatých, v červnu činila již „pouze“ 120 000 zlatých. V obou případech platilo, že hotově měl Daniel složit 60 000 zlatých a zbytek mu měl být započten za jeho vojenské služby.

⁶⁵ Formálně se tak ovšem dělo odpovídajícím ponížením původně vyčíslené ceny přímo v kupní smlouvě.

⁶⁶ Vedle toho také přinášejí četné informace využitelné při prohlubování znalosti regionálních dějin.

Dotyčné smlouvy mají vnější podobu dvou papírových dvoulistů svázaných hedvábnou šňůrkou v rodových barvách Valdštejnů, tedy modrožlutou. Text zpravidla pokrývá první čtyři stránky, v některých případech je ale v závislosti na zvolené velikosti písma a mezer poněkud delší, případně až na šest či dokonce sedm stránek.⁶⁷ Naopak stručněji a úsporněji psané smlouvy se v některých případech vešly na tři stránky. Na poslední popsané stránce jsou pak vždy přítušně pečeti s papírovou krytkou – hned pod textem velká pečeť Valdštejna coby prodávajícího a v řadě pod ní menší pečeti (se společnou krytkou) kupujícího a dvou svědků, vždy v tomto pořadí. Všichni pečetitelé listiny také podepisovali. Zeměpán zpravidla vlevo přímo pod textem, částečně přes krytku orientovanou nakoso, ostatní pod svými pečeti. Na některých smlouvách (tvořících ovšem co do počtu menšinu) je na poslední popsané straně s pečeti v pravém dolním rohu připojen podpis sekretáře, který za vyhotovení listiny nesl odpovědnost.⁶⁸

Druhým, ještě obsáhlejším pramenem poznání je rukopis označený signaturou B 16 a nazvaný „Contract-Buch der Verkäufe unter die Lehen des Herzogthums Friedland“, jenž se nachází v I. oddělení Národního archivu v Praze ve fondu Sbirka rukopisů B.⁶⁹ Jedná se o papírovou knihu o rozměrech 24,5 × 31 cm v polokožené vazbě, čítající 143 číslovaných a 7 nečíslovaných folií. Dva výstřižky přilepené na reversu předních desk ji charakterizují jako „moderní opis z rukopisu hraběte Hugona z Waldersdorfu v Řezně“, což přebírá i příslušný inventář.⁷⁰ Na titulní stránce s názvem rukopisu (k němuž je pozdější rukou připojeno „(1624–1633)“) je kulaté razítko s opisem *ARCHIVUM REGNI BOHEMIAE 1902*, opakující se pak ještě jednou o tři folia dále. Recta lichých folií jsou nicméně opatřena obdobným razítkem s datem 1899 dokládajícím, že se tento rukopis dostal do ústředního archivu země české již na sklonku 19. století. Dokazuje to i poznámka v pravém dolním rohu na přední stránce nečíslovaného třetího folia „coll. 11-16/3 99“ s nečitelným podpisem.

Existuje několik manuskriptů s popisem frýdlantských statků a reflexí jejich majetkoprávního vývoje,⁷¹ výše popsaný Walderdorffův je ale jediný zaměřující se apriorně na poznání smluvních vztahů, do nichž Albrecht z Valdštejna se svými vazaly vstupoval. Je v něm obsaženo ne méně než 42 úplných opisů kupních smluv, vesměs chronologicky seřazených. K nim je možno přičíst další 4 dokumenty, rovněž zachycující podmínky koupě/prodeje lenních statků a v rukopise rovněž označené jako „Kaufcontract“. O smlouvy v pravém slova smyslu se ovšem nejedná, neboť jde o konfirmační dokumenty vystavené jednostranně vévodskou kanceláří (o nich viz dále). Kromě toho bylo do rukopisu pojato i několik dalších právních aktů, které dokreslují majetkoprávní vývoj některých statků (jsou tu obsaženy opisy některých darovacích a zástavních listů, postoupení statků koupených

⁶⁷ Na sedm stránek je rozepsána kupní smlouva na statek Hrubý Rohozec, datovaná 7. prosince 1624. RAV, Valdštejniána, i.č. 2735, sign. XIV-Th.

⁶⁸ S ohledem na právněhistorické zaměření této práce je rezignováno na podrobnější diplomatický či paleografický popis smluv.

⁶⁹ NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i. č. 15, sign. B 16.

⁷⁰ VOLF, M. NA Praha, fond Sbirka rukopisů. Inventář skupiny B, nedatováno (pomůcka č. 122/II). Zjevně tu jde o drobné zkomolení jména autora původního rukopisu, za nějž lze bezesporu považovat německého historika hraběte Huga von Walderdorff (1828–1918), sídlícího na zámku Hauzenstein poblíž Řezna.

⁷¹ Uvést lze například další opis z Walderdorffova manuskriptu, uložený v NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i. č. 14, sign. B 15 (Beschreibung der friedländischen Lehengüter im Königreich Böhmen), či knihy z druhé poloviny 17. století, uložené ve VL, sign. F 67/26, kart. 39, knihy č. 18–20.

Valdštejnem původním držitelům až do zaplacení kupní ceny, i dalších písemností).⁷² Platí přitom beze zbytku, že všechny smlouvy nacházející se ve Valdštejniánech jsou obsaženy i v rukopisu. Bohužel, autor v něm nezachytil zdroj převzatých informací, tedy provenienci originálů (opisů?), z nichž při své práci čerpal. Porovnáním opsaných textů s originály, jež jsou k dispozici ve Valdštejniánech, lze nicméně dospět k závěru, že rukopis B 16 představuje velmi spolehlivý zdroj a lze k němu bez obav přihlížet i v případech, kdy dotyčné smlouvy nejsou odjinud známy.

Vedle dvou uvedených zdrojů se lze s kupními smlouvami týkajícími se lenních statků frýdlantského knížectví (vévodství) setkat i v dalších archivních fondech. Z nich výjimečně postavení má nepochybně fond Valdštejniana, který vznikl po vzniku samostatného Československa sloučením písemností ústředních orgánů frýdlantského vévodství (dvorské kanceláře a dvorské komory) a registratury Valdštejnovy vojenské kanceláře z let 1625–1630, zařazených do té doby do fondu Stará manipulace pod signaturou F 67, s obdobnou registraturou z let 1631–1634, přechovávanou do té doby ve Vídni a našemu státu postoupenou v rámci archivní rozluky s Rakouskem.⁷³ Zde jsou četné materiály k jednotlivým lenním statkům uloženy zejména v kartonu č. 42, soustředujícím materiály opatřené subsignaturou F 67/27. Kupní smlouvy se tu objevují ve všech možných podobách – jako čistopisy, opisy i koncepty.⁷⁴ Ve srovnání s rukopisem B 16 je tu obsažen jeden originální kontrakt

⁷² Konkrétně a v úplnosti se jedná o následující právní akty: Specifikace osob, příslušejících k lennímu statku Stranika Stranika z Kopidlna Horní Lišno (16. 11. 1629, fol. 8v – 9r), postoupení statku Vinary k užívání Anně Marii Rašínové z Onšova v nesplacené kupní ceně 14 000 kop míšeňských grošů (23. 5. 1628, fol. 66r – 68r), postoupení statku Albrechtice k užívání Anně Kyjové z Gerštorfu v nesplacené kupní ceně 16 000 kop míšeňských grošů (26. 6. 1628, fol. 69r – 70r), postoupení statku Jerice k užívání Anně Alžbětě Myškové z Hodkova v částce 21 500 kop míšeňských grošů, k němuž je připojen výčet předaných mobilii (20. 5. 1628, fol. 77r – 79v), darování statku Borovnička Janovi Graffovi z Ehrenfeldu (6. 3. 1627, fol. 89r – 90r), zástavní list na statek Vlčice Danielovi Hebronovi v částce 120 000 rýnských zlatých s inventářem vybavení jednotlivých dvorů a ovčínů (9. 1. 1627, fol. 90r – 94r), kvitance na 60 000 rýnských zlatých dědicům Daniela Hebrona (10. 10. 1628, fol. 94v – 95v), zástavní list na statky Svijany, Klášter a Zvířetice v částce 300 000 rýnských zlatých (9. 11. 1624, fol. 96r – 97v), darování statků Velehradě a Červené Poličany Janu Pieronimu (10. 3. 1630, fol. 98r – 99r), darování expektance na lenní statek Třebňouševs a dův Rašín Zikmundovi Petrovi svobodnému pánu z Schönkirchen (23. 3. 1630, fol. 100r – 101v), darování části panství Bělohrad Jindřichovi ze Saint Julieny (23. 3. 1630, fol. 102r – 104r), směna statků Rohoznice a Bělohrad mezi Jindřichem ze Saint Julieny a Rosinou Zilvárovou z Tropčic (3. 5. 1630, fol. 123r – 124r), darování statku Domousnice Františkovi de Jacobo (13. 9. 1631, fol. 129r – 130v), darování panství Lomnice a Branná (Štěpanice) Otovi Bedřichovi Hraběti z Harrachu (6. 11. 1632, fol. 139r – 140v), povolení Jindřichovi ze Saint Julieny lovit na kartuziánských pozemcích (11. 5. 1633, fol. 141r – 141v), povolení libereckým tkalcům vybudovat cechovní (mistrovský) dům a dům pro tovaryše (14. 5. 1633, fol. 142r – 142v), osvobození jičínského hostince U Zlatého lva od ubytovací povinnosti (fol. 143r – 143v).

⁷³ NA Praha, Valdštejniana, přehled materiálu a pomůcek k fondu, autorka Věra Beránková, Praha 1995 (strojopisný inventář), s. 1–2.

⁷⁴ VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 157r – 159r (kolacionovaný opis smlouvy na Chrastnou z roku 1628, datovaný 31. května 1634), 161r – 162r (jednostranný list o prodeji Lemberka Janu Rudolfovi Bredovi v roce 1633, čistopis s přitištěnou Valdštejnovou pečeti), 174r – 175v (smlouva na Stráž pod Ralskem z roku 1633, čistopis s přitištěnou Valdštejnovou pečeti), 178r – 179r (smlouva na Valečov z roku 1633, čistopis s přitištěnou Valdštejnovou pečeti), 180r – 182r (jednostranný list o prodeji Valečova Františkovi Marazzanimu v roce 1633, čistopis s přitištěnou, částečně odlomenou Valdštejnovou pečeti), 247r – 248r (koncept smlouvy na Kluky z roku 1629), fol. 249r – 250v (opis těžé smlouvy), 261r – 261v, 268r – 268v (koncept smlouvy na Lukavec z roku 1630), 262r – 262v, 267r – 267v (opis těžé smlouvy), 263r – 265v (originál těžé smlouvy), 271r – 271Av (kolacionovaný opis smlouvy na Sloupno z roku 1630, vyhotovený v tomtéž roce), 272r – 273v (koncept jednostranného listu o prodeji Sloupna v roce 1630), 277r – 278v (koncept téhož

Tab. I. Chronologický přehled dochovaných kupních smluv na frýdlantská léna a jejich konvokace

Datum	Státek	RAV, Valdštejniána	Rkp B 16	VL, F 67/27, kart. 42
1624, 26.1.	Loukovec, Kostřice		1r – 2r	
1624, 29.1.	Olešnice	i.č. 2707, sign. XIII-T2h	3r – 4r	
1624, 29.1.	Třebňouševs	i.č. 2726, sign. XIV-Kh	5r – 6r	330r – 331v
1624, 7.2.	Horní Líšno (Slavíkovec)	i.č. 2733, sign. XIV-Rh	7r – 8r	
1624, 24.2.	Roveň	i.č. 2734, sign. XIV-Sh	9r – 10v	
1624, 27.2.	Bílá Třemešná, Velehrádek		11r – 12v	79r – 80v
1624, 4.3.	Český Dub (díl – 6 vsí)	i.č. 2736, sign. XIV-Uh	14r – 15r	
1624, 4.3.	Nudvojovice	i.č. 2728, sign. XIV-Mh	16r – 17r	
1624, 11.3.	Návarov	i.č. 2725, sign. XIV-Ih	18r – 19v	
1624, 12.3.	Bílé Poličany	i.č. 2704, sign. XIII-Q2	20r – 21v	
1624, 18.3.	Červené Poličany	i.č. 2731, sign. XIV-Ph	23r – 24r	
1624, 13.4.	Český Dub (díl – Hodkovice)	i.č. 2727, sign. XIV-Lh	25r – 26v	
1624, 6.5.	Český Dub (díl – 7 vsí)	i.č. 2737, sign. XIV-Wh	38r – 39r	
1624, 8.5.	Fořt	i.č. 2729, sign. XIV-Nh	27r – 29r	
1624, 17.6.	Boleslav, Poustka		30r – 31r	
1624, 18.6.	Rohoznice	i.č. 2730, sign. XIV-Oh	32r – 33v	
1624, 4.7.	Choteč	i.č. 2732, sign. XIV-Qh i.č. 2373, sign. I-O2 (op.)	34r – 35v	
1624, 15.7.	Český Dub (díl – Starý Dub)	i.č. 2708, sign. XIII-U2h	36r – 37v	
1624, 28.11.	Bílé Poličany	i.č. 2721, sign. XIV-Eh	40r – 42r	
1624, 7.12.	Hrubý Rohozec	i.č. 2735, sign. XIV-Th	43r – 45r	
1625, 4.7.	Miletín	i.č. 2740, sign. XIV-Zh	46r – 47v	
1625, 10.7.	Valečov	i.č. 2741, sign. XIV-A2h i.č. 2787, sign. XV-X	48r – 49v	
1625, 6.8.	Rašín		50r – 52r	
1625, 13.9.	Valtínov, Tlustec, Hlemýžď	i.č. 2739, sign. XIV-Yh	118r – 119v	
1627, 8.3.	Návarov		60r – 62r	
1627, 22.3.	Stráž pod Ralskem, Lemberk, Tulcpach	i.č. 2746, sign. XIV-F2h	63r – 65r	
1627, 30.3.	Mladějov		87r – 88v	334r – 335v
1627, 6.6.	Zásadka		53r – 54v	

1628, 5.1.	Rudník	i.č. 2771, sign. XV-F	71r – 73r	
1628, 29.2.	Bartoušov	i.č. 2777, sign. XV-M	81r – 83r	
1628, 6.3.	Domaslavice	i.č. 2760, sign. XIV-U2h	74r – 76v	
1628, 6.3.	Chocnějovice	i.č. 2770, sign. XV-E	55r – 56v	
1628, 6.3.	Chrastná	i.č. 2772, sign. XV-G	84r – 86r	157r – 158v
1628, 20.5.	Hrubý Rohozec, Malá Skála	i.č. 2775, sign. XV-K	57r – 59v	
1629, 23.4.	Kluky	i.č. 2784, sign. XV-T	104v – 106r	247r – 250v
1629, 15.6.	Holovousy, Hradištko		106v – 108v	227r – 229r
1629, 15.6.	Miletínek	i.č. 2781, sign. XV-Q	109r – 111r	
1629, 18.6.	(Lázně) Bělohrad	i.č. 2782, sign. XV-R	112r – 114r	
1629, 9.8.	Lemberk	i.č. 2783, sign. XV-S	115r – 117v	
1630, 20.3.	Bílsko	i.č. 2785, sign. XV-U	127r – 128v	323r – 327v
1630, 5.4.	Studenec		120r – 122r	309r – 310v
1630, 8.4.	Sloupno	i.č. 2786, sign. XV-W	124v – 126r	271r – 273v, 277r – 278v
1630, 13.5.	Lukavec			261r – 268v
1633, 20.1.	Lemberk		133r – 134r	161r – 162r, 171r – 172r
1633, 20.1.	Stráž pod Ralskem		131r – 132r	174r – 175v
1633, 20.1.	Valečov	i.č. 2384, sign. I-Z2 (op.)	135r – 136v	178r – 182r
1633, 22.3.	Olešnice		137r – 138r	

navíc, a sice prodej lenního statku Lukavec Karlovi Kryštofovi a Janovi Václavovi Stařímským z Libštejna 13. května 1630.⁷⁵ Jak ukazuje dále připojená konvokační tabulka, dochovaly se tu v různé podobě především nejmladší kontrakty z třicátých let 17. století.

Lze předpokládat, že archivní jednotliviny ke zkoumané problematice se mohou ukrývat i ve fondech souvisejících s osobami, které od Valdštejna lenní statky kupovaly. Na prvním místě se tu zřejmě nabízejí rodové (rodinné) archivy. Jejich lustrace by ale znamenala časově poměrně náročný proces s nejistým výsledkem.⁷⁶ Nemluvě o tom, že zejména

dokumentu), 309r – 310v (koncept smlouvy na Studenec z roku 1630), 323r – 324v (kolacionovaný opis smlouvy na Bílsko z roku 1630, zhotovený v roce 1634), 326r – 327v (koncept téže smlouvy), 330r – 331v (koncept smlouvy na Třebňouševs z roku 1624), 334r – 335v (opis smlouvy na Mladějov z roku 1627). Vedle toho je opis smlouvy vztahující se ke statku Bartoušov ve VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 7r – 9v.

⁷⁵ Je dochován originál s Valdštejnovou pečeti a podpisy a pečeti Karla Kryštofa Stařímského jako kupujícího a dvou svědků. VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 263r – 265v. Vedle toho jsou tu i dva koncepty. Tamtéž, 261r – 261v, 268r – 268v; 262r – 262v, 267r – 267v.

⁷⁶ Tak např. prodej statků Hrubý Rohozec a Malá Skála Mikulášovi Des Foursovi je v příslušném rodinném archivu dochován pouze ve formě dvou neověřených opisů. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Desfours-Walderode, Hrubý Rohozec, i.č. 798, sign. IIIa 12.

opisy se mohou vyskytnout i v dalších fondech.⁷⁷ V daném okamžiku bylo tedy na tuto badatelskou výzvu rezignováno a ke zpracování tématu byly využity pouze shora uvedené, nepochybně klíčové zdroje. Znovu je přitom třeba zdůraznit, že cílem této studie není vytvořit úplný přehled frýdlantských lén (která se do rukou svých držitelů, jak již bylo uvedeno, dostávala i jinými právními cestami než koupí), nýbrž prozkoumání souboru kupních smluv jakožto právních památek *sui generis*. K tomuto účelu lze dozajista vystačit se zdroji shora vyjmenovanými.

Ostatně porovnání s jinými přehledovými materiály umožňuje závěr, že asi o mnoho víc kupních smluv za dobu existence „terry felix“ ani uzavřeno nebylo. Například v rukopisu, který vznikl po polovině 17. století a v němž je mimo jiné sestaven i vcelku přehledný seznam lénem udělených statků („Extract auß dem Friedländischen Contract Buch jenigen Gütter, so der Friedländer unter die Lehen verkaufft und abgetretten hat“), se navíc objevují jen čtyři další položky, reprezentující prodej – Kurovodice Matyášovi z Wachtendunku (1624), Skaříšov Václavovi Mikulášovi Pecingarovi z Bydžina (1626) a Druzcov a Křenovy Kristiánovi z Valdštejna (1627).⁷⁸ Jak ale vyplývá z připojených poznámek i dalších komplementárních materiálů, již v době sestavování tohoto přehledu nebyly smlouvy k těmto transakcím k dispozici a údaje se opíraly pouze o informace podané Janem Samuelem Lednickým z Dohlenštejna, buchhalterem české komory (konkrétně její české expedice), dřívějším buchhalterem komory frýdlantské. Tyto informace navíc nemusely být úplně přesné – alespoň podle připojených poznámek se v tzv. Extract-Buchu nacházel ohledně Druzцова přípis, že „der Friedländer demselben nicht hat unterschreiben wollen“, a Křenovy údajně nebyly s odkazem na stejný zdroj Kristiánovi z Valdštejna prodány, ale pouze přenechány k užívání.⁷⁹ I to potvrzuje, že Rukopis B 16 doplněný o smlouvu lukaveckou skutečně představuje soubor víceméně úplný.

Na okraj budíž ještě dále podotknuto, že předkládaná studie se zaměřuje pouze na „nová“ frýdlantská léna a ponechává stranou „starolenní“ statky, jež byly součástí panství Frýdlant v užším slova smyslu. Důvodem je tu především odlišný právní režim, jemuž byly vystaveny. Ostatně v jejich případě byla také zachována kontinuita s dobou předbělohorskou a jejich prodej novým držitelům ze strany knížete byl tím pádem jevem spíše ojedinělým.⁸⁰

Dochovaná písemná zachycení kupních kontraktů mají dvojí podobu. V drtivé většině se jedná o klasické smlouvy, tedy dvoustranná právní jednání, jejichž závaznost je potvrzena podpisy a pečetěmi obou smluvních stran. V závěrečných ustanoveních těchto listin se zprvu používalo pro jejich označení promiscue pojmů „Kauf“,⁸¹ „Brief“,⁸² „Kaufs-

⁷⁷ Například opis smlouvy o prodeji panství Návarov Gertrudě La Mottové je v DD 71, fol. 131r – 132v, ačkoliv jinak je celý kvatern věnován lenním listům.

⁷⁸ VL, sign. F 67/26, kart. 39, kniha č. 18, fol. 17r (prodej Kurovodice za 18 763 zlatých, 36 krejcarů a 4 denáry, 8. března 1624), 18r – 18v (prodej Druzцова za 15 691 zlatých, 3 krejcarů a 2 denáry, 1627), 18v (nedatovaný prodej Křenov za 5 000 zlatých) a 21v – 22r (přenechání/prodej Skaříšova v částce 3 422 zlatých, 46 krejcarů 4 denáry, 23. října 1626).

⁷⁹ VL, sign. F 67/26, kart. 39, kniha č. 18, fol. 18r – 18v.

⁸⁰ Novou Ves prodal Albrecht v roce 1622 Jakobovi Reichardovi Heusterovi, díl Černous v roce 1627 Davidovi ze Schweinichen. První smlouva je dochována v opisu ve VL, sign. F 67/4, kart. 24, fol. 6r – 6v, 11r, druhá v HS-RACG, kart. 496, i.č. 1767, sign. XXII/28, nestr.

⁸¹ Např. při prodeji Červených Poličan Jiřímu Sadovskému ze Sloupna.

⁸² Např. při prodeji Nudvojovic Uršule Žofii hraběnce Šlikové.

contract⁸³ či „Kaufbrief“,⁸⁴ resp. „Kaufsbrief“,⁸⁵ později převládlo prosté a neutrální „Urkund“. ⁸⁶ Tak, jak je u smluv běžné, byly tyto dokumenty vyhotoveny ve dvou exemplářích („welcher gedoppelt eines Lauts geschrieben“, popřípadě lakoničtěji „gedoppelt geschrieben“). Každá strana si nepochybně ponechávala jeden z nich, což nepřímo potvrzuje i dochovaní dvou zpečetěných originálů smlouvy o prodeji Valečova Gerhardovi Taxisovi z Hulsu v roce 1625 ve valdštejnském rodinném archivu. Vysvětlení, proč se zde oba tyto exempláře sešly na jednom místě, je nutno spatřovat ve skutečnosti, že byl Gerhard v listopadu 1631 zatčen a uvězněn a statek mu byl zkonfiskován,⁸⁷ přičemž jičínské úřady při té příležitosti dozajista převzaly i příslušné písemnosti. V ostatních případech zůstaly druhé exempláře nepochybně v držení kupujících, respektive jejich právních nástupců, což je důvod, proč je možno jejich existenci předpokládat i ve fondech s Valdštejnem a Frýdlantskem apriorně nikterak nesouvisejících.

Pozoruhodný, a ne zcela jasný fenomén představují dochované originály smluv opatřené pečetí samotného Valdštejna, nikoli ovšem pečetěmi a podpisy kupující strany a svědků. Jeden se dochoval v Rodinném archivu Valdštejnů,⁸⁸ dva další ve Valdštejnianech v Národním archivu.⁸⁹ Nejpravděpodobněji lze mít za to, že jde o čistopisy, které připravila a pečetí opatřila dvorská kancelář frýdlantského vévodství v Jičíně, ale z nějakého důvodu nakonec nebyly použity. Jak již bylo uvedeno výše, genezi některých smluv lze sledovat prostřednictvím dochovaných konceptů, rovněž vzniklých na půdě dvorské kanceláře.

V rukopisu B 16 jsou čtyři poslední kontrakty, uzavřené v roce 1633, zachyceny ve velmi odlišné formě – mají podobu majestátní, potvrzujících podmínky uzavřené smlouvy a vydaných jednostranně vévodskou kanceláří a pod vévodskou pečetí (fol. 131r – 138r). To na první pohled evokuje hypotézu, že v mezidobí let 1630–1633, v nichž k prodeji lenních statků zřejmě nedocházelo, se změnila kancelářská praxe a smluvní konsenzus byl potvrzován ze strany zeměpána jako fakticky silnějšího kontrahenta, zatímco kupující ho demonstrovali převzetím statku, splácením kupní ceny ve smyslu smluvních ujednání a samozřejmě také složením lenní přísahy.

Uvedená hypotéza ale ve světle dalších dochovných pramenů neobstojí. Za prvé, koncept jednostranného majestátu o prodeji se dochoval (a to dokonce hned ve dvou exemplářích) již k prodeji statku Sloupno vévodovu bratranci Zdeňkovi z Valdštejna v dubnu 1630.⁹⁰ Tento typ písemnosti má tedy poněkud starší kořeny a rozhodně nelze vyloučit, že došlo k jejímu vyhotovení i v souvislosti s dalšími převody ve zmíněném roce 1630, možná i při kontraktech starších. Za druhé, a to především, u dvou kontraktů z 20. ledna 1633 (vztahujících se ke statkům Stráž pod Ralskem a Valečov) je ve Valdštejnianech dochován i čistopis tradiční smlouvy, opatřené vévodskou pečetí, v koroboraci ovšem počítající i se

⁸³ Např. při prodeji Hodkovic nad Mohelkou Kryštofovi Ecksteinovi z Erneggu.

⁸⁴ Např. při prodeji Bílých Poličan Purkrartovi Kordulemu ze Sloupna.

⁸⁵ Např. při prodeji dílu českodubského panství Caesarovi Gillovi de Hungaria.

⁸⁶ Např. při prodeji statku Fořt Janu Kristiánovi z Valdštejna.

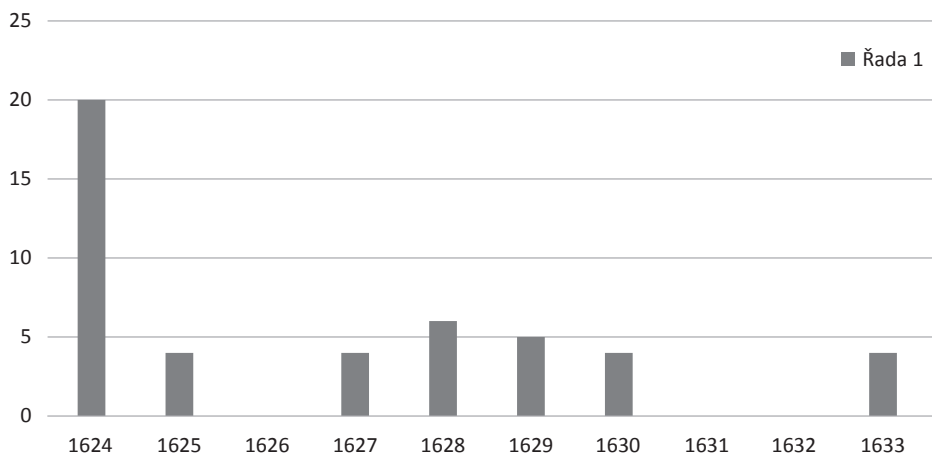
⁸⁷ K Taxisovu zatčení SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, s. 58. Jak ale ukazuje koncept lenního listu na valečovský statek z konce září 1631, ztratil zemský hejtman vévodovu důvěru ještě o něco dříve, než se doposud uvádělo.

⁸⁸ RAV, Listiny, sign. XIV-Sh, i.č. 2734. Jde o prodej statku Roveň Pietrovi de Ferrara.

⁸⁹ Jedná se o smlouvy datované 20. ledna 1633 a vztahující se ke statkům Stráž pod Ralskem a Valečov. VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 174r – 175r a 178r – 179r.

⁹⁰ VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 272r – 273v, 277r – 278v.

Tab. II. Chronologické rozložení kupních smluv podle let

zpečetěním ze strany kupujícího a s podpisy obou smluvních stran (oproti předchozímu úzu se už ale nepočítá s potvrzením dvěma svědky).⁹¹ Správně je tedy třeba tento diplomatický posun interpretovat tak, že forma dvoustranné smlouvy se při prodeji lenních statků používala setrvale až do zániku frýdlantského quasistátečku. Ve třicátých letech 17. století začala být ale Valdštejnem z jičínské kanceláře (z ne zcela jasného důvodu) vydávána také zeměpanská konfirmace podmínek prodeje. Ta přitom rozhodně nebyla totožná s lenním listem, jenž byl kanceláří rovněž vydáván. Ostatně i v dochovaných kancelářských materiálech jsou tyto dokumenty označovány pojmem „Khauffcontract“, ačkoliv zřejmě přiléhavější by byl termín „Khauffbrieff“ (k tomu ovšem dlužno dodat, že tímto pojmem byly, jak již bylo zmíněno výše, označeny ve svém textu i některé „klasické“ smlouvy). Proto i tyto dokumenty, byť nemají klasickou formu dvoustranného právního jednání, jsou dále považovány za kupní smlouvy v širším slova smyslu, tím spíše, že k Lemberku a Olešnici se ani dvoustranný instrument zřejmě nedochoval. Ostatně jejich koroborace předpokládá, že navzdory jednostranné dikci a Valdštejnově samojediné intitulaci na začátku budou podepsány a zpečetěny jak jím, tak i příslušným kupujícím („auch beyde Original durch Unß undt den Khauffer besiegelndt unterschrieben laßen“).⁹²

Za krátkou analýzu snad stojí také časové rozvrstvení zkoumaných smluv, zachycené ve výše uvedené tabulce. Je z něj patrné, že zcela výjimečný je rok 1624, kdy Valdštejn (zčásti ještě před formálním prohlášením Frýdlantska za knížectví!) vytvořil základy nové lenní soustavy prodejem ne méně než 20 lén (ve vztahu ke 47 celkově identifikovaným kontraktům jde o 42,6 %). V dalších jednotlivých letech již počet uzavřených smluv nepřevyšuje 6, průměr za léta 1625–1633 činí přesně 3 smlouvy ročně. Rozvržení je nepravidelné, ve třech letech (1626, 1631, 1632) nebyla zřejmě uzavřena žádná smlouva, v jiných naopak

⁹¹ VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 174r – 175v, 178r – 179v.

⁹² Citace dle VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 161r – 162r, 180r – 182r. S podpisem a pečeti kupujícího naopak nepočítá majestát o prodeji Sloupna v roce 1630.

výsledné číslo uvedený průměr lehce převyšuje. S jistou dávkou opatrnosti lze tento další vývoj interpretovat tak, že rokem 1630 byla podoba frýdlantské lenní soustavy ve Valdštejnových očích víceméně dovršena. Čtyři prodeje z roku 1633 se totiž týkají poměrně rozsáhlých statků, které byly z nějakého důvodu uprázdněné a které se Valdštejn rozhodl dát novým držitelům. To, že si je neponechal jako součást komorních držav, ačkoliv k tomu měl ničím neomezenou příležitost, mimochodem jasně dokládá, že v hlavě nosil představu o ideálním poměru mezi zeměpanskými a lenními statky a té se snažil v rámci možností držet.

2. Kupní smlouvy k lenním statkům – obsahová analýza

2.1 Úvod smlouvy – *datace, označení, smluvní strany*

Text klasických smluv je otevírán **datací** v obvyklé, v 17. století již nejrozšířenější podobě, sestávající z číselného označení dne, názvu měsíce a čísla roku. Číslovky jsou přitom zásadně rozepisovány slovně. Následuje **typové označení kontraktu** („ein beständiger und wohlbedachtiger Erblehenskauf“) a **vymezení smluvních stran**. Jen v několika výjimečných případech je pořadí těchto údajů přehozeno, přičemž se očitivně jedná o odchylku nahodilou, která nemá z hlediska obsahu smlouvy naprosto žádný význam.⁹³

Jako první z kontrahendů je v těchto smlouvách vždy uváděn Valdštejn coby prodávající, a to s titulaturou měnící se v návaznosti na průběh jeho pozoruhodné kariéry.⁹⁴ Ve smlouvách se postupně objevuje hned devět jejích variant:

V kontraktech uzavřených roku 1624 vystupuje prodávající vždy jako vladař valdštejnského a frýdlantského domu, kníže frýdlantský, císařský válečný rada, komorník, plukovník v Praze a generál polní strážmistr („Regierer des Hauses Waldstein und Friedland, Fürst zu Friedland, Römisch Kaiserlichen Majestät Kriegsrat, Cammerer, Obrist zu Prag und General Feldwachtmeister“). Tato titulatura kumuluje Valdštejnovo zařazení ve feudální hierarchii s hodnotami dvorskými i vojenskými. Jako vladař valdštejnského a frýdlantského domu je Albrecht poprvé titulován v majestátu z 15. září 1622,⁹⁵ do knížecího stavu ho spolu s mužskými potomky v primogeniturní linii císař povýšil 7. září 1623.⁹⁶ Komorníkem tehdy ještě arciknížete Ferdinanda Štýrského, pozdějšího císaře a krále Ferdinanda II.,

⁹³ Tuto strukturu má smlouva o prodeji Studence (5. 4. 1630). Při prodeji Valtínova, Tlustce a Hlemýždího (13. 9. 1625) kancelář uvedla, že se souhlasem a na povolení Valdštejna je mezi ním a kupujícími (kupujícími) uzavírána kupní smlouva. Podobně je strukturována listina o prodeji Bílska (20. 3. 1630), v níž se vedle souhlasu („Consens“) a povolení („Bewilligung“) mluví navíc o nařízení („Befehl“). V případě Sloupna (8. 4. 1630) pak byl vypuštěn souhlas a zůstalo jen „Befelch (sic!) und Bewilligung“.

⁹⁴ Vývoj Valdštejnovy titulatury lze snad na první pohled vnímat jako záležitost ryze formální, avšak není sporu, že z ní lze vyvozovat i některé konsekvence právní. Prozatím ale tato problematika zůstala ve zkoumání Valdštejnových osudů překvapivě upozaděna. Zevrubná analýza ovšem nebude moci *pro futuro* vycházet pouze ze smluv, ale bude samozřejmě muset pracovat též s písemnostmi jednostrannými, především těmi zásadními a slavnostně koncipovanými. Podobně je široce otevřené pole i pro výzkum sfragistický, byť zde se lze opírat alespoň o základní přehled 15 typů Valdštejnových pečeti, který sestavil SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova Frýdlantského vévodství, s. 84–85.

⁹⁵ RAV, Listiny, sign. N-6, i.č. 19.

⁹⁶ RAV, Listiny, sign. N-9, i.č. 23. Podle rukopisu B 16 by se mohla zdát mezi listinami z roku 1624 výjimečnou, pokud jde o titulaturu, kupní smlouva týkající se prodeje 7 vsí od českodubského panství Jakubovi Reichardovi Heusterovi, v níž se neobjevuje titul frýdlantského knížete („Regierer des Hauses Waldstein und Friedland, Römisch Kaiserlichen Majestät Kriegsrat, Cammerer, Obrist zu Prag und General Feld-

se stal zřejmě již v roce 1615, titul dvorského válečného rady nesl od srpna 1620. Pokud jde o zařazení vojenské, pražským plukovníkem (což byl zcela specifický post vytvořený právě pro něj) byl jmenován 18. ledna 1622 a vytoužené generálské hodnosti se dočkal v červnu 1623, několik dní před svým sňatkem s Isabelou Kateřinou z Harrachu.⁹⁷

13. června 1625 povýšil Ferdinand II. frýdlantského knížete na vévodu,⁹⁸ takže ve dvou smlouvách uzavřených v červenci téhož roku již vystupuje coby vévoda frýdlantský, císařský válečný rada, komorník a plukovník v Praze („Herzog zu Friedland, Römisch Kayserlichen Majestät Kriegsrat, Cammerer und Obrist zu Prag“). Definitivně opuštěna byla překonaná hodnost rodového vladaře, zároveň se také ztrácí vojenská hodnost generála polního strážmistra, opuštěná zřejmě s přihlédnutím k tomu, že bylo Valdštejnovi během roku 1625 svěřeno vrchní velení nad celou císařskou armádou. Při prodeji dvoru Rašín v srpnu téhož roku je pak prodávající v návaznosti na to specifikován jako vévoda frýdlantský, císařský válečný rada, komorník a plukovník v Praze a generál císařské armády („Herzog zu Friedland, Römisch Kayserlichen Majestät Kriegsrat, Cammerer und Obrist zu Prag und General über die Kaiserlichen Armee“). Prakticky totožná je titulatura použitá opakovaně v roce 1627, pouze nejvyšší velení nad habsburskou císařskou armádou je pro změnu obsaženo v hodnosti generalissima („Herzog zu Friedland, Römisch Kayserlichen Majestät Kriegsrat, Cammerer, Obrist zu Prag und General obrist Feldhauptmann“). Posledně jmenované označení se přitom objevuje již při prodeji Valtína, Tlustce a Hlemýžďího v září 1625, kdy ale došlo k určitému excesu z dosud vcelku plynulého a logického vývoje – Valdštejn byl ve smlouvě označen pouze jako vévoda frýdlantský a generalissimus nad císařskou armádou („Herzog zu Friedland, Römisch Kayserlichen Majestät über dero Armee General obrist Feldhauptmann“).

V roce 1627 byla mezi císařem a Valdštejnem zahájena jednání o kompenzaci alespoň části generalissimových pohledávek postoupením dolnoslezského Zaháňského knížectví, od hranic Frýdlantska nepříliš vzdáleného. Problém byl ovšem v tom, že ve skutečnosti byla tato nevelká země, oceněná slezskou komorou na 150 850 rýnských zlatých a 1 peníz, zatížena obrovskými dluhy.⁹⁹ Nakonec se ale našlo vpravdě šalamounské řešení – Zaháňsko, k němuž bylo připojeno též panství Priebus, bylo v září 1627 za uvedenou sumu Valdštejnovi skutečně prodáno, ale očištěné od dluhů, jež (spíše formálně) převzal sám císař.¹⁰⁰ Protože ale Valdštejn trval na tom, aby i Zaháňsko stejně jako Frýdlantsko držel coby léno,

wachtmeister“). V originále smlouvy, uloženém v RAV, Valdštejniána, i.č. 2737, sign. XIV-Wh, ale obsažen je, takže se tu jedná pouze o chybu vzniklou nepozorným přepisem textu.

⁹⁷ K Valdštejnovu vzestupu ve dvorské a vojenské hierarchii např. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 117, 192, 235, 273.

⁹⁸ Originál tohoto diplomu není dochován a jeho doslovný text není znám ani odjinud. Zmínka o něm se číni v majestátu o povýšení Frýdlantska na vévodství v lednu 1627.

⁹⁹ FÖRSTER, *Wallenstein, Herzog zu Mecklenburg, Friedland und Sagan, als Feldherr und Landesfürst in seinem öffentlichen und Privat-Leben*, s. 71–72; HEINRICH, *Wallenstein als Herzog von Sagan*, s. 1–2.

¹⁰⁰ Listina z 1. září 1627 se bohužel nedochovala. Podmínky prodeje jsou známy z listu císaře Ferdinanda slezské komoře, vydaného o dva dny později. FÖRSTER, *Wallenstein, Herzog zu Mecklenburg, Friedland und Sagan, als Feldherr und Landesfürst in seinem öffentlichen und Privat-Leben*, s. 73. List cituje také KNOZ, *T. Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty* (= Knižnice Matice moravské, svazek 19). Brno: Matice moravská, 2006, s. 441 (pokud na s. 431 zároveň uvádí, že panství Zaháň, Naumburg a Priebus byla Valdštejnovi přiznána již v roce 1621, jde nepochybně o překlep v dataci).

byla původní smlouva stornována a 2. ledna 1628 vydal císař na Zaháňsko lenní list.¹⁰¹ Dalším majestátem z 15. února 1628 povýšil Ferdinand II. Zaháňsko formálně na vévodství¹⁰² Stejného dne také v Praze Valdštejnovi Zaháňsko slavnostně předal¹⁰³ a Valdštejn mu za ně osobně složil lenní přísahu.¹⁰⁴

V kontextu Valdštejnova stále ještě pokračujícího vzestupu zároveň ztratily na významu dvorské hodnosti komorníka a válečného rady a bylo celkem logické, že byly upozaděny a z generalissimovy titulatury po roce 1627 zcela vypadly. Naproti tomu, v návaznosti na velmi ambiciózní maritimní plány, které vévoda ve Vídni předložil, se mu majestátem z 21. dubna 1628 dostalo nového titulu,¹⁰⁵ a smlouvy z roku 1628 a počátku roku 1629 ho tak zachycují coby vévodu frýdlantského a zaháňského, císařského generalissima a též generála Oceánického a Baltického moře („Herzog zu Friedland und Sagan, Römisch Kayserlichen Majestät General obrist Feldhauptmann, wie auch des Oceanischen und Baltischen Meers General“).

Titulárně se vrcholem Albrechtova strmého vzestupu stalo udělení vévodství meklenburského, k němuž došlo 16. června 1629.¹⁰⁶ Jako meklenburský vévoda se totiž stal bezprostředním říšským knížetem s právem zasedat v kurii knížat na říšském sněmu, což byla výsada, kterou s sebou vévodský titul spojený s Frýdlantskem a Zaháňskem jako součástmi České koruny nenesl. Stejně tak neznamenal otevřeně dveře na říšský sněm ani samotné udělení hodnosti říšského knížete v roce 1623. Teprve se ziskem meklenburského vévodství se tak Valdštejn definitivně vymanol z predestinace kariérního vzestupu limitovaného hranicemi českého státu.

Právo užívat titulu vévody meklenburského bylo Valdštejnovi ve skutečnosti formálně propůjčeno již 26. ledna 1628, kdy mu dal císař dvěma listinami do zástavy (*de iure* ale vlastně do podzástavy¹⁰⁷) jednak vévodství Meklenburk, knížectví Venden a hrabství Schwerin se zemí Rostock a Stargard (to vše v částce 700 000 zlatých), jednak biskupství zvěřinské a další duchovní statky v Meklenbursku (tyto v částce dalších 750 000 zlatých).¹⁰⁸ Kupodivu se ovšem zdá – a minimálně dochované kupní smlouvy to potvrzují –, že zpočát-

¹⁰¹ Opisy lenního listu jsou v RAV, Valdštejniána, i.č. 2366, sign. I-F2 a v RAV, Rukopisy, i.č. 262, nestr. (příloha č. 9).

¹⁰² Originál majestátu je v RAV, Listiny, sign. N-26, i.č. 41.

¹⁰³ Srovnej dopis Heřmana z Questenberka, jehož výtah otiskl STRAKA, C. *Albrecht z Valdštejna a jeho doba na základě korespondence opata strahovského Kašpara z Questenberka*. Edice Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, třída I., číslo 44. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1911, s. 16 („Dnes císař vévodu Friedlandského slavnostním způsobem veřejně uvedl v držení vévodství Zaháňského ve Slezsku“).

¹⁰⁴ ČDK, sign. II A 4, kart. 295, i.č. 638.

¹⁰⁵ Opis listiny je v RAV, Valdštejniána, i.č. 2352, sign. I-R.

¹⁰⁶ RAV, Listiny, sign. N-34, i.č. 47. Lenní přísahu složili Albrechtovým jménem ve Vídni Maxmilián z Valdštejna a Jindřich ze Saint Julienu. FÖRSTER, *Wallenstein, Herzog zu Mecklenburg, Friedland und Sagan, als Feldherr und Landesfürst in seinem öffentlichen und Privat-Leben*, s. 99.

¹⁰⁷ V pozici zástavního držitele byl v této fázi sám císař, který se Meklenburska ujal s poukazem na škody, které mu v tzv. dánské válce vznikly v souvislosti se zapojením meklenburských vévodů Adolfa Bedřicha a Jana Albrechta do nepřátelských akcí proti němu.

¹⁰⁸ RAV, Listiny, sign. N-24, i.č. 39; Valdštejniána, i.č. 2367, sign. I-H2. Charakter Valdštejnovy držby bystře vystihl i Heřman z Questenberka, který svému bratrovi, strahovskému opatovi, 15. února 1628 napsal, že vedle udělení Zaháňska císař Valdštejnovi „pojistil ... ještě výlohy, učiněné na vojsko, císařskou listinou, kterouž rozlehlé vévodství Meklenburské přisuzuje se mu za hypotéku“. STRAKA, *Albrecht z Valdštejna a jeho doba na základě korespondence opata strahovského Kašpara z Questenberka*, s. 16–17.

ku generalissimus z nějakého důvodu této možnosti nevyužíval, neboť v roce 1628 a ještě při prodeji zboží Kluky v dubnu 1629 jako meklenburský vévoda nevystupuje. Změna v tomto směru nastává teprve ve smlouvách z června 1629, v nichž se tituluje jako vévoda meklenburský, frýdlantský a zaháňský, císařský generalissimus a generál Oceánického a Baltického moře („Herzog zu Mechelburg, Friedland und Sagan, Römisch Kayserlichen Majestät General obrist Feldhauptmann, wie auch des Oceanischen und Baltischen Meers General“). Zřejmě se tak stalo až ve chvíli, kdy už bylo domluveno, že Meklenbursko bude Valdštejnovi formálně uděleno lénem – to se sice stalo až následujícího dne potom, co Albrecht prodal s novou titulaturou Holovousy a Hradištko, resp. Miletínek. Ovšem již předtím, 9. června, vyhlásil Ferdinand II. zvláštním manifestem, že ozbrojeným odporem proti němu propadli dosavadní meklenburští vládcí, vévodové Adolf Bedřich a Jan Albrecht, říšské klatbě, ale že od ní milostivě upouští a „pouze“ propůjčuje jejich země Valdštejnovi.¹⁰⁹

Význam, který Valdštejn Meklenbursku přisuzoval, je nejlépe patrný z toho, že hodnost meklenburského vévody byla v jeho titulatuře předřazena dokonce i důstojenství vévody frýdlantského (ačkoliv Frýdlantsko tvořilo základnu Valdštejnovy moci a bylo jeho srdci nepochybně nejbližší) a že ji záhy začaly doprovázet i odkazy na jednotlivé součásti tohoto nově uděleného panství – tak ve smlouvě ze srpna 1629 a pak i dalších z roku 1630 vystupuje coby vévoda meklenburský, frýdlantský a zaháňský, kníže vendenský, hrabě zvěřinský, pán zemí Rostok a Stargard, císařský generalissimus a generál Oceánického a Baltického moře („Herzog zu Mechelburg, Friedland und Sagan, Fürst zu Wenden, Graf zu Schwerin, der Lande Rostock und Stargard Herr, Römisch Kayserlichen Majestät General obrist Feldhauptmann, wie auch des Oceanischen und Baltischen Meers General“).

Jak je známo, měla Valdštejnova vláda v Meklenbursku (během níž byla provedena poměrně zásadní správní reforma) jen epizodický charakter a původní zeměpáni se pod záštitou švédského krále záhy svých severoněmeckých držav opět zmocnili.¹¹⁰ Souviselo to i s tím, že Valdštejnovi bylo na nátlak bavorského kurfiřta a dalších říšských knížat odebráno vrchní velení nad císařskými vojsky, což ho zbavilo možnosti zajistit jejich účinnou obranu. Poté, co mu císař z nezbytí světil následujícího roku tzv. druhý generalát, kompenzoval mu faktickou ztrátu Meklenburska postoupením dolnoslezského knížectví (velko)hlohovského, sousedícího se Zaháňskem. Jako dědičné léno je svému vojevůdci udělil 14. srpna 1632.¹¹¹ V poslední fázi svého pohnutého života a vlády tak Valdštejn vystupoval jako vévoda meklenburský, frýdlantský, zaháňský a velkohlohovský, kníže vendenský, hrabě zvěřinský, pán zemí Rostok a Stargard („Herzog zu Mechelburg, Friedland, Sagan und Gross Glogau, Fürst zu Wenden, Graf zu Schwerin, der Lande

¹⁰⁹ POLIŠENSKÝ – KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, s. 126.

¹¹⁰ Dodnes významné studie k Valdštejnově vládě v Meklenbursku publikoval na stránkách periodické řady *Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* její uspořadatel, meklenburský velkovévodský tajný archivní rada Dr. Georg Christian Friedrich Lisch – srovnej především LISCH, Wallensteins Abzug aus Meklenburg im Jahre 1629, s. 45–79; TÝŽ, Ueber Wallensteins Regierungsform in Meklenburg, s. 3–48; TÝŽ, Wallensteins letzte Kammer und Hof-Verordnung bei seinem Abzuge aus Meklenburg für den Kammer-Regenten Heinrich Kustos. *JVMGA*, 1871, XXXVI, s. 49–54; TÝŽ, Wallensteins Kirchen- und Schul- Regierung in Meklenburg. *JVMGA*, 1872, XXXVII, s. 3–41. Dále viz např. HUNZIKER, *Wallenstein als Landesherr insbesondere als Herzog von Meklenburg*; GROTEFEND, *Meklenburg unter Wallenstein und die Wiedereroberung des Landes durch die Herzöge*, s. 227–284.

¹¹¹ SAL, kniha č. 47, i.č. 20, fol. 153v – 156r.

Rostock und Stargard Herr“). Zcela přitom již opustil jakékoliv odkazy na své funkční zařazení v císařské armádě, jejíž vrchní velení mu bylo (za ne zcela přesně známých podmínek, avšak nepochybně s kompetencemi neobvykle širokými) svěřeno v dubnu 1632 tzv. göllersdorfskou smlouvou.¹¹²

Pokud jde o kupující, bezmála v polovině smluv jsou specifikováni pouze jménem, případně příjmením a predikátem, zpravidla ovšem nikoli domicilem. Takto stroze jsou vesměs označeni i Valdštejnovi příbuzní, pouze Zdeněk z Valdštejna je v kupní smlouvě na statek Sloupno označen jako strýc („Vetter“) Jeho knížecí Milosti. Stejně tak nejsou v kupních smlouvách kupodivu často reflektovány ani funkce, které kupující zastávali ve správním aparátu frýdlantského vévodství. Výjimkou jsou úřady nejvyšší – když kupoval Gerhard Taxis v roce 1625 valečovské léno, byl ve smlouvě označen nejen jako podplukovník, ale také nařizený zemský hejtmán („hochgedachter ihrer fürstl. Gnaden Herzogens zu Fridland wohl verordneten Landeshauptmann“), Jeroným Bukovský z Neudorfu byl při koupi dvora Rašín a dvou vesnic v témže roce titulován jako komorní prezident („ihrer fürstl. Gnaden Cammer Praesidenten“), což je jiné, málo obvyklé označení jeho úřadu regenta. Reflektován byl v příslušné listině též post kancelářského rady (dr. Adam Neff) a někdy též hodnosti dvorské. Tak Kryštof Pavel hrabě z Lichtenštejna byl při koupi vartenberského zboží zachycen jako vévodův hofmistr, ovšem s tím, že tento titul přišel hierarchicky až za titulem císařského rady a komorníka a vojenskou hodností plukovníka. Zakotvení ve dvorském prostředí bylo významnou devizou i u manželů Coranazzaniových, kupujících v roce 1628 Domaslavice – manžel Pavel je ve smlouvě označen jako Valdštejnův komorník, manželka Anna Zuzana jako hofmistryně vévodkyně Isabely Kateřiny.

Někdy byli Valdštejnovi podřízení označeni prostým, nic bližšího nesdělujícím obratem „lieber Getreuer“, což se mimo jiné poštěstilo i shora jmenovanému Albrechtovu bratranci Zdeňkovi z Valdštejna. Pouze u dr. Adama Neffa došlo k jakémusi zdvojení, když byl označen za milého služebníka a následně byla upřesněna i jeho funkce rady dvorské kanceláře, přičemž zdůrazněna byla i skutečnost, že je doktorem obojího práva („lieben Getreuen ... beider Rechten Doctori und ihrer fürstl. Gnaden Hofcanzelei Rath“). V řadě případů ale prokazatelná držba zemského (a to nejen nižšího, ale i ústředního) či dvorského úřadu o kupní smlouvy zachycena nebyla.

Pravidelně byla naproti tomu uváděna vojenská hodnost důstojníků, tvořících, jak již bylo svrchu uvedeno, významnou a početně silnou skupinu Valdštejnových vazalů. U nižších šarží se zejména zpočátku, kdy ještě Valdštejn nedosáhl postu generalissima, zdůrazňovala i skutečnost, že byli služebně zařazení přímo do Valdštejnova regimentu (např. Pietro de Ferrara: „über die Cavagleria des fürstl. Waldsteinischen Regiments bestelter obrist Wachtmeister“, Jakub Reichard Heuster: „bestellten Hauptmann unter ihr fürstl. Gn. hochlöblichen Regiment“, Augustin Morando: „unter dem fürstl. Waldsteinischen Regiment bestellter Hauptmann“ aj.). Také při prodeji statků Návarov Gertrudě La Mottové a Bartoušov Kateřině Noue Guterdingové (formálně jednající na místě nezletilého syna) bylo zdůrazněno, že jde o vdovy po již zesnulých císařských důstojnících.

¹¹² Originál této smlouvy se nedochoval, k jejímu předpokládanému obsahu srovnej zejména starší práce GINDELY, A. *Waldsteins Vertrag mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats*. Prag: Druck von Dr. E. Grégr, 1889; KOLLMANN, H. Některé příspěvky k smlouvě göllersdorfské uzavřené v příčině druhého generalátu Valdštejna. *Český časopis historický*, 1895, I, s. 347–371.

Konečně se u kupujících eventuálně objevuje zmínka o jejich hodnosti dvorské, a to přímo na dvoře panovníckém, popřípadě při dvorech dalších příslušníků habsburské dynastie. Jak již bylo naznačeno výše, v souvislosti s Kryštofem Pavlem z Lichtenštejna, dvorské úřady spojené s Habsburky měly v titulatuře vždy absolutní přednost. V dochovaném souboru leníků, kteří své statky od Valdštejna koupili, je takto doložen jeden císařský rada a komorník (zmíněný hrabě Lichtenštejn), jeden císařský komorník, který zastával tentýž úřad u dvora arciknížete Leopolda (Mikuláš Des Fours), jeden truksas (Gerhard Taxis) a jeden služebník (Jan Jezbera z Kolivé Hory¹¹³).

Většinou vystupuje jako kupující jedna osoba, nejčastěji muž – šlechtic. Léna byla ale v několika případech prodána i ženám, u nichž jedině omezení spočívalo v tom, že vzhledem ke své omezené právní způsobilosti musely jmenovat plnomocníka, který jejich jménem složil Valdštejnovi (respektive jeho zástupcům ve dvorské kanceláři) lenní přísahu. Jen v případě „složeného“ lenního statku Valtínov – Tlustec – Hlemýždí vystupuje v roli společných a nedílných kupujících pět Valdštejnových důstojníků, přičemž bylo zřejmé na nich, jakým způsobem se o čerstvě nabyté majetky porovnají (ostatně poměrně záhy se držba tohoto statku koncentrovala v rukou jediného z nich). Statek Domaslavice byl prodán společně manželskému páru Pavlovi a Anně Zuzaně Cornazzaniovým a téhož dne (6. března 1628) je datována i nejednoznačná smlouva vážící se ke statku Chrastrná. V jejím úvodu je jako kupující uveden pouze Volf Ladislav ze Šlejnic, v dalším textu se nicméně uvádí, že Valdštejn ze své milosti slevil z kupní ceny 10 000 zlatých jemu a jeho nevěstě Ludmile Sedlecké z Drchlavy, kterou si namluvil ve fraucimoru vévodkyně Isabely Kateřiny. Vzhledem k tomu, že po smrti jednoho z manželů měl statek držet přeživší, figurovala i Ludmila v tomto případě prakticky jako spolukupující. Konečně ve dvou případech došlo k uzavření smlouvy v zastoupení – tak Kateřina Nouenová koupila statek Bartoušov ve jménu a k ruce svého nezletilého syna („im Namen und zu Handen Anastasii Noue Guterdings ... eheleiblichen, jetzo aber münderbährigen Sohnes“) a podobně Václav starší Záruba z Hustiřan Studenec na místě a k ruce („anstatt und zu Handen“) dcery Johany Uršuly. Konečně Karel Kryštof Stařimský z Libštejna koupil Lukavec pro sebe a zároveň i svého nezletilého mladšího bratra („für sich selbst so wohl anstadt und zuhanden seines minderjährigen Bruders Johan Wiencko“).

2.2 Předmět smlouvy

Další text smlouvy je uvozen obratem vyjadřujícím **vůli** zeměpána prodat kupujícímu příslušný statek, což Valdštejn činil explicitně jako řádný dědičný a lenní pán frýdlantského státečku („als ordentlicher Erb- und Lehensherr des Fürstenthumbs, resp. později Herzogthumbs Fri(e)dland“). Na první pohled samozřejmá a nekontroverzní formulace otevírá ale ve skutečnosti velmi zajímavý interpretační prostor. A to z jednoho prostého důvodu. Tato pasáž se objevuje ve všech dochovaných kupních smlouvách, počínaje těmi nejstaršími z ledna 1624. Jak ale bylo konstatováno výše, Ferdinand II. Frýdlantsko na knížectví formálně povýšil teprve 12. března uvedeného roku. Jak je tedy možné, že se Valdštejn v listinách výslovně prezentuje jako pán státoprávního celku, který *de iure* neexistoval?

¹¹³ V roce 1630 (2. listopadu) byl povýšen do rytířského stavu a obdržel nové jméno Jezberovský z Olivé Hory. SAL, kniha č. 32a, i.č. 14, fol. 596r – 599r.

Nabízela by se hypotéza, že fyzicky byly smlouvy datované před tímto dnem vyhotoveny až po něm a reflektují tedy status platný v okamžiku vydání. Popřípadě, že v době vydání již bylo propůjčení statutu knížectví pevně domluveno a Valdštejnova kancelář na tuto budoucí změnu s předstihem reagovala. Skutečnost, že ne každý dokument musí pocházet z doby, k níž se svou datací hlásí, ostatně velmi přesvědčivě dokumentuje kupní smlouva uzavřená s Jakubem Reichardem Heusterem na část panství Český Dub, hlásící se k 6. květnu 1624. Její originál je totiž opatřen Valdštejnovou pečeti s opisem ALBRECHT HERTZOG ZV FRIDLAND, navíc v jejím textu se stejně tak anachronicky uvádí, že Valdštejn příslušný majetek prodal jako pán frýdlantského vévodství.¹¹⁴

Je nicméně nutno upozornit, že ve zkoumaném listinném materiálu dochází celkově ke změně označení Frýdlantska (namísto knížectví vévodství) již v létě roku 1625 a počínaje listinou miletínskou ze 4. července uvedeného roku je označení „Herzogthum“ používáno stabilně a bez jakýchkoliv odchylek. Přitom k povýšení Frýdlantského knížectví na vévodství došlo ze strany císaře jakožto českého krále opět až podstatně později, na počátku roku 1627. A tak se spíše zdá, že vzápětí po povýšení na knížete začal Valdštejn se sebevědomím sobě vlastním označovat svoji doménu jako knížectví a stejně tak mu analogicky přiznání titulu vévody stačilo k tomu, aby se svou majetkovou základnou spojil i tento vyšší status. Následná císařská privilegia pak již pouze konvalidovala tento jeho postup – podobně jako privilegia razit mince se Albrechtovi dostalo až 16. února 1628, ačkoliv reálně byla ražba v nově zřízené jičínské mincovně zahájena již v létě 1626.¹¹⁵

Nezbytnou náležitostí kupní smlouvy bylo samozřejmě vymezení **předmětu prodeje**. Jednotlivá léna byla většinou primárně vymezována prostřednictvím příslušného panského sídla, resp. správního centra. Jím byl buď zámek („Schloß“),¹¹⁶ tvrz („Rittersitz“), případně jen poplužní dvůr („Mayerhoff“, v některých listinách též „Forberg“). Poněkud nejasná je v tomto situace ohledně léna Roveň, když kupní smlouva centrální objekt popisuje jako dvůr („Hof Roven genandt“) s ovčínem a poplužním dvorem („samt einer Schafferey und Mayrhoſ“). Nezdá se ale, že by zde mělo jít o nějaký kvalitativně specifický objekt, ale spíše to byl tradiční poplužní dvůr, který byl ve smlouvě nedoplněním zachycen tímto duplicitním a poněkud matoucím způsobem. K tomu je potřeba doplnit, že některá léna (zde jde především o oddělené části českodubského dominia) podobným rezidenčním objektem vůbec nedisponovala.

Dlužno podotknout, že spíše výjimečně, než pravidelně, bylo ve smlouvách užíváno pojmu zboží („Gut“), jímž jsou jinak šlechtické državy v dobových pramenech běžně nazývány. Někdy byl tento termín jen mechanicky připojen k jádru državy – tak se objevují spojení zboží a rytířské sídlo („Gut und Rittersitz“) či zboží a zámek („Gut und Schloss“), dokonce také zboží, sídlo a ves („Gut, Rittersitz und Dorf“, při prodeji léna Fořt byly pojmy zboží a sídlo dokonce avizovány jako synonyma („Gut oder Sitz“). Když kupovala Engelburka Zárubová Bílé Poličany, byl pojem zboží zařazen až za sídlo, a dokonce i k němu příslušející poplužní dvůr („Sitz und Mayerhoff, auch das Gut“).

¹¹⁴ RAV, Valdštejniana, i.č. 2737, sign. XIV-Wh.

¹¹⁵ Podrobněji k Valdštejnovu mincovnictví zejména MEYER, *Albrecht von Wallenstein (Waldstein) Herzog von Friedland und seine Münzen, passim*; NOHEJLOVÁ, *Mincovnictví Albrechta z Valdštejna*, s. 28–73.

¹¹⁶ Jako zámek byly označovány i původně gotické stavby, které si navzdory pozdějším úpravám zachovaly povahu hradu, například Valečov.

Určitou nahodilost v přístupu autorů smluv, nepochybně úředníků jičínské dvorské kanceláře, lze demonstrovat též na smlouvách vztahujících se ke statku Návarov – v roce 1624 byl Kristiánovi z Valdštejna prodán prostě „das Schloss Nawarow“ s 10 vesnicemi, v roce 1627, kdy panství koupila Gertruda La Mottová a kdy k zámku bylo připojeno dokonce 18 vesnic, hovoří smlouva pouze o dílu panství Návarov („einen Theil der Herrschaft Nawarow“). Což je o to zajímavější ve světle skutečnosti, že návarovský statek byl během 16. století připojen k sousednímu dominiu Hrubá Skála. Zcela případně byla naproti tomu jako díl panství Český Dub označena jednotlivá drobnější léna, která od něj byla odprodána v průběhu roku 1624,¹¹⁷ a také u dvora Nudvojovice se třemi vesnicemi, které téhož roku koupila hraběnka Šliková, bylo zdůrazněno, že jde o část panství Svijany. Z lenních statků jako takových byly termínem panství („Herrschaft“) označeny pouze Stráž pod Ralskem (Vartenberk), Lemberk a Valečov,¹¹⁸ i když jejich rozsah nebyl větší než v případě některých jiných statků (například ke Stráži patřilo kromě městečka jen 6 vesnic). Jak patrně, užívání pojmů zboží („Gut“) a panství („Herrschaft“) se neřídilo žádnou zjevnou a konzistentní logikou, ale mělo spíše intuitivní charakter. Označení panství se tak v příslušných smlouvách nedočkaly ani některé stabilní územně-správní celky s dlouhou předbělohorskou historií.

Vedle panských sídel a poplužních dvorů, jež je možno bez nadsázky označit za základní stavební kameny feudálních panství, jsou vždy jmenovitě uváděny i městečka a vesnice, které byly jejich další klíčovou součástí – výjimku představuje pouze jedna ze smluv týkající se statku Hrubý Rohozec, v níž je uveden pouze počet vesnic (konkrétně 29). Nutno jedním dechem dodat, že městečka byla součástí frýdlantských lén spíše ojediněle – konkrétně se do rukou Valdštejnových vazalů takto dostaly Hodkovice nad Mohelkou, Kněžmost, Miletín, Stráž pod Ralskem (Vartenberk) a Železný Brod.

Pokud jde o vesnice, ty byly v některých, vcelku ovšem málo četných případech v důsledku složitějšího majetkoprávního vývoje rozděleny mezi několik vrchností a prodávána pak byla jen příslušná část. Ta nebývala konkrétněji specifikována a odkazovalo se jen na tradiční rozsah držby (např. společně se statkem Třebňouševs bylo prodáváno „was in dem Dorf Milowicz von alters darzue gehorig“, se Sloupnem „das Dorff Alt Bydžiw, was davon dahero zugehoret“ atd.). K tomu možno ještě dále podotknout, že ani v případech, kdy byla vesnice v kupní smlouvě jmenována bez jakéhokoliv dalšího omezení, nemuselo to znamenat její výhradní držbu – tak plukovníkovi Janu Ludvíkovi Isolanovi byla společně se statkem Zásadka prodána ves Dneboh, jejíž část ale patřila dříve, a podle všeho i v daném okamžiku, k panství Mnichovo Hradiště.¹¹⁹ Stejně tak Gerhard Taxis koupil v roce 1625 panství Valečov s pěti vesnicemi, mezi nimiž figuruje i Branžež – ta však

¹¹⁷ Tak jako „ein Theil der Herrschaft Aiche (Eiche)“, resp. „ein Theil des Guts, so zue Herrschaft Aiche gehorig“ bylo prodáno 5 vesnic Augustinu Morandovi (4. 3. 1624), Hodkovice nad Mohelkou Kryštofovi Ecksteinovi z Erneggu (13. 4. 1624), 6 vesnic Jakobovi Reichardovi Heusterovi (6. 5. 1624), Starý Dub Caesaru Gillovi (15. 7. 1624). Také Nudvojovice byly 4. 3. 1624 prodány jako „ein Theil des Herrschaft Swigan“.

¹¹⁸ Zatímco ovšem Stráž byla jako panství označena ve smlouvách z let 1627 i 1633, v souvislosti s Valečovem a Lemberkem bylo při prvním prodeji (v letech 1625, resp. 1627) užito termínu „Gut“ a jako „Herrschaft“ je zachytily teprve kontrakty z roku 1633. Zajímavá je v tomto ohledu zejména smlouva z roku 1627, uzavřená s Adamem Vilémem Schellartem – zatímco Stráž pod Ralskem je „Herrschaft“, ač k ní kromě městečka patří jen 6 vesnic, Lemberk s 12 vesnicemi je označen jako „Gut“.

¹¹⁹ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 46.

částečně patřila k druhému dílu valečovského panství, který v roce 1617 připadl Albrechtovi Kapounovi ze Svojkova a zůstal v jeho držení i v pobělohorské době.¹²⁰ Měnící se rozsah panství byl zřejmě důvodem, proč bylo při prodeji Lemberka v roce 1629 v rámci následných výhrad kupujícího zdůrazněno, které dvě vsi (Žibřidice a Suchá) zůstávají i s příslušenstvím ve vlastnictví Valdštejna. Toto negativní vymezení bylo ale v rámci studovaného souboru zcela výjimečné.

Vesnice byly postupovány ve všem poddanými, jak reálně usedlými, tak i zběhlými („mit allen angesessenen und von solchen Gütern ohne ordentliche Lossbrief entwichene Unterthanen“), a se všemi požitky, které vlastnictví panství přinášelo, tedy právy („Rechten“), spravedlnostmi, jimiž byla míněna především vrchnostenská jurisdikce („Gerechtigkeiten“), platy („Zinsen“, někdy je tato položka poněkud rozvedena – „Geldt und anderen Erbzinsen“,¹²¹ „Zinsen an Geldt, Hennen und Inself“,¹²² „Erbszinsen an Geldt, Hünnern, Eier, Schünken, Hasselhünner und andern von etlichen Wiesen und Äckern steigenden und fallenden Zinsen“¹²³ atp.), robotami („Roboten“), a případně dalšími požitky, způsob jejichž popsání a vymezení ve smlouvách dosti variuje. Výjimečně byly přímo ve smlouvě vyčísleny počty osedlých v jednotlivých vesnicích.¹²⁴

Statky jako celek byly samozřejmě prodávány s veškerým dalším příslušenstvím, jehož podrobný výčet by ovšem smlouvy neúnosně zatížil. Proto se v popisu prodávaného majetku objevovaly pouze ty jejich součásti, které měly zásadní hospodářský význam. Šlo v první řadě o mlýny („Mühlen“, případně „Mahlmühlen“), uváděné někdy jmenovitě, jindy nikoli, dosti často s explicitním údajem o počtu mlýnských kol (který mohl mít dále významné konsekvence berní).¹²⁵ Jen zřídka bylo zdůrazněno právo na část semletého obilí, pravidelně příslušejícího mlynářům jako tzv. měřičné („mit den Nutzungen von Getreid und Schweinmästungen“,¹²⁶ resp. „mit dem jährlichen Kornzinß unnd Schweinmastung“¹²⁷). To bylo zajištěno prostřednictvím tzv. mlýnského přímusu, tj. poddaným autoritativně uložené povinnosti, využívat k mletí svého obilí konkrétní mlýn. Zásadní význam mlýnů podtrhuje skutečnost, že při prodeji Studence byl do výčtu příslušenství výslovně zahrnutý i pustý objekt tohoto druhu („der wuster Mühl in den niedersten Wiesen“).

Najdou se ale i smlouvy, v nichž se mlýny obecně, bez jakéhokoli příslušenství, zahrnují mezi příslušenství prodávaného léna. Totéž platí i pro pily („Brettmühlen“) a ovčiny („Schäferereien“), u nichž je ovšem přesnější specifikace spíše výjimkou než pravidlem.

¹²⁰ Díl valečovského panství s centrem v Kněžmosti představoval jednu z mála enkláv uvnitř frýdlantského knížectví, kterou Valdštejn nedokázal během své vlády získat. Její rozsah viz DZV 309, fol. J 18v – K 7v (osedlí v Branžeži jsou vyjmenováni na fol. J 25r). Albrecht Kapoun byl během povstání nezletilý, a proto pobělohorským konfiskacím na rozdíl od strýce Kryštofa, majitele druhé poloviny panství, unikl.

¹²¹ Tak při prodeji Bílých Poličan Purkartovi Kordulemu ze Sloupna.

¹²² Tak při prodeji Hodkovic nad Mohelkou Kryštofovi Ecksteinovi z Erneggau.

¹²³ Tak při prodeji Fořtu Magdaleně Mičanové z Hodkova.

¹²⁴ Tak při prodeji Lázní Bělohrad Rosině Zilvárové z Tropčic se mluví o 15 osedlých v Nové Vsi, resp. o 8 osedlých „mit Zugviehe“ a o 21 „ohne Zugviehe“ souhrnně v Nové Vsi a Uhlířích, ostatní vesnice jsou ale uvedeny jen jménem, bez počtu hospodářství.

¹²⁵ Jako příklad podrobného popisu lze uvést smlouvu o prodeji leberského panství v roce 1633, kde se hovoří o „dreien Mahlmühlen, eine zu Markersdorf von zweien Mühlgängen, die andere in St. Christophori Thal, auch von zweien Mühlgängen, die dritte zu Hernalsdorf von einem Gang“.

¹²⁶ Tak při prodeji statků Stráž pod Ralskem, Lemberk a Tulpach Adamovi Vilémovi Schellartovi.

¹²⁷ Tak při prodeji Fořtu Magdaleně Mičanové z Hodkova.

Poměrně zřídka je explicitně uvedena olejna („Ölmühle“),¹²⁸ kovárna („Schmiedwerkstatt mit dem Schmiedzeuge“)¹²⁹ či masný krám („Fleischbank“),¹³⁰ což je dozajista odrazem celkově nevelkého počtu těchto výrobních objektů.¹³¹ Při prodeji Velehrádku byly ve smlouvě výslovně zmíněny cihelna a tři lomy („eine Ziegelhütten und drei Steinbrüche“), cihelna se také objevuje v obou smlouvách vztahujících se k panství Hrubý Rohozec. Je ovšem třeba se ptát, zda se lze na text dochovaných smluv spolehnout do té míry, že lze s jistotou prohlásit, že se jiné podniky tohoto druhu na frýdlantských lenních statcích nevyskytovaly. Spíše asi ne. Obecně totiž platí jakási nepřímá úměra v tom smyslu, že čím bylo prodávané panství menší, tím podrobnější byl v kontraktu jeho popis. U větších dominií se zpravidla vystačilo s rámcovým vymezením, což bylo umožněno tím, že byla podoba předávaného statku podrobně zachycena v urbáři či jiném soupisu obdobného charakteru.

Pouze při prodeji panství Stráž pod Ralskem (Vartenberk) a Lemberk byl výslovně do držby vazalů převeden též pivovar („Breuhaus“). To bylo způsobeno tím, že se Valdštejn celkem důsledně snažil udržet si ve Frýdlantsku pivní regál – srovnej dále uvedené podmínky prodávajícího, v nichž se pravidelně opakuje povinnost odběru piva z knížecích pivovarů – a ponechání vaření piva v rukou držitelů lenních statků bylo zcela ojedinělé.

Zcela jinak je zřejmě nutno interpretovat mlčení smluv, nakolik jde o krčmy a nálevny. Ty byly v raně novověké kontraktuální praxi obvykle důsledně evidovány, avšak v souboru sledovaných smluv se pouze při prodeji Stráže pod Ralskem Kryštofovi Pavlovi z Lichtenštejna-Kastelkornu v roce 1633 v rámci obecného výčtu součástí panství zmiňují „Kretschmen und Wirthhäusern“ a ke statku Fořt patřil „das Schenkhaus ... daselbst“. Je přitom jisté, že množství těchto podniků bylo ve skutečnosti velmi značné, čemuž opět napovídá i stereotypně opakovaný požadavek odběru piva ze zeměpanských pivovarů. Z nějakého důvodu ale jičínská dvorská kancelář při přípravě smluv nepovažovala za nutné krčmy výslovně zdůrazňovat. Podobně lze předpokládat, že i chmelnic bylo více, než o kolika se smlouvy zmiňují. V rámci dochovaných smluv se také objevuje jediná vinopalna („Branntweinhaus“), a to na panství (Lázně) Bělohrad.

Velmi rozšířenou a poměrně výnosnou formu raně novověkého režijního podnikání představovalo (nejen v českých zemích) rybníkářství. Jak ukázalo podrobnější studium pramenů vztahujících se k frýdlantským „starolenním“ statkům,¹³² neskýtaly sice horské oblasti pro intenzivní chov ryb ani zdaleka ideální podmínky a počty a výnosy zdejších rybníků celkem pochopitelně nedosahovaly standardu jihočeských či středočeských nížin,

¹²⁸ Dvě na panství Stráž pod Ralskem, po jedné na panstvích Hrubý Rohozec a Velehrádek.

¹²⁹ Tento obrat se objevuje při prodeji panství Mladějov Valdštejnovu bratranci Janu Albrechtovi Slavatovi z Chlumu. Při prodeji Olešnice plukovníkovi Lamboyovi jsou zmíněny „Schmied- und Töpferzinsen“, nepochybně existenci kovárny (kováren) na tomto panství rovněž dosvědčující.

¹³⁰ Výslovně je zmíněn při prodeji statků Fořt, Hrubý Rohozec, Okrouhle, Sloupno a Velehrádek.

¹³¹ Nevelký počet těchto výrobních podniků konstatuje i ANDĚL, Hospodářská situace drobných šlechtických statků na česko-lužickém pomezí v XVII. století, s. 101, pro lenní statky na frýdlantském panství, kde jsou před vypuknutím třicetileté války písemnými prameny evidovány tři pily (spojené s mlýny), dvě olejny (z toho jedna nepřímá) a jedna cihelna. Na druhou stranu nebyly zřejmě tak úplně výjimečné, neboť olejna se objevuje např. jako součást nevelkého rytířského statku Albrechtice, který Valdštejn v roce 1628 koupil od Anny Kyjové z Gerstorfu, avšak pro nezaplacení ceny jí ho nadále ponechal v zástavě. Blíže k tomu STARÝ, Vendito ut empto ut vendito...?, s. 141–152.

¹³² ANDĚL, Hospodářská situace drobných šlechtických statků na česko-lužickém pomezí v XVII. století, s. 92–96; TÝŽ, Rybníkářství na statcích frýdlantské lenní šlechty v 16. a 17. století, s. 33–52.

i tak ale představovaly rybníky významnou součástí ekonomiky těchto statků. Část nově vytvořených lén se navíc nacházela v oblastech nabízejících přeci jen příznivější přírodní podmínky. Ve smlouvách se někdy objevuje jen počet rybníků, jindy jsou uváděna i jejich jména. Zpravidla také dochází k bližší specifikaci rybníků v návaznosti na jejich velikost („Teich“ versus „Teichel“ či „Teichlein“) a zejména úlohu v rámci pokročilého rybníčního hospodářství. Tak vedle hlavních, kaprových rybníků („Karpfenteich“), se objevují rybníčky třecí či plůdkové („Streichenteichel“, eventuálně „Saementeichel“) a rybníčky výtažní („Streckenteichel“), specifický charakter pak měly rybníky pstruhové („Forellenteich“). Lze předpokládat také odpovídající množství haltýřů, i když se „Fischhalter“ výslovně objevuje jen zřídka.¹³³

V některých smlouvách se zdůrazňuje i vlastnické právo ke konkrétním vodním tokům, řekám či potokům. Někdy se mluví pouze o bližší nespecifikovaném „dílu“ dotýčné vodoteče (tak Olešnice byla prodána s „ein Stück Wassers von der Elb ... wie auch drei andere Bäch und Wasserläufe“), jindy je prodáván úsek vymezen přesněji, a to buď konkrétními geografickými údaji (k nudvojovickému lénu měla patřit řeka Jizera „von den Wiesen, so Perný genandt werden, bis zu dem Ende der ‚Acker‘ so zum Mayerhof Nudwogowicz gehören“), nebo alespoň délkou úseku (plukovník Isolano dostal v rámci chočnejovického statku poslední úsek říčky Mohelky, ve smlouvě popsáný jako „einem Forellenbach auf eine halbe Meil weges lang, biß unter daß Schloß Zasadka, da darselb in die Iser fallet“).

Jen v některých případech je v souvislosti s řekami a potoky výslovně zmíněno právo rybolovu („Fischerei“), často spojené s konkrétní vodotočinou. Tak výše uvedený Isolano koupil v rámci zásadeckého panství právo chytat ryby ve velmi přesně vymezeném úseku řeky Jizery („den freien Fischfang auf der Iser von dem Laukowicz Grund an bis zu den alten Steig zu Münchengrätz“) a podobně když zemský hejtman Taxis koupil statek Valečov, bylo mu právo chytat ryby a raky („Gerechtigkeit Fisch und Krebs darin zu fangen“) rezervováno v potoce Kněžmostka od rybníka Patřín ke kněžmostskému mlýnu. Do třetice návarovské panství zahrnovalo při prodeji v roce 1627 úsek řeky Kamenice, v níž bylo možné lovit pstruhy, lipany a jiné druhy ryb („darinnen man Föhren, Äschen und allerlei andere Fisch zu fischen befugt“). Lze ovšem předpokládat, že toto právo frýdlantským leníkům příslušelo ve všech případech. Tak například se nepřímě objevuje i v obecném vymezení příslušenství statků Boleslav a Poustka („sambt beden dero Rittersitzen, Gebäuden, Obstgarten, Forbergen, Ackern, Wiesen, Hölzern, Wilden, Fischereien, Föhrenbächen, Teichen, Mühlen, angessesenen und ohne ordentlichen Lossbrief davon entwichenen Unterthanen, Gärtnern, Hausleuten, dero Diensten und Zinsen ... mit dero Hofediensten und Roboten, Gerichten, Rechten und Jagden und allen anderen Gerechtigkeiten“).

Dost často jsou pod popis předmětu prodeje subsumovány též informace o lesních porostech. Vzhledem k tomu, že hustota osídlení byla v 17. století o poznání menší než dnes a krajina byla zalesněna z velké části, je nepochybné, že lesy tvořily takřka ve všech případech podstatnou část lénem postupovaných pozemků. V některých smlouvách se v obecném výčtu příslušenství objevilo prostě s lesy („mit den Walden“) či se všemi příslušejícími lesy („mit allen denen vor diesen zugehörigen Wäldern“, ¹³⁴ „mit unterschiedli-

¹³³ Při prodeji Holovous byl německý termín Fischhalter doplněn dovětkem „böhmisch Sádky genannt“.

¹³⁴ Tak při prodeji Bílých Poličan Purkartovi Kordulemu ze Sloupna.

chen Stücken Waldes, so zu diesen Gutt gehören“),¹³⁵ stejně tak je třeba s nimi spojit občas se vyskytující výraz dřeva („Hölzern“). Dokládají to ostatně smlouvy o prodeji Hrubého Rohozce, v nichž se objevuje obrat „Wald und Holtz“, resp. „Wälder und Holzung“, nebo třeba smlouvy vztahující se k Návarovu (v roce 1627) a (Lázním) Bělohrad, kde je synonymita pojmů avizována spojkou nebo („zwei Walde oder Gehöltze“, resp. „zweien Stücken Holtzung oder Waldes“). Není ovšem každopádně pochyb o tom, že byly lesní porosty převáděny i smlouvami, v nichž se o nich žádná zmínka neobjevuje.

Některé smlouvy výslovně konkrétní lesy zahrnují, což lze nejspíše interpretovat tak, že šlo buď o hvozdy hospodářsky zvláště významné, nebo o porosty situované na hranicích převáděných statků, u nichž by při jejich neuvedení mohla panovat pochybnost, zda se na ně smlouva vztahuje, či nikoliv. V tomto směru lze poukázat na prodej statku Fořt Jindřichovi ze Saint Julienu, kdy vedle čtyř konkrétních lesů či jejich dílů („Wäldern auf drei unterschiedlichen Orten, als Hinter Zdrbno und bei der Schwarzen Lain, item hinter Welehrad in dem Dzban genandt, siebenzig Messtrick, und ein Theil eines Waldes Petrowský genannt, bei sechzig Mess-stricken“) byly „Wäldern“ uvedeny také v seznamu typů pozemků, které byly na nového vazala převáděny. Pozornost zasluhuje zejména les Džbán pod relativně vzdáleným Velehrádkem, který byl centrem jiného lenního statku – zde bylo jeho explicitní zahrnutí do smlouvy z hlediska právní jistoty jistě velmi žádoucí.

Velmi kolísavá byla míra přesnosti, se kterou byly tyto konkrétní lesy ve smlouvách popsány. Někdy se vystačilo s jejich pojmenováním, či hrubým nastíněním jejich polohy (obojí při prodeji statku Roveň – „zwei Wälde, einer Zelenka genannt, der ander unter dem Meyerhof Rowen“), jindy byla poloha lesa naznačena poněkud přesněji („einen Waldt Wlkowina genannt von den Nawarowischen Äckern an bis unter das Dorf Stanoweg“). Nezřídka byla také uvedena přesná rozloha jmenovaného lesa, přičemž jako měrná jednotka se častěji než výše uvedené štrychy vyskytovaly leče („Stallungen“, resp. méně často „Bestallungen“) a případně též ještě menší tenata („Netzen“). Celková výměra se přitom objevila i v některých smlouvách, kde bližší specifikace lesů obsažena nebyla – příkladem může být prodej statku Valečov se zhruba čtyřiceti lečemi lesů („die Wälder, die bei vierzig Stahlungen sein“). Občas byl les popsán přívlastkem – tak jsou ve smlouvách výslovně zmíněny lesy „černé“ („schwarz“) nebo bukové („Aichenwaldt“).

Z dalších atypických položek je možno zmínit šmelcovací huť v Arnultovicích s užitkem z tanních dolů na měď na panství Heřmanovy Sejfy („die Schmelzhütten und Nutzung des Kupferwerks zu Arnsdorf“). Několikrát se objevují lázně (koupele) – jmenovitě opět v Bělohradě či v chalupě na podkrkonošském statku Fořt („ein Calup in St. Joannis, warinnen Badt“), dále se lednice a koupel u pramene zmiňuje při poplužním dvoře v Holovousích („einer erbaueten Eisgrube und Baadstube ob dem Mayerhof an einem frischen Quellwasser“). Při prodeji panství Studenec Johaně Uršule Zárubové bylo konstatováno, že k němu Valdštejn ještě před prodejem připojil poplatný dvůr ve Studenci, který se souhlasem předchozí vrchnosti držela Barbora Kobíková z Kopidlna,¹³⁶ a že finančně vypořádal i nároky, které ke statku vznášeli sourozenci a strýcové Straníkové z Kopidlna. Kromě

¹³⁵ Tak při prodeji Chrastné Volfovi Ladislavovi ze Šlejnic.

¹³⁶ V opisu smlouvy je příjmení zkomolené na „Robickin“, šlo ale nepochybně o Barboru, vdovu po některém příslušníkovi rodu Kobíků z Poříčan, o níž jsou četné zmínky v materiálech uložených v NA Praha, fond Stará manipulace (=SM), sign. S 84/8, i.č. 3202, kart. 2199.

toho zde byl další dvůr ve vsi Rovnačov, který byl rovněž ve šlechtických rukou a měl v nich zůstat, dokud to vrchnost umožní.¹³⁷

Další hospodářsky více či méně významné součásti panství se již ve smlouvách objevovaly toliko v podobě obecného termínu. Tak byla panství prodávána společně s polnostmi („Äckern“, „Feldern“), přičemž někdy byly ještě zdůrazněny poddanské povinnosti s nimi spojené, dále s křovinami a porostlinami („Püschchen und Streuchern“), loukami („Wiesen“, resp. „Wieswachsen“), pastvinami („Hüttgarten“, resp. též „Grassgarten“), řidčeji se objevují též sady („Baumgarten“ a „Obstgarten“), zeleninové, resp. kuchyňské zahrady („Garten zu allerlei zu Gemüs“, „Kuchelgarten“, „Garten zu allerlei Kuchel Speis“) či chmelnice („Hopfengarten“), popřípadě další typy pozemků. Z movitého inventáře byl reflektován především dobytek („Zug- und andern Viehe“), ovce („Schafviehe“) či obilí („Getreide“), vždy ale rovněž jen obecnou zmínkou.

Každopádně nutno zdůraznit, že vymezení předmětu prodeje je v jednotlivých smlouvách velmi rozličné, a to jak pokud jde o strukturu a podrobnost jeho vymezení, tak ve vztahu k užívaným jazykovým obrátům. Nad rámec shora uvedeného výkladu se zde objevuje celá řada dalších odchylek a svébytností. A to i ve smlouvách pečetěných v téže době. Z toho lze s jistotou usuzovat, že tvorba smluv neprobíhala jednotně podle standardizovaného vzoru, ale že v jičínské dvorské kanceláři mělo tuto agendu na starost několik osob s právním vzděláním či minimálně dobrým právním povědomím a každá z nich smlouvy sestavovala poněkud odlišně, podle svých nejlepších možností. Vyloučit samozřejmě nelze ani intervence kupujících, kteří mohli mít o podobě smluv svoje představy, resp. mohli připomínkovat kancelářské návrhy, avšak jen tím se odlišnosti (zejména jazykové, i pokud jde o literaci jednotlivých německých slov) rozhodně vysvětlit nedají.

V závěrečné formulaci této části se každopádně doplňovalo, že jsou statky prodávány ve svých hranicích, resp. se všemi právy a spravedlnostmi tak, jak je sám Valdštejn do té doby držel a užíval.¹³⁸ Spíše výjimečné jsou odkazy na podrobný popis (taxu) prodáváného statku,¹³⁹ ačkoliv se zdá velmi pravděpodobné, že bylo takové sepsání (a zároveň ocenění) prováděno ne-li pravidelně, pak alespoň poměrně běžně.

¹³⁷ Nacházela se v rukou Václava Vojíře Sasky z Vacovic, od něhož jej o půl roku později (21. října 1630) vykoupila nová držitelka Studence, Johana Uršula Zárubová z Hustířan za 160 kop míšeňských grošů. Opis smlouvy je rovněž uložen v SM, sign. S 84/8, i.č. 3202, kart. 2199.

¹³⁸ Již v nejstarší smlouvě na statky Loukovec a Kostrice se objevuje obrat „wie solche ... von ihrer fürstl. Gnaden selbst besessen, genossen und gebraucht worden“, později se ještě pravidelně objevoval doplněk „oder gebraucht hätten werden mögen“ (poprvé při prodeji Třebňouševsi). V pozdějších smlouvách se objevují též jiné, významově srovnatelné varianty – srovnej např. prodej Studence („solch Gut auch und Grunde von ihrer fürstl. Gnaden selbst besessen, gonossen und gebraucht worden, oder gebraucht hätten werden mögen“) či Sloupna („in massen ihre fürstl. Gnaden solcher oben specificierten F^rGründ bishero selbst gebraucht und genossen oder gebrauchen und niessen hätten mögen“). Z hlediska obvyklého prostoro-rového vymezení statku se zpravidla užívalo pojmů „Gränzen“, „Revieren“ a „Reinen“.

¹³⁹ Tento odkaz se objevuje při prodeji Hrubého Rohozce Františkovi Clarymu („alle in darüber aufgerichteten Taxzettel begriffen“), Stráže pod Ralskem, Lemberka a Tulcpachu plukovníkovi Schellartovi („in der darüber aufgerichteten Tax beschrieben“), Bartoušova Kateřině Noue Guterdingové („obzwar die Taxa, so über das angeregte Gutt leidlicher Manen gemacht“), Lázní Bělohrad Rosině Zilvárové z Tropčic („wie die in der gefassten Taxa nominatim beschrieben“), Studence Johaně Uršule Zárubové z Hustířan („wie die hierüber beschriebene und Kaufern eingehändigte Taxa mit mehrern lautet“), a konečně i v dokumentech z roku 1633, vztahujících se k prodejem Stráže pod Ralskem Kryštofovi Pavlovi z Lichtenštejna-Kastelkornu, Lemberka Janu Rudolfovi Bredovi, Valečova Rudolfovi z Morzinu a Olešnice Vilému Lamboyovi

V několika smlouvách se na samý konec části popisující předmět prodeje objevilo ještě explicitní zdůraznění toho, že součástí prodeje je hospodářské příslušenství statku. Tak při prodeji Hrubého Rohozce a Malé Skály Mikuláši Des Foursovi se takto objevil osev na polích, obilí, domácí zvířata a pracovní nástroje („sambt den über Winter und Sommer besäeten Feldern, beigelassenen Getreid, Viehe und Hausgeräthe“), ve třech smlouvách o prodeji Holovous a Hradišřka, Miletínka a Lázní Bělohrad sestřám z Tropčic a při prodeji Lemberka Františkovi Marazzanimu je totéž v jiném pořadí a bez zbylého obilí. Stejný obrat, avšak bez osevu, se objevuje též ve smlouvě o prodeji Chrastné Volfovi Ladislavovi ze Šlejnic, o zimním osevu a hospodářském příslušenství („Beilass“) je zmínka i při prodeji Kluků Dětrichovi ze Staršedl. Obilí, dobytek a další příslušenství, zachycené v samotném soupisu, zmiňuje rovněž kontrakt vztahující se ke statku Bílsko.

2.3 Cena

Další obligátní položkou kupních smluv byla pochopitelně **cena**, za kterou byl příslušný, v předchozím textu vymezený lenní statek prodáván. V prvním období budování frýdlantské lenní soustavy se objevilo několik smluv, v nichž cena byla vyjádřena v míšeňských groších, které v předbělohorské době představovaly v Čechách nejobvyklejší měnovou jednotku, a okamžitě byla převedena též na rýnské zlaté. Již v téže době byly ale sepsovány i kontrakty, kde cena byla uváděna rovnou a pouze v rýnských zlatých, a tato praxe posléze zcela převládla. V některých případech byly ceny zaokrouhlovány, jindy se jednalo o částky nezaokrouhlené, zahrnující i drobné obnosy v menších peněžních jednotkách, jimiž byly u grošových částek denáry a u zlatkových krejcarů a případně feniky. Jen ojediněle byla kupní cena vyjádřena v tolarech.¹⁴⁰ V případě prodeje více statků byla uvedena finální, souhrnná kupní cena – jedinou výjimkou je prodej Bílé Třemešné a Velehrádku Jiřimu Sadovskému ze Sloupna, kdy byly explicitně uvedeny dílčí sumy za oba statky a následně proveden jejich (paradoxně nesprávný) součet.¹⁴¹

(„in der darüber aufgerichten Taxa beschrieben“). Na taxu se odvolává také smlouva o prodeji Domaslavic manželům Cornazzaniovým, podle užití formulace šlo ale v tomto případě pouze o soupis dobytka a hospodářského vybavení („mit dem beigelassenen Viehe und Wirtschaftssachen laut der Verzeichniss, so der Taxa beigelegt“). Výslovně je takový soupis zachycen při prodeji Bílska („mit dem absonderlich beschriebenen Beilass an Getraid, Vieh und wie das benannt ist“), jeho existence je naznačena i při prodeji Kluků Dětrichovi ze Staršedl („sambt der Wintersaat und Beilass, wie der in besonders nominatim verzeichnet ist“). Takový přehled movitostí je v úplnosti zachován například v souvislosti s postoupením statku Jeřice k dočasnému užívání Alžbětě Maškové z Hodkova v roce 1628 (česky) či v souvislosti se zástavou statku Vlčice plukovníkovi Hebronovi o rok dříve. NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i. č. 15, sign. B 16, fol. 79r – 79v, 91v – 94r. Při prodeji Holovous a Hradišřka smlouva výslovně uvádí, že byl kupujícímu předán urbář („Urbari“) se soupisem poddaných a jejich povinností. Co nejuplněnší nalezení podobných tax zůstává nepochybně výzvou pro další výzkum, namátkou lze upozornit, že ve VL, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 5r – 6v je ocenění statku Bartoušov a ve VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 125r – 127r, 185v – 189r a 254r – 255v se nacházejí taxy lenních statků Bílá Třemešná, Valečov a Kluky. Všechny byly velmi pravděpodobně zpracovány v souvislosti s jejich prodejem lenním držitelům.

¹⁴⁰ Tak byl za 11 000 „Stück ganze Reichstaller“ prodán Fořt. Při prodeji části panství Český Dub Jakobovi Reichardovi Heusterovi byla cena vyjádřena alternativami 6 000 říšských tolarů a 9 000 rýnských zlatých.

¹⁴¹ Tak byla prodána Bílá Třemešná za 12 195 zlatých 21 krejcarů a 1 a 1/2 feniku a Velehrádek za 13 075 zlatých 46 krejcarů a 4 feniky, což bylo chybně sečteno na 25 671 zlatých 7 krejcarů a 5 a 1/2 feniku (správný součet by byl o 400 zlatých nižší).

Kupní smlouvy nejsou z velké části příliš sdílné ohledně toho, jakým způsobem měla být dohodnutá cena uhrazena. I z toho, co se v nich objevuje, se dá nicméně rozpoznat, že se uplatňovala poměrně pestrá škála variant. První a nejjednodušší spočívala v tom, že kupující vyplatil cenu hotově ještě před převzetím statku, zřejmě zároveň s podpisem smlouvy nebo vzápětí. Tak při prodeji Třebňouševsi či Olešnice v roce 1624 se mluví o odvedení celé částky do vévodské komory, resp. účtárny („welches Geld auch bereits vorn dato dieses Kaufbriefes in dero ihero fürstl. Gnaden Cammer baar abgeführt worden“, „welches Geldt auch alsbald dero ihero fürstl. Gnaden Rentcammer baar abgeführt worden“), v jiných dokumentech jsou voleny kratší obraty, v nichž absentuje vcelku nadbytečná informace, kam byly peníze předány¹⁴² – těžko v tomto směru předpokládat, že by k jičínské komoře (jejíž byla účtárna součástí) existovala nějaká alternativa. V případě nevelkého bartoušovského statku byla smlouva formálně uzavřena s Kateřinou, vdovou po Janu Nouem Guterdingovi, jednající jménem nezletilého syna Anastázia, avšak ohledně ceny se uvádělo, že ji stihl ještě za svého života hotově uhradit zemřelý Jan („von seinen Vatter Johann Noue Guterding Rittmeistern baar bezahlt und vergnügt worden“).

Alternativou, rovněž se vyskytující poměrně často, byl závazek kupujícího odvést smlouvenou cenu až po podepsání smlouvy, a to buď při fyzickém předání statku (tak hned v nejstarší dochované smlouvě vztahující se ke statku Loukovec se Aleš Berka z Dubé zavazoval příslušnou částku „bei Überreichung der Güter ihero fürst. Gn. Rentcammer abzuführen“, nebo – častěji – v době pokud možno nejbližší, ovšem přesně nespecifikované. Tuto variantu reprezentují obraty „alsobald baar abgeführt werden soll“,¹⁴³ resp. „alsobald baar abgeführt werden sollen“,¹⁴⁴ popřípadě „alsobald bezahlt und abgeführt werden soll“. ¹⁴⁵ Nechyběly ale ani splátkové kalendáře, v některých případech poměrně velkorysé – tak například při prodeji Bílých Poličan v roce 1624 měla Engelburka Zárubová z celkových 26 000 zlatých složit hotově pouhé 2 000 zlatých a následně měla každý rok na svatého Havla odvést vždy 3 000 zlatých, a to až do úplného vyrovnání svého závazku. Františkovi Clarimu byla v témže roce 1624 kupní cena za panství Hrubý Rohozec, blížící se k 60 000 zlatým, rozdělena na osm půlročních splátek, které měl začít hradit teprve na svatého Havla roku 1628, takže k doplacení celé částky mělo dojít teprve v roce 1632. Pokud bylo hrazení kupní ceny tímto způsobem rozloženo, byli kupující pochopitelně povinni hradit zároveň se splátkami také standardní 6% úrok z nesplacené části jistiny.

Další možnost, jak vypořádat kupní cenu, představovalo převzetí Valdštejnových pohledávek kupujícími. Tímto způsobem se s vévodou zcela vyrovnal Jeroným Bukovský z Neudorfu, když kupoval dvůr Rašín se dvěma vesnicemi, takže do renthauzu nemusel

¹⁴² Namátkou lze uvést smlouvy o prodeji Boleslavi a Poustky Antonínovi Petrovi La Mottovi („welche Summa Geldes mehr gedachter Käufer ... als baar erlegt und abgeführt hat“), Rohoznice Jindřichovi ze Saint Julien, Chotče Janu Jezberovi z Kolivé Hory, dílu českodubského dominia Caesarovi Gillovi de Hungaria („welche Summa mehr gedachter ... baar erlegt und abgeführ(e)t hat“), či Mladějova Janu Albrechtovi Slavatovi z Chlumu („derer ihero fürstl. Gnaden von Kaufern baar vergnügt und bezahlt worden“). Sjednocená formulace se pak objevuje ve smlouvách z roku 1633 týkajících se panství Lemberk, Stráž pod Ralskem, Valečov a Olešnice („derer Wir von Käufer baar vergnügt und bezahlet worden“).

¹⁴³ Objevují se např. při prodeji Horního Lišna, Bílé Třemešné s Velehrádkem, Nudvojovic, Návarova, Červených Poličan.

¹⁴⁴ Tato dikce je obsažena ve smlouvách o prodeji Rovně či dílu českodubského panství Augustinovi Morandovi.

¹⁴⁵ V této podobě při prodeji Bílých Poličan Purkartovi Kordulemu ze Sloupna.

odvést ani krejcar. Popřípadě bylo možné dva posledně uvedené způsoby kombinovat – když Dětrich ze Staršedl koupil v roce 1629 za 6 000 zlatých Kluky, měl ve 3 000 zlatých zastoupit Valdštejna v jeho dluhu u Jakuba Reicharda Heustera, dalších 1 802 zlatých a 30 krejcarů představovaly jeho vlastní pohledávky vůči vévodovi. Zbývalo tedy zaplatit 1 197 zlatých 30 krejcarů, které byly rozloženy do dvou splátek během roku 1630. Posledně uvedeného roku koupil dr. Adam Neff od Albrechta za 7 000 zlatých dvůr a ves Bílsko a zavázal se vyrovnat vévodův dluh 4 500 zlatých vůči slezskému městu Zaháň; dále měl složit 500 zlatých hotově a na zbylé 2 000 vystavit v dvorské komoře jistotu („der kräftige untadlhaftige Assecuration“) a splatit je ve čtyřech půlročních splátkách od svatého Havla 1630 do svatého Jiří 1632.

Možný byl i opačný případ, kdy kupující postoupili Valdštejnovi své pohledávky. Při koupi léna Studenec postoupil Václav Záruba z Hustířan, zastupující svoji dceru Johanu Uršulu Zárubovou, Valdštejnovi svoji pohledávku váznoucí na bělohradském statku a řádně evidovanou v zemských deskách. Ta činila 1 878 zlatých 8 krejcarů a 5 feniků. Zbytek smluvené kupní ceny 8 000 zlatých měl složit hotově, a sice tak, aby její polovina byla uhrazena hned, zbylé 4 000 měl pak doplatit ve dvou termínech (3 000 zlatých na svatého Havla 1630 a zbývajících 1 000 zlatých při dalším termínu svatojiřském).

Zcela zvláštní případ představovala léna Holovousy a Hradištko, Miletínek a Lázně Bělohrad, jež byla v červnu 1629 přenechána sestřám Miřkovským z Tropčic – Alžbětě (provdané Stošové), Kateřině (provdané Valdštejnské) a Rosině (provdané Zilvárové). I když formálně byly i zde uzavřeny kupní smlouvy, šlo fakticky spíše o směnu, neboť dotčené šlechtičny nemusely za uvedené statky zaplatit a postoupily Valdštejnovi své dědické podíly na vrchlabském panství. Za pozornost jistě stojí, že ačkoliv měly všechny tři po svém otci Vilémovi Miřkovském stejný podíl, hodnoty jim postoupených statků se do určité míry lišily.¹⁴⁶ Navíc ve svém součtu nedosahovaly ani zdaleka sumy, za kterou byla původně koupě Vrchlabí mezi Valdštejnem a Miřkovským smluvena.¹⁴⁷

Ve světle skutečnosti, že velkou část držitelů frýdlantských lén tvořili Valdštejnovi důstojníci (zprvu z jeho vlastního regimentu, později po jeho postavení do čela celé císařské armády se vesměs jednalo o velitele pluků), bylo již v minulosti v literatuře uvažováno o tom, že některým z nich byla léna postoupena na srážku jejich vojenských pohledávek.¹⁴⁸ Výslovně to potvrzuje smlouva týkající se statku Vlčice, který získal – ovšem nikoli jako léno, nýbrž do držby zástavní – Daniel Hebron. Z celkové zástavní sumy 149 020 zlatých půjčil Hebron Valdštejnovi 60 000 hotově, zbytek mu pak byl generalissimus podle textu smlouvy dlužen za „Kriegswerbung“.¹⁴⁹ V jiných případech je toto řešení doložitelné z jiných pramenů. Tak když koupil plukovník Jan Ludvík Isolano v červnu 1627 za 50 771 zlatých a 35 krejcarů statek Zásadka, převzal úhradu 20 000 zlatých císař (formál-

¹⁴⁶ Holovousy s Hradiškem byly oceněny na 23 333 zlatých a 20 krejcarů, Miletínek na 19 216 zlatých 57 krejcarů a 4 feniky, Lázně Bělohrad na 25 316 zlatých a 40 krejcarů.

¹⁴⁷ V roce 1624 (4. března) prodal Vilém Miřkovský panství Vrchlabí Valdštejnovi za 110 000 kop míšeňských grošů, přičemž bylo dohodnuto, že ovšem zůstane v jeho držení až do úplného splacení uvedené částky. DZV 292, fol. O 13r – O 15r.

¹⁴⁸ Tak konstatoval například KALISTA, *Valdštejn*, s. 109, že udělování lén důstojníkům „přinášelo Valdštejnovi – ať už přímo v hotových penězích nebo převodem pohledávek, jež tito důstojníci měli z titulu své vojenské služby za císařskou pokladnou – snáze finanční prostředky nezbytné k zaplacení jeho obrovských nákupů z masy konfiskačního i soukromého majetku.“

¹⁴⁹ NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i. č. 15, sign. B 16, fol. 90r – 90v.

ně Valdštejn na jeho žádost cenu o tuto částku snížil, přičemž Habsburk slíbil „zase v té sumě J[eho] M[ilost] kníž[ecí] spokojiti“ a co do zbylých 30 771 zlatých a 35 krejcarů se s vévodou vyrovnal tím, že mu postoupil svou pohledávku za císařskou komorou.¹⁵⁰ O rok později koupil Isolano za 12 000 zlatých blízké Chocnějovice a byl rovnou kvitován z 3 284 zlatých 25 krejcarů, do nejbližších Velikonoc měl zaplatit 4 000 zlatých a v roční lhůtě zbylou část 4 715 zlatých 35 krejcarů. Zdá se ovšem velmi pravděpodobné, že první uvedená částka nebyla (už s ohledem na svou nezaokrouhlenost) skutečně vyplacena, ale skrývaly se za ní Valdštejnovy nedoplatky spojené s Isolanovou vojenskou službou. A podrobnější rešerše by snad mohla přinést i další doklady o takto řešených transakcích.

Konečně je zde poměrně značné množství smluv, v nichž se konstatuje, že byl prodávající ohledně kupní ceny řádně uspokojen, ale oproti výše zmíněné variantě se zde nehovoří o úhradě hotové a způsob tohoto „uspokojení“ není vůbec specifikován. Vzhledem k tomu, že se různé obraty v tomto smyslu objevují především ve smlouvách s důstojníky,¹⁵¹ je relativně pravděpodobné, že zde skutečně došlo k zápočtu.

Zcela bez povšimnutí zůstala otázka způsobu uhrazení kupní ceny při prodeji Stráže pod Ralskem, Lemberka a Tulcpachu plukovníkovi Schellartovi.¹⁵² A to se jednalo o částku přesahující 200 000 zlatých! Patrně lze tedy i zde předpokládat, že se zaplacení od kupujícího nečekalo (jelikož byla tato transakce součástí složitějšího komplexu vzájemných pohledávek), a proto byla tato jistě velmi podstatná náležitost autorem smlouvy zcela opomenuta.

Poněkud jinak se generalissimova velkorysost projevila ve vztahu k bratrancům z rodu Valdštejnů. Literatura zdůrazňuje nekompromisnost, se kterou bohatý příbuzný odebral návarovské léno Kristiánovi z Valdštejna, jenž ho řádně nesplácel.¹⁵³ Na opačnou miskou vah je ale možno položit jiné Albrechtovy počiny. Senior valdštejského rodu, staříčků Jan Vojtěch, dostal nevelké léno Roveň k doživotnímu užívání bezplatně, podobným způsobem byl posléze z vévodovy milosti existenčně zajištěn také z vězení propuštěný Jan Kryštof starší, jenž doživotně obdržel poplužní dvůr ve vsi Víška. Zejména se ale Albrecht zachoval nesmírně velkoryse vůči Janu Kryštofovi mladšímu, jemuž daroval panství Rudník (Heřmanovy Sejfy). Formálně byla uzavřena kupní smlouva, avšak ohledně placení odhadní ceny 23 780 zlatých 53 krejcarů a 2 feníky se v ní konstatovalo: „welche wie sie aus besondern fürstl. Gnaden und Mildigkeit Herrn Kaufern verehren und sambt die baar Währen bezahlt worden, gnädig hinpassieren lassen“. Alespoň co do rychlosti vyrovnání svého dluhu byl zřetelně šanován i další bratranec Hanibal, jemuž byl za 15 000 zlatých

¹⁵⁰ SM, sign. J 5/1/1, i.č. 1506, kart. 950. fol. 44r – 46r.

¹⁵¹ Tak například při prodeji dílu českodubského panství hejtmanovi Heusterovi („welcher Summa ihr fürstl. Gnaden allbereit contentirt sein und an Kaufern destwegen weiter nichts zu fordern haben“), Valečova podplukovníkovi Taxisovi („welcher Summa ihr fürstl. Gnaden von dem Käufer auch allbereit begnügt und befriediget sein“), Hrubého Rohozce a Malé Skály plukovníkovi Des Foursovi („welcher Summen halber höchstermelt ihre fürstl. Gnaden von Herrn Kaufern völlig vergnüget“), Valtínova, Tulcpachu a Hlemýžďí pěti důstojníků („welcher Summa halber ihr fürstl. Gnaden von dem Kaufern zu gutter Angenehmigkeit vergnügt und befriediget sein“) či Návarova vdově po plukovníkovi La Mottovi („welcher Summa ihre fürstl. Gnaden von ernanten Lamottischen Wittib allbereit contentirt und befriediget ist, und sie also dieser Summen halber gänzlich hiemit quittiren“).

¹⁵² K této výrazné osobnosti mezi Valdštejnovými vazaly, jejíž konec byl stejně dramatický jako vzestup, blíže GAJDOŠÍK, Adam Vilém Schellart a lenní statky Albrechta z Valdštejna, s. 67–84.

¹⁵³ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 802; JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 288.

prodán Miletín, přičemž režim splácení byl – soudě dle textu smlouvy – ponechán na jeho možnostech a svým způsobem i ochotě („was aber Käufer künftig an dieser Summa abführen wird, darüber soll ihme jedes mahl gebührliche Quittung ertheilet worden“).

Podstatná část dohodnuté ceny byla jako projev mimořádné vévodovy milosti odpuštěna ještě v dalších dvou případech. Konkrétně se tak stalo při prodeji Domaslavic Pavlovi Cornazzanimu a jeho choti Anně Zuzaně, rozené Salzové z Lichtenau, a při prodeji Chrastné Volfovi Ladislavovi ze Šlejnic a jeho nevěstě Ludmile Sedlecké z Drchlavy¹⁵⁴ (obě smlouvy byly shodou okolností uzavřeny v tentýž den, 6. března 1628). Jazykové vyjádření je v každém z kontraktů poněkud odlišné,¹⁵⁵ podstata je nicméně stejná – větší část uvedených cen kupující platit nemuseli. Pokud jde o zbytek, za Domaslavice mělo být 6 291 zlatých 48 krejcarů a 1 fenik zapláceno hotově, zatímco Šlejnicovi a jeho nevěstě nebyl u částky 2 380 zlatých 16 krejcarů a 4 feniků způsob úhrady předepsán, pouze měli uloženo Valdštejna řádně uspokojit („annemblicher Weise bezahlet und gutmachen sollen“). Vzhledem k tomu, že u Šlejnic je výraznější aktivita ve Valdštejnových službách doložena až ve třicátých letech a ani Pavel Cornazzani, byť se pyšnil titulem vévodova komorníka, nepatřil k elitě frýdlantského hofštátu, zdá se pravděpodobné, že za mimořádnou úlevou, již se jim dostalo, je nutno hledat ženu, či přesněji řečeno ženy. Anna Zuzana Cornazzaniová z Lichtenau byla totiž hofmistryní Valdštejnovy choti, vévodkyně Isabely Kateřiny, do jejíhož fraucimoru patřila také mladá Ludmila z Drchlavy. A tak se samozřejmě nabízí hypotéza, že to byla právě přímluva vévodkyně, která vedla k radikálnímu zvýhodnění kupujících v těchto dvou případech.

Explicitně sice smlouvy vztahující se na Domaslavice a Chrastnou žádnou podobnou argumentaci neobsahují, naznačenou hypotézu ale dále nepřímou podporuje ještě jedna skutečnost. A to ta, že pouze v obou uvedených smlouvách následuje speciální odstavec, týkající se **dědičnosti** udělených lén. Běžné smlouvy se k této otázce vůbec nevyjadřovaly, což lze jednoznačně interpretovat tak, že existoval všeobecně známý a přijímaný konsenzus, že lenní statky jsou dědičné, avšak toliko v přímé legitimní mužské linii. Je to patrné i z toho, že některým leníkům poskytoval Valdštejn jako zvláštní milost mocné listy, jimiž jim (v souladu s praxí zažitou v předbělohorském českém zemském právu) povoloval svobodné odkazování těchto statků testamentární cestou.¹⁵⁶ A když regent Jaroslav Bukovský z Neudorfu náhle zemřel a dvou těchto privilegií na statky Třebňouševs a Rašín nevyužil, byla jeho manželce a dvěma dcerám prokázána ta mimořádná milost, že jim byly uvedené

¹⁵⁴ Druhá z uvedených smluv je poněkud nekonzistentní, neboť jako strana kupující je v ní uveden pouze Volf Ladislav ze Šlejnic, z dalšího obsahu však vyplývá, že spolu s ním měla lenní držbu nabýt také jeho nevěsta Ludmila Sedlecká – viz výše u výkladu vztahujícímu se k vymezení smluvních stran.

¹⁵⁵ V obou smlouvách je jako důvod srážky z kupní ceny náležitě zdůrazněna Valdštejnova milost a shovívavost a také je užito slovesa Verehren, které znamená, že srážka ceny byla provedena bez protiplnění. Odlišný je závěrečný obrat, podle něž měla být kupní cena u manželů Cornazzaniových o částku 10 000 zlatých ponížena („von welcher Kaufsumma ihre fürstl. Gnaden den obgenannten beeden Eheleuten aus Gnaden und fürstl. Mildigkeit verehren und in Abschlag schwinden lassen zehen Tausend Gulden Reinisch“), zatímco u Volfa Ladislava ze Šlejnic a jeho snoubenky měla být tatáž částka považována za zaplacenou („von welcher Summen ihr fürstl. Gnaden wohlbedachtig aus fürstl. Mildigkeit und Gnaden ... zehen Tausend Gulden Reinisch verehren und für bezahlt hinpassiren lassen“).

¹⁵⁶ Soupis těchto mocných listů publikoval SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, s. 65–66.

statky ponechány k doživotnímu užívání¹⁵⁷ – *a contrario* je jasné, že bez této listiny měly statky, k nimž po Jeronýmovi nepozůstal mužský dědic, připadnout jako odumřelé léno zpátky Valdštejnovi.

Také smlouvy s manželý Cornazzaniovými a Volfem Ladislavem ze Šlejnic (a jeho snoubenkou) jednoznačně definovaly obě léna jako dědičná v mužské linii a stanovily, že mají v budoucnu přecházet podle zásady primogenitury, a to až do vymření descendentní linie („auf seinen älteren Sohn und dieser weiter auf seinen ältern und so fortan, solang linea descendens wehrt“). Poněkud matoucí byla skutečnost, že jedním dechem s garancí držby léna až do vymření mužského potomstva bylo zdůrazněno, že na něj nemají právo kolaterální příbuzní a jsou z právního nástupnictví vyloučeni („von diesen Donativ excludiret sein“). Tuto doložku je totiž možno chápat buď tak, že se udělení léna nevztahovalo na boční pokrevní příbuzné prvních vazalů (což ovšem bylo více než samozřejmé), nebo tak, že léno mělo přecházet zásadně z otce na syna a případně odštěpené mladší rodové linie – byť pocházející od právoplatných lenních držitelů – již k dědičkému nápadu povolány býti neměly.

Každopádně ale obě smlouvy zdůrazňovaly, že léno mají dědit pouze společní mužští potomci obou osob, jimž bylo léno postupováno – pokud by některý z manželů zemřel a druhý se znovu oženil, neměly mít děti z tohoto případného dalšího manželství žádný dědičný podíl a statek měl připadnout pouze synům z manželství prvního, resp. jejich mužským potomkům.¹⁵⁸ Na první pohled by se toto ustanovení mohlo zdát mírně nejasné, neboť z něj jasně nevyplývá, jaké dědičné nároky děti z eventuálních dalších manželství měly či neměly mít v případě, že by z prvního manželství žádné potomstvo nevzešlo. Pochybnosti ovšem rozptyluje následující pasáž, výslovně zdůrazňující, že pokud by uvedené manželské páry neměly buď vůbec žádné společné děti, nebo pouze dcery, mělo léno spadnout na vévody frýdlantské jakožto lenní pány. Právě toto omezení dědičnosti na společné potomstvo je možno chápat jako doklad, že Anna Zuzana z Lichtenau a Ludmila z Drchlavy hrály zjevně významnější úlohu než jen pouhých partnerek novoapečených leníků, nepochybně právě kvůli svému blízkému vztahu k vévodkyni Isabele Kateřině. A omezení dědičnosti lén je z jiného úhlu pohledu možno chápat jako kompenzaci za odpuštěnou část kupní ceny.

2.4 Rezervace výhradních práv

Jestliže pasáž o dědičnosti se objevuje právě jen ve dvou smlouvách, pak naopak všem kontraktům bez rozdílu je společný podrobný **výčet výhradních práv**, která si Valdštejn jako lenní pán pro sebe i své nástupce rezervoval. Stejně jako u některých dalších, výše

¹⁵⁷ NA Praha, ČDK, Listiny, i.č. 176 (datováno 26. března 1630 v Jičíně). Den předtím bylo mezi dvorskou komorou a Jeronýmovými dědičkami provedeno v této souvislosti narovnání, z jehož nedodržení byly dámy v říjnu 1630 komorou upomínány. VL, sign. F 67/1, kart. 1, kniha č. 2128, fol. 242v. Podobná výsada pro sestry a matku Anastazia Noue Guterdinga se objevila též ve smlouvě vztahující se ke statku Bartoušov. V obou uvedených případech se ale nejednalo o dědičnost léna v ženské linii, navíc ve smlouvě týkající se Bartoušova je toto ustanovení obsaženo na jiném místě než ve dvou následně uváděných příkladech.

¹⁵⁸ Ve smlouvě vztahující se na Domaslavice je to vyjádřeno obratem „so sollen die Kinder derselben ander Ehe mit dem Sohne erster Ehe und dessen rechtmässigen Erben an dem Gut Domaslawitz keinen Theil haben, sondern es soll dasselbe deme, der von diesem Cornazzani und Frauen Anna Susanna geboren und seinen descendentibus mannliches Stammes allein verbleiben“, zcela totožně – jen s obměnou jmen osobních a místních – je tomu i ve smlouvě o Chrastné.

analyzovaných segmentů smluv, i v tomto případě platí, že existuje relativně široká škála variant, které se v jednotlivých textech objevují.

Zpočátku, v letech 1624–1625, existovala typizovaná dikce, případné odchylky od ní měly spíše marginální charakter. Později se ale začala poměrně často objevovat i ujednání obsahově i formulačně výrazně odlišná, zásadně se též začal rozcházet počet bodů, do nichž byly jednotlivé výhrady včleněny (a to ve velmi širokém rozmezí od 4 do 13). V tomto rozvolnění kancelářské praxe (protože těžko pochybovat, že právě dvorská kancelář byla místem, kde byly smlouvy koncipovány) lze ovšem stěží hledat nějaké hlubší pozadí. Stejně tak by patrně nebylo na místě vyvozovat z rozdílů mezi jednotlivými smlouvami apriorně, že se výhradní práva ve vztahu k jednotlivým leníkům výrazně lišila. A ani absence některých z nich v textu konkrétních smluv nemusí znamenat, že nebyla považována za samozřejmá a nebyla ze strany jičínských orgánů v případě potřeby náležitě vymáhána. Zde by ale bylo třeba zdlouhavého studia reálné praxe, aby bylo možno s jistotou říci, zda byly v jednotlivých případech podmínky ve smlouvách explicitně absentující beztak součástí uzavřeného kontraktu.

Stabilně jako první se ve smlouvách objevuje rezervace kolatur (podacích práv), respektive jakýchkoliv dalších práv, která se ve spojitosti s vlastnictvím jednotlivých statků mohla objevit ve vztahu k římsko-katolické církvi. Vždy byla formulována zcela obecně, a to s jedinou výjimkou – při prodeji tří statků Adamovi Vilémovi Schellartovi bylo konkrétně uvedeno, že jde o kolatury ve Stráži pod Ralskem a Dubnici a o dvě další podací práva (v tomto případě již lokality uvedeny nejsou, nicméně i konkrétní počet je zásadní odchylkou od stereotypně vágní formulace tohoto článku) na panství Lemberk.

V nejstarších smlouvách z let 1624–1625 se celkem stabilně objevuje na druhém místě další výhrada týkající se církevních záležitostí, a sice povinnost vazala, resp. jeho poddaných odvádět naturální kontribuci na vydržování církve („Unterhaltung der Geistlichkeit“), totiž biskupa a farářů. K tomu je ovšem třeba doplnit, že zmínka o biskupovi je pouze odrazem Valdštejnových neúspěšných plánů na zřízení jičínského biskupství.¹⁵⁹ Výše dávký nebyla blíže určena, podle dikce příslušného ustanovení se ale jednalo o obilí odevzdávané ze zemědělských pozemků (tj. z lánů) a z mlýnských kol. Opakovaně se také zdůrazňovalo, že tato dávka se platí v celém vévodství, a to ze statků komorních i lenních. Totožnou povinnost zřejmě reprezentuje alternativní ustanovení, objevující se později, podle něhož měli držitelé jednotlivých statků odvádět příslušnou dávku – v mladších smlouvách se výslovně označuje jako „Landkorn“ či „Landgetreid“ a doplňuje se, že dříve byla nazývána též „Thumbherren Getreid“.

Obilí se mělo vozit buď přímo do Jičína, nebo na jiné, konkrétně stanovené místo – tak například z návarovského panství je měla Gertruda La Mottová odvádět do Semil, Mikuláš Des Fours z hruborohozeckého statku na Hrubou Skálu, Dětřich ze Staršedl, držitel drobného statku Kluky, do Bělé pod Bezdězem. Jinou variantou byla poněkud neurčitá konstatování, že obilí má být odváděno do úřadu, do komory, do renthauzu či do stodol („Schütthäusern“). Někdy se objevuje termín, ke kterému se mají tyto odvody odehrávat (k sv. Havlu či ke sv. Martinu). V případě nevelkého léna Rašín, které přikoupil regent Jeroným Bukovský z Neudorfu v roce 1625 ke svému třebňouševskému statku, se uvádí

¹⁵⁹ K tomu blíže zejména POKORNÝ, P. R. Jičínské biskupství. In: *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993*. Jičín: Městský úřad, 1995, s. 73–84.

konkrétní množství zrna, totiž 6 měřic podle míry hořické, resp. 9 měřic a 3 věrtele po přepočtení na míru malostranskou, podobně dr. Neffovi coby lennímu držiteli Bílska bylo uloženo dávat ročně 3 strychy a 2 čtvrtě pražské míry. Naopak, ve smlouvě vztahující se ke statku Studenec se objevuje poněkud neurčitá specifikace „nach leidentlicher Erkandtnus der fürstl. Cammer“, což by se zdálo nasvědčovat, že výše této dávky mohla být v průběhu času proměnlivá.

Konečně směřuje ve prospěch církve i další ustanovení, jež bylo součástí prvotní varianty textu zeměpanských výhrad, totiž povinnost poddaných z lenních statků podílet se na stavbě plánovaného kapitulního chrámu v Jičíně („Bau des Thumbstifts zue Gitschin“), a to jednak odváděním kontribucí, jednak poskytováním für a také vlastní prací. V posledně uvedených případech se tak ale mělo dít za obvyklou mzdu („doch umb gebührliche Bezahlung“), v příhodný čas a bez jejich přílišného zatěžování. Také tento článek se ze smluv záhy vytrácí (naposled se objevuje ve smlouvě o prodeji statečku Rašín ze srpna 1625), což lze patrně opět dávat do nějaké souvislosti s Valdštejnovou rezignací na zřízení jičínského biskupství – stavba raně barokního chrámu svatého Jakuba ovšem byla v roce 1628 skutečně zahájena.¹⁶⁰

Poměrně zásadní zdroj příjmů představovalo v raném novověku vaření piva. Valdštejn, který si byl této skutečnosti dobře vědom, zařadil pivní regál ve svém vévodství do nejužšího jádra výhradních zeměpanských oprávnění („vornehmstes Regale und Einkommen“)¹⁶¹ a snažil se vaření piva programově podporovat, což se projevilo na jeho stále rostoucím výstavu. Na sklonku generalissimova života, v roce 1633, byl příjem z vaření a prodeje piva vyčíslen na 76 438 zlatých a 20 krejcarů, což byla velmi značná suma a zároveň i podstatná část celkových příjmů, které z vévodství plynuly.¹⁶²

Zpočátku se Valdštejn dostával do sporů s městy, která se snažila dovolávat svých starších privilegií, jež jim výrobu zlatého moku garantovala. Proti vůli všemocného generalissima měly ale tyto argumenty pramalou váhu. Nejznámější spor vedl Valdštejn s Frýdlandem a Libercem, jimž vaření piva zakázal hned po převzetí panství, v roce 1622, tedy ještě předtím, než ze svých statků vytvořil polosamostatné knížectví. Obě města se na něj obracela s protesty i prosbami, leč marně. Valdštejn nejprve nabízel za odebrané privilegium jiné hospodářské výhody, posléze ale ztratil trpělivost a delegacím obou měst, které přišly znovu hájit stará práva, nechal rozezleně vzkázat, že objeví-li se v Jičíně ještě jednou, vrátí se domů bez hlav.¹⁶³

Není tedy divu, že se výhrady vztahující se k pivnímu regálu staly integrální součástí kupních smluv, jimiž byla převáděna držba lenních statků. Pouze ve dvou smlouvách bylo výslovně uvedeno, že pivovar s příslušenstvím si vyhrazuje vévoda, tedy že není součástí převáděného majetku. Stalo se tak při prodeji trojice statků Valtínov, Tlustec a Hlemýž-

¹⁶⁰ Minuciózně naposledy ULIČNÝ, P. Proboštský a dvorský chrám sv. Jakuba v Jičíně. In: ULIČNÝ, P. a kol. *Architektura Albrehta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. I.* Praha: NLN, 2017, s. 393–422.

¹⁶¹ ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, s. 44.

¹⁶² Tamtéž, s. 47.

¹⁶³ HELBIG, J. *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i. B. II. Band.* Friedland i. B.: Weeber, 1894, s. 44–45; SVOBODA, M. Cui bono? Právovárečné spory v pojetí regionální historiografie 18.–20. století. Případ Frýdlandu v 17. století. In: VESELÝ, M. – KAISEROVÁ, K. (eds.). *Pivo lepších časů. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 20.–21. dubna 2006 ve Velkém Březně.* Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. Filozofická fakulta, 2007, s. 68.

dí pěti důstojníků v roce 1625, kdy si Valdštejn ponechal pivovar v Hlemýždí („das Breuhaus zue Schneckendorf mit deme Hopfengarten und aller Zugehör als fürbehalten ihrer fürstl. Gnaden verbleibet“), a posléze při prodeji Lemberka Františkovi Marazzanimu v roce 1629, kdy bylo příslušenství pivovaru popsáno dosti podrobně („das Breuhaus zu Lamberg mit dem Maltzhaus, vier Kellern und allen zugehörigen Gebäude mit der Breuerpfannen und dem Breuzeug, wie solch Gebreu absonderlich gelegen und beschlossen, sambt dem freien Weg zum Breuhaus, mit Holz und aller Nothdurft denselben zu jeder Zeit zu befahren, wie auch nicht weniger das Wasser aus dem zunächst gelegenen Teicht zue Maltzen und zu Breuen ungehindert zu nehmen“).¹⁶⁴ Lze ovšem předpokládat, že na řadě lenních statků, zejména těch drobnějších, se pivovar vůbec nevyskytoval.

Výjimku ze svého regálu strpěl vévoda zpočátku pouze u svého bratrance a zároveň švagra Maxmiliána z Valdštejna, který měl v rámci Frýdlantska do značné míry mimořádné postavení. Podobně plukovník Schellart, který kromě Stráže pod Ralskem a Lemberka nabyl i několika menších statků (Valtínov, Tlustec, Hlemýždí, Domoslavice, Hodkovice nad Mohelkou), dostal ve smlouvě vztahující se ke strážskému zboží v roce 1627 zvláštní milost zajišťovat odbyt na nich vlastním pivem („dass er mit seinen eigenen Gebreu dieselben versorgen und hinführo nicht verbunden sein solle, dass seine Unterthanen aus ihr fürstl. Gnaden Breuhäusern sich der Bier erholen müssen“). Teprve v roce 1633 ukázal Valdštejn v tomto ohledu větší vstřícnost – jak již bylo uvedeno, objevují se pivovary jako součást postupovaného majetku při prodeji statků Lemberk a Stráž pod Ralskem, vedle toho pak obdržel mimořádnou milost vařit si vlastní pivo také generál Jan Ludvík Isolano, držitel statků Zásadka a Chocnějovice.¹⁶⁵

V kupních smlouvách byla v první řadě zdůrazňována povinnost poddaných prodávajícího lenního statku odvádět tak jako dříve („von Alters“) pro potřeby pivovarů slad, obilí a dřevo k vaření a případně ke stavebním úpravám. Opět šlo o ustanovení, které se víceméně doslova opakovalo v chronologicky první vrstvě kupních smluv a později, po roce 1625 se vytratilo. Nutno ovšem jedním dechem dodat, že obsahově obdobné podmínky se následně objevily i v textu mnoha dalších (byť zdaleka ne všech) kontraktů. O množství odváděných naturálií měla podle všeho autoritativně rozhodovat dvorská komora v Jičíně.¹⁶⁶ Těžko přitom pochybovat o tom, že stejnými povinnostmi (byť ve smlouvě explicitně nezduřazněnými) byli zatíženi i poddaní ostatních lenních statků. Jednotlivé varianty dochovaných smluvních ujednání přitom doplňují současné poznání

¹⁶⁴ Ne zcela jasně je formulována jedna z výhrad v první smlouvě o prodeji panství Hrubý Rohozec v roce 1624, v níž si Valdštejn rezervoval „die Nutzbarkeiten des Breuhauses sambt den Hopfegärten und allen Schenkhäusern und Kretschmern“. I tento obrat by bylo případně možno vykládat tak, že hruborohozecký pivovar zůstal v rukou Valdštejna, tím spíše, že o kus dál byla vazalovi i jeho poddaným stanovena povinnost odebírat pivo výhradně „aus ihr fürstl. Gnaden Breuhaus“.

¹⁶⁵ ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, s. 44.

¹⁶⁶ O odvádění „soviel die fürstl. Cammer nach leidlicher Eintheilung erkennen wird“ se hovoří například ve smlouvách o prodeji léna Rudník v roce 1628, o „leidlichem Erkandtnuss der Cammer“ v souvislosti s převodem Mladějova o rok dříve. V případě Miletínka (1629) se objevuje obrat „nach leidenlicher des fürstl. Ambts Erkandtnuss“, dotčeným úřadem se přitom nepochybně rozuměla právě dvorská kancelář. U Holovous se téhož roku píše pouze o „leidlichem Erkandtnuss“. Výjimečná je v tomto ohledu smlouva o prodeji drobného statku Bílsko Adamovi Neffovi v roce 1630, podle níž byli poddaní z této vsi povinni odvádět do (blíže nespecifikovaných) zeměpanských pivovarů „bei guter Gelegenheit“ 3 sáhy palivového dříví.

mechanismů, jak podpora knížecího pivního regálu měla vypadat v praxi: obilí a dřevo se měly odvádět k tomu pivovaru, ze kterého bude pro dané lenní panství zlatavý mok odebírán, a to zásadně bez jakékoliv náhrady.¹⁶⁷

I když smlouvy vazalům výslovně vařit pivo nezakazovaly, byl Valdštejnův monopol prakticky zajištěn tím, že poddaní byli povinni odebírat mok výhradně ze zeměpanských pivovarů.¹⁶⁸ Zcela výjimečný případ představovaly pouze statky Zásadka a Chocnějovice, na něž měl být „tekutý chléb“ dodáván z pivovaru hraběte Maxmiliána z Valdštejna v Mnichově Hradišti. Při nedodržování zákazu šenkování cizího piva bylo v řadě smluv přestupcům vyhrožováno vysokou pokutou („bei hoher Strafe“),¹⁶⁹ v několika případech konkrétně vyčíslenou na 10 tolarů, ovšem s dovětkem, že na delikventa bude uvalen ještě další trest.¹⁷⁰ Zajímavé je, že pouze ve smlouvě o prodeji návarovského statku v roce 1627 se poukazuje na to, že se pivo veřejně pije i mimo krčmy a výčepy, a to při svatbách, svěceních kostelů a jiných příležitostech, a zdůrazňuje se, že i pro tyto případy platí jak povinnost odebírat pivo z vévodských pivovarů, tak eventuelní pokuta 10 tolarů (a další trest). Není ovšem sporu, že totéž se vyžadovalo i na ostatních lenních a konec konců i komorních panstvích. V několika pozdějších smlouvách byla také v souvislosti s točením piva zdůrazněna povinnost točit dobrou míru, na což měly dohlížet vrchnosti – formulačně ojedinělá je opět smlouva o prodeji Návarova Gertrudě La Mottové, v níž se konstatovalo, že bude-li odhaleno, že někdo úmyslně konzumenty šidí, bude (blíže nespecifikovaným způsobem) potrestán. Není těžké domyslet si, že v pozadí stál fiskální zájem, aby poddaní odebírali pivo v co největším množství.

V několika smlouvách se objevila také zmínka o šenkování vína. V souvislosti s ním se ale pouze obecně konstatovalo, že příslušná kontribuce vybíraná císařem má být odváděna do Jičína. V některých případech bylo upřesněno, že tato kontribuce představuje 4 pinty z každého vědra a že má být odváděna co měsíc vévodskému rentmistrovovi. Jak je patrné ze smlouvy s Gertrudou La Mottovou ohledně panství Návarov, mohla být tato kontribuce odváděna v naturáliích (tj. odpovídajícím množstvím vína), ale též v penězích při přepočtu podle obvyklé ceny.

Poněkud častěji pak byla vazalům ve smlouvách stanovena ještě obecnější povinnost zajistit pravidelné odvádění veškerých daní a kontribucí, příslušejících císaři jakožto českému králi. Vymezení těchto dávek mělo kolísavou podobu – občas se hovořilo pouze o „monatlichen Contributiones“,¹⁷¹ častěji o „monatliche und alle andere Kaiserliche

¹⁶⁷ Tak například ve smlouvě o prodeji hruborohozeckého panství a maloskalského panství plukovníkovi Des Foursovi v roce 1628 či Sloupna Zdeňkovi o dva roky později („ohne Entgeld und Bezahlung“), resp. při prodeji Kluků Dětrichovi ze Staršedl v roce 1629 (zde pouze „ohne Bezahlung“).

¹⁶⁸ V nejstarších smlouvách se v tomto ohledu zdůrazňovala úloha rychtářů, s jejichž výsadním postavením v rámci vesnice bylo šenkovací právo často spojeno („Die Richter und alle Unterthanen sollen sich auch Reines andern Biers, als aus ihr fürstl. Gnaden Bräuhausern erholen“). Při prodeji dílu českoskalského panství Jakobovi Reichardovi Heusterovi se namísto rychtářů (logičtěji) uvádějí krčmáři – „die Kretschmer und Unterthanen“.

¹⁶⁹ Textovou anomálií lze nalézt ve smlouvě o prodeji Sloupna, kde se hovoří o tvrdé a nesmiřitelné pokutě („bei harter unnachlässiger Strafe“).

¹⁷⁰ Smlouvy o prodeji Návarova (1627) a Rudníku (1628). K přísnému trestání narušování pivního regálu viz též ERNSTBERGER, *Wällenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, s. 45.

¹⁷¹ Tak např. při prodeji Návarova v roce 1627.

Contribution“;¹⁷² zejména v mladších smlouvách pak byly kontribuce zmiňovány až na druhém místě za daněmi („Steuer“), přičemž někdy bylo (z hlediska smlouvy zcela nadbytečně) doplňováno, že tyto dávky – či přinejmenším některé z nich – schvalují zemské stavby.¹⁷³ V drtivé většině případů se ukládala povinnost odvádět tyto dávky pověřeným výběřčím („Contribution Einnehmern“), přičemž v některých případech se upřesňovalo, že místem předání má být vévodská rezidence, tedy město Jičín.¹⁷⁴ Při prodeji Návarova (1627) a Hrubého Rohozce (1628) je zdánlivě odchylné ustanovení, že peníze mají být odváděny do renthauzu v Jičíně, ve skutečnosti ale do naznačeného rámce velmi dobře zapadá, neboť právě zde výběřčí nepochybně úřadovali. To, že obsah příslušné povinnosti všech vazalů byl totožný a všeobecně známý a nepochybný, dosvědčuje velmi dobře skutečnost, že v nejmladších smlouvách z roku 1633 se tento článek objevil již jen v naprosto minimalistické podobě: „Ingleichen alle kais. Landsteuern“.¹⁷⁵ Za nejzajímavější obsahovou odchylku tak lze považovat zcela přesný údaj, zahrnutý do smlouvy o prodeji návarovského zboží Gertrudě La Mottové – v ní jediné bylo specifikováno, že mají být císařské kontribuce odváděny z 333 osedlých. V některých případech se objevoval také závazek vrchností spolupůsobit při vymáhání dlužných peněz a obilí („Geld- und Getreid-schulden“) ve prospěch jičínské komory.

V závěru knížecích výhrad ve smlouvách z roku 1624 stála dvojice článků, vztahujících se na další Valdštejnův regál, a sice lov vysoké zvěře. V prvním z nich byla avizována jeho existence a jedním dechem s ní stanovena pro poddané daného statku povinnost být k dispozici pro pomocné úkoly, pokud by zeměpán svého výhradního práva skutečně využil. Konečně pak zůstávalo na Valdštejnově vůli, aby si z těchto poddaných vybral vhodné osoby („qualificirte Personen“) a využil je jako lesní personál („Forstknechten“), který měl být ovšem vydržován a placen z komorních prostředků. Po roce 1625 se již tyto výhrady neobjevovaly zcela pravidelně, zůstaly ale nadále dosti běžnou součástí kontraktů. V některých případech byl do nich zařazen pouze první z uvedených článků, pasáž o lesním personálu již byla vynechána.¹⁷⁶ Občas se také objevila výhrůžka trestem, pokud by se poddaní lenního statku tímto způsobem využít nenechali, přičemž jazykové prostředky se mohly lišit. Příkladem mohou být smlouvy o prodeji Valtína, Tulcpachu a Hlemýždí („bei gemessener Strafe“), Studence („bei Vermeidung harter Strafe“) či Bílska („bei harter Peen und Straf“). Zcela lakonickou podobu pak výhrada vztahující se k lovu vysoké zvěře nabyla při prodeji několika panství plukovníkovi Schellartovi v roce 1627. Zde bylo pouze konstatováno, že má vévoda tohoto výhradního práva přiměřeně užívat („Auch die

¹⁷² Tak např. v pěti smlouvách z roku 1628 (Rudník, Bartoušov, Domaslavice, Chocnějovice, Chrastná).

¹⁷³ Srovnej smlouvy u prodeji Hrubého Rohozce, rovněž v roce 1628 („Kais. Mayest. angelegte, oder von der Landschaft der Cron Böhmeib bewilligte Steuer und Contributionen“), velmi podobně též při prodeji Lemberka v roce 1629. Ve smlouvě vztahující se ke statku Sloupno bylo použito formulace „Kais. Landsteuer und Contribution, wie die gewilliget, geordnet und gesetzt werden möchte“. Naproti tomu při prodeji Návarova v roce 1627 se hovořilo o kontribucích, „welche von der Kais. Mayestät Statthaltern zu Handen ihrer Mayest. angeordnet“.

¹⁷⁴ Je tomu tak např. při prodeji Miletínka v roce 1629 („dem bestellten fürstl. Steuereinnember zu der fürstl. Residenz darreichen und abführen lassen“), pouze drobné odchylky lze zaznamenat u prodeje Bílska o rok později.

¹⁷⁵ Smlouvy o prodeji Vartenberka, Lemberka, Valečova a Olešnice.

¹⁷⁶ Například při prodeji Návarova v roce 1627 či Studence a Sloupna o tři roky později.

Wildbahn mässiglich gebraucht werde“), přičemž v této stručné větě se nepochybně skrývalo totéž, co bylo jinde rozepsáno podstatně podrobněji.

Z dalších, jen nahodile se vyskytujících výminek lze na prvním místě jmenovat výslovné zdůraznění, že na neosedlé osoby, které se na prodávaném panství pouze dočasně zdržují, ať již z jakéhokoliv důvodu (explicitně byla jako příklad použita hospodářská čeleď), stejně jako na jejich děti a majetek se svrchovanost lenního držitele nevztahuje.¹⁷⁷ Při prodeji Holovous bylo navíc zdůrazněno, že přímými poddanými Valdštejna zůstanou i ti, kteří z tohoto statku pocházejí, avšak před uzavřením smlouvy se usadili na komorních statcích („Die Hausleuthe wie die jetzt auf diesen Grunden betroffen werden, sollen der Frauen Käuferin erblich verbleiben; dagegen behalten ihr fürstl. Gnaden diejenige alle, so dieser Orte geboren und doch jetzo anderswo auf dero Cammergütern befunden werden, zu beiden Theilen umbt Weib, Kind und habender Gerechtigkeit. Das Gesind aber, so von anderswärts dahero gelassen ist und jetzo in den Mayerhöfen oder bei den Unterthanen sich befindet, soll ihr fürstl. Gnaden mit Unterthänigkeit verhaft verbleiben“).

Při prodeji Hrubého Rohozce a Malé Skály si Valdštejn vymínil, že může svobodně a beze vší překážky nechat svázet vory po řece Jizeře do Turnova. Ve smlouvě vztahující se ke statku Kluky je (pod nikoli neobvyklou pohružkou těžkým trestem) obsažena povinnost poddaných svázet veškeré obilí k semletí do blíže nespecifikovaného Valdštejnova mlýna, „wie bishero gewest“. V případě statku domaslavického se naopak objevil článek, že pokud by zeměpán nechal při městečku Hodkovice zřídit pivovar, má mlýnař v prostředním domaslavickém mlýně mlít pro tento pivovar slad bez nároku na jakoukoliv platbu.

Zdůraznit je třeba, že se v této části kupních smluv někdy objevují i taková ustanovení, která sem vlastně systematicky nepatří, neboť nejde o nějaké zvláštní výhrady, ale o další precizaci předmětu prodeje. A to buď upozorněním na nemovitý majetek, který nemá být považován za součást prodávaného panství, nebo vyjmenováním konkrétních osob, které jsou ponechány v poddanosti samotného Valdštejna.

První varianta se vyskytuje celkem ve třech kontraktech. Poprvé při prodeji Rudníku v roce 1628, a to hned ve dvou článcích. Jednak si Valdštejn ponechal svrchovanost nad poplatným dvorem a krčmou Martina Burkhearta, k níž patřila také pustá pekárna a další příslušenství, jednak si v obsáhlém článku vyhradil měděný hamr, valchu s bělidlem, jezem a potokem, další potok s jezem tekoucí do Hostinného, s čímž byla spojena i další, spíše již podružná práva. O rok později u Holovous se zmiňuje cihelna s pozemkem nad Bohničovským rybníkem v délce i šířce dvou provazců, odkud bylo možno brát jíl na výrobu cihel. Konečně lze dva články tohoto druhu najít ve smlouvě o prodeji leberského dominia, rovněž v roce 1629: jednak ponechal Valdštejn pro potřeby leberského pivovaru (který si rovněž vyhradil – viz výše) tři díly lesa a potok pramenící u vsi Suchá, jednak bylo zdůrazněno, že kupující nepřebírá nic, co není ve smlouvě výslovně uvedeno („was

¹⁷⁷ Různé formulace viz např. při prodeji Hrubého Rohozce a Malé Skály plukovníkovi Des Foursovi v roce 1628 („Hausleute, einzelichte unangesessene Weibesbilder, so vor andern Gründen dahero kommen und sich nur auf eine Zeit dieser Orten, wie bei Hausgenossen zu beschehen pflegt, gehalten, sowohl ihre Kinder, nicht weniger das Dienstgesinde, so von anderwärts Gründen dahero vermietet und übergelassen worden, excipirt umbt ihrer Habe“) či Miletínka Kateřině Valdšenské z Tropčic o rok později („Zum dritten die Hausleute und das Dienstgesind, so auf diesen Gründen nicht geboren, sondern von anderwärts hero sich gen Haus oder zu Dienste begeben oder gelassen, sollen und soll ihr fürstl. Gnaden sambt habender Gerechtigkeit verhaft verbleiben“).

in diesen Kaufcontract nicht ausdrücklich mit begrieffen“). Demonstrativně pak byly jmenovány vsi Žibřidice a Suchá s mlýny a vším dalším příslušenstvím.

V případě Holovous pak lze upozornit na jedno ustanovení, které směřovalo k upřesnění předmětu prodeje, vztahovalo se ovšem k věcem movitým – Valdštejnovi byla rezervována k výlovu dvouletá kapří násada v Tabšovském rybníku. Při prodeji Lukavce v roce 1630 pak autoři smlouvy pamatovali i na šindele, které byly připravené v lesích na tomto statku a které měly být v budoucnu použity dle potřeby ve prospěch komorních statků.

Pokud jde o konkrétní osoby, nejobsáhlejší článek tohoto druhu lze nalézt při prodeji Návarova Gertrudě La Mottové, při němž si Valdštejn vyhradil hned 14 poddaných z 5 různých vesnic.¹⁷⁸ Ti mu byli nadále ponecháni v poddanství i se svými manželkami, dětmi a veškerými spravedlnostmi a nadto bylo výslovně zdůrazněno, že pokud by se kdokoliv z nich rozhodl prodat své hospodářství a odejít na vévodské komorní statky, nesmí mu v tom být bráněno ani ze strany návarovské vrchnosti, ani ze strany kohokoliv jiného. V ostatních případech šlo naproti tomu o jednotlivce, a to zpravidla takové, jejichž ponechání považovala dvorská komora za účelné pro jejich odbornost. Tak při prodeji Lemberka v roce 1629 si kvůli provozu tamního pivovaru, který na Františka Marazzaného převáděn nebyl, Valdštejn ponechal sládka Jiřího Wenera a bednáře Kryštofa Rutha. Téhož roku byla uzavřena i smlouva o Holovousích a Hradištku, na jejímž základě zůstal Valdštejnovi poddán fišmistr Jan Vrtilek a také Zikmund, šafář v ostroměřském dvoře. Ostroměř sice nebyla součástí prodáváného lenního statku, Zikmund byl ale podle textu smlouvy narozen v Holovousích, takže by za normálního stavu věcí mohla Alžběta Stošová z Tropčic vůči němu svá vrchnostenská práva uplatňovat. Ve všech těchto případech se tedy fakticky zmenšoval rozsah statku, který byl na základě smlouvy vazalovi postupován. Jiné řešení představuje naproti tomu kontrakt se Zdeňkem z Valdštejna na statek Sloupno v roce 1630: Valdštejn si měl ponechat „zu dero Diensten“ rychtáře Jana Sloupeckého a Jana Fišera, kterým mělo být umožněno prodat svá hospodářství a přejít na panství Smidary, namísto nich měli být ale na Sloupno převedeni dva jiní poddaní z komorních statků.

2.5 Závěrečná ustanovení – potvrzení vůle, koroborace

Již v nejstarší uzavřené lenní smlouvě na Loukovec s Kostřicemi z 26. ledna 1624 se za výhradami frýdlantského zeměpána objevil (*de iure* poněkud nadbytečný) článek, jehož podstatou bylo opětovné zdůraznění **vůle stran** dodržovat smlouvu ve všech jejích bodech a článcích.¹⁷⁹ Ještě v průběhu téhož roku byla standardní textace tohoto článku mírně upravena,¹⁸⁰ počínaje rokem 1627 se pak nadále objevuje v poněkud redukované podo-

¹⁷⁸ Jednalo se o obyvatele vsí Zásada (Adam Kramer, Blažej Jeník, Jiří Šourek, Bartoloměj Šourek, Pavel Turkův), Plavy (Jan Šourek, Václav Šourek a Eliáš, „des deutsche Both“), Zlatá Olešnice (Jan Šmíd a Jiří Štefan), Roztoky (Havel Ručníkář) a Bohdalovice (Šimon Mutka, Adam Mutka a Jiří, syn zemřelého Jiřího Berky).

¹⁷⁹ V avizované smlouvě o Loukově a Kostřicích měl článek konkrétně následující podobu: „Diesen aufrichtigen Erblehenskauf haben ihr fürstl. Gnaden als Verkäufer, wie auch wohlgedachte Herr Alesch Bercka als Käufer ihnen beiderseits wohlbedächtigt gefallen lassen, solchen auch in allen Punkten, Articuln und Clausuln festglichen einander zu halten beständiglichen versprochen und zugesagt“.

¹⁸⁰ Poprvé při prodeji Horního Líšna Straníkovu Straníkovu z Kopidlna 7. února 1624 („Und dergestalt haben oftgedachte ihre fürstl. Gnaden als Verkäufer, wie auch mehr genannter Stranikh als Käufer ihnen beiderseits diesen Erblehenskauf gnädig und gutwillig belieben und gefallen lassen, solchen auch in allen Punkten, Articuln und Clausuln festglichen einander zu halten beständiglichen versprochen und zugesagt“).

bě.¹⁸¹ Konkrétní formulace mohla v jednotlivých smlouvách mírně kolísat, odchylky byly ale veskrze marginální (gramatické tvary, synonymické výrazy, přidání jednoho či dvou slov). Významově ale k žádným posunům nedocházelo.¹⁸² Což lze v zásadě prohlásit i o třech výraznějších odchylkách, na něž lze ve studovaném souboru narazit a jež reagují na skutečnost, že nabyvatelé statku byli při jednání s Valdštejnem zastoupeni – tak Pavel Cornazzani projevil vůli dodržovat smlouvu i jménem své manželky („auch anstatt seinen Ehegemahlin“), v dalších dvou případech pak rodiče kupovali statky k ruce svých dětí, což našlo i v této části smlouvy svou odezvu. Zajímavá je přitom poněkud odlišná právní konstrukce, v textu použitá: Kateřina Guterdingová je označena jako kupující k ruce svého syna („Kauferin zu Handen ihres Sohnes“), naproti tomu u Václava staršího Záruby z Hustířan bylo sice rovněž zdůrazněno, že kupuje statek na místě a k ruce své dcery, jako kupující byla ale v tomto případě označena ona („anstatt und zu Handen vielgemelter Fräulin Johanna Ursula Zarubin von Hustirzan, seiner ehelichen Tochter, als Kauferin“). Není přitom pochyb, že tato druhou variantu je nutno považovat za juristicky přesnější.

Za zcela ojedinělý případ je možno považovat absenci tohoto ustanovení ve smlouvě o prodeji návarovského panství Gertrudě La Mottové v roce 1627. Jedná se pravděpodobně o nedopatření, ne zcela nepravděpodobná je ovšem rovněž varianta, že se tento odstavec „vytratil“ při přepisu smlouvy do pozdějšího rukopisu. Naproti tomu s jistotou lze poukázat na to, že bylo toto ustanovení vypuštěno z potvrzujících vévodských majestátní, vydaných v roce 1633 novým držitelům statků Lemberk, Stráž pod Ralskem, Valečov a Olešnice.

Další výjimečné vybočení ze standardní skladby kupních smluv představuje prodej Bartoušova Kateřině Guterdingové v roce 1628. Zde byla bezprostředně za výše uvedený projev vůle zařazena dvě ustanovení, která by svou podstatou měla ve struktuře kontraktu patřit úplně jinam. V prvním z nich svolil Valdštejn na Kateřininu prosbu, že pokud by její syn Anastasius Noue Guterding umřel bez dědiců, že ona sama a její dcery Anna, Marie a Kateřina mohou zboží doživotně držet („so lang eines oder das ander am Leben ist“) a teprve po smrti jich všech má toto zboží spadnout na Valdštejna nebo jeho následníky. Nado se Kateřina dočkala z Valdštejnovy strany ještě jednoho neobvyklého privilegia, totiž že po dobu svého života měla užívat mlýn o dvou kolech při bartoušovské tvrzi s jeho přímusem. Oplátkou ho měla ale stavebně udržovat a po její smrti měl tento majetek opět přejít na frýdlantské vévody. Těžko popřít, že logicky by tato ustanovení patřila před oboustranný projev vůle, do kontextu jiných výhrad zeměpána; pasáž týkající se mlýna pak mohla být zařazena i do části specifikující předmět prodeje.

Dalším, tentokrát již standardním a ve všech smlouvách užitým prvkem byla **koroborace**. Její podoba byla ustálená a v dobovém kontextu zcela obvyklá – konstatováno bylo dvojí stejnopisné vyhotovení listiny, jež byla jak Valdštejnem, tak konkrétním kupujícím

¹⁸¹ Poněkud zkrácená je příslušná pasáž již při prodeji tří panství Adamovi Vilémovi Schellartovi 22. března 1627, o osm dní později při prodeji Mladějova Janovi Albrechtovi Slavatovi z Chlumu se již objevuje text, který se stal novou normou: „Und dargestalt haben oftgedachte ihre fürstl. Gnaden als Verkäufer, wie auch Käufer Herr Slawata ihnen beiderseits diesen Erblehenskauf belieben lassen, solchen auch in allen Punkten und Clausuln einander festiglich zu halten versprochen“.

¹⁸² Za patrně nejodlišnější od výše uvedených variant lze označit formulaci při prodeji Sloupna v roce 1630: „Und dargestalt haben viel hochgedacht ihre fürstl. Gnaden Verkäufer ihnen diesen Erblehenskauf gnädig gefallen lassen, Herrn Zdenko von Waldstein Käufer auch demseben ganz willig angenomben“.

vlastnoručně podepsána a zpečetěna.¹⁸³ Pouze při prodeji Zásadky generálovi Isolanovi v roce 1627 bylo zmíněno a akceptováno, že podpis připojí na základě předložené plné moci jeho zástupce („aber des Herrn Kaufers Insigl mit diesem vorgedruckten Petschaft von seinen Vollmächtigten nach vorgelegter Vollmacht unterschrieben“).

Kromě smluvních stran připojovali pravidelně své pečeti a podpisy také dva svědci, s poznámkou typickou pro dobové poměry, totiž že tak činí bez jakékoliv škody pro sebe či své potomky („doch ihnen und ihren Erben unschädlich“, výjimečně „ohnschädlich“). Záhy se stalo zvykem uvádět v textu explicitně, že je toto svědectví poskytováno na Valdštejnův rozkaz („auf ihr fürstl. Gnaden Befehl“),¹⁸⁴ což nepřímě vyplývá i ze zastřenějšího obratu, že byli ke svědectví ze strany zeměpána připuštěni („zum Zeugnis mit besiegeln und unterschreiben lassen“).¹⁸⁵ Výjimečně se u prodeje drobného léna Rašín objevilo upřesnění, že vybraní svědci kontrakt pomáhali jako zprostředkovatelé připravit („als denen diese Sach zu verrichten und zu exequiren gnädig demandirt worden“).

Výběr svědků nepřekypuje nápaditou variabilitou a omezuje se na Valdštejnovy osvědčené služebníky, angažované ve frýdlantské správě. V nejstarších smlouvách plnili tuto úlohu pravidelně Jeroným Bukovský z Neudorfu a Jan Kuneš z Lukavec. Druhý jmenovaný je ve smlouvách z ledna a února a ve dvou ze smluv uzavřených v březnu 1624 zachycen jako hejtman českodubského panství, Jeroným Bukovský je 13. dubna a 8. května označován jako „Oberregent“. V dalších listinách jejich úřední titulatura chybí, navzdory tomu, že nelze pochybovat o tom, že své posty zastávali dlouhodoběji. Oba připojili své pečeti a podpisy ke všem smlouvám z roku 1624 a dvěma prvním (červencovým) smlouvám z roku 1625. Jedinou výjimku v této monotónní řadě představuje prodej Třebňouševsi, při němž Jeroným Bukovský sám vystupoval v roli kupujícího. Vedle Jana Kuneše byl proto jako druhý svědek povolán Jan Srnovec z Varvažova, hejtman v Bělé pod Bezdězem. V září 1625 při prodeji Valtínova, Tlustce a Hlemýždího vystupuje jako první svědek před Janem Kunešem odjinud neznámý „Kryštof Raditzky“.

Bukovský a Kuneš vystupují společně ještě ve třech listinách z roku 1627 (8. a 22. března, 6. června), rozhodující úlohu převzal ale v polovině roku 1625 svobodný pán Gerhard Taxis z Hulsu, jmenovaný do funkce zemského hejtmana frýdlantského knížectví.¹⁸⁶ Poprvé se role svědka v „Kaufbriefu“ zhostil 6. srpna, kdy se při prodeji dvora Rašín

¹⁸³ Bez významového rozdílu je kolísání mezi jazykovými variantami vyjadřujícími pokyn smluvních stran ke zpečetění („besiegeln lassen“, „zu besiegeln befohlen“) a prostým konstatováním, že byla listina podepsána a zpečetěna („besiegelt“, „besiegelt worden“, u prodeje Hodkovic nad Mohelkou Kryštofovi Ecksteinovi z Erneggu pak mnohohlavněji „mit fürgedruckten Insigeln bekräftiget“). Zřejmě nejpřegnantnější zachycují průběh ověřování kontrakty z let 1629–1630, v nichž se hovoří o vlastnoručním podpisu Valdštejna a připojení jeho pečeti (k němuž docházelo v jičínské kanceláři) a naproti tomu o vlastnoručním podpisu a zpečetění kupujících (srovnej například ve smlouvách se třemi sestrami Miřkovskými z Tropic – „von ihrer fürstl. Gnaden mit eigenen Händen unterzeichnet, sowohl mit dero fürstl. Insiegl bekräftiget; wie nit weniger von obgemelter Frau Kauferin unterschrieben und besiegelt worden“).

¹⁸⁴ Poprvé již při prodeji dílu českodubského panství plukovníkovi Heusterovi v roce 1624, dále pak např. při prodeji Zásadky a Chocnějovic plukovníkovi Janu Ludvíkovi Isolanovi.

¹⁸⁵ Srovnej např. smlouvu o prodeji statku Miletín Hanibalovi z Valdštejna.

¹⁸⁶ SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, s. 58. Poprvé vystupuje s titulem „Ihrer fürstl. Gn. Herzogens zue Friedlandt wohlverordneten Landes Hauptman“ 10. července, když koupil od Valdštejna lenní statek Valečov. RAV, Valdštejniána, i.č. 2741, sign. XIV-A2h; i.č. 2787, sign. XV-X. Misiva oznamující Taxisovu instalaci do funkce byla do Jičina nicméně zaslána až 25. července. VL, sign. F 67/33, kart. 47, fol. 59r.

tituluje nejen jako zemský hejtman, ale též jako zplnomocněný zástupce („vollmächtiger Statthalter“). Spolu s ním se tu objevuje Jan Kuneš z Lukavec, a to již v nové roli dvorského komorního rady.¹⁸⁷ V letech 1627–1628 Taxis smlouvy pečetil výhradně s regentem Bukovským (celkem sedmkrát), a poté, co regenta donutily k odchodu do ústraní zdravotní problémy (zemřel 15. května 1629),¹⁸⁸ zaujal v roce 1629 jeho místo vedle Taxise znovu Jan Kuneš (celkem v pěti případech). Ve čtyřech smlouvách z roku 1630 pak přebral úlohu druhého svědka nově jmenovaný regent Jindřich Kustoš ze Zubřího a Lipky.¹⁸⁹ Úřední funkce těchto pečtitelů ani v jediném případě v listinách zmíněny nebyly.

Teprve v poslední skupině smluv, uzavřených v roce 1633 se v koroborační formuli o svědčících nemluví a počítá se pouze s pečeti a podpisy smluvních stran. Dikce je v obou dochovaných čistopisech s přítištěnou Valdštejnovou pečeti (avšak bez pečeti kupujícího a podpisů) poněkud odlišná, významově ale v zásadě totožná.¹⁹⁰ Tytéž obraty se objevují i v komplementárních jednostranných konfirmačních listinách Albrechtových. Další dvě tyto listiny, dokumentující prodej Lemberka a Olešnice, jsou v této části zcela totožné s listinou strážskou.

Ačkoliv smlouvy začínají bez výjimky datační formulí, byla hned od roku 1624 na samotný jejich závěr zařazována stručná věta, v níž bylo formálně uvedeno místo uzavření smlouvy a odkázáno na datum uvedené na opačném konci textu. V nejstarší smlouvě s Alešem Berkou z Dubé se objevila dikce „Actum Prag im Jahr und Tag, wie oben geschrieben“, avšak latinské „Actum“ bylo od té doby důsledně nahrazeno německým „So geschehen“. Všechny smlouvy z let 1624–1625 s výjimkou prodeje Hrubého Rohozce Františkovi Clarymu a Rašína Jeronýmovi Bukovskému byly vydány v Praze („zu Prag“, výjimečně jen „Prag“). Smlouva o prodeji Rašína a později v roce 1627 o prodeji Zásadky Janu Ludvíkovi Isolanovi nesly jako místo uzavření Jičín („Gitschin“, resp. „in Unser Statt Gitschin“). Hruborohozecká smlouva je pak první vlašťovkou toho, co se stalo standardem v roce 1628, totiž že místo uzavření přestalo být uváděno. Až ve dvou smlouvách z roku 1633 se znovu objevuje hlavní město Českého království, stejně jako ve čtyřech jednostranných konfirmacích z téhož roku. Celkem tedy bylo – bráno čistě podle textu – uzavřeno 26 smluv v Praze, 2 v Jičíně a u 17 není místo uvedeno. Následoval odkaz na

¹⁸⁷ Souvisí to zřejmě s široce formulovanými kompetencemi, o nichž hovoří další Valdštejnův list z 3. srpna. FÖRSTER, Wallenstein als regierender Herzog und Landesherr, s. 22. Tamtéž doklad o tom, že Jan Kuneš se stal jedním z radů nově zřízené dvorské komory.

¹⁸⁸ Dosvědčuje to pískovcová náhrobní deska v hořickém kostele, již naposledy podrobně popsal LOCH, J. Heraldické památky v chrámu Panny Marie v Hořicích v Podkrkonoší. *Heraldická ročenka*, 2010, s. 11–12.

¹⁸⁹ Mísiv obsahující jeho jmenování, datovaný 28. července 1629, cituje SVÁTEK, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství, s. 62. V květnu 1630 odjel Kustoš do Meklenburska, kde záhy upadl do švédského zajetí. Jeho odjezd potvrzuje komorní kniha, uložená ve VL, sign. F 67/1, kart. 1, kniha č. 2128, fol. 152v, k jeho dalším osudům LISCH, Ueber Wallensteins Regierungsform in Meklenburg, s. 19–25, TÝŽ, Wallensteins Kirchen- und Schul- Regierung in Meklenburg, s. 40–41 (samostatný dodatek s názvem „Georg Kustos, Wallensteinscher Hauptmann in Meklenburg“). Před vstupem do Vadštejnových služeb byl Kustoš regentem panství trčkovských.

¹⁹⁰ Tak ve smlouvě týkající se Stráže pod Ralskem stojí „Zu Urkundt unndt mehrer Versicherung der selb gedoppelt eines Lauts geschrieben undt wie von Ihr fürst. Gn. so auch von genanten Herren Khauffen mit eigenen Handen unterschrieben undt besiegelt worden“, zatímco smlouva o prodeji Valečova Rudolfovi Morzinovi volí dikci „Zu mehrer Versicherung so wohl hochermelte Ihr fürstl. Gn. alß Verkhauffere, wie auch Herrn Kauffer diesen Briefff (welcher gedoppelt eines Lauts geschrieben) besiegelt unndt mit eignen Handen underzeichnet haben“.

datum v úvodu, nejčastěji v podobě „im Jahr, Monat und Tag, wie Eingangs vermeldet“,¹⁹¹ popřípadě „gemelt“,¹⁹² jinou variantou bylo „wie Eingangs gedacht“,¹⁹³ resp. „gedacht“.¹⁹⁴ Dozajista nedopatřením je při prodeji Horního Líšna přehozeno pořadí časových údajů („Monat, Jahr und Tag“) a při prodeji části českodubského panství Augustinovi Morandovi je stejně jako ve výše zmíněné nejstarší smlouvě s Alešem Berkou vynechán měsíc („So geschehen Prag im Jahr und Tag, wie Eingangs gedacht“). Zcela originální je pak textové řešení této závěrečné věty v jednom ze dvou smluvních instrumentů, dochovaných z roku 1633, kdy při prodeji Valečova Rudolfovi Morzinovi zde stojí „So geschehen in Prag *Anno et Die ut supra*“.

Pro úplnost dlužno dodat, že jednostranné listiny, které byly z jičínské vévodské kanceláře o těchto prodejkách vydávány, začínaly Valdštejnovou intitulací a byly tudíž uzavřeny standardní datační formulí.¹⁹⁵ Jinak byly tyto listiny (jak dosvědčují dochované dokumenty z roku 1633 vztahující se ke Stráži pod Ralskem a Valečovu) koncipovány v zásadě stejně, samozřejmě s nutnými jazykovými odchylkami, reflektujícími jejich jednostranné, autoritativní vydání.

3. Závěrečné úvahy

Kupní smlouvy k frýdlantským lenním statkům představují soubor písemností, jejichž význam je možno spatřovat přinejmenším ve čtyřech základních rovinách. Z pohledu nejobecnějšího přispívají dozajista k poznání raně novověké právní kultury i právního jazyka (ovšem nikoli českého, nýbrž německého). Za druhé jsou dokladem administrativní praxe dvorské kanceláře Frýdlantského vévodství, která tyto listiny připravovala. Jsou také příspěvkem k dějinám lenního práva v českých zemích. Konečně pak přinášejí řadu konkrétních informací k jednotlivým lenním statkům, a tedy i regionálním dějinám severovýchodních Čech, kde se Valdštejnova „*terra felix*“ rozkládala. Dochované kupní smlouvy se totiž vztahují k historii ne méně než 41, tedy valné většiny větších i menších, panství, která se v nedlouhé době Valdštejnovy vlády nad severovýchodními Čechami dostala do rukou jeho vazalů.

To, co určitě musí při studiu souboru dochovaných kupních smluv zaujmout na první pohled a co již bylo výše v textu opakovaně zdůrazněno, je jejich poměrně značná variabilita. I když rámcově si tyto smlouvy drží víceméně jednotnou strukturu, v jednotlivých svých částech nabízejí různá a v některých případech i značně odlišná konkrétní řešení. Platí to zejména o souboru výhrad, které si Valdštejn ve smlouvách rezervoval coby vrchní lenní pán Frýdlantského vévodství. Samotný jejich počet, ale i obsah se v jednotlivých kontraktech výrazně obměňoval, přičemž ovšem nešlo o nějaký lineární vývoj v čase, ale o kolísání nepředvídatelné a do jisté míry i obtížně vysvětlitelné. Je pravda, že první soubor smluv, uzavřených v roce 1624, byl z tohoto pohledu poměrně uniformní, i v něm se ale lze setkat s výjimkami. Dále se již konstrukce smluv (nejen) v tomto ohledu značně

¹⁹¹ Poprvé při prodeji Rovně Augustinovi Morandovi.

¹⁹² Tak např. při prodeji Hodkovic nad Mohelkou Kryštofovi Ecksteinovi z Erneggu.

¹⁹³ Tak při prodeji Horního Líšna Straníkovi Straníkovi z Kopidlna.

¹⁹⁴ Tak při prodeji návarovského panství Kristiánovi z Valdštejna.

¹⁹⁵ U dvou ze tří listin z 20. ledna 1633 má datace podobu „So geschehen zu Prag den zweinzigsten Januarii im eintausend sechshundert drei und dreissigsten Jahr“, u třetí (valečovské) je roční údaj ve tvaru „A[nn]o sechzehnhundert drei und dreissig“.

Tab. III. Abecední seznam prodaných frýdlantských lén a jejich kupců

	Statek	Datum	Držitel	Poznámka
1	Bartoušov	1628, 29. 2.	Anastázius Noue Guterding	Nezletilý kupující zastoupen matkou.
2	(Lázně) Bělohrad	1629, 18. 6.	Rozina Zilvárová z Tropčic	
3	Bílá Třešná, Velehrádek	1624, 27. 2.	Jiří Sadovský ze Sloupna	
4	Bílé Poličany	1624, 12. 3. 1624, 28. 11.	Jan Purkart Kordule ze Sloupna Engelburka Zárubová ze Zeltingu	Léno podstatně rozšířeno.
5	Bílsko	1630, 20. 3.	JUDr. Adam Neff z Achnitz	
6	Boleslav, Poustka	1624, 17. 6.	Petr Antonín Lamotte	Jde o tzv. „starofrýdlantské“ léno. Později spojeno s Návarovem.
7	Červené Poličany	1624, 18. 3.	Jiří Sadovský ze Sloupna	
8	Český Dub – díl (6 vsí)	1624, 4. 3.	Augustin Morando	
9	Český Dub – díl (Hodkovice)	1624, 13. 4.	Kryštof Eckstein z Ernegg	
10	Český Dub – díl (7 vsí)	1624, 6. 5.	Jakub Reichard Heuster	
11	Český Dub – díl (Starý Dub)	1624, 15. 7.	Ceasar Gill Jonghen de Hungaria	
12	Domaslavice	1628, 6. 3.	Pavel Cornazzani a jeho manželka Anna Zuzana z Lichtenau	
13	Fořt	1624, 8. 5.	Magdalena Mičanová z Hodkova	
14	Holovousy, Hradištko	1629, 15. 6.	Alžbětě Stošová z Tropčic	Léno nepřevzato.
15	Horní Líšno (Slavíkovec)	1624, 7. 2.	Straník Straník z Kopidlna	
16	Hrubý Rohozec	1624, 7. 12. 1628, 20. 5.	František Clary de Riva Mikuláš Des Fours	Připojeno panství Malá Skála.
17	Chocnějovice	1628, 6. 3.	Jan Ludvík Isolano	Spojeno se Zásadkou.
18	Choteč	1624, 4. 7.	Jan Jezbera z Kolivé Hory	
19	Chrastná	1628, 6. 3.	Volf Ladislav ze Šlejníc	
20	Kluky	1629, 23. 4.	Dětrich ze Staršedl	
21	Lemberk	1627, 22. 3. 1629, 9. 8. 1633, 20. 1.	Adam Vilém Schellart František Marzani Jan Rudolf Breda	Společně se Stráží p. R. a Tulcpachem.

22	Loukovec, Kostřice	1624, 26. 1.	Aleš Berka z Dubé	
23	Lukavec	1630, 13. 5.	Karel Kryštof a Jan Václav Stařimští z Libštejna	Mladší bratr v době koupě nezletilý.
24	Miletín	1625, 4. 7.	Hanibal z Valdštejna	
25	Miletínek	1629, 15. 6.	Kateřina Valdštejská z Tropčic	Kupující byla man- želkou Hanibala z Valdštejna, zboží bylo drženo společně se sousedním Miletínem.
26	Mladějov	1627, 30. 3.	Jan Albrecht Slavata z Chlumu	
27	Návarov	1624, 11. 3. 1627, 8. 3.	Kristián z Valdštejna Gertruda La Mottová ze Schinelbergu	Léno rozšířeno.
28	Nudvojovice	1624, 4. 3.	Uršula Žofie Šliková z Oppersdorfu	
29	Olešnice	1624, 29. 1. 1633, 22. 3.	Zdeněk z Valdštejna Vilém Lamboy	
30	Rašín	1625, 6. 8.	Jeroným Bukovský z Neudorfu	Spojeno se sousední Třebňouševsí.
31	Rohoznice	1624, 18. 6.	Jindřich ze Saint Julienu	
32	Roveň	1624, 24. 2.	Pietro de Ferrara	
33	Rudník	1628, 5. 1.	Jan Kryštof z Valdštejna	
34	Sloupno	1630, 8. 4.	Zdeněk z Valdštejna	
35	Stráž pod Ralskem (Vartenberk)	1627, 22. 3. 1633, 20. 1.	Adam Vilém Schellart Kryštof Pavel z Lichtenštejna- Kastelkornu	Společně s Lember- kem a Tulpachem.
36	Studeneč	1630, 5.4.	Johana Uršula Zárubová z Hustířan	K ruce nezletilé dcery koupil panství Václav Záruba z Hustířan. Její matka držela léno Bílé Poličany.
37	Třebňouševs	1624, 29. 1.	Jeroným Bukovský z Neudorfu	
38	Tulpach	1627, 22. 3.	Adam Vilém Schellart	Společně s Lember- kem a Stráží p. R.
39	Valečov	1625, 10. 7. 1633, 20. 1.	Gerhard Taxis z Hulsu Rudolf z Morzinu	
40	Valtínov, Tlustec, Hlemýžď	1625, 13. 9.	5 důstojníků společně	Léno zůstalo v rukou rodiny Wachtendunků.
41	Zásadka	1627, 6. 6.	Jan Ludvík Isolano	

diferencovala. Důvod lze nejpravděpodobněji spatřovat v rozvolněné kancelářské praxi, kdy každý z odpovědných úředníků sice používal jako vzor nějakou starší smlouvu, popřípadě v kanceláři kolující formulář, promítal nicméně do sestavovaného textu i svoji vlastní představu o ideální formulaci jednotlivých smluvních ustanovení. Otázkou je, do jaké míry se mohli do formulace textu zapojovat i sami budoucí vazalové.

Každopádně se ale zdá více než pravděpodobné, že bez ohledu na konkrétně zvolené jazykové vyjádření byl rozsah zeměpanských výhrad v zásadě jednotný. Pokud se v některých smlouvách objevují články navíc a v jiných naopak absentují, lze to nejspíše vysvětlit tak, že některým úředníkům připadaly ty či ony výhrady úplně samozřejmé a nepovažovali ani za nutné je do textu smluv začleňovat. To, zda se ta či ona výhrada v konkrétním dokumentu objevuje, nelze tedy *a priori* přeceňovat a vyvozovat z toho větší či menší svobodu leníka při nakládání s jeho držbou. Velmi přesvědčivě to lze ostatně demonstrovat na dvojicích listin z roku 1633, vztahujících se ke statku Valečov – ačkoliv jsou textově velmi podobné, právě v části věnované Valdštejnovým výhradám lze zaznamenat i některé (pravda spíše drobné) rozdíly.¹⁹⁶

Pouze v několika případech je možno uvažovat o hlubším významu odlišností. Zde je nutno upozornit na upuštění od povinnosti leníků poskytnout své poddané na placené práce související s budováním jičínského chrámu Páně. Příslušné ustanovení, které bylo pevnou součástí formuláře v roce 1624, se následujícího roku ze smluv zcela a definitivně vytratilo. Kostel se přitom v roce 1628 skutečně stavět začal. Vysvětlení je možno hledat jak v případné změně Valdštejnova vztahu k církevním institucím (zde je třeba akcentovat jeho rezignaci na vytvoření vlastního jičínského biskupství), tak možná i ve zcela pragmatickém poznání, že o pracovní síly nebude tak jako tak nouze. Jiné speciální výhrady mohly být dány zvláštními podmínkami jednotlivých lén – velmi ilustrativní příklad představuje postoupení Hrubého Rohozce a Malé Skály plukovníkovi Des Foursovi, při němž si vévoda výslovně ponechal právo používat i na tomto panství bezplatně řeku Jizeru pro účely plavení dřeva.

Mimo jakoukoliv pochybnost zůstává, že z několika vévodských regálů hrálo ekonomicky primární úlohu vaření piva, o něž se Valdštejn svehpě a podle očekávání úspěšně střetl s vlastními městy, marně se dovolávajícími starších privilegií.¹⁹⁷ Pouze jeho nejbližší politický spolupracovník, pokrevní příbuzný, švagr a později i obmyšlený dědic, hrabě Maxmilián z Valdštejna, měl od samého počátku pro svůj rozsáhlý majetkový komplex výjimku, která se dokonce posléze vztahovala i na sousedící panství plukovníka Isolana, jež měla pěnivý mok rovněž odebírat z klášterského pivovaru. Zajímavé úvahy přitom dozajista nabízí skutečnost, že podobnou milost obdržel při koupi dalšího rozsáhlého majetkového komplexu plukovník Schellart. Na sklonku života, v roce 1633, pak Valdštejn ukázal podobně přívětivou tvář i při prodeji několika dalších panství, resp. posyl várečné právo shora jmenovanému Isolanovi. Snad zde hrála roli ekonomická úvaha, že tím nedojde k závažnějšímu výpadku z příjmů, které vaření piva vynášelo (přesahovaly 76 000 zlatých), i tak šlo ale o dosti překvapivý a značně nesystémový krok.¹⁹⁸

¹⁹⁶ NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i.č. 15, sign. B 16, fol. 136r; VL, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 179r.

¹⁹⁷ V širším kontextu ve vztahu k Frýdlantu SVOBODA, Cui bono?, s. 59–80.

¹⁹⁸ K pivovarnictví na Frýdlantsku podrobněji ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, s. 43–47.

Značně kolísavá je také míra podrobnosti, se kterou jsou jednotlivé prodávané statky popisovány. Zde lze ale vysledovat poměrně jasnou zákonitost, která je ovšem do značné míry nadčasová a zdaleka se neomezuje jen na prostor frýdlantské „šťastné země“. Jde vlastně o jakousi nepřímou úměru, vyjádřitelnou tezí: čím menší statek, tím podrobnější popis. Je to poměrně logické, neboť vzhledem k ceně prodávaného statku se mohly jednotlivé majetkové hodnoty od jisté hranice jevit jako marginální. Tato hranice ale byla pochopitelně mnohem níže u drobných statků, sestávajících kupříkladu z jediné vsi, než u rozsáhlých majetkových komplexů.

Ačkoliv je výslovný odkaz v textu dochovaných smluv spíše výjimečný, lze se domnívat, že celkem pravidelným zvykem zřejmě bylo pořizovat při prodeji statku novému majiteli jeho „taxu“, tedy podrobný popis převáděného nemovitého a do jisté míry i movitého majetku. Dohledání těchto tax a jejich hlubší zhodnocení zůstává nepochybně jedním z perspektivních směrů dalšího výzkumu frýdlantských lenních statků, přičemž očekávat lze od něj data využitelná jak z pohledu historicko-ekonomického, tak i demografického.¹⁹⁹

Literatura často uvažuje o tom, do jaké míry Valdštejn skutečně prodejem statků doplňoval hotovost do své pokladny, permanentně a enormně zatěžované válečnými výdaji, jež mu císařský dvůr ve Vídni proplácel liknavě či vůbec, a do jaké míry využíval této cesty k uspokojení pohledávek, jež vůči němu měly další osoby. Studium dochovaných kontraktů bohužel jasnou odpověď nenabízí. V některých smlouvách se sice institut vzájemného započtení skutečně objevuje, celkově je ale jeho doložené uplatnění spíše zanedbatelné. Na druhou stranu, podstatná část smluv hovoří obecně toliko o uspokojení Valdštejnových nároků, což pramálo vypovídá o tom, jakým způsobem byla tato podstatná náležitost smlouvy řešena prakticky. Z hlediska čistě účetního není samozřejmě valného rozdílu mezi inkasem hotovosti či smazáním dluhu, z hlediska reálné ekonomiky jde ale o dva zcela odlišné případy.

Každopádně je třeba zdůraznit, že smlouvy připravované v dvorské kanceláři Frýdlantského knížectví, resp. později vévodství vypovídají o poměrně vyspělé právní kultuře, která na půdě tohoto orgánu panovala. Nepochybně i díky tomu, že Valdštejn docenil význam práva pro fungování administrativy a s oblibou do vysokých úředních funkcí juristy angažoval. Již od první poloviny dvacátých let 17. století využíval služeb jednoho z předních českých právníků, někdejšího prokurátora Jana Jezbery z Kolivé Hory, který se navzdory prokazatelným aktivitám ve službách vzbouřených stavů dokázal vyvinut i u konfiskační komise (a později obdobně odvrátil hrozící trest i v procesu po zavraždění Valdštejnově).²⁰⁰ Od roku 1624 patřil mezi frýdlantské leníky, když mu byl za 22 000 kop míšeňských grošů prodán statek Choteč.²⁰¹ Významně se zapojil též do přípravy nedokončeného, resp. neschváleného zemského zřízení, které nechal Valdštejn pro svoji „šťastnou zemi“ připravovat.²⁰²

¹⁹⁹ K posledně uvedenému srovnej studii STARÝ, *Soupis obyvatel vsi Bukovina u Čisté v materiálech frýdlantské dvorské komory*, s. 50–63.

²⁰⁰ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, s. 220–221.

²⁰¹ RAV, Valdštejniána, i.č. 2732, sign. XIV-Qh; NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, i.č. 15, sign. B 16, fol. 34r–35v.

²⁰² STARÝ, M. *Ius privatum v návrhu zemského zřízení Frýdlantského vévodství*. In: BĚLOVSKÝ, P. – STLOUKALOVÁ, K. *Caro amico. 60 kapitol pro Michala Skřepka aneb Římské právo napříč staletími*. Praha: Auditorium, 2017, s. 401–403.

Dalším významným absolventem právnických studií, který se ve Valdštejnových službách široce uplatnil, byl Štěpán Ilgen z Ilgenau, rodák z Lipska, jemuž frýdlantský vévoda svěřil funkci kancléře, tedy představitele hlavního administrativního orgánu ve svém knížectví. I mezi kancelářskými rady se to právníky hemžilo – v roce 1631 se titulem doktora práv mohli pyšnit čtyři z pěti nositelů tohoto titulu (dr. Adam Neff, dr. Jan Dill, dr. Filip Günther, dr. Jindřich Niemann),²⁰³ a i když později byli do dvorské kanceláře přibíráni spíše šlechtici,²⁰⁴ právní zázemí tu zůstávalo silné. Bylo to nepochybně třeba, neboť dvorská kancelář kompetenčně fungovala nejen jako zemská vláda (byť v tomto ohledu zůstávala do jisté míry ve stínu zemského hejtmana a později též Valdštejnova zplnomocněného zástupce, hraběte Maxmiliána z Valdštejna), ale též jako zemský soud. Opomenout nelze v této souvislosti ani dva listy adresované vévodou Albrechtem zemskému hejtmanovi Taxisovi: v prvním z nich z roku 1625 požadoval vyhledání několika právníků, kteří by mohli být do kanceláře přijati, a podobně se měl hejtman po jednom či dvou juristech poohlédnout i v roce 1628.²⁰⁵

Tak, jako se tato studie zabývala výhradně kupními smlouvami, jimiž Valdštejn prodával lenní statky ve svém vévodství, bylo by do budoucna vhodné studovat analyticky i další typy dokumentů, které byly s výstavbou a fungováním Frýdlantska spojeny. Detailní pozornost by si zasloužily císařské majestáty, jimiž se Frýdlantsku postupně dostávalo zcela svěbytného právního statusu. S prodeji frýdlantských lén úzce souvisejí klasické lenní listy a lenní přísahy. Vedle prodeje přenechával Valdštejn některá léna i jako dar, o čemž byly vystavovány darovací listy („Donationsbriefe“). A samozřejmě, značný výzkumný potenciál je spojen i s kupními smlouvami „opačného gardu“, tedy těmi, jimiž Valdštejn zprvu od fisku a následně i od různých šlechticů skupoval statky a zceloval území své „terry felix“. Důkladné prostudování těchto, ale i dalších písemností (např. úředních knih či dochovaného materiálu aktového) může pak položit dostatečný fundament pro dosažení ambiciózní, ovšem svým způsobem přirozené mety – komplexního zpracování (nejen) právních dějin Frýdlantského vévodství, jehož poznání zůstává česká historiografie i po vydání této studie mnohé dlužna.

²⁰³ VL, sign. F 67/33, kart. 47, fol. 80r. Že byli členy zemské vlády „většinou právníci“, postřehl např. již FRANCEK, *Navzdory závisti*, s. 60.

²⁰⁴ Výjimku představoval dr. Jan Kaltschmied z Eisenbergu, přijatý za kancelářského radu v lednu 1634.

²⁰⁵ FÖRSTER, Wallenstein als regierender Herzog und Landesherr, s. 22; TÝŽ, *Wallenstein, Herzog zu Mecklenburg, Friedland und Sagan, als Feldherr und Landesfürst in seinem öffentlichen und Privat-Leben*, s. 342.

Historické souvislosti vzniku rakouské ústavy 1920

Miroslav Šepták

*Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Kontaktní e-mail: mseptak@ff.jcu.cz*

Historical Context of an Adoption of the Austrian Constitution 1920

Abstract:

The Austrian Federal Constitution, adopted in October 1, 1920, was the result of long debates and political compromise between the Christian Socialists and the Social Democrats. It enshrined a system of parliamentary democracy with standard triple division of power into legislative, executive and judicial. Legislative power was exercised at the federal level by two formally independent bodies: the National Council and the Federal Council. Executive power consisted of government based on the confidence of the National Council, and the Federal President. From view of political science, it was a purely parliamentary system. The 1929 amendment of constitution brought Austria closer to the German political system, bringing about significant strengthening of the powers of head of state. Austria's constitutional definition was undoubtedly democratic, but political elites chose the path of gradual curtailment of political pluralism due to growing difficulties under the influence of the Great Depression. Although the Austrian constitution has long been criticized for being overly complex and fragmented, it is today one of the oldest written European legal norms.

Keywords:

History; 20th century; Austria; Federal Constitution 1920; Hans Kelsen; National Council; Federal Council

Klíčová slova:

Dějiny; 20. století; Rakousko; spolková ústava 1920; Hans Kelsen; Národní rada; Spolková rada

DOI: 10.14712/2464689X.2020.31

O nejvyšším právním normativu republikánského typu lze v kontextu rakouských právních dějin hovořit teprve v souvislosti s událostmi následujícími po skončení první světové války. Evropský kontinent tehdy prodchla snaha skoncovat se vším, co způsobilo doznívající katastrofu, volání po demokratické formě vlády, a sebeurčení národů. Překotný vývoj událostí vyžadoval rychlé a iniciativní jednání. Na podzim 1918 ztrácela další existence Rakousko-Uherska smysl. Mezi nástupnické státy kdysi slavné podunajské monarchie patřilo Německé Rakousko. Dne 21. října 1918 se ve Vídni v zasedacím sálu dolnorakouského zemského sněmu sešli němečtí poslanci s převahou nacionálních liberálů zvolení do Říšské rady, aby proklamovali vznik „Provizorního shromáždění samostatného německorakouského státu“.¹

Navzdory nejasnostem o hranicích, státní formě a názvu nového státu přijali 30. října 1918 zákonodárci ustanovení o zřízení státních orgánů, na základě něhož Provizorní národní shromáždění schvalovalo legislativu bez nutnosti kontrasignace císařem. Zatímco představitelé dvou významných politických proudů – křesťanští socialisté a němečtí nacionalisté – trvali na zachování konstituční monarchie, sociální demokraté navrhli uzavření svobodného spolku národů s okolními státy.²

Zasedání Provizorního národního shromáždění 12. listopadu projednalo návrh zákona Státní rady³ o státní a vládní formě. Kancléř Karl Renner spatřoval naléhavý úkol nového státu v konsolidaci vnitřních poměrů za účasti všech občanů. Současně by podle významného sociálního demokrata vyhlášení republiky znamenalo přihlášení se k přátelské spolupráci se zahraničím, neboť „dnes se stala demokracie základním zákonem celého světa“.⁴ V diskusi o návrhu Státní rady vystoupil jménem křesťanských socialistů poslanec (a budoucí spolkový prezident) Wilhelm Miklas. Přítomným sdělil, že by si jeho strana přála, aby o tak zásadní otázce, jakou je státní forma, nerozhodovalo Provizorní národní shromáždění, jehož poslanci byli zvoleni v roce 1911, nýbrž lidové hlasování všech oprávněných voličů.⁵ Konání referenda bezprostředně po skončení války nepřipadalo v úvahu. Miklas spíše vyslovil přání, jaký postup by křesťanští socialisté upřednost-

¹ Stenographisches Protokoll der konstituierenden Sitzung der Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten, Wien am 21. Oktober 1918, b. r., b. m, s. 3–12; SCHEFBECK, G. Die Provisorische Nationalversammlung und die Gründung der Republik Deutschösterreich. *Jahrbuch des österreichischen Parlaments. Daten – Fakten – Analysen*, Jhrg. 1994, s. 285–309. Ve volbách do Říšské rady v roce 1911 bylo zvoleno celkem 232 německých poslanců, na podzim 1918 zůstalo 24 mandátů neobsazeno. Dobové dokumenty a odborná literatura se neshodují v počtu poslanců jednotlivých parlamentních klubů. 101 náleželo k německým nacionalům, následování byli 66 křesťanskými socialisty, 38 sociálními demokraty a 3 nezařazenými poslanci. K tomu srov. HÖBELT, L. *Die Erste Republik (1918–1938). Das Provisorium*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2018, s. 131. Odlišná čísla uvádí Stenographisches Protokoll. 2. Sitzung der provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich, 30. 10. 1918, s. 59. Funkční období poslanců bylo prodlouženo na základě zákona č. 114/1918 do dne voleb Konstitučního národního shromáždění. Srov. Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich, (dále jen StGBI.) Nr. 114/1918, Gesetz vom 18. Dezember 1918 über die Einberufung der konstituierenden Nationalversammlung, ausgegeben am 20. 12. 1918, 27. Stück, s. 165.

² Sten. Prot. 21. 10. 1918, s. 7.

³ Státní rada (*Staatsrat*) vznikla 30. října 1918 jako vládní a správní orgán Provizorního národního shromáždění. Ve stejný den zvolila první vládu Karla Rennera složenou ze zástupců sociálních demokratů, křesťanských socialistů a nacionálních liberálů (velkoněmců).

⁴ Cit. dle: Sten. Prot., ProvNV, 3. Sitzung, 12. 11. 1918, s. 65.

⁵ Tamtéž, s. 68.

ňovali v zásadních otázkách, což současně neznamenalo časté užívání instrumentů přímé demokracie podle švýcarského vzoru.

Po Miklasově projevu následovalo hlasování. Přítomní poslanci souhlasili s návrhem Státní rady. Přijali, v rozporu s tehdy platnými právními předpisy, konkrétně prosincovou ústavou z roku 1867, zákon o státní a vládní formě Německého Rakouska.⁶ V prvním paragrafu bylo Německé Rakousko prohlášeno za demokratickou republiku, kde všechna moc vychází z lidu. Následující paragraf podal důkaz o vážných úvahách připojit Německé Rakousko k Německu (anšlus). Prohlásil Německé Rakousko, a to bez jakékoli předchozí konzultace s Berlínem, za součást Německé republiky. Německé Rakousko se také mělo spolupodílet na zákonodárství a správě společného státu.⁷ Kolem čtvrté hodiny odpoledne se před budovou rakouského parlamentu na známém vídeňském bulváru Ringstraße shromáždilo podle některých odhadů až půl milionu lidí, aby se stali svědky proklamace vyhlášení republiky.⁸

Impulsem k dalšímu ústavněprávnímu rozvoji se staly parlamentní volby z 16. února 1919. Výsledky celostátního boje o důvěru elektorátu do značné míry ovlivnily budoucí diskuse o podobě ústavy Německého Rakouska. Přání některých sociálních demokratů získat absolutní většinu mandátů v rakouském parlamentu zůstalo nenaplněno. Naopak nadpoloviční majority dosáhly pravostředové strany v čele s křesťanskými socialisty. Směrodatní představitelé Německého Rakouska ve snaze zabránit těžkým vnitropolitickým otřesům vytvořili vládní koalici na bázi proporční demokracie (*Proporzdemokratie*).⁹ Zahrnovala všechny hlavní politické tábory, tj. sociální demokracii, křesťanské socialisty a nacionálně-liberální velkoněmce. Jednalo se však spíše o pragmatické pracovní společenství než o koalici na bázi společných nebo blízkých názorů.

Na schůzi parlamentu 12. a 14. března 1919 přijali poslanci tři důležité právní normativy. Zákon o státní formě opětovně proklamoval Německé Rakousko za demokratickou republiku a součást Německé říše.¹⁰ Zákon o zastoupení lidu umožňoval změny ústavy pouze prostřednictvím lidového hlasování.¹¹ Zákon o státní vládě zakotvoval, poprvé v rakouské historii, parlamentní vládní systém. Vláda podléhala kontrole legislativního orgánu (parlamentu), který jí mohl vyslovit nedůvěru. Zároveň vymezoval zemským orgánům pravomoci v záležitostech jednotlivých spolkových zemí.¹² Uvedené tři zákony tvořily základ březnové ústavy a nešlo tak, jak bývá ve 20. století běžnější, pouze o jeden právní normativ. Březnová ústava položila v Rakousku základ reprezentativní (nepřímé) demokracie s dominantní rolí parlamentu voleného podle zásad všeobecného, rovného, tajného a přímého volebního práva s použitím poměrného volebního systému. Zásadním

⁶ Tamtéž, s. 68–69.

⁷ StGBI. Nr. 42/1918, Gesetz vom 22. November 1918 über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich, 22. 11. 1918, 9. Stück, s. 51.

⁸ RAUSCHER, W. *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*. Wien: Ueberreuter, 1995, s. 123.

⁹ LEHMBRUCH, G. *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*. Tübingen: Mohr, 1967.

¹⁰ StGBI. Nr. 174/1919, Gesetz vom 12. März 1919 über die Staatsform, 54. Stück, 14. 3. 1919, s. 399.

¹¹ Tamtéž, Nr. 179/1919, Gesetz vom 14. März 1919 über die Volksvertretung, 56. Stück, 15. 3. 1919, s. 405–407.

¹² Tamtéž, Nr. 180/1919, Gesetz vom 14. März 1919 über die Staatsregierung, 56. Stück, 15. 3. 1919, s. 407–410.

způsobem změnila rakouský právní řád. Všechny strany se ale shodly na tom, že představuje pouhé provizorium až do přijetí nové spolkové ústavy.

Na cestě ke Spolkové ústavě 1920

Vypracováním nejvyššího právního normativu byla pověřena Státní kancelář, nicméně iniciativu v tvorbě ústavního textu převzaly spíše politické strany. Jak jsem již uvedl, výsledky prvních parlamentních voleb v únoru 1919 naznačily, jak budou rozdány karty na politické scéně Rakouska. Výrazně inspirovaly dvě nejsilnější politické strany, sociální demokraty a křesťanské socialisty, k rozdílnému návrhu ústavy. Ačkoli jejich původní představy zůstaly z velké části pouze na papíře, ukazují, jak by vypadala ústava, pokud by strany nemusely brát zřetel na nezbytnost dosažení koaličního kompromisu.

Sociální demokraté formulovali své ústavněprávní představy krátce po parlamentních volbách. Požadovali co nejširší pravomoci spolku v neprospěch spolkových zemí za předpokladu podstatné demokratizace veřejné správy. Formou akčního programu navrhovali přijetí republikánské ústavy založené na následujících principech: všechna moc vychází z lidu, jednokomorový systém, vláda opírající se o důvěru Národního shromáždění, absence funkce spolkového prezidenta. Volba všech zastupitelských orgánů na úrovni zemí, krajů, okresů a obcí měla probíhat podle všeobecného a rovného volebního práva všech občanů na základě poměrného volebního systému.¹³

Křesťanští socialisté prezentovali svůj návrh „Ústavy německého spolkového svobodného státu Rakousko“ 14. května 1919 na zasedání Konstitučního národního shromáždění.¹⁴ Celkem 55 článků obsahovalo, stejně jako u sociálních demokratů, několik zajímavých a později nikdy nerealizovaných myšlenek. Navrhovali zavedení bikamerálního parlamentu (*Volksvertretung*). První komora (*Völkshaus*) měla být volena na základě tajného, rovného a přímého volebního práva za použití poměrného volebního systému. Hranici aktivního a pasivního volebního práva zamýšleli křesťanští socialisté stanovit na 20, resp. 25 let. Druhá komora (*Ständehaus*) by prezentovala zájmy spolkových zemí. Každá z nich měla mít tři zástupce delegované zemskými sněmy na základě výsledků zemských voleb proběhnuvších podle pravidel poměrného volebního systému. Křesťanští socialisté zamýšleli volit spolkového prezidenta na společné schůzi obou komor. Návrh ústavy předpokládal rovněž užití nástrojů přímé demokracie v taxativně vymezených případech zásadního významu. Jednalo se o otázku úplné nebo rozsáhlejší revize spolkové ústavy, přistoupení k jinému státnímu spolku nebo státu, rozdělení státního území do dvou nebo více částí, případně připojení nového území k Německému Rakousku. Lidové hlasování by mohlo iniciovat buď 200 000 oprávněných voličů, anebo většina oprávněných voličů třech spolkových zemí. Zákonodárství spadající do pravomoci spolkových zemí měly povinnost upravit jednotlivé části federace v zemské ústavě a zemských právních normativních. Jedna z důležitých povinností zemských sněmů by spočívala ve volbě zemské vlády ze svých řad a zemského hejtmana. Zemská vláda by podle představ křesťanských socialistů odpovídala za implementaci spolkových zákonů a nařízení v příslušné spolkové zemi. V oblasti soudní

¹³ Das Aktionsprogramm des Verbandes sozialdemokratischer Abgeordneter, 1919. In: BERCHTOLD, K. (hrsg.). *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1967, s. 233–235.

¹⁴ Stenographisches Protokoll der Konstituierenden Nationalversammlung, II. Session 4. 3. 1919 – 9. 11. 1920, 15. Sitzung, 14. 5. 1919, Nr. 231 der Beilagen.

moci počítal návrh se vznikem Ústavního soudu a Nejvyššího správního soudu, jejichž pravomoci měly vymezit speciální zákony.¹⁵

Nejméně konkrétní návrh ústavy vypracovali velkoněmci. Omezili se pouze na všeobecné fráze potřeby „jednoduché“ vládní formy a zefektivnění správy. Velkoněmci přitom zřejmě vycházeli z přesvědčení, že otázka ústavy bude vyřešena až po provedení anšlusu. Podepsání saint-germainské mírové smlouvy v září 1919 přinutilo stranu formulovat konkrétněji ústavněprávní představy. Velkoněmecký návrh počítal s přímou volbou prezidenta i s možností odvolat hlavu státu prostřednictvím lidového hlasování. Legislativní moc měly vykonávat dva orgány – Národní rada (*Nationalrat*) volená přímo lidem a Spolková rada (*Bundesrat*) složená z delegovaných zástupců jednotlivých spolkových zemí. Společná schůze obou orgánů – Spolkový sněm (*Bundestag*) by sloužila k projednání návrhu vzešlého z lidového referenda (*Volksbegehren*), které by iniciovalo minimálně 300 000 oprávněných voličů. Kromě toho velkoněmecký návrh vymezoval také další nástroj přímé demokracie – lidové rozhodnutí (*Volksentscheid*) pro taxativně vymezené účely (změna ústavy, uzavření mírové smlouvy a návrh na odvolání spolkového prezidenta).¹⁶

Diskuse o nové ústavě probíhaly na pozadí bouřlivých vnitropolitických událostí. Od neshody při zásobování obyvatel potravinami a uhlím, přes výstavbu sociálního státu, až po rozvolnění modelu spolupráce na bázi proporční demokracie, nejprve odchodem velkoněmců z vlády, následně rozpadem samotné velké koalice v červnu 1920.¹⁷ Rozhovory o charakteru nové ústavy získaly proto postupem času charakter vyjednávacího maratonu. Teprve v červenci 1919, kdy došlo k vytvoření ústavního podvýboru Národního shromáždění, přešly diskuse do závěrečné fáze. Debatovalo se přitom o následujících pěti tématech:

1. Rozdělení pravomocí mezi spolkem a spolkovými zeměmi
2. Složení a pravomoci Spolkové rady
3. Volba a postavení spolkového prezidenta v rámci politického systému
4. Zemské vlády, zemské hranice a postavení obcí
5. Základní práva a svobody

Na poradách mezi sociálními demokraty a křesťanskými socialisty (s několika málo výjimkami rovněž za účasti velkoněmeckého zpravodaje) participovali v pozici expertů renomovaní právníci, například Hans Kelsen, Adolf Merkel nebo Georg Froehlich. Jednání probíhala bez účasti zástupců spolkových zemí. Dne 25. září 1920 předal ústavní podvýbor elaborát nejvyššího právního normativu ústavnímu výboru.¹⁸

O čtyři dny později začalo návrh ústavy projednávat Ústavodárné národní shromáždění. Většina z poslanců pojala jednání parlamentu jako možnost prezentovat osobní reflexi

¹⁵ Tamtéž, *Verfassung des deutschen Bundesfreistaates Österreich*, s. 3–18.

¹⁶ ACKERL, I. *Die Großdeutsche Volkspartei 1920–1934. Versuch einer Parteigeschichte*. Wien: Phil. Dissertation, 1967, s. 115–125.

¹⁷ K vnitropolitickým událostem v Rakousku v letech 1918–1920 srov. nejnověji PELINKA, A. *Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich 1918–1938*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2017, s. 110–118; HÖBELT, c. d., s. 129–155.

¹⁸ ABLEITINGER, A. *Grundlegung der Verfassung*. In: SKALNIK, K. – WEINZIERN, E. (hrsg.). *Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik*. Bd. 1. Graz – Wien – Köln: Styria, 1983, s. 178–179.

vyjednávacího maratonu nebo odůvodnit postoje svých stran. Křesťanský socialista Ignaz Seipel se ujal slova z pozice zpravodaje o návrhu ústavy. Připomněl, že text byl výsledkem dlouhodobých porad politiků a expertů. Přitom odmítl výtku vůči nedostatečnému projednání, včetně zohlednění námitek spolkových zemí. Současně připustil nedostatky návrhu v podobě absence výčtu základních práv a svobod, na němž se nedokázaly politické strany s ohledem na odlišné světonázory domluvit.¹⁹ Nejasné byly rovněž kompetence spolku a spolkových zemí ve školství a otázka rozdělení financí mezi spolek, země a obce.²⁰

Sociálně demokratický poslanec Robert Danneberg²¹ zdůraznil správní oddělení Vídně a Dolního Rakouska, demokratizaci veřejné správy i nesouhlasný postoj se vznikem Spolkové rady.²² Nejvíce návrh spolkové ústavy podrobil kritice opoziční velkoněmecký zákonodárce Heinrich Clessin.²³ Nejprve vyjmenoval nedostatky zmíněné předtím Ignazem Seipelem. Následně požadoval zavedení přímé volby spolkového prezidenta. Negativně se vyjádřil ke způsobu obsazování mandátů ve Spolkové radě v závislosti na lidnatosti jednotlivých spolkových zemí. Jelikož i na zemské úrovni dominovali sociální demokraté a křesťanští socialisté, dal se předpokládat téměř identický poměr sil jako v Národním shromáždění. Daleko smysluplnější se podle Clessina jevílo vytvoření Hospodářského parlamentu (*Wirtschaftsparlament*), vytvořeného podle stavovského klíče.²⁴

Projednávání návrhu spolkové ústavy pokračovalo na následujících dvou schůzích Národního shromáždění, a to ve dnech 30. září a 1. října 1920. Obsah ani pojetí projevu se ve srovnání s prvním dnem nezměnily.²⁵ Pozornost si zasluhují dva pozměňovací návrhy vycházející z myšlenky doplnění zastupitelské demokracie nástroji přímé demokracie. První od křesťanského socialisty Jodoka Finka²⁶ by umožňoval spolkové zemi vystoupení

¹⁹ Při tvorbě ústavy z roku 1920 bylo odkázáno na zákon č. 142/1867 o všeobecných právech státních občanů. Srov. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Nr. 142/1867, Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 61 Stück, 22. 12. 1867, s. 393–396; nebo na zákon č. 88/1862 o ochraně domovního práva. Srov. tamtéž, Nr. 88/1862, Gesetz, wirksam für das Königreich Böhmen, das lombardisch-venetianische Königreich, das Königreich Dalmatien, das Königreich Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und das Großherzogthum Krakau; die Erzherzogthümer Oesterreich unter und ob der Enns; die Herzogthümer Ober- und Nieder-Schlesien, Steiermark, Kärnthen, Krain, Salzburg und Bukowina; die Markgrafschaft Mähren; die gefürstete Grafschaft Tirol und das Land Vorarlberg; die gefürstete Grafschaft Görz und Gradiska; die Markgrafschaft Istrien und die Stadt Triest mit ihrem Gebiete, zum Schutze des Hausrechts, 39. Stück, 4. 12. 1862, s. 245–246.

²⁰ Sten. Prot., 100. Sitzung der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 29. 9. 1920, s. 3375–3383.

²¹ Robert Danneberg (1885–1942), původním povoláním spisovatel. Poslanec Ústavodárného národního shromáždění (1919–1920) a Národní rady (1920–1934). Vězněn v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald. V roce 1942 odvečen do Osvětimi, kde byl zavražděn.

²² Sten. Prot., 100. Sitzung der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 29. 9. 1920, s. 3385–3398.

²³ Heinrich Clessin (1880–1950), 1919–1920 poslanec Konstitučního národního shromáždění, 1920–1930 poslanec Národní rady za velkoněmce.

²⁴ Sten. Prot., 100. Sitzung der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 29. 9. 1920, s. 3398–3404.

²⁵ Sten. Prot., 101. Sitzung der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 30. 9. 1920, s. 3407–3462; 102. Sitzung, 1. 10. 1920, s. 3463–3471.

²⁶ Jodok Fink (1853–1929), člen a krátce také jeden z předsedů Provizorního národního shromáždění, poslanec Konstitučního národního shromáždění a Národní rady (do roku 1929), předseda parlamentního klubu křesťanských socialistů a poslanec vorarlberského zemského sněmu.

z rakouské federace a připojení k jinému státu nebo vytvoření státu samotného, a to na základě lidového hlasování. Schválení druhého návrhu předloženého sociálním demokratem Robertem Dannebergem by dalo obcím tvořícím společně souvislé a ohraničené území možnost konat lidové hlasování o připojení se k jiné spolkové zemi nebo vytvoření nové spolkové země. Pokud by nová spolková země měla více než 140 000 obyvatel, musel by spolkový prezident svolat ustavující schůzi nového zemského sněmu. Odmítnutím obou pozměňovacích návrhů vyjádřili poslanci nedůvěru k četnějšímu užití instrumentů přímé demokracie z důvodu obav před případným zneužitím.²⁷ Nelze přitom opomenout skutečnost, že Rakousko do té doby nemělo s lidovým hlasováním žádné zkušenosti a většina poslanců k němu nebo k podobným nástrojům přistupovala s určitou nedůvěrou. Alpská republika proto odmítla, s ohledem na odlišnou historickou zkušenost, jít švýcarskou cestou polopřímé demokracie.²⁸

Na schůzi Konstitučního národního shromáždění 1. října 1920 schválili přítomní poslanci ve třetím čtení potřebnou dvou třetinovou většinou návrh spolkové ústavy. Předseda Národního shromáždění sociální demokrat Karl Seitz v této souvislosti připomněl nelehkou cestu k dosažení finálního kompromisu, který umožnil splnění nejdůležitějšího úkolu Konstitučního národního shromáždění.²⁹ Spolková ústava byla publikována ve Spolkovém zákoníku pod číslem 1 a vstoupila v platnost 10. listopadu 1920.³⁰

Rakouská ústava z roku 1920, vzniknuvší pod vlivem normativní teorie, bývá někdy označována za kelsenovskou.³¹ Důkladný rozbor textu ukazuje, že profesora státního práva vídeňské univerzity Hanse Kelsena nelze považovat za výlučného tvůrce rakouské ústavy, nýbrž za jednoho z významných autorů.³² Třebaže měl Kelsen velmi blízko k sociální demokracii a k významným představitelům strany, například Maxu Adlerovi, Otto Bauerovi nebo Karlu Rennerovi, jeho role spočívala ve snaze promítnout mnohdy těžko dosažený politický kompromis do právně bezvadného textu. Kelsen má značný podíl na vzniku Ústavního soudu, v tehdejší době ve srovnání s ostatními evropskými státy ojedinělé instituce, do jehož gesce spadala pravomoc zrušit zákon, pokud byl v rozporu s ústavou. Jeho rukopis lze v ústavě najít také v článku jedna („všechna moc pochází z lidu“), který vychází z republikánské myšlenky suverenity lidu; dále v omezeném užití nástrojů přímé demokracie nebo v prosazení poměrného volebního systému.³³

²⁷ Stenographisches Protokoll der Konstituierenden Nationalversammlung, II. Session 4. 3. 1919 – 9. 11. 1920, Beilage Nr. 991, Minderheitsanträge der Abgeordneten Dr. Robert Danneberg und Genossen; Minderheitsantrag der Abgeordneten Fink und Genossen, s. 9.

²⁸ Ke švýcarské polopřímé demokracii srov. např. KIRCHGÄSSNER, G. Direkte Demokratie: Das Beispiel der Schweiz. *Zeitschrift für Politik*, 2002, Jrg. 49, Nr. 3, s. 306–331; VATTER, A. *Das politische System der Schweiz*. 3. durchgesehene Auflage Baden-Baden: Nomos, 2018, s. 361–414.

²⁹ Sten. Prot. 102. Sitzung der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 1. 10. 1920, s. 3470–3471.

³⁰ Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Nr. 1/1920, Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundestaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz), 1. Stück, ausgegeben am 10. 11. 1920, s. 1–19.

³¹ Ke Kelsenově normativní teorii srov. BOHÁČKOVÁ R. *Základy konstrukce Kelsenovy ryzí nauky právní*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995.

³² ÖHLINGER, T. Die Bedeutung Hans Kelsens im Wandel. In: *Demokratiezentrum, Wien* [online]. Dostupné na: <http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/oehlinger_kelsen.pdf>. [cit. 2020-07-13].

³³ Tamtéž, s. 1; OLECHOWSKI, T. Hans Kelsen und die österreichische Verfassung. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Österreich. Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung*, 2018, Jrg. 68, Nr. 34–35/2018,

Výsledný ústavní text inspirovaný švýcarskou ústavou a ústavou Výmarské republiky představoval kompromis mezi stanovisky obou nejsilnějších politických stran.³⁴ Rakousko bylo prohlášeno za republiku, v níž všechna moc vychází z lidu a je vykonávána nepřímou (zastupitelská demokracie). Rakouská ústava patřila mezi tzv. rigidní ústavy, což znamená, že k její změně bylo nutné získat v parlamentu dvoutřetinovou většinu všech přítomných zákonodárců, jejichž nejnižší povolený počet stanovila na polovinu.

Ústava zakotvovala systém parlamentní demokracie se standardním trojitým rozdělením moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Legislativní moc vykonávaly na spolkové úrovni dva formálně nezávislé orgány: Národní rada a Spolková rada. Národní rada byla volena přímo na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva. Její legislativní perioda započatá od prvního zasedání trvala čtyři roky. Zasedání Národní rady svolával spolkový prezident. Spolková rada nebyla voleným, nýbrž delegovaným orgánem. Jmenování členů Spolkové rady náleželo příslušným zemským sněmům podle počtu obyvatel jednotlivých spolkových zemí.³⁵ Smysl Spolkové rady spočíval v zastupování zájmů spolkových zemí a kontrolní funkci vůči Národní radě.³⁶ Návrh zákona mohli předložit poslanci Národní rady nebo třetina členů Spolkové rady formou zákonodárné iniciativy. Stejnou pravomocí disponovala rovněž spolková vláda. Návrh zákona mohl být podán také formou referenda (*Volksbegehren*), pokud v něm hlasovalo nejméně 200 000 voličů nebo polovina oprávněných voličů nejméně ve třech spolkových zemích. K přijetí běžného zákona postačila účast třetiny poslanců, rozhodovala prostá většina přítomných. V legislativním procesu měla větší váhu Národní rada před Spolkovou radou.³⁷ K návrhu zákona nejdříve zaujala stanovisko Národní rada. Pokud Spolková rada odmítla zákon schválený předtím Národní radou, a ta svůj postoj potvrdila opětovným souhlasem, zákon po podepsání spolkovým prezidentem vstoupil v platnost. Spolková ústava znala případ spolkového shromáždění (*Bundesversammlung*), tedy společné zasedání Národní a Spolkové rady svolané za účelem zvolení spolkového prezidenta nebo vyhlášení války.

Spolkový prezident musel splňovat jasná kritéria. Mohl se jím stát každý, kdo v den volby hlavy státu dosáhl věku alespoň 35 let, disponoval aktivním volebním právem do Národní rady a nepatřil mezi příslušníky habsburské dynastie. Funkční období spolkového prezidenta trvalo čtyři roky a mohl být zvolen maximálně dvakrát za sebou. Zastupoval stát navenek, ale v praxi se jednalo o funkci víceméně reprezentativní, se slabou pozicí vůči

20. August 2018, s. 21–22. Ke Kelsenovým návrhům ústavy SCHMITZ, G. *Die Vorentwürfe Hans Kelsens für die österreichische Bundesverfassung*. Wien: Manz, 1981. K podílu Hanse Kelsena na rakouské ústavě 1920 srov. sumárně OLECHOWSKI, T. Der Beitrag Hans Kelsens zur österreichischen Bundesverfassung. In: WALTER, R. – OGRIS, W. – OLECHOWSKI, T. (hrsg.). *Hans Kelsen. Leben – Werk – Wirksamkeit. Ergebnisse einer internationalen Tagung, veranstaltet von der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs und dem Hans-Kelsen-Institut (19–21. April 2009)*. Wien: Manz, 2009, s. 211–230.

³⁴ FILIP, J. Ústavní systém Rakouska. In: KROUPA, J. a kol. (ed.). *Soudobé ústavní systémy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001, s. 108–109.

³⁵ Nejlidnatější spolková země Dolní Rakousko (spolu s Vídní) měla 12 zástupců. Nejmenší počet zástupců spolkové země byl stanoven na tři poslance.

³⁶ K pravomocem Spolkové rady a její funkci v rakouském parlamentarismu srov. KATHREIN, I. *Der Bundesrat in der Ersten Republik. Studie über die Entstehung und die Tätigkeit des Bundesrates der Republik Österreich*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1983. Význam Spolkové rady v první republice byl zanedbatelný. Např. v průběhu třinácti let využila právo suspenzivního veta vůči usnesením Národní rady pouze 38krát.

³⁷ Jak Národní rada, tak Spolková rada měly právo zákonodárné iniciativy. Spolková rada využila tuto pravomoc pouze jednou. Srov. tamtéž, s. 51.

vládě, například jmenoval spolkového kancléře a na jeho návrh ministry, ale složení vlády muselo být schváleno parlamentem.

Zákonodárnou a výkonnou moc doplňovala soustava nezávislých soudů, i když právě ona nezávislost se postupně právem stala terčem kritiky. Například členy ústavního soudu jmenovala Národní a Spolková rada, aniž by existovala kvalifikační kritéria, a dokonce se počítalo s doživotním mandátem. Na základě ústavy z roku 1920 bych Rakousko z politologického hlediska označil za ryze parlamentní systém.

Ústavní vývoj po roce 1920

Postupem času nabývala na intenzitě kritika ústavního textu. Korektury nejvyššího právního normativu pramenily ze snahy odstranit jeho nedostatky nebo aplikovat v praxi některé z dosud nevyužitých myšlenek relevantních politických stran. K první rozsáhlejší novele došlo v roce 1925 na základě požadavku Kontrolní komise Společnosti národů, přičemž zmizela dvojkolejnost zemské správy. Ale ani poté kritické hlasy na adresu ústavy neutichly. Veřejnost i politické strany nelibě nesly vázané kandidátky, rozsáhlé pravomoci parlamentu, podnikatelské kruhy žádaly větší vliv na legislativní proces. Nemenší roli sehrál proces *Angleichung* mezi Vídní a Berlínem, tedy harmonizace nejrůznějších norem a nařízení mezi Rakouskem a Německem, a tak říšská ústava měla být při připravované úpravě spolkové ústavy jedním z hlavních inspiračních zdrojů.³⁸

Novela spolkové ústavy z roku 1929 přiblížila Rakousko blíže k německému modelu. Politický systém Výmarské republiky představoval z politologického hlediska kompromis mezi severoamerickým prezidencialismem a poloprezidentským režimem francouzského typu. Značnými kompetencemi disponoval říšský prezident. V případě mimořádných událostí (například ohrožení bezpečnosti země) mohl vládnout pomocí tzv. nouzových nařízení, která nepodléhala dodatečnému schválení legislativními orgány.

Charakteristický znak revize rakouského ústavního textu v roce 1929 spočíval v posílení výkonné moci na úkor legislativy a posunutí Rakouska k poloprezidentskému režimu. Národní rada ztratila právo schvalovat složení vlády a participovat na volbě prezidenta, jehož funkční období trvalo šest let. Přímá volba hlavy státu značně posílila jeho autoritu v rakouském politickém systému. Rozšíření pravomocí prezidenta zahrnovalo funkci vrchního velitele armády, možnost vydávat nouzová nařízení, svolávat zemské sněmy a jmenovat část členů ústavního soudu. Prezident měl rovněž volnou ruku při výběru spolkového kancléře, mohl vládu nejenom jmenovat, ale také odvolat. Kabinet v Rakousku ale vždy podléhal kontrole ze strany legislativní moci. Hlava státu dále mohla kdykoli rozpustit Národní radu. Ústava vymezovala prezidentovi skutečně rozsáhlé pravomoci. Vždy však záleží na tom, jak daná osoba prezidentský úřad pojme; jinými slovy řečeno, zda bude často vstupovat do veřejného dění, tj. vystupovat aktivisticky nebo se spokojí s rolí „státního notáře“, tedy reprezentační úlohou a s pozicí mediátora ve vnitropolitických sporech. Změny postihly v roce 1929 také soudní systém, kdy zejména u ústavního a správního soudu došlo k posílení nezávislosti.³⁹

³⁸ Nejpodrobněji k ústavní novele z roku 1925 BERCHTOLD, K. (hrsg.). *Die Verfassungsreform 1925. Die Verfassungsreform von 1925. Dokumente und Materialien zur Bundes-Verfassungsnovelle*. Wien: New Academic Press, 1992.

³⁹ BERCHTOLD, K. (hrsg.). *Die Verfassungsreform von 1929. Dokumente und Materialien zur Bundesverfassungs-Novelle von 1929*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1978; HASIBA, G. *Die zweite Bundes-*

Na několika příkladech jsem se snažil ukázat, že ústavní novela z roku 1929 nevytvorila předpoklady k přechodu Rakouska od liberální demokracie k autoritativnímu režimu, byť propůjčovala spolkovému prezidentovi rozsáhlé pravomoci. Při pozdější „demontáži“ rakouské demokracie nesloužila jako právní opora antipluralistických změn.

Negativní důsledky Velké hospodářské krize, především vysoká nezaměstnanost, propad průmyslové výroby a dramatické snížení exportu přispěly k zesílení dlouhodobě přítomných antidemokratických tendencí na rakouské politické scéně. Vláda pod vedením křesťanského socialisty Engelberta Dollfusse využila procesního nedostatku rakouského parlamentarismu a od března 1933 prováděla autoritativní změny.⁴⁰ Celý proces vyvrcholil přijetím nové ústavy s platností od 1. května 1934. Již její preambule „Ve jménu Boha Všemohoucího...“ znamenala odmítnutí myšlenky suverenity lidu („všechna moc pochází z lidu“), typické pro republikánské zřízení, a dokládá autoritativní charakter ústavního textu. Ačkoli květnová ústava deklarovala stavovský základ státu, myšlenky korporativismu zakotvovalo pouze několik málo ústavních článků. Na druhé straně jednoznačně zaváděla autoritativní způsob správy Rakouska spočívající například na koncentraci legislativní a exekutivní moci do rukou vlády, absenci přímých voleb nebo zakotvení jediné povolené strany.⁴¹

Závěr

Spolková ústava z roku 1920 položila v alpské zemi základy první demokracie v rakouské historii. Jednalo se o kompromis mezi politickými stranami a zdaleka jej nebylo možno považovat za optimální řešení. Výsledný text zaváděl z politologického hlediska ryze parlamentní systém s převahou legislativní moci nad mocí exekutivní. Novela ústavy z roku 1929 posílila pravomoci spolkového prezidenta a posunula Rakousko blíže k politickému systému Výmarské republiky. Po druhé světové válce neiniciovali političtí představitelé Rakouska – vzhledem k rozdělení alpského státu na čtyři okupační zóny – vznik nového ústavního textu. Navzdory kritice kvůli značné roztrůštěnosti a nepřehlednosti patří Spolková ústava mezi nejstarší nejvyšší právní normativy republikánského typu v Evropě.⁴²

fassungsnovelle. Ihr Werdegang und wesentliche verfassungspolitische Ereignisse seit 1918. Graz – Wien – Köln: Böhlau, 1976.

⁴⁰ K tomuto vývoji z české literatury ŠEPTÁK, M. *Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934.* Praha: Academia, 2018, s. 270–285.

⁴¹ Text květnové ústavy z roku 1934 srov. Bundesgesetzblatt für den Bundestaats Österreich Nr. 1, Verfassung 1934, ausgeben am 1. Mai 1934, 1. Stück, s. 1–32. Dobový pohled nabízí MERKL, A. *Die ständisch-autoritäre Verfassung Österreichs. Ein kritisch-systematischer Grundriß.* Wien: Julius Springer, 1935. Z odborné literatury TÁLOS, E. *Das austrofaschistische Herrschaftssystem. Österreich 1933–1938.* Wien: Lit-Verlag, 2013, s. 79–105; MELICHAR, P. *Otto Ender 1875–1960. Landeshauptmann, Bundeskanzler, Minister. Untersuchungen zum Innenleben eines Politikers.* Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2018, s. 217–246.

⁴² Rakouská ústava patří mezi polylegální ústavy. Vedle Spolkového ústavního zákona z roku 1920 (a souvisejících novel) ji tvoří: řada samostatných ústavních zákonů, ústavní ustanovení (články nebo jednotlivé odstavce) v obyčejných zákonech, státní smlouvy na úrovni ústavních zákonů, tzv. prováděcí zákony ke Spolkovému ústavnímu zákonu, a další se Spolkovým ústavním zákonem spjaté akty. K tomu srov. přehledně FILIP, c. d., s. 110–111.

František Xaver Hodač jako spolutvůrce norem pracovního práva mezinárodní povahy v letech 1919–1924

Jiří Šouša jr.

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: sousaj@prf.cuni.cz*

František Xaver Hodač as a Co-Author of International Labor Law Rules Between Years 1919–1924

Abstract:

The article describes the work of František Xaver Hodač, a prominent Czechoslovak politician and representative of employers in the International Labor Organization in years 1919–1924. It deals with the activities of the International Labor Organization in the first five years of the existence of this professional organization based on the principle of tripartism and it monitors the participation of František Xaver Hodač therein. The article indicates that the Czechoslovak Republic played a significant role in creating the rudiments of modern labor law and in building the roots for international consensual dispute resolution. It tries to affect not only organizational and normative aspects, but also non-legal influences and the importance of the individual for the historical formation of law and the legal developments.

Keywords:

law; history; labor; international; organization; Czechoslovakia; Hodač

Klíčová slova:

právo; historie; práce; mezinárodní; organizace; Československo; Hodač

DOI: 10.14712/2464689X.2020.32

Financování: Tento článek vznikl za podpory a v rámci grantového projektu GA ČR reg. č. 17-03398S „Mezinárodní organizace práce a její význam pro rozvoj sociálního práva v Evropě“.

1. Dobová zkušenost jako příčina vzniku Mezinárodní organizace práce

Marcus Tullius Cicero kdysi napsal: *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur.*¹ Tento citát reflektuje skutečnost, že historie odráží časovou povahu lidské zkušenosti.² Zmíněný jev neplatí pouze pro dějinný průběh života jedince nebo existence společnosti, ale konec konců i pro normativní systémy jako je právo, morálka či náboženství. V právu se pak netýká pouze právních norem nebo principů, nýbrž rovněž jejich recipientů, tj. subjektů práv a povinností a rovněž orgánů, institucí a organizací právo tvořících nebo aplikujících. Právě dobová empirie konvenuje, nejen ohledně svobody,³ s poznanou nutností.

A byla to právě dobová zkušenost, která významným způsobem ovlivnila také dějiny pramenů pracovního práva. Konkrétně se od konce první světové války začíná objevovat tendence organizovaného vytváření základů mezinárodního pracovního práva. Objektivní okolnosti, jakými byly tíživá hospodářská situace, která vznikla v důsledku první světové války a následné španělské chřipky nebo revoluce v Rusku a dalších zemích, a s tím související snaha evropských elit vytvořit právní prostředí, jež by otupilo hrany dobového radikalismu řešení sporů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli,⁴ vedly ke vzniku na svou dobu pionýrského a pozoruhodného modelu tvorby práva, založeného na sociálním partnerství. Totiž modelu vytváření práva na bázi konsenzu tripartity tří těles – zástupců vlád, zaměstnavatelů a zaměstnanců.⁵ Tento koncept, označovaný také jako princip funkcionální reprezentace,⁶ se ukázal plauzibilním a osvědčil se do té míry, že se posléze začal prosazovat i při právním řešení pracovních otázek na vnitrostátní úrovni. Určité historické analogie ke konceptu tripartity lze možná vidět v kuriozím systému zájmového či stavovského zastoupení v minulosti. Ve starších dějinách ovšem primárním cílem takové organizace nebylo zformování partnerství a dosažení konsenzu, nýbrž mocenská reprezentace.

Budování sociálního partnerství na bázi tripartity se stalo základem fungování Mezinárodní organizace práce, odborné sociální organizace, jejímž posláním bylo vytvořit hospodářskou a sociální spolupráci,⁷ zlepšit pracovní podmínky, sociální situaci, a napomoci zajištění míru ve světě.⁸ Lze bez nadsázky říci, že založení Mezinárodní organizace práce bylo, vzhledem k poměrům, za nichž vznikala, ve své době transkulturní nezbytností pro zachování režimů liberální a sociální demokracie. Projevem čehož bylo i dobové přesvědčení, že Mezinárodní organizace práce představuje „sociální svědomí světa“.⁹ Ostatně

¹ CICERO, M. T. *De Oratore*. Für den Schulgebrauch erklärt von Karl Wilhelm Piderit. Leipzig: B. G. Teubner, 1862, s. 110. [online]. Dostupné na: <https://ia802707.us.archive.org/27/items/deoratore00pidegoog/deoratore00pidegoog.pdf>. [cit. 05. 11. 2019].

² HORSKÝ, J. Čas. In: ŠTORCHOVÁ, L. a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 33.

³ ENGELS, B. *Anti-Dühring. Pana Evžena Dühringa převrat vědy*. Praha: Svoboda, 1952, s. 98.

⁴ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920*. Geneva: ILO, 1923, s. 246.

⁵ BĚLINA, M. a kol. *Pracovní právo*. 5. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 53.

⁶ GREGOROVÁ, Z. *Právní činnost Mezinárodní organizace práce a jejich vztah k československému právu*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1988, s. 20–21.

⁷ TELTŠÍK, R. Mezinárodní konference práce (Letošní i předešlé). In: *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*. 1924, roč. XXXII., sešit 10. Praha-Královské Vinohrady: Jan Laichter, s. 585.

⁸ BĚLINA a kol., c. d., s. 52.

⁹ TELTŠÍK, c. d., s. 590.

také proto stanul ve fundamentu této organizace jeden z právních dokumentů představujících tehdy gros dobového uspořádání vztahů ve světě – pařížského mírového systému. Mezinárodní organizace práce totiž vznikla na základě XIII. kapitoly Versailleské mírové smlouvy a vzhledem k tomu po celé meziválečné období tvořila autonomní složku Společnosti národů.¹⁰ Právě přináležitost ke Společnosti národů (dnes k OSN) a související snaha o univerzalitu představovaly další dva organizační principy MOP.¹¹

Ve jmenované kapitole mírové smlouvy byly vytyčeny následující vůdčí zásady pracovního práva: práce nemá být pokládána za zboží, spolčovací právo zaměstnavatelů a zaměstnanců má být rovné, za práci má být poskytována přiměřená odměna, má být odstraněna dětská práce, má být zajištěna rovnost v odměňování bez ohledu na pohlaví, v pracovním týdnu má být alespoň jeden den volna a denní pracovní doba by měla být osmihodinová, a konečně vytvoření systému dozoru práce.¹²

Vzhledem ke svrchu popsanému významu času z hlediska jurisprudence je vhodné zdůraznit význam Mezinárodní organizace práce nejen z hlediska pracovního práva, ale rovněž jako parciální projev modernizace ve smyslu institucionální transformace¹³ (v případě MOP se jedná o instituci – organizaci internacionální). Jako každá struktura i Mezinárodní organizace práce měla a má doposud svůj vlastní regulovaný dynamismus,¹⁴ který reflektuje právě temporální charakter lidské zkušenosti. Ačkoliv se úkoly této mezinárodní organizace v průběhu dějin proměňovaly a stávaly se komplexnějšími, tak, jak se proměňoval a stával komplexnějším svět, v němž Mezinárodní organizace práce funguje, svrchu psané základní poslání zůstalo Mezinárodní organizaci práce zachováno doposud.

2. Podíl Čechoslováků na počátcích Mezinárodní organizace práce

Jestliže význam Mezinárodní organizace práce je pro moderní podobu pracovního práva alespoň zčásti doceňován, je třeba říci, že v současnosti bývá spíše opomíjena významná role, kterou při vzniku a fungování této odborné organizace, a tedy i pro stávající podobu pracovního práva v různých zemích světa, sehrála v letech 1918–1938 tehdejší Československá republika. Československo bylo zakládajícím členem Mezinárodní organizace práce. Už u kolébky Mezinárodní organizace práce, totiž při vytváření XIII. kapitoly Versailleské mírové smlouvy, stál vedle zástupců Francie, Spojeného království, Spojených států, Itálie, Japonska, Polska a Kubánské republiky československý delegát, kterým tehdy byl jeden z otců zakladatelů moderního československého státu Edvard Beneš.¹⁵

Byl to právě budoucí československý prezident, který navrhl, aby byly politické delegace patnáctičlenné komise koncipující uvedenou „pracovněprávní“ pasáž Versailleské smlouvy doprovázeny odbornými poradci,¹⁶ což vytvořilo příznivé podmínky pro věčný přístup k tvorbě zmíněného právního dokumentu a tím usnadnilo a urychlilo vznik paktu.

¹⁰ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220, Mezinárodní úřad práce a jeho ředitel, s. 1. Viz též *Slavie*, 16. května 1920, s. 3.

¹¹ GREGOROVÁ, c. d., s. 20–21.

¹² TOMEŠ, I. Z historie International Labour Organisation (ILO) – Mezinárodní organizace práce (MOP). *Fórum sociální politiky*, 2017, roč. 10, č. 3, s. 20.

¹³ K modernizaci ve smyslu institucionální transformace viz HORSKÝ, J. Struktura. In: ŠTORCHOVÁ, L. a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 66.

¹⁴ HORSKÝ, J. Struktura, s. 66.

¹⁵ TOMEŠ, c. d., s. 20.

¹⁶ Tamtéž.

Stejně tak to byla právě delegace ČSR, jež „předložila memorandum požadující vypracování mezinárodní úmluvy o osmihodinové pracovní době“.¹⁷ Argumentovala přitom v memorandu, že „není otázka způsobilejší uklidnit veřejné mínění a mysl pracujících, nežli osmihodinová pracovní doba“.¹⁸ Tento požadavek byl do Versailleské smlouvy vtělen a stal se jedním z počátečních pilířů aktivit Mezinárodní organizace práce a jejím prostřednictvím i významnou složkou mezinárodního pracovního práva.

Na okraj se sluší dodat, že se Edvard Beneš zasloužil o rozvoj Mezinárodní organizace práce i svými dalšími kroky. Byl to on, kdo přišel s myšlenkou, aby vedení organizace neovládly jen koloniální velmoci, ale aby se na něm významněji podílely i menší státy. Konkrétně Beneš předestřel myšlenku, aby se 2. sekretářem komise mezinárodního pracovního zákonodárství stal zástupce některého malého státu.¹⁹ Právě tato, také z „československých kořenů“ vyvěrající schopnost Mezinárodní organizace práce, umožňující zahrnout do fungování svých orgánů nejen „velké hráče“, nýbrž učinit angažovanými participanty svých aktivit rovněž další státy, se ukázala jako velmi důležitá pro adaptaci organizace na metamorfózy objektivních i subjektivních skutečností. Posléze se ona schopnost přizpůsobení projevila i např. v době studené války, dekolonializace a taktéž vytvářením regionálních konferencí řešících specificky lokální problémy.

Tato dovednost umožnila Mezinárodní organizaci práce flexibilně reagovat na výzvy a potřeby doby. Tedy opět na onu na počátku tohoto článku zmíněnou historickou zkušenost. Právě taková vlastnost bývá nezbytná pro kontinuální přetrvání velkých říší i mezinárodních organizací. Byl to konečně znovu Edvard Beneš, ještě jako ministr zahraničních věcí Československa, který byl na návrh zástupce Velké Británie²⁰ na 7. zasedání Mezinárodní konference práce v roce 1925 zvolen předsedou této konference.²¹ Jednalo se nejen o výraz výběru reprezentanta zastávajícího významnou ústavní funkci, nýbrž i o vyjádření ocenění přínosu tohoto československého národně socialistického politika pro Mezinárodní organizaci práce a zprostředkovaně tedy rovněž pro pracovní právo.

Edvard Beneš ovšem nebyl jediným československým politikem, který se zasloužil o rozvoj mezinárodní úrovně tvorby pracovního práva svým působením v rámci orgánů Mezinárodní organizace práce v době mezi dvěma světovými válkami. Působení delegátů z ČSR v MOP bylo dlouhodobé²² a aktivní, což je hodno ocenění též s přihlédnutím ke skutečnosti, že na rozdíl od představitelů anglofonních a frankofonních zemí byly jednací jazyky v Mezinárodní organizaci práce pro československé reprezentanty jazyky cizími.

Na první konferenci posléze Edvarda Beneše nahradil Rudolf Brož, budoucí národní socialista, který se jako člen hospodářské delegace zúčastnil pařížské mírové konference²³

¹⁷ Tamtéž. Text memoranda viz *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920*. Geneva: ILO, 1923, s. 245–255.

¹⁸ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920*. Geneva: ILO, 1923, s. 246.

¹⁹ Tamtéž, s. 5. Tímto státem se tehdy stala Belgie.

²⁰ SKOCH, J. *Mezinárodní organizace práce a ČSR. Genese mezinárodní organizace práce, její působení a účast Československa na jejím díle*. Praha: Lidová knihtiskárna A. Němec a spol., 1928, s. 103.

²¹ TELTŠÍK, c. d., s. 590–591.

²² GREGOROVÁ, c. d., s. 88.

²³ TOMEŠ, J. BROŽ, Rudolf. In: VOŠAHLÍKOVÁ, P. a kol. *Biografický slovník českých zemí. 7. sešit (Bra-Brum)*. Praha: Libri, 2012, s. 209–210.

a vystupoval aktivně v komisi pro mezinárodní pracovní zákonodárství.²⁴ Brož dokonce navrhl komisi širší pojetí úmluvy o osmihodinové pracovní době, totiž rozšíření působnosti konvence na všechny provozy se zaměstnanci, nejen na provozy průmyslové.²⁵ Později byly provozy omezeny na průmyslové a zemědělské²⁶ a nakonec ve spojení se zástupci italské vlády byla regulace omezena na zaměstnance v průmyslu a obchodu.²⁷

Jmenovat lze dále např. národně socialistického senátora Ferdinanda Šťastného, ústředního tajemníka Odborového sdružení československého a sociálně demokratického poslance Rudolfa Tayerleho, či dr. Evžena Šterna. Rudolf Tayerle byl činný rovněž v mezinárodních aktivitách odborů.²⁸ Dr. Evžen Štern byl odborovým radou na Ministerstvu práce a sociální péče, později zastával post generálního tajemníka Ústřední sociální pojišťovny.²⁹ Napsal několik článků týkajících se Mezinárodní organizace práce³⁰ a patřil „k předním expertům na sociální politiku I. republiky“.³¹ Při svých úvahách sociálních reforem měl Štern mezinárodní rozhled. Inspiraci hledal kupříkladu také v sovětském plánování, industrializaci a sociálních programech či v Rooseveltově New Dealu.³²

Pozapomenuta zůstala informace, že se činnosti Mezinárodní organizace práce krátce účastnila rovněž spisovatelka Marie Majerová,³³ která vzhledem ke svému levicovému smýšlení byla odbornou poradkyní zástupce zaměstnanců na washingtonské konferenci Mezinárodní organizace práce v roce 1919.³⁴ Je projevem historického paradoxu, kdy se během relativně krátké doby v důsledku objektivních i subjektivních okolností dokáže zcela změnit postavení jedince a dějiny tuto stopu zachycují a důsledně otiskují. Poradcem delegáta zaměstnanců, tedy „na jedné lodi“ s Marií Majerovou, byl v roce 1919 rovněž Vojtěch Dundr, pozdější tajemník Československé sociálně demokratické strany dělnické, který byl odsouzen v procesu s Miladou Horákovou. V době zmíněného procesu byla naopak Marie Majerová aktivní členkou Komunistické strany Československa a stála tedy takřkajíc „na druhé straně barikády“.³⁵

²⁴ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920.* Geneva: ILO, 1923, s. 34, 37–40, 49–50, 56, 71, 131, 133, 143.

²⁵ Tamtéž, s. 112.

²⁶ Tamtéž, s. 160.

²⁷ Tamtéž, s. 196.

²⁸ Viz k tomu např. TAYERLE, R. Mezinárodní odborová konference v Bernu. In: *Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis československých odborných a vzdělávacích spolků*, 1919, roč. XXIII, č. 5, Praha: Josef Malý, s. 41–43.

²⁹ Viz RÁKOSNÍK, J. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938.* Praha: Karolinum, 2008, s. 22. Rovněž viz *Ústřední sociální pojišťovna 1926–1936.* Praha: Ústřední sociální pojišťovna, 1936, s. 17.

³⁰ Např. ŠTERN, E. Československo a Mezinárodní organizace práce. In: *Sociální politika v Československé republice.* Praha: Sociální ústav Československé republiky, 1928, s. 89–99, nebo ŠTERN, E. O osmihodinové pracovní době. In: *Sociální politika v Československé republice.* Praha: Sociální ústav Československé republiky, 1928, s. 13–18.

³¹ Viz RÁKOSNÍK, c. d., s. 22.

³² Tamtéž.

³³ Z nejvýznamnějších děl jmenujme sociální a generační román *Siréna*, naturalistický román *Náměstí republiky*, avantgardně utopickou *Přehradu* nebo knihu pro mládež *Robinsonka*.

³⁴ SKOCH, c. d., s. 41.

³⁵ K životu a dílu Marie Majerové z poslední doby viz např. MANDOVÁ, L. *Od Panenství k Divokému Západu. Doba, život a dílo Marie Majerové.* Praha: H+H, 2019.

3. František Xaver Hodač jako funkcionář Ústředního svazu československých průmyslníků

Nejvýznamnější českou stopu v Mezinárodní organizaci práce a ve fungování jejích orgánů v meziválečném období ovšem zanechal politik a novinář František Xaver Hodač. Tento absolvent filozofické a právnické fakulty české Karlo-Ferdinandovy univerzity³⁶ patřil původně k Masarykovým realistům, aby se posléze transformoval do představitele názorů blízkých Československé národní demokracii, za niž byl také v letech 1929–1935 poslancem a novinářem. V této pozici prosazoval sblížení i s vyhraněně pravicovými politickými uskupeními (např. Národní ligu) a zastával i některé kontroverzní názory, např. vcelku pochvalně se stavěl vůči totalitní fašistické Itálii (především vůči korporativismu a italskému řízenému hospodářství).³⁷

Díky svým společenským vazbám se F. X. Hodač stal členem předsednictva Svazu českých průmyslníků již v okamžiku schválení stanov této organizace pražským místopředsedstvím dne 8. května 1918, a po vzniku Československa se stal generálním tajemníkem a posléze místopředsedou Ústředního svazu československých průmyslníků.³⁸ Svůj význam při získání tohoto postavení F. X. Hodačem jistě měla i skutečnost, že F. X. Hodač náležel mezi představitele českých bank a pojišťoven,³⁹ které hrály již před vznikem Československa v českém hospodářství nezanedbatelnou roli. Jejich postavení ještě posílilo v meziválečném období.

V Československu totiž proběhl proces tzv. nostrifikace, tj. přesun zahraničních sídel a hospodářského vedení obchodních společností podnikajících na území Československa,

³⁶ František Xaver Hodač byl imatrikulován v roce 1902 na filozofické fakultě a v roce 1903 na právnické fakultě. Viz Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, ZS 1902/1903, Archiv Univerzity Karlovy, Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 27, Matrika imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy H a Právnická fakulta Univerzity Karlovy, ZS 1903/1904, Archiv Univerzity Karlovy, Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 27, Matrika imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy H. [online]. Dostupné na: http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/person/se/1671311363975513/?MG_search_name=HODAČ+FRANTIŠEK&MG_search_birth_date=&MG_search_birth_place=&MG_search_faculty=4&MG_search_year_from=&MG_search_year_to=&lang=cs&PSarcPublicPersonSearchList=10&SOarcPublicPersonSearchList=0order_prijmeni/0order_jmeno&sessionId=1156332&binding=1&BG_OK=Vyhledat&search_name=HODAČ+FRANTIŠEK&search_birth_place=&search_faculty=4. [cit. 24. 08. 2019]. Studoval do 13. 7. 1907. Viz tamtéž. Státovědeckou státnici jako poslední z povinných státnic skládal F. X. Hodač dne 28. května 1907, a to na české Karlo-Ferdinandově univerzitě, tj. v češtině. Povinný jeden státnicový předmět v němčině úspěšně absolvoval ze správního práva. Viz Archiv Univerzity Karlovy, fond Právnická fakulta Německé univerzity v Praze, Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí, inv. č. 77, s. 9118. [online]. Dostupné na: <http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1625570324201686/197/?lang=cs>. [cit. 24. 08. 2019]. Promován byl dne 13. července 1907 za promotorství civilního procesualisty prof. Emila Otta. Viz Archiv Univerzity Karlovy, Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 2, Matrika doktorů (1900–1908), s. 929. [online]. Dostupné na: <http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1662070835117222/344/?lang=cs>. [cit. 24. 08. 2019].

³⁷ Viz heslo František Hodač. [online]. Dostupné na https://cs.wikipedia.org/wiki/František_Hodač. [cit. 14. 09. 2019].

³⁸ DURMANOVÁ, M. a kol. *Ústřední svaz československého průmyslu 1918–1950. Inventář*. Praha: Státní ústřední archiv, 1964, s. 2. K ustavení svazu viz též Národní archiv, fond 372 Ústřední svaz československého průmyslu, inv. č. 83, sign. 0/50/1, karton 24, ustavení ÚŠČP. Viz též Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220, Mezinárodní úřad práce a jeho ředitel.

³⁹ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 1. díl Období 1918–1945*. Brno: Doplněk, 2004, s. 191.

který probíhal v letech 1919–1929. Hlavní vlna nostrifikace v českých zemích se pak odehrála v letech 1921–1924. Tento proces se opíral zejména o vládní nařízení č. 522/1919 Sb. z. a n. a o zákon č. 12/1920 Sb. z. a n., o podnicích, které mají sídlo mimo území československého státu. Jedním z důsledků nostrifikační právní úpravy a její realizace v praxi byla skutečnost, že řadu obchodních společností či obchodních podílů v nich odkoupily československé banky za výhodné ceny a v ČSR tak došlo k významnému propojení průmyslu a bankovníctví. To napomohlo monopolizaci, koncentraci výroby a kapitálu v průmyslu, zejm. zbrojním, automobilovém, leteckém, elektrotechnickém, obuvnickém, chemickém, a v hornictví a hutnictví.⁴⁰ Díky tomu stát také banky opakovaně v době hospodářských stagnací a krizí sanoval, neboť se tím snažil předcházet hrozícím dopadům na průmyslová odvětví a zaměstnanost. Ne vždy ovšem tyto snahy skončily úspěšně. Nezřídka pomohly poskytnuté státní peníze jen bankéřům, nikoliv zaměstnancům, což vyvolávalo kritiku tisku (v komunistických novinách se objevoval dokonce pojem „bankokracie“) i levicových politických stran.⁴¹

Na druhou stranu díky tomu existovala v Československé republice v letech 1918–1938 poměrně výrazná organizovanost zaměstnavatelů a zaměstnanců v průmyslu. Svrchu psané skutečnosti rovněž vedly mnoho velkých zaměstnavatelů k uvědomění si výhodnosti vytváření sociálního partnerství, uzavírání kolektivních smluv mezi zaměstnavateli a zaměstnanci ohledně mezd, pracovních, bezpečnostních a sociálních otázek.⁴² Jako perspektivní se totiž v průběhu doby ukázala „taková sociální politika, která... přihlížela k požadavkům zaměstnanců“.⁴³ Politika sociálního dialogu formovala specifickou podobu podnikatelské etiky a kultury⁴⁴ zasahující do oblasti pracovního práva.⁴⁵ Samozřejmě tento dialog probíhal v mezích daných historickou dobou,⁴⁶ představami a rámcem dosavadních poměrů, limity právní úpravy i podnikání jako soustavné činnosti za účelem dosažení zisku a také poměrně vysokou organizovaností a sociálním sebeuvědoměním zaměstnanců.

Byl to právě Ústřední svaz československých průmyslníků jako zájmová organizace velkých zaměstnavatelů, zejména ve výše uvedených odvětvích průmyslu, který se snažil sjednocovat postoje zaměstnavatelů, zaujímal k jejich užítku stanoviska a vyjadřoval se k návrhům obecně závazných normativních předpisů, příp. takové akty inicioval a řešil též problematiku např. kolektivních smluv, mzdových otázek a jednotného postupu v mzdových a sociálních otázkách (nemocenské pojištění, zprostředkovatelný práce atp.).⁴⁷ Logicky se proto stal Ústřední svaz československých průmyslníků organi-

⁴⁰ PRŮCHA a kol., c. d., s. 133–134, 136.

⁴¹ Viz např. článek Vláda uznává úplnou bezradnost v řešení hospodářské krize. *Rudé právo*, 1. října 1922, č. 230, roč. III, s. 1, nebo Porážka horníků – první výsledek jednotné fronty sociál patriotů s buržoazií. *Rudé právo*, 17. října 1922, č. 243, roč. III, s. 1–2, zde se objevuje pojem bankokracie a výslovně jsou zde zmíněni Engliš, Preis a právě Hodač. Dále též viz Ministra financí tanec mezi vejci. *Rudé právo*, 17. října 1922, č. 243, roč. III, s. 3–4, nebo Veliká hospodářská krize potrvá dlouho. Státnická zkouška buržoazie. *Rudé právo, Večerník*, 15. listopadu 1922, č. 259, roč. III, s. 1.

⁴² PRŮCHA a kol., c. d., s. 138.

⁴³ PRŮCHA a kol., c. d., s. 139.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Projevem této etiky bylo i to, že sociální politiku ve prospěch zaměstnanců chválil např. i pravicově orientovaný Karel Kramář. Viz Proč jsem chtěl a chci Národní sjednocení. *Národní listy*, 28. dubna 1935, č. 117, roč. 75, s. 1. V digitalizované podobě dostupné na: https://cs.wikisource.org/wiki/Pro%C4%8D_jsem_cht%C4%9B1_a_chci_N%C3%A1rodn%C3%AD_sjednocen%C3%AD. [cit. 24. 08. 2019].

⁴⁶ Jiný přístup lze sledovat v etapě konjunktury, jiný v čase vrcholící hospodářské krize.

⁴⁷ DURMANOVÁ a kol., c. d., s. 3.

zací, která vyslala své představitele jako reprezentanty československých zaměstnavatelů do Mezinárodního úřadu práce. Stejně tak logické bylo, že při volbě delegáta spočinul pohled svazu právě na osobnosti F. X. Hodače. F. X. Hodač, jak již bylo řečeno, stál v čele sekretariátu svazu. Z orgánů svazu – užšího prezidia, širšího prezidia, výborů podle druhu hospodářství a dále právního, ústředního sekretariátu – to byl právě personální substrát sekretariátu, který byl na odborné a právní diskuze nejlépe připraven. Sekretariát tvořily referáty právní, statistický a všeobecný a zaměření referátů odpovídala kvalifikace jeho zaměstnanců a představitelů.⁴⁸

Svým vzděláním, jazykovou vybaveností i rozhledem naplňoval František Xaver Hodač předpoklady pro kvalitní reprezentaci československých zaměstnavatelů na mezinárodní scéně. F. X. Hodač se navíc opakovaně vyjadřoval ve prospěch určité formy sociálního dialogu. Např. v poznámkách k Mezinárodní organizaci práce si napsal: „Společnost národů má za cíl založit obecný mír a tento mír může vzniknout jen na podkladu sociální spravedlnosti. Pokud přetrvávají pracovní podmínky obsahující nespravedlnost, bídu a strádání působí ... nespravedlnost a je třeba tyto podmínky zlepšit.“⁴⁹ Model tripartity chápal F. X. Hodač právě ve smyslu opatření určených k předcházení revolucím. Napsal k tomu: „... nejedná se o přestavbu sociální, které se někteří obávají, jiní vychvalují ... Na legální půdě se provádějí reformy dlouho žádané.“⁵⁰ Také tyto názory jej kvalifikovaly k účasti v organizaci předurčené formovat mezinárodní standardy pracovněprávních otázek. Je nutno již na tomto místě uvést, že se F. X. Hodač na poli internacionální tripartity osvědčil, svým povinnostem dostál, a očekávání do něj vkládaná naplnil.

4. Působení Františka Xavera Hodače v Mezinárodní organizaci práce v letech 1919–1924

František Xaver Hodač byl z pozice generálního tajemníka Ústředního svazu československých průmyslníků vyslán jako delegát zaměstnavatelů již na 1. Všeobecnou Mezinárodní konferenci práce, konanou od 29. října do 29. listopadu roku 1919 v „atmosféře naděje a očekávání“.⁵¹ Byl tehdy jedním ze 4 československých řádných delegátů na konferenci. Všeobecné konference se totiž zúčastnili vždy 2 zástupci vlády, 1 zástupce zaměstnavatelů a 1 zástupce zaměstnanců za každý členský stát organizace.⁵² F. X. Hodač zde byl členem klíčové návrhové komise, též komise pro nezaměstnanost.⁵³ Návrhová komise přijímala a vyřizovala podané návrhy a komise pro nezaměstnanost se zabývala jednou z důležitých otázek tvořících náplň jednání konference, když vysoká nezaměstnanost provázela transformaci válečného hospodářství do civilních poměrů. F. X. Hodač rovněž zasedal v organizační komisi.⁵⁴

František Xaver Hodač při zaujímání stanovisek úzce spolupracoval se svými dvěma poradci – Jindřichem Waldesem, podnikatelem spojeným se známou značkou Koh-

⁴⁸ DURMANOVÁ a kol., *c. d.*, s. 10.

⁴⁹ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost F. X. Hodače, karton 220, K příjezdu ředitele MÚP Alberta Thomase.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ [Online]. Dostupné na: https://www.ilo.org/global/publications/world-of-work-magazine/articles/ilo-in-history/WCMS_155819/lang--en/index.htm. [cit. 15. 06. 2019].

⁵² TELTŠÍK, *c. d.*, s. 586.

⁵³ SKOCH, *c. d.*, s. 42.

⁵⁴ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920.* Geneva: ILO, 1923, s. 476.

-i-noor a Antonínem Křížem.⁵⁵ Právě na této konferenci byla přijata úmluva o osmihodinové pracovní době, jejíž přijetí podporovala nejen československá vláda, ale rovněž zaměstnavatelé, mj. také F. X. Hodač. Důvodem bylo nejen uklidnění zjištěné poválečné atmosféry prosazením požadavku podle československého memoranda mezi zaměstnanci „milovaného a populárního na prvomájových manifestacích“,⁵⁶ ale rovněž skutečnost, že se ukázalo, že efektivita práce v reálu s překročením určité hrance pracovní doby klesá. Kupříkladu v memorandu obsažená statistika efektivity práce vytvořená komisí pro válečný průmysl Velké Británie ukázala, že při 66hodinové týdenní pracovní době byla odvedena práce v hodnotě 110, při 55hodinové týdenní pracovní době 134 a při 46hodinové týdenní pracovní době 158, tj. zdaleka nejefektivnější.⁵⁷ Konference schválila také řadu dalších úmluv.⁵⁸

Největším úspěchem Československa v MOP jako státu, i Františka Xavera Hodače osobně, se v roce 1919 stalo jeho zvolení členem Správní rady Mezinárodní organizace práce.⁵⁹ Správní rada měla v meziválečném období celkem 24 členů. Z nich 12 tvořili zástupci vlád členských států, 6 delegáti zaměstnavatelů a 6 delegáti zaměstnanců. Členové byli voleni z pléna dané skupiny (vláda, zaměstnanci, zaměstnavatelé) na funkční období tří let.⁶⁰ Správní rada zasedala každé tři měsíce.⁶¹ Rada připravovala dopředu na základě návrhů vlád a zástupců zaměstnanců a zaměstnavatelů program Všeobecné konference a osnovy dokumentů k projednání,⁶² ať úmluv (konvencí) či doporučení. „Mezinárodní právní úprava práce znamená úpravu pracovních podmínek prostřednictvím mezinárodních dohod.“⁶³ „Konvence je závaznou formou usnesení MOP, upravující nejdůležitější otázky pracujících, ochrany a bezpečnosti práce.“⁶⁴

Oproti úmluvám doporučení neukládala povinnosti, na něž ještě nenazrála doba, pouze je doporučovala a připravovala podmínky pro budoucí mezinárodní úpravu,⁶⁵ případně se prostřednictvím doporučení otevíraly otázky, kde byla naděje, že bude Mezinárodní organizací práce doporučená úprava přijata na vnitrostátní úrovni některých států.⁶⁶ Doporučení naznačovala směr zájmu MOP, důležitou problematiku, která měla být řešena v budoucnu, ale na níž ještě nebylo dosaženo konsenzu.⁶⁷ Správní radě jakožto iniciativnímu a řídicímu orgánu podléhal Mezinárodní úřad práce jako stálý a výkonný orgán MOP

⁵⁵ SKOCH, c. d., s. 41.

⁵⁶ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920.* Geneva: ILO, 1923, s. 246.

⁵⁷ Tamtéž, s. 247.

⁵⁸ Jednalo se o úmluvy č. 2–6 týkající se nezaměstnanosti, ochrany mateřství – zaměstnankyň v určitém časovém úseku po slehnutí, noční práce žen, minimálního věku v průmyslu a noční práce mladistvých v průmyslu. [online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO:::> [cit. 02. 03. 2019].

⁵⁹ *International Labour Office. Official Bulletin. Vol. I. April 1919 – August 1920.* Geneva: ILO, 1923, s. 458.

⁶⁰ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220 Mezinárodní úřad práce a jeho ředitel, s. 2.

⁶¹ Tamtéž. V současnosti zasedá Správní rada MOP třikrát do roka a má 56 řádných a 66 zastupujících členů.

⁶² TELTŠÍK, c. d., s. 586.

⁶³ GREGOROVÁ, c. d., s. 49.

⁶⁴ GREGOROVÁ, c. d., s. 51.

⁶⁵ BĚLINA a kol., c. d., s. 54

⁶⁶ TELTŠÍK, c. d., s. 587.

⁶⁷ GREGOROVÁ, c. d., s. 53.

dle čl. 388 ve spojení s čl. 393 Versailleské smlouvy.⁶⁸ Konečně nikoliv zanedbatelnou byla pravomoc Správní rady volit ředitele Mezinárodní organizace práce.⁶⁹

Při výkonu své funkce v rámci prvního funkčního období se František Xaver Hodač zúčastnil celkem čtyř všeobecných konferencí. Na 2. konferenci v roce 1920 byly řešeny otázky nadprodukce k uspokojení poválečné spotřeby a ochrana zaměstnanců i nezaměstnaných, když např. vyvstaly problémy se zaměstnáváním Němců v reparační oblasti v Porúří.⁷⁰ Obsahově dominantně se konference orientovala na problematiku námořníků.⁷¹ Jednou z pravděpodobných příčin byla snaha zapojit výrazněji do činnosti organizace Velkou Británii, jejíž představitelé (konkrétně delegáti vysílání vládou a zaměstnavateli) představovali při většině hlasování o návrzích dokumentů Mezinárodní organizace práce ve 20. letech 20. století jakousi opozici, snažící se o co nejslabší mezinárodní regulaci projednávaných pracovněprávních témat.

Reprezentace ČSR se vyjádřila k programu konference tak, že se jí z „námořnických“ témat týká jen vnitrozemská plavba.⁷² Vzhledem k tématu jednání se F. X. Hodač⁷³ zúčastnil této ženevské konference společně s kontraadmirálem Bořivojem Radošem.⁷⁴ F. X. Hodač hlasoval pro celý program budoucí konference a pro většinu úmluv⁷⁵ a doporučení, včetně témat: omezení práce dětí jako topičů a nočních hlídačů, lékařské kontroly, minimální věk námořníků, námořnický kodex, pojištění a podpory v nezaměstnanosti námořníků i navigátorů atp. s výjimkou stanovení minimální délky pracovní doby námořníků.⁷⁶

Na konferenci v roce 1920 F. X. Hodač důrazně vystoupil k otázkám, které se netýkaly projednávané věcné, tzn. právní matérie, ale byly sto ovlivnit zastoupení států v orgánech MOP a případně se i jinak dotknout zájmů československých elit. Tak se F. X. Hodač postavil proti návrhu zástupce Itálie, který chtěl krom příslušnosti ke státům a kategorie reprezentace složek tripartity – zaměstnanců, zaměstnavatelů, vlády – přihlížet při složení delegací a obsazení orgánů MOP i k příslušnosti k národnosti.⁷⁷ Tím by pro

⁶⁸ SKOCH, c. d., s. 154.

⁶⁹ SKOCH, c. d., s. 159.

⁷⁰ Viz deník *Slavie*, 16. května 1920, s. 2.

⁷¹ Viz POKORNÝ, P. – FUCHS, M. – HORECKÝ, J. – SAMEK, V. *100 let Mezinárodní organizace práce. Základ sociálního dialogu*. Praha: Českomoravská konfederace odborových svazů v nakladatelství Sondy, s.r.o., 2019, s. 28. Speciální pracovně právní konferenci pro námořníky ostatně presumovala již 3. rezoluce komise pro mezinárodní pracovní legislativu pařížské mírové konference. Viz *Constitution and Rules. Permanent Labour Organisation*. Geneve: International Labour Office, 1921, s. 18. Viz k této konferenci též TCZERCLAS von TILLY, H. *Internationales Arbeitsrecht. Unter besonderer Berücksichtigung der Internationalen Arbeitsorganisation*. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter, 1924, s. 89–92.

⁷² ŠTERN, E. Československo a Mezinárodní organizace práce, s. 92.

⁷³ *International Labour Office. Bulletin. 20. October 1920. No. 6–7*. Geneva: ILO, 1920, s. 1.

⁷⁴ *International Labour Conference. Second Session 15th June – 10th July, 1920*. Geneva: International Labour Office, 1920, s. XXXVI.

⁷⁵ Na konferenci byly přijaty úmluvy č. 7–9 týkající se minimálního věku námořníků, podpory v nezaměstnanosti a zaměstnávání námořníků. [online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO:::> [cit. 02. 03. 2019].

⁷⁶ *International Labour Conference. Second Session 15th June – 10th July, 1920*. Geneva: International Labour Office, 1920, s. 140–141, 144, 363, 365, 387, 404, 430, 443, 446, 451, 453, 462, 478.

⁷⁷ Tamtéž, s. 20–21.

Československo (na rozdíl právě od Italského království)⁷⁸ mohla vzniknout povinnost vysílat v delegaci povinně zástupce svých národnostních menšin a Mezinárodní organizace práce by se tak mohla stát dalším kolbištěm, na kterém by se realizovaly hlasy příslušníků československých menšin kritických k novému státu.⁷⁹ Přes odmítavý přístup k institucionalizaci menšinového zastoupení to bylo právě Československo, v jehož delegacích se pravidelně zástupci národnostních menšin v nemalém počtu vyskytovali.⁸⁰ Podobně odmítavě se F. X. Hodač postavil proti myšlence Austrálie, která chtěla v rámci složení a fungování MOP přihlížet i k principu proporcionality delegátů podle kontinentu, z něhož pocházejí.⁸¹ Zde by zase hrozilo oslabení Československa vzhledem k tomu, že se jednalo o evropský stát, když většina členských států byla právě z Evropy.

František Xaver Hodač⁸² zastupoval československé zaměstnavatele a současně Správní radu MOP rovněž na 3. Mezinárodní konferenci práce, jež se konala v roce 1921 v Ženevě.⁸³ F. X. Hodač byl na této konferenci členem návrhové komise.⁸⁴ Zatímco předcházející Mezinárodní konference práce se v roce 1920 zabývala převážně pracovními podmínkami specifického segmentu zaměstnanců, měla se podle původního návrhu programu 3. Mezinárodní konference práce z roku 1921 věnovat zejména problematice zaměstnanců v zemědělství, a to rozsáhlé agendě sahající od jejich pracovní doby, přes ochranu před nezaměstnaností, ochranu žen a dětí pracujících v zemědělství (např. věku dětí pro práci v zemědělství, který měl podle čl. I úmluvy činit 14 let),⁸⁵ právo se organizovat a sdružovat za účelem prosazení svých zájmů, až po ochranu před úrazy a nemocemi.⁸⁶ Zařazení problematiky pracovních poměrů v zemědělství mezi první otázky řešené Mezinárodní organizací práce bylo pochopitelné. Zaměstnanci v zemědělství činili v období 1918–1938 nezanedbatelný segment pracovního trhu.⁸⁷

Proti návrhu na přijetí úmluvy věnující se komplexně juristické regulaci právních institutů dotýkajících se zaměstnanců v zemědělství vystoupili zástupci francouzské vlády za podpory delegátů ze Švýcarska. Navrhli, aby byly všechny body týkající se zaměstnanců v zemědělství z pořadu jednání konference staženy.⁸⁸ Zaměstnanci v zemědělství tím měli

⁷⁸ Podle paktu Společnosti národů se totiž ochrana národnostních menšin dotýkala nově vzniklých států, nikoliv velmocí. Podrobněji k tomu viz PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009.

⁷⁹ Takovým kolbištěm byla ostatně i Společnost národů samotná. Jen čeští Němci se obrátili na Společnost národů souhrnně s 24 peticemi upozorňujícími na údajnou diskriminaci německé menšiny ze strany státních orgánů Československé republiky. Viz např. PITRONOVÁ, A. *Čeští Němci jako svěbytný prvek mezinárodních vztahů*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií, Brno: MU v Brně. 2010, s. 14.

⁸⁰ Viz příklady dále.

⁸¹ *International Labour Conference. Second Session 15th June – 10th July, 1920*. Geneva: International Labour Office, 1920, s. 20–21.

⁸² Viz KOLEKTIV AUTORŮ. *Fond č. 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače 1883–1943. Inventář*. Praha: SÚA, 1961, s. II – III.

⁸³ Podrobněji viz TCZERCLAS von TILLY, c. d., s. 93–100.

⁸⁴ SKOCH, c. d., s. 66 a 70. Rovněž viz *International Labour Conference. Third Session. Geneva 1921. Vol I. First and Second Parts*. Geneva: International Labour Office, 1921, s. LXIII.

⁸⁵ ŠTERN, Československo a Mezinárodní organizace práce, s. 94, 95.

⁸⁶ ALCOCK, A. *History of the International Labour Organisation*. London: Macmillan, 1971, s. 53.

⁸⁷ Viz níže.

⁸⁸ SKOCH, c. d., s. 65. Též TCZERCLAS von TILLY, c. d., s. 93–95.

být z působnosti MOP vyňati, stejně jako byli v té době vyňati např. pracující domorodci v koloniích. Prosazení takového přístupu by ovšem významně omezilo působnost Mezinárodní organizace práce řešit pracovněprávní a sociální problematiku. Znamenalo by totiž, že by v tehdejší době mimo zájem MOP zůstaly pracovní podmínky přibližně 3/4 všech zaměstnanců.⁸⁹ Návrh francouzské vlády byl sice ve většině bodů přehlasován, přesto se podařilo z programu konference většinovým hlasováním tehdejších delegátů zaměstnavatelů a vlád vyjmout délku pracovní doby v zemědělství a některé další otázky.⁹⁰

Celý spor se nakonec dostal až před Stálý soud mezinárodní spravedlnosti, který rozhodnutí většiny členů MOP potvrdil.⁹¹ Tím byla vytvořena praxe, kdy uvedený soudní orgán Společnosti národů rozhodoval o sporných otázkách týkajících se záležitostí fungování Mezinárodní organizace práce a jejích orgánů, včetně rozhodování o kompetencích. Výsledkem bylo přijetí úmluvy MOP č. 10 o minimálním věku pro vstup do zaměstnání v zemědělství. V Československu došlo k uzavření ratifikace předáním ratifikačních listin dne 31. srpna 1923. Dále byla na této konferenci přijata úmluva č. 11 o svobodě sdružování v zemědělství,⁹² úmluva č. 13 o používání běloby v natěračství z r. 1921,⁹³ a konečně úmluva č. 14 o provedení týdenního klidu v průmyslových závodech. Pro všechny tyto úmluvy a rovněž pro doporučení (např. o rozvoji technického zemědělského vzdělávání nebo o volnu v obchodních zařízeních) F. X. Hodač zvedl ruku.⁹⁴

Je třeba dodat, že i přes pozitivní stanovisko československých reprezentantů vlád, zaměstnanců i zaměstnavatelů vyslovené přímo na konferenci se nakonec v letech 1918–1938 schválené úmluvy ne vždy podařilo v Československu provést do vnitrostátního práva. Z úmluv odhlasovaných svými zástupci Československo neratifikovalo v meziválečném období např. úmluvu č. 12 o odškodňování pracovních úrazů v zemědělství z r. 1921,⁹⁵ úmluvu č. 15 o minimálním věku ženců, úmluvu č. 16 o lékařské péči o mladistvé námořníky,⁹⁶ nebo úmluvu č. 17 o odškodňování pracovních úrazů z roku 1921,⁹⁷ které byly obě ratifikovány až v roce 1950.

Ještě výrazněji se uvedený trend projevil ve 30. letech 20. století, kdy ČSR z úmluv přijatých Mezinárodní organizací práce neratifikovalo většinu. Jmenovat lze např. úmluvu č. 29 o nucené nebo povinné práci z r. 1930,⁹⁸ ta byla ratifikována až v roce 1957, úmluvu č. 37 o povinném invalidním pojištění zaměstnanců v průmyslových a obchodních podnicích a ve svobodných povoláních, jakož i domácích dělníků a osob zaměstnaných

⁸⁹ Viz ALCOCK, c. d., s. 55.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I. Sborník úmluv MOP ratifikovaných Českou republikou podle stavu účinného k 1. lednu 2018*. Praha: Českomoravská konfederace odborových svazů, 2017, s. 19–20.

⁹³ Tamtéž, s. 163–165.

⁹⁴ *International Labour Conference. Third Session. Geneva 1921. Vol I. First and Second Parts*. Geneva: International Labour Office, 1921, s. 307, 310, 318, 320, 331, 356.

⁹⁵ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 261–262.

⁹⁶ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO:::> [cit. 02. 03. 2019].

⁹⁷ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 263–266.

⁹⁸ Tamtéž, s. 21–29.

v domácnosti z r. 1933,⁹⁹ úmluvu č. 38 o povinném invalidním pojištění zaměstnanců v zemědělských podnicích 1933,¹⁰⁰ úmluvu č. 39 o povinném pojištění pro případ smrti v průmyslových a obchodních podnicích a ve svobodných povoláních, jakož i domácích dělníků a osob zaměstnaných v domácnosti z r. 1933,¹⁰¹ nebo úmluvu č. 42 o odškodnění nemocí z povolání (revidovaná) 1934.¹⁰² Úmluvy č. 37–42 ze 30. let 20. století byly ratifikovány Československem až v roce 1949.¹⁰³ Ratifikace na konci 40. let 20. století byla umožněna silicím důrazem na sociální práva v poválečném období.

Neratifikace úmluvy a nepřijetí juristické úpravy právního institutu ze smlouvy v podobě zákona pak znamenaly, že schválení uvedených úmluv ze strany československých zástupců mělo čistě demonstrativní charakter s ohledem na tehdejší dualismus mezinárodního a vnitrostátního práva,¹⁰⁴ kdy musely být mezinárodní smlouvy, ať parlamentní či prezidentské¹⁰⁵ inkorporovány do vnitrostátního právního řádu ČSR. Uvedená skutečnost je ovšem pochopitelná. Vystupování československých delegátů na mezinárodním fóru totiž mělo nejen právní, nýbrž i reprezentativní funkci, a to směrem do zahraničí, ale i pro vnitrostátní publikum. Sloužilo mj. k prezentaci úspěšnosti, internacionální zodpovědnosti a kooperativnosti státu i dalších československých částí tripartity, i když realita mohla být poněkud odlišná. Přesto je nutno přiznat, že Československo v letech 1918–1938 náleželo k těm státům, které ratifikovaly a inkorporovaly z konvencí Mezinárodní organizace práce z členských států MOP největší počet.

František Xaver Hodač v souvislosti se svou pozicí funkcionáře zaměstnavatelů v Mezinárodní organizaci práce sehrál v době svého prvního funkčního období (1919–1922) významnou úlohu nejen při prosazování zájmů své sociální skupiny a formování internacionálních standardů pracovního práva, ale taktéž při posilování postavení Československa v mezinárodním společenství. Když Společnost národů ustavila osmičlennou komisi expertů k určení průmyslového charakteru (tzn. vlastně rozvinutosti) jednotlivých států, tvořili ji 4 členové vyslaní Správní radou MOP a 4 členové jmenovaní generálním tajemníkem Společnosti národů. Členem této komise za zaměstnavatele ze Správní rady Mezinárodní organizace práce se stal právě F. X. Hodač.¹⁰⁶ Tato komise se sešla celkem šestkrát, a to v dubnu, červenci, říjnu, listopadu 1921 a v dubnu a květnu 1922. Nakonec bylo určeno 7 kritérií průmyslové kapacity (počet průmyslového obyvatelstva, poměr průmyslového obyvatelstva k celkovému počtu obyvatelstva, délka železniční sítě, délka železniční sítě

⁹⁹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 273–280.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 281–288.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 289–297.

¹⁰² Tamtéž, s. 298–301.

¹⁰³ Tamtéž, s. 12–13.

¹⁰⁴ Tento dualismus ovšem nebyl úplný. Viz TOMÁŠEK, M. Podíl čs. práva a diplomacie na fungování meziválečné Evropy a formování evropských integračních uskupení. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Praha: Karolinum, 2010, s. 366–370.

¹⁰⁵ Což byly právě úmluvy Mezinárodní organizace práce podle čl. 405 odst. 5 Versaillské úmluvy a § 64 odst. 1 Ústavní listiny z roku 1920. Podle dobového výkladu totiž tyto úmluvy neukládaly státu ani občanstvu hmotná břemena, a to přesto, že po ratifikaci stát zavazovaly a svým obsahem zasahovaly do hospodářského života. Viz ŠTERN, Československo a Mezinárodní organizace práce, s. 37.

¹⁰⁶ *International Labour Conference., Record of Proceedings, First Annual Meeting October 29, 1919 – November 29, 1919*. Washington DC: Government Printing Office, 1920, s. 284.

na 1 km², spotřeba elektrické energie, spotřeba elektrické energie na 1 obyvatele, tonáž obchodního loďstva). Vědecké zpracování bylo svěřeno subkomisi, v níž zasedal opět F. X. Hodač.¹⁰⁷ I přesto, že postavení ČSR na světových trzích začalo, spolu se zlepšující se hospodářskou situací Německa a odbytovou krizí po uspokojení poválečných potřeb trhů zbožím,¹⁰⁸ oslabovat, podařilo se Československu, též za přispění F. X. Hodače při stanovení hodnotících kritérií a jejich rozpracování, být zařazeno mezi nejvyspělejší země světa.

V období Hodačova druhého funkčního období (1922–1925) se světová hospodářská situace změnila. Aktivity Mezinárodní organizace práce poněkud oslabily na její 4. a 5. konferenci vzhledem ke skutečnosti, že první roky této doby nebyly příliš příznivé sociálnímu pokroku s ohledem na krizi z nadprodukce.¹⁰⁹ Přijata byla doporučení ohledně statistiky vystěhovalectví a přistěhovalectví.¹¹⁰ Situace se změnila s návratem konjunktury, kdy v roce 1925 Všeobecná konference Mezinárodní organizace práce schválila úmluvy č. 17–20 týkající se úhrady pracovních úrazů, nemocí z povolání, rovnosti v zacházení při řešení pracovních úrazů a noční práce v pekárnách.¹¹¹ Naproti tomu výsledkem hospodářského útlumu byly mj. diskuze o možném ústupu od zakotvení osmihodinové pracovní doby v právním řádu. Začaly se (znovu) ozývat hlasy některých představitelů vlád a zaměstnavatelských organizací, jež považovaly juristickou regulaci délky práce zaměstnanců za zbytečně ingerující do svobody podnikání a zaměstnanecko-zaměstnavatelských vztahů.

To vše i přesto, že úmluva Mezinárodní organizace práce o osmihodinové pracovní době umožňovala ve svém článku 5 a 6 práci přesčas ve stanovených výjimečných případech a v článcích 3 a 4 dávala možnost překročit délku pracovní doby. Osmihodinová pracovní doba se tak nevztahovala na některá odvětví ekonomiky, jinde ji bylo možné překročit. Obdobně československá zákonná regulace – zákon č. 91/1918 Sb. z. a n. o 8hodinové době pracovní umožnila v § 6 práci přesčas a v § 4 a 5 ministrem stanovené výjimky. Práce přesčas mohla činit až 120 dnů v roce. Ve skutečnosti tedy osmihodinová pracovní doba platila jen pro polovinu pracovního roku. Ve druhé polovině roku mohla být (a nezřídka byla, viz níže) desetihodinová denní pracovní doba. K tomu osmihodinová pracovní doba vázala jen zaměstnance v živnostenských a hornických provozech, u zemědělců se použil zákon jen u pravidelných zaměstnanců, žijících mimo domácnost sedláka a dostávajících pravidelnou denní, týdenní nebo měsíční mzdu.¹¹² Na značnou část zaměstnanců a na úředníky se osmihodinová doba výkonu zaměstnání, resp. služby nevztahovala.¹¹³

¹⁰⁷ SKOCH, c. d., s. 156.

¹⁰⁸ ŠTERN, O osmihodinové pracovní době, s. 17.

¹⁰⁹ TELTŠÍK, c. d., s. 588.

¹¹⁰ ŠTERN, c. d., s. 98.

¹¹¹ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO:::> [cit. 02. 03. 2019].

¹¹² § 1 zákona č. 91/1918 Sb. z. a n., o 8hodinové době pracovní.

¹¹³ Podle původních výkladů by se teoreticky omezení osmi hodin mohlo vztahovat i na činnost úředníků, pokud byli zaměstnanci v odvětvích, o nichž hovořil zákon. To uváděl např. výnos ministerstva pošt a telegrafů č. 54292-I./20 ze dne 5. října 1920, který též říkal, že má být v rámci týdne poskytnuta státním civilním zaměstnancům v týdnu alespoň 32hodinová pracovní přestávka, která má minimálně každý třetí týden připadnout na neděli. Viz FOREJT, J. *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu a výnosů ministerstev v služebních, platových a pensijních záležitostech státních a jiných veřejných zaměstnanců*. Svazek I. Praha: Ročenka čs. státních úředníků, 1936, s. 155. Judikatura Nejvyššího správního soudu však potvrdila, že

Důsledkem relativizace mezinárodněprávní úpravy pracovní doby byl rozsáhlý ústup od osmihodinové pracovní doby ve vnitrostátní úpravě řady zemí, včetně československých sousedů. Nejprve se tak stalo v Německu, kde zákonná úprava nakonec vůbec přijata nebyla.¹¹⁴ V Polsku byla v roce 1922 účinnost obecně závazného normativního aktu zavádějícího zásadu 48hodinového pracovního týdne na dva roky, a tím i povinnost ji dodržovat, pozastavena,¹¹⁵ a to přesto, že Polsko patřilo mezi státy, jež zavedly osmihodinovou pracovní dobu do právního řádu ještě před přijetím příslušné úmluvy č. 1 Mezinárodní organizace práce. Stalo se tak už v roce 1918 dekretem o osmihodinovém pracovním dnu.¹¹⁶ Ve Velké Británii zase Státní úřad pro mzdy a pracovní otázky rozhodl, že pracovní doba na železnici činí 10–12 hodin. Spojené království ostatně dotazovalo zachování pracovní doby na půdě Mezinárodní organizace práce ještě v roce 1925, kdy ekonomická konjunktura učinila snahy o odstranění osmihodinové pracovní doby dočasně minulostí.¹¹⁷ Pracovní doba vybraných profesí se prodlužovala také kupříkladu v USA, Dánsku, Švýcarsku, Španělsku či Holandsku. Lépe na tom nebyly ani totalitní státy. Např. přestože italsí fašisté demagogicky převzali požadavek osmihodinové pracovní doby do svého programu od socialistických stran,¹¹⁸ uzákonili tuto normu až v roce 1925,¹¹⁹ tedy v době vrcholící konjunktury, kdy již ziskům zaměstnavatelů taková úprava nevadila.

V Československu sice byla osmihodinová pracovní doba zachována, ale ze strany zaměstnavatelů docházelo k opakovaným požadavkům na její prodloužení, případně na zavedení výjimek ze zákazu noční práce.¹²⁰ Souviselo to mj. se skutečností, že v důsledku hospodářské krize z let 1921–1923 došlo k racionalizaci, tzn. rozsáhlému propouštění zaměstnanců (např. v ČSR v kovoprůmyslu šlo až o 70 % pracovníků),¹²¹ a zbylí zaměstnanci pak museli pracovat o to intenzivněji. Navíc byla využívána svrchu psaná možnost práce přes čas a stanovení výjimek. Pro příklad, v roce 1921 bylo v Československu ministerstvem povoleno jako výjimka odpracovat 360 000 pracovních dnů, práce přesčas se

poměr služby (nejen státní, ale i samosprávné) je poměrem veřejnoprávním založeným na loajalitě a službě. Viz např. Rozsudek Nejvyššího správního soudu č. 25 ze dne 13. listopadu 1920 v BOHUSLAV, J. V. *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních. Svazek II. Nálezy z roku 1920 (čís. 290–648). S dodatky*. Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1920, s. 783–792. V důsledku této odlišnosti se pak použila zásada *lex specialis derogat legi generali*, tzn. že již z povahy právního poměru subjektů nebylo možné použít zásadu rovnosti zaměstnanců.

¹¹⁴ ŠTERN, O osmihodinové pracovní době, s. 17.

¹¹⁵ MENCL, V. *Na cestě k jednotě*. Praha: NPL, 1964, s. 23–24.

¹¹⁶ Podle čl. 1 dekretu ode dne účinnosti tohoto dekretu. Dekret o osmihodinovém pracovním dnu ze dne 23. listopadu 1918, publikovaný v Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1918 r., nr 17, poz. 42. [online]. Dostupné na: https://pl.wikisource.org/wiki/Dekret_o_8-mio_godzinnym_dniu_pracy. [cit. 11. 06. 2019].

¹¹⁷ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220, deník Národní listy ze dne 22. října 1925.

¹¹⁸ QUATERMAINE, L. *Mussolin's Last Republic. Propaganda and Politics in the Italian Social Republic (R.S.I.) 1943-45*. Exter: Elm Bank publications, 2000, s. 40.

¹¹⁹ BURGER, M. *The Shaping of Western Civilization. From Antiquity to the Present*. Toronto (Ontario): University of Toronto Press, 2013, s. 433.

¹²⁰ Viz Proti útoku na noční klid dělnictva pekařského. *Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis československých odborných a vzdělávacích spolků*, 1923, roč. XXVII, č. 1, s. 12.

¹²¹ DUNDR, V. Těžké následky hospodářské krize v kovoprůmyslu. *Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis československých odborných a vzdělávacích spolků*, 1923, roč. XXVII, č. 1, s. 5.

pak pravidelně týkala cca 20 % zaměstnanců, na které se osmihodinová pracovní doba vztahovala, což bylo podle některých statistik až 1 500 000 zaměstnanců.¹²² Zachování osmihodinové pracovní doby se proto na počátku 20. let 20. století stalo znovu heslem na 1. máje.¹²³ Nutno říci, že F. X. Hodač, na rozdíl od jiných zástupců zaměstnavatelských svazů, veřejně na konferencích Mezinárodní organizace práce proti osmihodinové pracovní době nevystoupil, byť sám ve svých poznámkách uvažoval nad její neúčelností pro určitá odvětví, konkrétně pro zemědělství, vzhledem k nutnosti sezónních prací atp.¹²⁴

Na 4. Mezinárodní konferenci práce v Ženevě v roce 1922 byl F. X. Hodač delegátem zaměstnavatelů jako místopředseda Svazu československých průmyslníků¹²⁵ a členem Správní rady (plnil tehdy již své druhé funkční období pro roky 1922–1925).¹²⁶ Tentokrát jej doprovázel a spolupracoval s ním jako poradce za zaměstnavatele Jan Lobkovic.¹²⁷ Nadto, vzhledem k Hodačově dlouhodobé účasti v orgánech MOP a nabytým zkušenostem, byl toho roku F. X. Hodač zvolen za jednoho ze šesti zaměstnavatelských členů celkem 24členné návrhové komise, která vedle řídicí komise hrála zásadní roli z hlediska přípravy a průběhu věcné stránky jednání konference Mezinárodní organizace práce.¹²⁸ F. X. Hodač však toho roku získal také důležitou pozici z hlediska personálií MOP, čímž rovněž mohl ovlivnit výsledky jednání Všeobecné konference. F. X. Hodač se totiž stal členem ověřovací komise, orgánu kontrolujícího, zda delegáti opravdu reprezentují vlády a ostatní složky tripartity (v roce 1922 se diskutovalo o Portugalsku, Chile a Rakousku). F. X. Hodač zastupoval Československo a jeho zaměstnavatele též v komisi pro organizačně-institucionální reformu.¹²⁹ Také byl členem komise statistiky migrace.¹³⁰ Přípravoval a hlasoval pro doporučení týkající se komunikace MOP ve věci statistiky a dalších informací týkajících se migrace, emigrace, repatriace emigrantů.¹³¹

Rovněž na 5. Mezinárodní konferenci práce, která proběhla v Ženevě ve dnech 22.–29. října 1923 F. X. Hodač jako místopředseda Svazu průmyslníků a člen Správní rady významně participoval, a to jako člen návrhové komise a místopředseda komise připravující návrh dokumentů k inspekci práce.¹³² Podílel se, společně se svým zástupcem Josefem

¹²² ŠTERN, O osmihodinové pracovní době, s. 16.

¹²³ Viz Odborově organizovanému dělnictvu a úřednictvu. *Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis československých odborných a vzdělávacích spolků*, 1923, roč. XXVII, č. 8, s. 89.

¹²⁴ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220, F. Hodač o průmyslu v Československu 8. července 1921.

¹²⁵ *International Labour Conference. Fourth Session. Geneva 1922. Vol I. First and Second Parts*. Geneva: International Labour Office, 1922, s. XLVIII.

¹²⁶ Tamtéž, s. 268 a 594.

¹²⁷ Tamtéž, s. XLVIII. Pravděpodobně šlo o právníka Jana Lobkowicze (1885–1952), který v té době spravoval rozsáhlý rodový majetek tehdy nezletilého Otokara Lobkovic. [online]. Dostupné na: <https://www.lobkowicz-melnik.cz/historie-rodu-lobkowicz/>. [cit. 15. 04. 2019], a vlastnil statek a zámek v Drahenicích. Viz Lobkowicz Jan. [online]. Dostupné na: <https://www.historickaslechta.cz/osobnosti/lobkowicz-jan-1885-%E2%80%A0-1952-signatar-tri-sl-deklaraci-2/>. [cit. 15. 04. 2019].

¹²⁸ *Národní listy*, 16. listopadu 1923, s. 5.

¹²⁹ *International Labour Conference. Fourth Session. Geneva 1922. Vol I. First and Second Parts*. Geneva: International Labour Office, 1922, s. LIII.

¹³⁰ Tamtéž, s. 32.

¹³¹ Tamtéž, s. 387.

¹³² *International Labour Conference. Fifth Session. 22.–23. October Geneva 1923*. Geneva: International Labour Office, 1923, s. XLIII, XLVII a LI.

Vaňkem,¹³³ na návrzích úmluv a doporučení týkajících se inspekce práce, a to jednak předmětu inspekce práce – kontroly dodržování zákonů ochrany zaměstnanců a také pravomocí a povinností inspektorů práce. Mj. mezi práva inspektora podle závěrů konference náleželo právo nařídit bezprostřední opatření a navrhnout odstranění závad s přiměřenou lhůtou.¹³⁴ F. X. Hodač byl jedním z těch zástupců, již prosadili, že možnost strany odvolat se proti závěrům inspektora k vyšší instanci měla odkladný účinek.

Oproti tomu Velká Británie prosadila výhradu, že postavení inspektorů práce může být oslabeno vnitrostátní legislativou, protože ve Spojeném království inspektoři práce nemohli činit rozhodnutí, ale pouze zjišťovali stav a rozhodnutí přijímali jejich nadřízení.¹³⁵ F. X. Hodač se z pozice místopředsedy osobně podílel rovněž na činnosti komise k přípravě návrhů regulace inspekce práce, jak je uvedeno výše. Tato komise připravovala návrh dokumentů právní úpravy kvalifikačních předpokladů pro inspektory a prosadila požadavek technického vzdělání inspektorů a rovněž možnost zaměstnanců hlásit inspektorům nedostatky v pracovněprávních otázkách.¹³⁶ V roce 1923 byla rovněž poprvé předložena na konferenci Mezinárodní organizace práce otázka nakládání s cizími zaměstnanci jako s vlastními při odškodňování úrazů v práci – cílem bylo vytvoření mezinárodních standardů právní úpravy. A to v podobě, jež umožňovala, aby příslušníkům jiných členských států a členům jejich rodin při pracovních úrazech bylo poskytnuto stejné zacházení jako vlastním občanům na základě principu zákazu diskriminace.¹³⁷ F. X. Hodač hlasoval pro rovné nakládání se zaměstnanci cizími při odškodňování úrazů – „hlasů proti nebylo“.¹³⁸ Přesto se úmluvu MOP č. 19 ohledně rovného zacházení při odškodňování pracovních úrazů podařilo nakonec schválit až v roce 1925.

Důležitým tématem, řešeným poprvé na Všeobecné konferenci MOP v roce 1923, byla otázka účasti zástupců fašistické Itálie v orgánech Mezinárodní organizace práce. Jednalo se totiž o první konferenci konající se po fašistickém získání moci po tzv. Pochodu na Řím.¹³⁹ Problém přitom nepředstavovala ani tak účast zástupců fašistické vlády z hlediska ideologického. Tenze vyvolávala primárně otázka, nakolik lze na fašistický korporativismus uplatnit zásadu autonomie, resp. vzájemné nezávislosti jednotlivých tripartitních skupin,¹⁴⁰ tzn. podřadit je do tripartitního systému institucí MOP, vzhledem k neexistenci na vládě nezávislých zaměstnaneckých organizací. Italští zaměstnanci spolu se zaměst-

¹³³ Tamtéž, s. XLIII. Josef Vaněk (1895–1960) byl pracovníkem Svazu československých průmyslníků. Viz Příjmení Vaněk. [online]. Dostupné na <https://www.prijmeni.cz/Van%C4%9Bk&tab=4&page=5>. [cit. 05. 07. 2019]. Oproti jiným spolupracovníkům F. X. Hodače působil Vaněk v Mezinárodní organizaci práce dlouhodoběji a dokonce zastupoval F. X. Hodače na zasedáních Správní rady, když se ten nemohl zasedání z mimořádných důvodů zúčastnit. Viz Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karta 220. *Národní listy*, 22. října 1925. Rovněž publikoval ohledně otázek národního hospodářství. Viz např. VANĚK, J. *Bída a blahobyt národů. Základy hospodářského myšlení XX. věku*. Praha: Orbis, 1935. *Národní listy*, 16. listopadu 1923, s. 5.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Takovou koncepci lze přirovnat k doložce národního zacházení požadované u zboží a služeb Světovou obchodní organizací např. v čl. III. GATT anebo k principu rovného zacházení zmíněného v bodě 22 usnesení Nejvyššího soudu správního 6 Ads 88/2006-132 ze dne 21. 06. 2009.

¹³⁷ SKOCH, c. d., s. 105.

¹³⁸ Události 27.–29. října 1922, v souvislosti s nimiž italský král Viktor Emanuel III. jmenoval Mussoliniho předsedou vlády Italského království.

¹⁴⁰ Pojem zásady autonomie skupin převzat z GREGOROVÁ, c. d., s. 23.

navatelé z rozhodnutí státu vytvářeli ve fašistickém režimu syndikáty a ústřední spojené korporace zaměstnanců a zaměstnavatelů měly povahu státních orgánů.¹⁴¹ Přestože k zákonné úpravě v tomto směru došlo především až po tzv. italské deflační krizi v letech 1926/1927, a to zákonem o právní úpravě kolektivních vztahů pracovních ze dne 3. dubna 1926, a Chartou práce ze dne 21. dubna 1927,¹⁴² vnímali dělníci a jejich zástupci zúčastnění v MOP tento trend již od počátku. Fašisté také vzali zaměstnancům právo stávkovat.¹⁴³ Jak již bylo řečeno výše, F. X. Hodač měl z důvodů politicko-ekonomických poměrně benevolentní stanovisko k italskému fašismu. Současně zastupoval zájmy zaměstnavatelů, které byly obvykle bližší pozicím zástupců vlád než předstávám zástupců zaměstnanců.

Proto se nelze divit, že svým hlasováním patřil k těm zástupcům vlád a zaměstnavatelů v Mezinárodní organizaci práce, kteří umožnili většinovým hlasováním, překonávajícím odpor zástupců zaměstnanců, přijetí představitelů korporací jako zástupců japonských a italských zaměstnanců.¹⁴⁴ Antifašistické stanovisko vyjádřil v diskuzi nejvýrazněji zástupce francouzských zaměstnanců.¹⁴⁵ Otázka přípuštění italských „zaměstnaneckých“ zástupců na Všeobecnou konferenci MOP se pak objevovala na pořadu dne konferenčních schůzí po zbytek dvacátých let 20. století. F. X. Hodač pokaždé setrval na svém původním názoru a reprezentaci fašistického delegáta mezi zaměstnanci, společně s ostatními představiteli vlád a zaměstnavatelů, podpořil.¹⁴⁶

Je ovšem třeba zmínit, že protichůdná stanoviska ke korporativismu či jiným aliberalním hospodářským systémům nebyla dána pouze přístupy konceptuálními a právními, ale rovněž politickými. Lze totiž připomenout obdobný spor ohledně zachování čistoty tripartitního modelu, v němž si jeho protagonisté jen vyměnili strany. Už v roce 1934 poté, co SSSR vstoupil do Společnosti národů, bránili zástupci zaměstnavatelů a některých vlád přijetí sovětských zástupců do MOP s argumentem, že v Sovětském svazu neexistují svobodní, na státu nezávislí, zaměstnavatelé.¹⁴⁷ Když se pak v roce 1954 Svaz sovětských socialistických republik do Mezinárodní organizace práce vrátil, byli to právě zástupci vlád a zaměstnavatelů nekomunistických zemí, kteří odmítali členství zástupců zaměstnavatelů ze států s tzv. plně socializovanými ekonomikami (tj. zemí východního bloku),

¹⁴¹ Viz DRAŽÍLEK, K. Italské hospodářství a hospodářská politika v 10 letech fašismu. In: *Zahraniční politika. Sborník pro studium otázek mezinárodních, politických, hospodářských a právních s přílohou Věstník Ministerstva zahraničních věcí*. 1933. roč. XII. Praha: Orbis, 1933, s. 249. Tato koncepce byla výslovně zakotvena v čl. 3 zákona o právní úpravě kolektivních vztahů pracovních ze dne 3. dubna 1926. Viz tamtéž.

¹⁴² Viz DRAŽÍLEK, c. d., s. 98 a 247.

¹⁴³ Viz DRAŽÍLEK, c. d., s. 248.

¹⁴⁴ *International Labour Conference. Fifth Session. 22.–23. October Geneva 1923*. Geneva: International Labour Office, 1923, s. 88 a 191.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 181–187.

¹⁴⁶ Jednotlivá hlasování v letech 1924–1930 viz *International Labour Conference. Sixth Session. Geneva 1924*. Geneva: International Labour Office, 1924, s. 270, *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925*. Geneva: International Labour Office, 1925, s. 77, *International Labour Conference. Eighth Session. Geneva 1926. Vol. I*. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 184, *International Labour Conference. Tenth Session. Geneva 1927*. Geneva: International Labour Office, 1927, s. 92, *International Labour Conference. Eleventh Session. Geneva 1928. Vol. I*. Geneva: International Labour Office, 1928, s. 162, *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930. Vol. I*. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 240.

¹⁴⁷ GREGOROVÁ, c. d., s. 23.

když namítali, že se v takovém případě nejedná o zástupce zaměstnavatelů, nýbrž opět o delegáty vlád.¹⁴⁸

Na 6. zasedání Všeobecné konference MOP, konané v červnu až červenci roku 1924, Československo vystoupilo svou reprezentací i aktivitou jako velmoc. Se svými 19 členy (2 delegáti vládní s 2 poradci, 1 delegát zaměstnavatelů s 6 poradci, 1 delegát zaměstnanců s 6 poradci a 1 sekretář) mělo Československo druhou nejpočetnější delegaci hned po Velké Británii (28 členů). Dokonce byla rozsáhlejší než delegace Francie (18členná delegace) nebo Německa (17 zástupců). Celkem se této konferenci zúčastnilo 124 delegátů, 100 technických poradců a další osoby ze 39 států světa.¹⁴⁹

Oproti jiným delegacím nereprezentovali Československo jen zástupci národní majority. Menšiny sice nebyly zastoupeny rovnoměrně, ale o to bylo jejich delegátů více. Z celkového počtu 19 československých delegátů bylo 8 osob německého původu, tj. téměř polovina.¹⁵⁰ Zastoupeni byli vedle zástupců z pohraničí též zaměstnavatelé ze Slovenska.¹⁵¹ Dobový tisk, možná poněkud populisticky a nepřesně, spojoval kvantitu zastoupení s podílem na rozhodování organizace a budující obraz Československé republiky jako sociálního státu referovaly noviny¹⁵² o pozici Československa v čele světové sociální politiky s odkazem na proroctví Slepého mládence, starobyloou českou pověst, kdy měl dotyčný mládenec věštít budoucí velikost českého národa.¹⁵³

I zde byl František Xaver Hodač členem návrhové komise,¹⁵⁴ dále pak komise pro využití volného času pracujících,¹⁵⁵ členem komise pro týdenní zastavení práce ve sklářských provozech,¹⁵⁶ komise pro noční práci v pekárnách,¹⁵⁷ komise pro nezaměstnanost.¹⁵⁸ Nejvýznamnější funkcí na této konferenci, kterou F. X. Hodač poprvé zastával, byl post místopředsedy konference za skupinu zaměstnavatelů. Vyslovené důvěry se zhostil čino-

¹⁴⁸ Viz k tomu např. POKORNÝ – FUCHS – HORECKÝ – SAMEK, *c. d.*, s. 32, též HUGHES, S. – HAWORTH, N. *The International Labour Organisation. Coming in from the Cold*. London – New York: Routledge, 2011, s. 14, a JOHNSTON, G. A. *The International Labour Organisation. Its work for social and economic progress*. London: Europa Publications, 1970, s. 27.

¹⁴⁹ Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220. *Lidové noviny*, 8. července 1924, s. 1.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Byli to Ervin Hexner, Rodolph Fernegg a Arnold Seidemann. Rodolph nebo též Rudolf Fernegg byl funkcionářem Svazu německého průmyslu v ČSR, měl blízko k Německé národní straně (DNP) a po 2. světové válce patřil k zakladatelům Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Viz MAKARIUSOVÁ, M. Fernegg Rudolf. In: *Biografický slovník českých zemí*. Sešit 16 (*Ep-Fe*). Praha: Historický ústav – Academia, 2013, s. 130. Ke vzniku Svazu německého průmyslu a důvodům pozdějšího založení organizace ve vztahu ke vzniku nového státu a národním eventualitám viz např. BOYER, Ch. *Nationale Kontrahenten oder Partner? Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918–1938)*. München: Oldenbourg, 1999, s. 37–43.

¹⁵² Národní archiv, fond 464 Pozůstalost dr. Františka Hodače, karton 220. *Lidové noviny*, 8. července 1924, s. 1.

¹⁵³ Obsah proroctví viz např. JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, s. 250–253.

¹⁵⁴ *International Labour Conference. Sixth Session. Geneva 1924*. Geneva: International Labour Office, 1924, s. L.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. LI.

¹⁵⁶ *International Labour Conference. Sixth Session. Geneva 1924*. Geneva: International Labour Office, 1924, s. LIV.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. LVIII.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. LIX.

rodě, když společně s německým a britským delegátem velmi aktivně vystoupil za zájmy zaměstnavatelů s požadavkem, aby se provoz ve sklářských továrnách neomezoval stanovením délky pracovní doby.¹⁵⁹ Právě tématem délky pracovní doby ve sklářských provozech se 6. Všeobecná konference MOP zabírala.

V rámci diskuzí o znění úmluvy o délce pracovní doby ve sklářských provozech se F. X. Hodač vyslovil proti návrhům zaměstnanců, kteří se dívali pohledem progresivistickým a internacionálním, když chtěli vypustit možnost výjimky ze zastavení práce z ekonomických důvodů, což označovali za příliš kaučukový pojem, jak vyplynulo z vystoupení belgického a francouzského delegáta zaměstnanců.¹⁶⁰ Postoje F. X. Hodače i aktivismus v uvedeném tématu, který překračoval jeho běžné působení při projednávání návrhů smluv a doporučení, byly bezpochyby formovány existencí významného sklářského průmyslu v Československé republice a zájmem podnikatelů působících v tomto segmentu průmyslu o plynulé fungování provozů a zachování z nich plynoucích zisků. Vzhledem k tomu, že se F. X. Hodačovi nepodařilo dostatečně změnit znění úmluvy, hlasoval nakonec F. X. Hodač proti návrhu této úmluvy.¹⁶¹

Tímto hlasováním také symbolicky končí etapa, kdy F. X. Hodač hlasoval obvykle pro všechny či alespoň pro převážnou většinu Správní radou, tj. orgánem, jehož byl sám členem, předložených návrhů úmluv a doporučení Mezinárodní organizace práce. Od roku 1924 až do konce 20. let 20. století, tzn. ve druhé polovině prvního desetiletí existence a fungování MOP, lze z hlediska analýzy statistik hlasování na Všeobecných konferencích zařadit naopak F. X. Hodače mezi ty delegáty Mezinárodní organizace práce, kteří hlasovali nezářídka proti dokumentům schvalovaným její Všeobecnou konferencí. Tak v roce 1924 hlasoval F. X. Hodač např. proti doporučení o trávení volného času,¹⁶² anebo proti návrhu úmluvy o noční práci v pekárnách,¹⁶³ který byl nakonec schválen až následující rok. Vedle pracovních otázek se F. X. Hodač jako zástupce zaměstnavatelů z MOP rovněž vedle zástupce zaměstnanců z MOP zúčastnil v r. 1924 na výzvu Společnosti národů schůze Koordinační komise pro přípravu odzbrojovací konference.¹⁶⁴

Odzbrojovací konference vycházela z odkazu části V. Versailleské mírové smlouvy (čl. 159–213),¹⁶⁵ která omezovala Německo v ozbrojených silách či obranných a útočných mechanismech. Jednalo se o přípravu mj. Ženevského protokolu – Mezinárodní úmluvy o zákazu použití plynů a bakteriologických zbraní ve válce –, když tyto odzbrojovací trendy měly kořeny již v roce 1922.¹⁶⁶ Výraznou měrou se o projednávání Ženevského protokolu zasloužil Edvard Beneš,¹⁶⁷ když se mu kompromisním vystupováním (nejen) na

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 376–379 a 395.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 380–381.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 899.

¹⁶² Tamtéž, s. 443.

¹⁶³ Tamtéž, s. 483.

¹⁶⁴ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925.* Geneva: International Labour Office, 1925, s. 930.

¹⁶⁵ Text viz *Treaty of peace with Germany (Treaty of Versailles)*. [online]. Dostupné na: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf> (v knihovně Kongresu USA). [cit. 13. 08. 2019].

¹⁶⁶ Viz PROCHÁZKA, R. Nová tvář problému bezpečnosti. In: *Zahraníční politika. Sborník pro studium otázek mezinárodních, politických, hospodářských a právních s přílohou Věstník Ministerstva zahraničních věcí. Leden 1935.* Roč. XIV. Praha: Orbis, 1935, s. 80.

¹⁶⁷ PROCHÁZKA, Nová tvář problému bezpečnosti, s. 81.

V. jubilejním shromáždění Společnosti národů podařilo sblížit britské představy limitované angažovanosti založené pouze na odzbrojení a arbitráži, prezentované tehdy labouristickým premiérem Ramsay McDonalidem, s francouzským požadavkem odzbrojení založeného na bezpečnosti, kdy podle názoru francouzského ministerského předsedy Édouarda Heriotta z Republikánské strany radikálů a radikálních socialistů „jakákoliv spravedlnost bez síly je bezmocná“.¹⁶⁸ Francouzi totiž chápali ochranu míru ve smyslu ochrany versailleského mírového systému, tzn. určitého konkrétního, právně sjednaného výstupu, zatímco Angličané pod pojmem ochrany míru rozuměli mezinárodní regulaci zbrojení a obecné deklarace řešení územní integrity.¹⁶⁹ Výsledkem úsilí Společnosti národů v tomto směru pak mj. byly Locarnské dohody.

Z protokolů mezinárodních konferencí se zdá, že se Mezinárodní organizace práce, jako specializovaná odborná organizace soustřeďující svou pozornost na pracovněprávní otázky, necítila být kompetentní k aktivnějšímu působení při odzbrojovacích snahách. A to z důvodu, že těžiště její činnosti bylo jinde. I jejím cílem však, s ohledem na znění tehdejších základních dokumentů MOP, bylo zachování míru, byť se tohoto cíle snažila dosáhnout činností na odlišném poli a jinými metodami než odzbrojovací konference. Také s ohledem na tento svůj cíl a na propojenost se Společností národů a rovněž na princip tripartity vybrala Mezinárodní organizace práce své zástupce do procesu podporujícího odzbrojovací úsilí. F. X. Hodač se tak stal jakoby mimoděk aktérem v další významné oblasti aktivit formující podobu meziválečné Evropy. V této roli právo vyměnil za politiku, která mu ovšem byla stejně blízká. I přes okrajový podíl by ani tato účast F. X. Hodače na úsilí o internacionální demilitarizaci neměla být zapomenuta.

5. Stručně k dalšímu působení Františka Xavera Hodače v Mezinárodní organizaci práce do konce 20. let 20. století

V následujících dvou funkčních obdobích, zasahujících do 20. let 20. století (1925–1928 a 1928–1931), pokračovala nadále činnost Františka Xavera Hodače v Mezinárodní organizaci práce, a to jak výkonem funkcí v jejích orgánech, tak také činností při pracovněprávní normotvorbě. F. X. Hodač se zúčastnil všech všeobecných konferencí s výjimkou 13. konference konané v roce 1929, kdy jej zastoupil tajemník Svazu československého průmyslu Josef Vaněk,¹⁷⁰ který se v průběhu dvacátých let stal F. X. Hodačovi při jeho mezinárodních aktivitách neocenitelným poradcem a pomocníkem. V letech 1925–1930 byl F. X. Hodač opakovaně členem návrhové komise,¹⁷¹ řídicí komi-

¹⁶⁸ Viz DEJMEK, J. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první – revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Praha: Karolinum, 2006, s. 381–385.

¹⁶⁹ PROCHÁZKA, R. Anglie a kolektivní bezpečnost. In: *Zahraniční politika. Sborník pro studium otázek mezinárodních, politických, hospodářských a právních s přílohou Věstník Ministerstva zahraničních věcí. Leden 1935. Roč. XIV*. Praha: Orbis, 1935, s. 583–854.

¹⁷⁰ *International Labour Conference. Thirteenth Session. Geneva 1929*. Geneva: International Labour Office, 1929, s. XXXIX.

¹⁷¹ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925*. Geneva: International Labour Office, 1925, s. LXVII, *International Labour Conference. Tenth Session. Geneva 1927*. Geneva: International Labour Office, 1927, s. 11, *International Labour Conference. Twelfth Session. Geneva 1929. Vol. I*. Geneva: International Labour Office, 1929, s. LVI a *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930. Vol. I*. Geneva: International Labour Office, 1930, s. LIV.

se¹⁷² a od roku 1926 byl jako jeden z nejdéletrvavších členů Správní rady i delegátů vybrán za jednoho ze tří místopředsedů konference.¹⁷³ Každá konference měla vždy tři místopředsedy. Z nich jeden byl vybírán z řad představitelů zaměstnavatelů, jeden z řad zaměstnanců a jeden z řad zástupců vlád. Předsedy a místopředsedy se stávali obvykle významné osobnosti, které se dlouhodobě podílely na fungování Mezinárodní organizace práce nebo byly na konferenci přítomny. Například, jak již bylo uvedeno dříve v textu, na konferenci v roce 1925 byl předsedou konference zvolen Edvard Beneš.

O F. X. Hodačovi lze říci, že byl jedním ze stabilních prvků personálního substrátu orgánů MOP a jako takový zajišťoval nejen personální, ale rovněž funkční kontinuitu této organizace. Právě v tomto ohledu lze mimo jiné chápat význam osobnosti v dějinách ve vztahu nejen ke státům či mezinárodním organizacím, ale rovněž k normotvorbě či aplikaci práva.¹⁷⁴ Proto je zcela logické, že to byl právě F. X. Hodač, kdo byl již ve dvacátých letech na post místopředsedy Všeobecné konference MOP vybrán. Významnou pozicí bylo rovněž Hodačovo zařazení mezi ty funkcionáře Mezinárodní organizace práce, kteří přezkoumávali zprávy členských států MOP o provedení smluv, k nimž se tyto státy hlasováním a ratifikací zavázaly. F. X. Hodač se totiž stal nejprve náhradníkem¹⁷⁵ a posléze členem komise ustavené podle čl. 408, tj. posuzující výroční zprávy členských států o opatření učiněných za účelem provedení úmluv, k nimž přistoupily.¹⁷⁶

F. X. Hodač se ve druhé polovině dvacátých let na konferencích Mezinárodní organizace práce objevoval rovněž v jednotlivých komisích, vznikajících s ohledem na program konference. Tak v roce 1925, kdy byla Mezinárodní organizací práce schválena¹⁷⁷ úmluva č. 18 týkající se odškodnění nemocí z povolání z roku 1925¹⁷⁸ a úmluva č. 19 o rovnocenném nakládání s cizími a domácími zaměstnanci ve věci odškodnění pracovních úrazů 1925, jejíž¹⁷⁹ čl. 1 příslušníkům jiných členských států a členům jejich rodin při pracovních úrazech poskytoval stejné zacházení jako vlastním zaměstnancům, tedy zákaz diskriminace, a úmluva č. 20 o noční práci v pekárnách,¹⁸⁰ která však nebyla ČSR ratifikována, byl právě F. X. Hodač členem dvou klíčových komisí konference – komise pro úpravu odškodnění pracovních úrazů¹⁸¹ a komise pro úpravu noční práce v pekárnách.¹⁸²

¹⁷² *International Labour Conference. Eight Session. Geneva 1926.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1926, s. LXIII, *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. LVI a 39.

¹⁷³ *International Labour Conference. Eight Session. Geneva 1926.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 14 a 277.

¹⁷⁴ K významu osobnosti v dějinách viz např. BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. a kolektiv autorů. *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě.* Praha: Academia, 2017, s. 19.

¹⁷⁵ SKOCH, c. d., s. 117.

¹⁷⁶ Viz např. *International Labour Conference. Twelfth Session. Geneva 1929.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1929, s. LXI nebo *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 40.

¹⁷⁷ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 267.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 267–269.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 270–272.

¹⁸⁰ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO::> [cit. 17. 07. 2019].

¹⁸¹ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925.* Geneva: International Labour Office, 1925, s. LXXXIX.

¹⁸² Tamtéž, s. LXXXVII.

Ve stejné době začaly být vedeny rozsáhlé diskuze týkající se pracovní doby ve sklárnách. Protože šlo o odvětví v Československu zvláště rozvinuté, bylo i v zájmu československých zaměstnavatelů, aby dokázali svou přítomností formulovat stanoviska zaměstnavatelské kurie a ovlivnit výsledek jednání na konferencích. Zaměstnavatelům se nakonec podařilo prosadit názor o specifčnosti tohoto průmyslového sektoru, takže Mezinárodní organizace práce přijala ohledně této problematiky pouze dvě úmluvy – úmluvu č. 43 o pracovní době ve sklárnách na automaticky vyráběné tabulové sklo z r. 1934¹⁸³ a úmluvu č. 49 o zkrácení pracovní doby ve sklárnách na výrobu lahví,¹⁸⁴ jež byly nadto Československem ratifikovány a provedeny zákony¹⁸⁵ až v září 1938 ve dnech bezprostředně předcházejících mnichovské tragédii, resp. jednání v Bad Godesbergu.¹⁸⁶ Přesto se F. X. Hodač s ohledem na svrchu psané stal členem komise ohledně omezení práce ve sklářském provozu již v roce 1925.¹⁸⁷

V roce 1926, kdy 8. Všeobecná konference schválila vedle dalších konvencí¹⁸⁸ taktéž úmluvu č. 21 o zjednodušení inspekce vystěhovalců na lodích 1926,¹⁸⁹ zase F. X. Hodač zasedal v klíčové komisi pro zjednodušení inspekce imigrantů.¹⁹⁰ Když byly v roce 1927 schváleny úmluvy MOP č. 24 a 25 o nemocenském pojištění zaměstnanců v průmyslu a v zemědělství,¹⁹¹ F. X. Hodač byl opět jedním z důležitých hráčů na půdě Všeobecné konference, když byl členem komise pro nemocenské pojištění.¹⁹² V letech 1929 a 1930 byl F. X. Hodač členem komise k pracovní době placených zaměstnanců v obchodech a úřadech,¹⁹³ a právě v roce 1930 Mezinárodní organizace práce přijala na své 14. konferenci v Ženevě úmluvu č. 30 o pracovní době zaměstnanců v obchodě a na úřadech. V roce 1930 byl rovněž F. X. Hodač členem komise pro pracovní dobu v dolech.¹⁹⁴ Lze soudit, že se F. X. Hodač osvědčil i jako reprezentant Správní rady v dalších orgánech zřízených

¹⁸³ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 120–122.

¹⁸⁴ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0::NO:::> [cit. 11. 07. 2019].

¹⁸⁵ Zákony č. 353/1938 Sb. z. a n. a 354/1938 Sb. z. a n.

¹⁸⁶ Konkrétně se tak u obou smluv stalo 19. září 1938. Viz KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 12.

¹⁸⁷ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925*. Geneva: International Labour Office, 1925, s. LXXXV.

¹⁸⁸ Dalšími byla úmluva č. 22 o námořnických člancích dohod a č. 23 o repatriaci námořníků. [online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0::NO:::> [cit. 09. 06. 2019].

¹⁸⁹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 369–371. Úmluva byla Československem ratifikována dne 25. května 1928 a do vnitrostátního právního řádu provedena zákonem č. 181/1928 Sb. z. a n. Tamtéž, s. 12.

¹⁹⁰ SKOCH, c. d., s. 116.

¹⁹¹ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0::NO:::> [cit. 09. 06. 2019].

¹⁹² *International Labour Conference. Tenth Session. Geneva 1927*. Geneva: International Labour Office, 1927, s. 26.

¹⁹³ *International Labour Conference. Twelfth Session. Geneva 1929*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1929, s. LXIV, a *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. LIX.

¹⁹⁴ *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 40.

Společností národů, neboť v roce 1926 se znovu stal zástupcem Správní rady v přípravném výboru odzbrojovací konference snažící se navázat na Locarnské dohody.¹⁹⁵

V rámci svých aktivit v Mezinárodní organizaci práce v letech 1925–1930 rovněž pokračovala v zaměstnavatelské sekci československé delegace na konferencích MOP kontinuitní personální politika, kdy na jedné straně Hodačovým stálým poradcem v MOP byl Josef Vaněk, který F. X. Hodače nahradil na postu generálního sekretáře Ústředního svazu československého průmyslu, když se František Xaver Hodač stal předsedou této stavovské organizace zaměstnavatelů, jednak za poradce byli vybíráni představitelé zaměstnavatelů a jejich svazů, kteří byli odborníky anebo činovníky v oblastech, o nichž konkrétní Všeobecná konference jednala. Současně po roce 1925 Československo nadále dbalo o zastoupení poradců z řad slovenských a německých podnikatelských elit. Je přitom třeba říci, že poradci nezastávali jen roli odborného zázemí delegáta. Při jednání jednotlivých komisí mohli poradci příslušného delegáta (v případě československých zaměstnavatelů tedy Františka Xavera Hodače) zastoupit. Mezi poradci F. X. Hodače se v průběhu druhé poloviny 20. let vystřídali např. zástupce německých podnikatelů Rudolf Fernegg,¹⁹⁶ Jan Fiedler, tajemník Svazu sklářského průmyslu, když se jednalo o délce pracovní doby ve sklárnách,¹⁹⁷ anebo Milto Kotrba, tajemník Ústředního svazu německých průmyslníků,¹⁹⁸ který vystřídal Fernegga v roce 1927.

Ve stejném roce působil jako poradce F. X. Hodače na konferenci MOP František Kutschera, náměstek Ústřední sociální pojišťovny, vrchní inspektor Vítkovických železáren v Moravské Ostravě a tajemník Svazu německých nemocenských pojišťoven v Moravské Ostravě,¹⁹⁹ neboť byl projednáván návrh Správní rady Mezinárodní organizace práce na text úmluvy o nemocenském pojištění. V československých delegacích se v pozici poradců dále objevili např. Jan Dubický, místopředseda Ústředního svazu československých průmyslníků,²⁰⁰ Otto Brexl, zástupce německých zaměstnavatelů – generální tajemník Svazu německého průmyslu v ČSR, či Erwin Hexner, zástupce slovenských zaměstnavatelů, bilingvní odborník na obchodní právo, který psal povětšinou německy, občas rovněž česky, zejména se zaměřoval na ocelářský průmysl. Erwin Hexner zastupoval Československo později též na konferenci v Bretton Woods, kde vznikl Mezinárodní měnový fond.²⁰¹

Jak již bylo řečeno, držel se F. X. Hodač při hlasování jednak zásady, že podporoval ingerenci státu do zastoupení zaměstnavatelských delegátů, jednak ve věcné rovině začal výrazněji vystupovat proti předkládaným návrhům úmluv Mezinárodní organizace prá-

¹⁹⁵ *International Labour Conference. Eighth Session. Geneva 1926.* Vol. II. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 68 a 70.

¹⁹⁶ Viz výše. Ten se zúčastnil konferencí Mezinárodní organizace práce v letech 1924–1926 a 1928. Viz *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925.* Geneva: International Labour Office, 1926, s. LI, *International Labour Conference. Eleventh Session. Geneva 1928.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1928, s. LX.

¹⁹⁷ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925.* Geneva: International Labour Office, 1925, s. LXXII.

¹⁹⁸ SCHOENBAUM, E. *O provádění sociálního pojištění u nás. Rozhovor ve schůzích Sociálního ústavu ČSR ve dnech 3. a 24. února a 3. a 10. března 1927.* Praha: Lidová tiskárna Ant. Němec a spol., 1927, s. 83–88.

¹⁹⁹ *Ústřední sociální pojišťovna 1926–1936.* Praha: Ústřední sociální pojišťovna, 1936, s. 7, 11.

²⁰⁰ *International Labour Conference. Eleventh Session. Geneva 1928.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1928, s. LX.

²⁰¹ Viz Ervin Paul Hexner. [online]. Dostupné na: https://de.wikipedia.org/wiki/Ervin_Paul_Hexner. [cit. 12. 12. 2019].

ce. Pověštinou v první zmíněné kategorii hlasování náležel k vládně-zaměstnavatelské většině, která přehlasovala zástupce zaměstnanců. Při druhé kategorii hlasování – věcně – naopak patřil F. X. Hodač k významné menšině, které se ovšem obvykle nepodařilo přehlasovat většinu, která návrh konvencí předkládaných Správní radou, byť např. s jistými úpravami textu, schválila.

U hlasování o zástupcích zaměstnanců lze zmínit zejména každoroční „zápas“ o připuštění italského korporativního delegáta zaměstnanců²⁰² nebo hlasování v roce 1930, kdy F. X. Hodač společně s vládně-zaměstnavatelskou většinou prosadil přijetí litevského a švýcarského delegáta za zaměstnance. V případě Litvy existoval podobný problém se zásadou autonomie tripartitních skupin jako v případě Itálie. Podle informací estonského představitele zaměstnanců a francouzského zaměstnaneckého delegáta litevský delegát Dinbergs reprezentoval organizace, které byly složeny ze zaměstnanců a zaměstnavatelů a existovaly z rozhodnutí litevské vlády. Proti tomu vystoupil zástupce litevské vlády, který nerozporoval podstatu uvedených informací, pouze nesouhlasil s jedním střípkem z předestřené faktografie, totiž s informací, že ve statistické ročence je příslušná osoba uvedena jako úředník ministerstva železnic o rok dříve, nikoliv v předmětném roce, kdy měl zastupovat zaměstnance.²⁰³ Tato drobná oprava stačila, aby tripartitní většina konference (včetně F. X. Hodače) přijala dotyčného delegáta jako představitele zaměstnanců.

V případě Švýcarska spočívala podstata sporu jinde. Záležela ve skutečnosti, že švýcarská vláda vybrala za jednoho z poradců švýcarského zaměstnaneckého delegáta představitele menších odborů a samotný delegát toto napadl, neboť se svým poradcem zjevně obtížně spolupracoval. Šlo vlastně o spor mezi odborovými organizacemi socialistické a křesťanské orientace. V tomto případě měli nejednoznačné stanovisko i samotní reprezentanti zaměstnanců. Zatímco francouzský zaměstnanecký člen konference se zastal švýcarského delegáta, nizozemský zástupce zaměstnanců uvedl, že různé organizace mohou spolupracovat a argumentoval i judikaturou Stálého soudu mezinárodní spravedlnosti, justičního orgánu Společnosti národů, který stanovil, že reprezentace má pocházet z různých odborových centrál. Francouzský delegát poté spor dostal do roviny kritiky povahy aktů aplikace práva, když odmítl obecnou (kvaziprecedenční) závaznost rozsudků Stálého soudu mezinárodní spravedlnosti, věren tehdejší francouzské civilistické koncepci kultu zákona,²⁰⁴

²⁰² Viz *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925*. Geneva: International Labour Office, 1925, s. 77, *International Labour Conference. Eight Session. Geneva 1926*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 184, *International Labour Conference. Tenth Session. Geneva 1927*. Geneva: International Labour Office, 1927, s. 92, *International Labour Conference. Eleventh Session. Geneva 1928*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1928, s. 160, *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930.

²⁰³ *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 242.

²⁰⁴ Např. lze zmínit tezi Jeana-Josepha Bugneta, že nezná pojem soukromého (občanského) práva, výlučně používá jen Code civil. Viz SELTENREICH, R a kol. *Dějiny evropského kontinentálního práva*. 3. upravené vydání. Praha: Leges, 2010, s. 738, též POKOL, B. *The concept of law. The multi-layered legal system*. Budapest: Rejtjel Ed., 2001, s. 21. [online]. Dostupné na: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-67346>. [cit. 02. 11. 2019]; nebo ALMEIDA RIBEIRO de, G. *The Decline of Private Law. A Philosophical History of Liberal Legalism*. Oxford: Hart Publishing, 2019, s. 184.

že pramenem práva je pouze psané právo.²⁰⁵ I zde F. X. Hodač podpořil ingerenci vlády do výběru složení zaměstnanecké delegace.²⁰⁶

U hlasování o úmluvách např. hlasoval F. X. Hodač proti omezení noční práce v pekárnách²⁰⁷ nebo proti úmluvě o zkrácení pracovní doby ve sklárnách vyrábějících stroje.²⁰⁸ Naopak hlasoval pro úmluvu týkající se odškodnění nemocí z povolání z roku 1925.²⁰⁹ Rovněž hlasoval proti návrhu konvence na zjednodušení inspekce emigrantů na lodích v r. 1926²¹⁰ a proti návrhu úmluvy o repatriaci námořníků.²¹¹ F. X. Hodač také patřil mezi ty zaměstnavatele v Mezinárodní organizaci práce, kteří prosadili vedle práva sdružování zaměstnanců k prosazování jejich zájmů,²¹² též svobodu nesdružovat se a nebýt k takovému sdružování nuceni.²¹³ Tj. z pohledu státovédného se zasloužil o to, aby se v mezinárodním pracovním právu objevil *status negativus sui generis*.²¹⁴ V roce 1928 F. X. Hodač hlasoval proti úmluvě MOP č. 26 o systému stanovení minimální mzdy, jediné úmluvě, která byla toho roku přijata. V roce 1929 zase spolu se zástupci zaměstnavatelů na 12. konferenci Mezinárodní organizace práce usiloval o to, aby došlo k doplnění úmluvy č. 28 o ochraně před úrazy zaměstnanců při nakládání a vykládání lodí, a to tak, že by byla vyloučena vnitrostátní plavební doprava. Při tomto hlasování je zřetelná stopa zájmů československých zaměstnavatelů, neboť Československo jinou než vnitrostátní plavební dopravu nemělo, takže by tím byli zaměstnavatelé ochráněni před ingerencí práva do jejich pracovněprávních vztahů.

Prosadit tuto revizi textu se však nepodařilo. Naproti tomu se F. X. Hodač vyslovil pro úmluvu č. 27 o označování váhy na velkých břemenech dopravovaných na lodích z roku 1929.²¹⁵ Konečně hlasoval také při prvním čtení proti úmluvě MOP č. 31 o délce pracovní doby v dolech.²¹⁶ Úmluva byla s konečnou platností přijata v roce 1931.²¹⁷ František Xaver Hodač se z pozice československého delegáta zúčastnil Všeobecné konference

²⁰⁵ Ke sporu viz *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 253–262.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 263.

²⁰⁷ *International Labour Conference. Seventh Session. Geneva 1925*. Geneva: International Labour Office, 1925, s. 373 a 482.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 414.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 476 a 552.

²¹⁰ *International Labour Conference. Eighth Session. Geneva 1926*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 279.

²¹¹ *International Labour Conference. Ninth Session. Geneva 1926*. Vol. II. Geneva: International Labour Office, 1926, s. 347.

²¹² V Listině základních práv a svobod se týkájí tohoto práva ustanovení čl. 20 a 27. Z úmluv Mezinárodní organizace práce zejména úmluva č. 18 z roku 1921 a úmluva č. 87 z roku 1948.

²¹³ *International Labour Conference. Tenth Session. Geneva 1927*. Geneva: International Labour Office, 1927, s. 358.

²¹⁴ Ke statutární teorii viz JELLINEK, G. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, 2. Aufl., Tübingen: J. C. B. Mohr, 1905, s. 86 a násl., nebo SACHS, M. *Verfassungsrecht II. Grundrechte*. 3. Auflage. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag, 2016, s. 44.

²¹⁵ KOLEKTIV AUTORŮ. *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou. I.*, s. 372–373.

²¹⁶ *International Labour Conference. Fourteenth Session. Geneva 1930*. Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1930, s. 398.

²¹⁷ [Online]. Dostupné na: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0:NO:::> [cit. 09. 06. 2019].

Mezinárodní organizace práce za zaměstnavatele v r. 1931.²¹⁸ Poté jej nahradil jeho dlouholetý poradce a generální sekretář Ústředního svazu československých průmyslníků Josef Vaněk. Jedním z důvodů této výměny byla též skutečnost, že F. X. Hodač dal po r. 1929 přednost svojí politické kariéře na domácí scéně.

Závěr

Lze souhlasit s konstatováním, že existence normativních hledisek, tj. představ a podoby právního řádu, je „vyvozena z dobově hegemonických představ o podstatě člověka, o jeho potřebách či morálních hodnotách, k nimž se má ‚normální‘ jednotlivec upínat“.²¹⁹ Stanovisko o statické, a nejen od ostatních normativních systémů, nýbrž rovněž od evoluce společenských vztahů, hermeticky oddělené povaze práva jako normativního systému²²⁰ je legitimním, nicméně v řadě dílčích aspektů oprávněně diskutovaným předmětem diskurzu. Protože povahová, metodická i další svébytnost práva neznamená nutně jeho inkoherenci či dokonce imunitu vůči vnějším, mimoprávním vlivům a vzájemným prostupům. Právě naopak. Právo se snoubí nejen s dalšími normativními systémy, ale vyvěrá z ekonomicky vymezeného rámce, společenské situace, politických či jiných představ a zájmů, individuálního i kolektivního vědomí atp. Není osamocenou molekulou, nýbrž součástí komplexního fungování lidské společnosti již od vzniku prvních státních útvarů a možná i před jejich genezí.

Mezi oblastí, v nichž lze výrazněji vysledovat vliv dobové podmíněnosti práva, související nejen s hospodářskou úrovní společnosti, ale rovněž s dalšími mimoprávními faktory, náleží také pracovní právo. Existence, výstupy a aktivity Mezinárodní organizace práce jsou toho dobrým příkladem. Předestřené poznatky z působení Františka Xavera Hodače v prvních pěti letech činnosti této odborné mezinárodní organizace, jejíž trvání bylo a je i v současnosti úzce spjato se soustavou mezinárodní bezpečnosti a snahou o konsenzuální řešení sporů, ať již v podobě Společnosti národů, jejíž byla MOP součástí, anebo Organizace spojených národů, u níž je MOP specializovanou agenturou „věnující se rozvoji a propagaci norem pro vnitrostátní právní předpisy na ochranu a zlepšení pracovních podmínek a životních standardů ... rovněž poskytuje technickou pomoc v oblasti sociální politiky, administrativy a školení pracovní síly; podporuje spolupráci organizací a zemědělský průmysl; sestavuje statistiky práce a provádí výzkum sociálních problémů na úrovni mezinárodní soutěže, nezaměstnanosti a podzaměstnanosti, vztahu práce a průmyslu, technologické změny (včetně automatizace) a pomáhá chránit práva mezinárodních migrantů“²²¹ pak představují tuto činnost nejen z pohledu jejího dílčího personálního elementu. Rovněž mohou ulehčit pochopení podoby stávajících mezinárodních standardů pracovního práva, dynamismu a trendů jeho vývoje²²² i výstupů – prameny mezinárodního

²¹⁸ *International Labour Conference. Fifteenth Session. Geneva 1931.* Vol. I. Geneva: International Labour Office, 1931, s. XLVIII.

²¹⁹ RÁKOSNÍK, c. d., s. 9.

²²⁰ Tuto koncepci zastávala např. ryzí nauka právní.

²²¹ [Online]. Dostupné na: http://ebozp.vubp.cz/wiki/index.php/Mezinárodní_organizace_práce. [cit. 18. 12. 2019].

²²² Když v roce 1919 na první konferenci Mezinárodní organizace práce, kdy československou delegaci vedl tehdejší ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, byla tématem osmihodinová pracovní doba, po cca sto letech na 107. zasedání MOP (28. 5. – 8. 6. 2018), kdy českou delegaci reprezentoval na prvním místě náměstek Ministerstva práce a sociálních věcí Petr Hůrka, se debata soustředila na „násilí a obtěžování na

pracovního práva, *mutatis mutandis* prameny práva jako celku. Také ukazují, že geneze a existence Mezinárodní organizace práce má z hlediska liberální a sociální demokracie své opodstatnění, neboť tato organizace od r. 1919 dodnes přináší třibení názorů a výsledky směřující ke standardizaci a kompromisnímu hledání právních východisek z možných pracovních sporů bez ohledu na dějinné epochy a těžkosti jimiž svět procházel.

Současně se analýza získaných poznatků snaží z právněhistorické perspektivy prozkoumat poněkud opomíjenou část pracovní poutě Františka Xavera Hodače, totiž jeho působení v Mezinárodní organizaci práce, a alespoň dílem tak dotváří mozaiku bohatého a naplněného života této významné, byť snad poněkud kontroverzní osobnosti. Bez zajímavosti nemusí být ani skutečnost, že František Xaver Hodač s filozofickým a obecně právnickým vzděláním významným způsobem ovlivnil pracovní právo a tím zprostředkovaně i národní hospodářství v Československu. I to je ukáзка tentokrát konceptualizační časové podmíněnosti, která kupříkladu reflektuje rozdíl oproti v postmoderní době preferovanému formování úzce specializovaných odborníků bez všeobecného rozhledu, teoretického uvažování a abstrakce jako nadčasové nezbytnosti.²²³

Konečně sledování působení Františka Xavera Hodače v Mezinárodní organizaci práce ukazuje, jak nezanedbatelný význam hrála Československá republika při vytváření základů moderního pracovního práva platného nejen na jejím území, nýbrž alespoň zčásti v právních rádech pokrývajících rozsáhlá teritoria světa. Taktéž představuje sondu do československého ovlivňování fungování Společnosti národů v tomto směru. Na druhou stranu prezentuje, že konečná podoba živého práva může být formována stejně dobře koncepcí chápající právo jako *ars boni et aequi*²²⁴ starověkých římských juristů, rovněž jako projevem utilitárních a dílčích zájmů, a nezřídka dokonce obojího, prolínajícího se ve vzácné jednotě. Historie má nejen zprostředkovací, ale rovněž noetickou, poznávací funkci,²²⁵ a to rovněž ohledně kořenů ale i platné podoby právního řádu. Starověcí Římané zahrnuli oboje pod pojem *delecto, delectare*.²²⁶ Hodnocení působení Františka Xavera Hodače v Mezinárodní organizaci práce, podobně jako u dalších významných osob, lze uzavřít citátem vypůjčeným z pozdně republikánského Říma, od Marka Tullia Cicerona, jehož citát tento článek zahájil: „Život nikdy nebyl příliš krátký pro toho, kdo vykonal povinnosti diktované ctností.“²²⁷

pracovišti, k roli Mezinárodní organizace práce v oblasti rozvojové spolupráce a ke strategickým cílům sociálního dialogu v rámci tripartity“. Viz Česká republika na 107. zasedání Mezinárodní organizace práce. [online]. Dostupné na: https://www.mzv.cz/mission.geneva/cz/udrzitelny_rozvoj/mezinarodni_organizace_prace/ceska_republika_na_107_zasedani.html. [cit. 18. 12. 2019].

²²³ Ke kritice přílišné specializace a opouštění znalosti kontextu, tj. širšího rozhledu, které se objevovaly již v časech minulých, viz např. MARX, K. *Das Elend der Philosophie. Marx-Engels Werke*. Berlin: Dietz Verlag, 1972, s. 157. [online]. Dostupné na: http://www.mlwerke.de/me/me04/me04_125.htm#K2_2 [cit. 11. 06. 2019]; a Fachidiot. [online]. Dostupné na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Fachidiot>. [cit. 11. 06. 2019]; nebo LIESSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti*. Praha: Academia, 2009.

²²⁴ Ulp. D. 1, 1, 1 pr. Viz SKŘEJPEK, M. (ed.). *Digesta seu Pandectae / Digesta neboli Pandekty. Fragmenta selecta / Vybrané části. Tomus I. Liber I – XV / Svazek I. kniha I – XV*. Praha: Karolinum, 2015, s. 67.

²²⁵ BENEŠ, Z. Úvod. In: SEMOTANOVÁ, E. a kol. Česko. *Ottův historický atlas*. 3. aktualizované vydání. Praha: Ottovo nakl. s.r.o., 2017, s. 9.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ CICERO, M. T. *Tuskulské rozhovory*. Praha: Svoboda, 1976, s. 81.

Magie v *Lex Duodecim tabularum*

Pavel Zális

*Právnická fakulta, Masarykova univerzita
Kontaktní e-mail: zalis@akzalis.cz*

Magic in the Twelve Tables

Abstract:

The article deals with the relationship of Roman law and magic from the perspective of Twelve Tables. It deals mainly with two provisions of the eighth table of the Twelve Tables *QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT* and *QUI FRUGES EXCANTASSIT*. The paper offers closer insight into the perception of magic by the Romans when it comes to its prohibiting and punishing its practice. It also compares the individual ancient sources that deal with these provisions. The aim of this paper is to provide a broader perspective of the context of magic in early Roman law.

Keywords:

magic; *carmen*; *malum carmen*; *excantare*; *qui malum carmen incantassit*; *qui fruges excantassit*; římské právo; zákon XII desek

Klíčová slova:

magie; *carmen*; *malum carmen*; *excantare*; *qui malum carmen incantassit*; *qui fruges excantassit*; Roman law; Twelve Tables

DOI: 10.14712/2464689X.2020.33

Problematika magie v římském prostředí a speciálně v právu představuje zajímavou a zároveň velmi specifickou oblast. I když většina klasických prací týkající této oblasti pochází z první třetiny 20. století,¹ tak v posledních letech se toto téma těší zvýšenému

¹ HUVELIN, P. *La notion de l'„iniuria“ dans le très ancien droit romain*. Lyon: A. Rey, 1903; FRAENKEL, E. Review of Zauberei und Recht in Roms Frühzeit. Ein Beitrag zur Geschichte und Interpretation des Zwölf Tafelrechtes. *Gnomon*, 1925, roč. 1, č. 4; BECKMANN, F. *Zauberei und Recht in Roms Frühzeit. Ein Beitrag zur Geschichte und Interpretation des Zwölf Tafelrechtes*. Münster: W. Nolte, 1923; VOIGT, M.

zájmu.² Hned v úvodu je nezbytné zdůraznit, že jakýkoli výzkum magie v Zákoně XII desek je do jisté míry komplikovaný, a to ze dvou odlišných, byť souvisejících důvodů. Na jedné straně představuje zásadní obtíže skutečnost, že se tento zákon dochoval pouze ve fragmentární podobě, nevyjímaje ustanovení vztahující se právě k magii, a zároveň na straně druhé existují nemalé obtíže spojené s užitím pojmu „magie“, jakožto interpretační kategorie. Oba problémy jsou nevyhnutelně provázány a do určité míry determinují úspěchy při jejich pochopení. Naše znalosti týkající se Zákona XII desek závisí na citacích a odkazech antických autorů, kteří převážně žili v rozmezí od prvního století před naším letopočtem do čtvrtého století našeho letopočtu. I když v tomto období docházelo k rozkvětu literární činnosti, tak zájem o Zákon XII desek postupně v praktickém životě upadal, a to v návaznosti na mohutný rozvoj praetorského práva, které Zákon XII desek po obsahové stránce do značné míry nahrazovalo. Zákon tedy přitahoval pozornost autorů zabývajících se současnými právními aspekty v širším, často historickém kontextu. Patří mezi ně zejména Cicero, Macrobius, Festus nebo Plinius starší. Naneštěstí tyto autoři jej zmiňují pouze zkratkovitě a heslovitě, nejčastěji za účelem podpořit jiný argument vztahující se k nějaké aktuální problematice, kterou právě řešili. Z tohoto důvodu musíme na jejich citace a interpretace Zákona XII desek pohlížet touto perspektivou, tedy že mohou být ve větší či menší míře oproti originálu pozměněny, aby jimi řešenou problematiku buď podpořily, nebo naopak vyvrátily.

Druhé neopominutelné úskalí, které s daným tématem souvisí, je terminologie.³ V době vzniku Zákona XII desek totiž Římané neznali pojem „magie“ či „magický“, jelikož ten se dostal do Říma přes Řecko mnohem později (nejdříve v 1. století před n. l.). Slovo magie původně označovalo západoiránské etnikum a později kněžskou kastu v Perské říši.⁴ To je důvod, proč latina neobsahuje takové pojmy a ani je obsahovat nemůže. Nicméně magické praktiky, tak jak je dnes nazýváme, byly součástí každodenního života Římanů a jako takové byly úzce provázány s římským náboženstvím; tvořily jejich integrální součást, o čemž svědčí například ustanovení Zákona XII desek (Tab. II. 3): *Cui testimonium defuerit, is*

Die XII Tafeln. Leipzig: A. G. Liebskind, 1883; MOMIGLIANO, A. Review of L. Robinson: Freedom of Speech in the Roman Republic. *The Journal of Roman Studies*, 1942, č. 32.

² PHILLIPS, C. R. The sociology of religious knowledge in the Roman empire to A.D. 284. *ANRW II*, 1986, roč. 16, č. 3; PHILLIPS, C. R. Nullum Crimen sine Lege: Socioreligious Sanctions on Magic. In: FARAONE, A. C. – OBBINK, D. (ed.). *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*. New York: Oxford University Press, 1991; GORDON, R. Aelian's Peony: the location of magic in Graeco-Roman tradition. *Comparative Criticism*, 1987, č. 9; GORDON, R. Imagining Greek and Roman Magic. In: ANKARLOO, B. – CLARK, S. (ed.). *Witchcraft and magic in Europe: Ancient Greece and Rome*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999; GRAF, F. *Magic in the Ancient World*. Překl. PHILIP, F. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999; HOFFMAN, C. A. *The Idea of Magic in Roman Law*. Berkeley: University of California, 2002; RIVES, J. B. Magic in the XII Tables Revisited. *The Classical Quarterly*, 2002, roč. 52, č. 1; RIVES, J. B. Magic in Roman Law: The Reconstruction of a Crime. *Classical Antiquity*, 2003, roč. 22, č. 2; VERSNEL, H. S. – FRANKFURTER, D. – HAHN, J. *Magical Practice in the Latin West*. London, Boston: Brill, 2010.

³ Jak Rives trefně poznamenal: „Jedním z nejvíce přetrvávajících problémů ve studiu magie ve starověkém Středomoří je samotný pojem ‚magie‘.“ RIVES, J. B. Magus and Its Cognates in Classical Latin. In: *Magical Practice in the Latin West*. London, Boston: Brill, 2010.

⁴ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio: právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999, s. 165.

tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.⁵ Jedná se o ustanovení, na jehož základě se mohl účastník sporu dovolávat svědectví jiné osoby tím, že chodil každý třetí den k jeho dveřím a pronášel magické formule, které dveře otevřou a přimějí svědka poskytnout svědectví u soudu.⁶ Na tomto případě je velmi dobře patrné ono zmiňované úskalí: Na první pohled totiž není zřejmé, že se jedná o ustanovení mající jakoukoli souvislost s magií. Nadpřirozené konotace tomuto ustanovení dává až slovní spojení *obvagulatum ito*⁷ mající původ v nejstarší latině.

Klíčová pro studium magie v Zákoně XII desek jsou ovšem jiná ustanovení, konkrétně VIII. desky (1a. a 8a.), která postihovala praktikování černé magie. Obě nám zprostředkoval Plinius starší, který je zachytil ve své encyklopedii *Naturalis historia*. Plinius konkrétně uvádí:⁸ ... *in XII tabulis verba sunt: "QUI FRUGES EXCANTASSIT", et alibi: "QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT"*.⁹ Jedná se naneštěstí o jediný antický literární pramen, který cituje obě „magická“ ustanovení Zákona XII desek doslovně. I když i jiní autoři tato ustanovení zmiňují, nelze s naprostou jistotou toto doslovné znění verifikovat. S ohledem na jejich význam se budeme zabývat oběma zmíněnými ustanoveními Zákona XII desek v kontextu jiných pramenů, které se do dnešní doby dochovaly, s cílem zjistit jejich význam, obsah a důvod, proč byly zařazeny v polovině pátého století před naším letopočtem do prvního římského kodifikačního díla.

QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT

Ustanovení Zákona XII desek *QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT* v podání Plinia staršího postihuje zpívání zlé písně, tedy *malum carmen*, proti komukoli ve snaze mu přivodit újmu. Zákaz praktikování magie se vztahuje na veškerou škodlivou magii bez ohledu na předmět, původce nebo adresáta.¹⁰ Jedná se, jak bychom dnes řekli, o jakousi generální klauzuli nebo obecnou zákonnou prevenci proti škodám způsobeným magickými praktikami. Kontext, v němž Plinius starší odkazuje na píseň (*carmen*) svědčí o tom, že ji chápal jako vyjádření něčeho, co negativně ovlivňuje okolní svět. Můžeme jen litovat, že je nejen jediným antickým autorem, který cituje doslovné znění tohoto ustanovení Zákona XII desek (a navíc v nekompletní podobě), ale též jediným autorem, který zmiňuje souloví *malum carmen* ve smyslu škodlivé kouzlo či zaklínadlo v souvislosti se zkoumaným fragmentem Zákona XII desek.

Podíváme-li se na samotný obsah ustanovení, zjistíme, že slovesa *cantare* a jeho slovní derivát *incantare* lze přeložit jako „zpívat proti“, což značí různé způsoby užití zpěvu

⁵ „Komu bude chybět svědectví, ať chodí každý třetí den narákat přede dveřmi.“ SKŘEJPEK, M. *Prameny římského práva*. Praha: Lexis Nexis, 2004, s. 33.

⁶ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio*, s. 165–175.

⁷ „Třeba však dodat, že některé takto zaměřené magické formule byly dokonce samotným římským právem využívány. Jedná se tzv. *obvagulatio*, o němž se rovněž zmiňuje Zákon XII desek: *CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO* [Ten, kdo nebude mít svědky, ať chodí každý třetí den s nářkem před domem].“ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio*, s. 169; BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 221.

⁸ Plin. *NH* 28, 17.

⁹ „... v Zákoně XII desek najdeme tato slova: ‚Kdo by očaroval plody‘ a na jiném místě ‚Kdo by zpíval zlou píseň‘.“

¹⁰ URBANOVÁ, D. *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno: Host: Masarykova univerzita, 2014, s. 14–15.

proti něčemu nebo někomu s následným magickým negativním účinkem.¹¹ Apuleius při své obhajobě užívá podobný výraz *obcantata*¹² ve smyslu „očarovaná“,¹³ když chce poukázat na to, že chování jeho manželky Prudentilly nevykazovalo znaky pomateného ani nijak mimořádného chování, které by bylo ovlivněno magií. Nejedná se ovšem o jediný případ, kdy Apuleius zmiňuje slovní derivát slovesa *cantare* ve smyslu „čarovat“ nebo „očarovat“,¹⁴ v rámci své obhajoby jej naopak užívá i na jiných místech.¹⁵ Stejný výraz užívá i Paulus ve svých Sentencích,¹⁶ když píše, že Sullův zákon *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* obsahoval ustanovení: *qui sacra impia noctumave ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur aut bestiis obiciuntur*.¹⁷ Rovněž v Paulově podání je sloveso *obcantarent* odvozeno od slovesa *cantare* a je spojováno s magickými praktikami. A právě odvozeniny slovesa *cantare* dodávají *carmen* (zvláště jednalo-li se o *malum carmen*) nadpřirozený či magický obsah.

Výraz *carmen* se tak z původního významu „píseň, báseň, modlitba či říkadlo“¹⁸ mění na „kouzlo, kouzelnou formuli či zaříkávadlo“ ve smyslu rytmicky pronášených slov, jež ve formální rovině sice mohou báseň, píseň či říkadlo připomínat, ovšem jejich přednes je motivován odlišným záměrem. Zvláště pak ve spojení *malum carmen* se jedná o škodlivé (zlé) kouzlo, jehož účelem je ublížit někomu jinému nebo poskytnout tomu, kdo je pronáší, prospěch na úkor ostatních.¹⁹ Odkazuje na zlovolnou a škodlivou magickou formuli, která je proti někomu namířena a pronášena prostřednictvím zaklínání neboli *incantare* nebo *excantare*.²⁰ Pojem *carmen* je tedy nezbytné chápat v širším kontextu než pouze jako píseň nebo báseň, tedy jako zaklínadlo nebo kouzlo. Formální podobnost mezi písní či básní (*carmen*) a magickou formulí je nasnadě, zejména pak s ohledem na způsob jejich přednesu.

Římané věřili v sílu pronesených slov a jejich účinků ve vnějším světě. Podobně nahlíželi na magickou sílu slov i Řekové. Řecké slovo pro píseň, která dokáže léčit prostřednictvím magie, se nazývala *epode* nebo *epoide*. Homér užívá tohoto výrazu, když líčí lov na kance, kterého se zúčastnil Odysseus a jeho druhové. Poté, kdy kanec Odyssea zranil, vrhli se druhové k němu a „na ránu vítězného a bohům rovného reka obvaz pak dovedně dali a kouzelným říkadlem temný zdrželi krve mu proud“.²¹ Rovněž i Platón ve svých Zákonech pojednává o magii a čarodějnictví. Každý, kdo magii praktikuje za účelem způsobení

¹¹ HOFFMAN, c. d., s. 21.

¹² Apuleius, *Apologia*, 84: *Dic tu, quibus uerbis epistulam finierit mulier obcantata, uecors, amens, amans; ...*

¹³ „Řekni, jakými slovy zakončila svůj dopis žena očarovaná, šilená, zbavená rozumu, pomatená láskou:“ APULEIUS, L. *Apologie aneb Vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví*. Praha: Svoboda, 1989.

¹⁴ Křížkův slovník překládá mimo jiné latinské sloveso *canto* ve spojení s *carmen* jako „slova kouzelná říkati“. ŘÍHA, J. (ed.). *Křížkův slovník latinsko-český Jan Říha*. Praha: I. L. Kober knihkupectví, 1889, s. 60.

¹⁵ Apuleius, *Apologia*, 48: *Dudum enim, cum haec agitentur et illi incantatam mulierem dicerent, medicus qui adfuerat abnueret, quaesisti tu nimis quam prudenter, quod mihi emolumentum fuerit incantandi*.

¹⁶ Paulus *Sent.* 5, 23, 15.

¹⁷ „[K]dokoli provede nebo vykoná zlovolné nebo noční obětování za účelem okouzlení, proklínání, magického svázání, bude buď ukřižován, nebo předhozen šelmám.“

¹⁸ ŘÍHA, c. d., s. 64.

¹⁹ SKŘEJPEK, *Ius et religio*, s. 165–175.

²⁰ Na tomto místě je třeba poznamenat, že někteří autoři poukazují na nedostatek důkazů prokazujících spojení mezi slovy jako *carmen* nebo *occantare* a magických praktik, či magie jako takové. HOFFMAN, c. d., s. 20–26.

²¹ HOMÉROS. *Homérova Odysseia*. Překl. VAŇORNÝ, O. Praha: Jan Laichter, 1943, s. 374 (zpěv XIX 455).

škody (ať už majetkovou nebo škodu na zdraví) někomu jiného, bude za tuto škodu odpovědný. Tedy i praktikování negativní magie patří do sféry praktik, které jsou schopné způsobit škodu a jako takové je nezbytné je považovat za škodlivé.²² Výraz *carmen* ve smyslu „kouzlo“ či „zaklínadlo“ užívá v neposlední řadě rovněž Macrobius ve svých Saturnáliích, když líčí zvyk Římanů „evokovat určitými formulami (*carmen*) ochranná božstva tohoto obsazovaného nepřátelského města, kde si mohli být jisti, že uspějí“.²³

Ovšem pojem *carmen* jako výraz pro zaklínání či zařikání není možné vnímat pouze v negativní rovině. Plinius starší kromě zmíněného úryvku *malum carmen* totiž zmiňuje rovněž odkaz na Catonův návod, jak léčit zraněnou končetinu (*carmen auxiliare*), což lze označit jako pomocné nebo léčebné kouzlo.²⁴ Samotný výraz *carmen* tak nelze apriori vnímat pozitivně nebo negativně, vždy bude záležet, v jakém kontextu je užit. Římané tedy nepochybně rozlišovali mezi dvěma druhy praktických činností spojených s magickými rituály, které se navzdory své podobnosti setkávaly s protikladným morálním hodnocením. Jinými slovy rozlišovali mezi černou a bílou (nebo také) léčivou magií, tedy magií dovolenou.²⁵ Na tomto místě je třeba zdůraznit, že Zákon XII desek nezapovídal magii jako takovou, ale postihuje pouze ty magické techniky, které svým účinkem působí škodu jiným, nebo v přeneseném významu se někdo obohacuje na úkor ostatních, čímž jim působí škodu.

Několik dalších autorů se odvolává na zkoumanou pasáž Zákona XII desek, ovšem v poněkud odlišném kontextu, kdy se mělo v jejich pojetí jednat o ustanovení postihující pomluvy. Konkrétně Cicero v díle *De re publica*²⁶ komentuje tato ustanovení slovy: *Nost-rae contra duodecim tabulae cum perpaucas res capite senxissent, in his hanc quoque sanc- iendam putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.*²⁷ Ve stejném duchu odkazuje na Cicerona i svatý Augustinus v díle *De civitate Dei* (O Boží obci), když se snaží podpořit své tvrzení, že i římské právo postiho- valo pomluvy.²⁸ Kapitální trest hroící za praktikování magie nebyl v Zákoně XII desek explicitně uveden, a proto je tento Ciceronův citát důležitý, a to i ve vztahu k fragmentu Horatia Flacca, který ve svých Listech (*Epistulae*) způsob usmrcení konkretizuje, když uvádí, že se jednalo o ubíčování k smrti (*formidine fustis*).²⁹ Cicero odkaz na ustanovení Zákona XII desek opakuje ve svém díle Tuskulské hovory:³⁰ *Quamquam id quidem etiam*

²² PLATÓN. *Zákony*. Překl.: NOVOTNÝ, F. Praha: OIKOYMENH, 2016, s. 345–346.

²³ MACROBIUS. *Saturnálie*. Překl. HLAVÁČEK, J. Praha: Herrmann a synové, 2002, s. 238.

²⁴ Plin. *NH*. 28, 21–22: *Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliare*.

²⁵ BARTOŠEK, c. d., s. 221.

²⁶ Cic. *De rep.* 4, 10, 12.

²⁷ „Naproti tomu našich Dvanáct desek, ačkoli stanovily trest smrti ve velmi málo případech, domnívaly se, že je třeba trestati i to, jestliže někdo zazpíval hanlivou píseň nebo složil báseň, a druhému tím způsobil hanbu a ostudu.“ CICERO, M. T. *O věcech veřejných*. Překl. JANOUŠEK, J. Praha: Oikoymenh, 2009, s. 165.

²⁸ Aug. *De civ. dei* 2, 9. AUGUSTINUS, A. *O Boží obci knih XXII*. Překl. NOVÁKOVÁ, J. Praha: Karolinum, 2007, s. 78.

²⁹ Horat. *Epistulae*, 2, 1, 152–154: *Poenaque lata, malo quae nollet carmine quemquam Describi: Vertere modum, formidine fustis* (*fustis* – hůl či klacek). Není bez zajímavosti, že stejně jako Plinius st. v této pasáži i Horatius užívá vazbu *malum carmen*, resp. *malo ... carmine*, navzdory tomu, že svůj verš vztahuje k pomluvě.

³⁰ Cic. *Tusc. Disp.* 4, 4.

duodecim tabulae declerant, condi iam tum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam lege sanxerunt,³¹ čímž prakticky verifikuje citovaný text v *De re publica*.

O trestu smrti za pomluvy a posměšky hovoří s odkazem na Cicerona svatý Augustinus i v jiné části svého opusu O Boží obci, když uvádí:³² *at Romani, sicut in illa de re publica disputatione Scipio gloriatur, probris et iniuriis poetarum subiectam uitam famamque habere noluerunt, capite etiam plectendum sancientes, tale carmen condere si quis auderet*.³³ Není bez zajímavosti, že Cicero i Augustinus užívají ve spojitosti výrazu *carmen* sloveso *condere* (skládat, stavět) a nikoli slovní derivát slovesa *cantare*, čímž se i po významové stránce posouvá smysl zkoumaného fragmentu Zákona XII desek, jelikož zatímco Pliniův text postihuje pronášení *carmen* jakožto vlastní činnost, tak Cicero jde dále, když postihuje už její skládání, resp. sepis, tedy pouhou přípravu. To představuje významný posun, zvláště uvážíme-li, že obě slovesa vyjadřují odlišnou činnost; zatímco *cantare* je spojeno s verbálním projevem, tak *condere* spíše s projevem psaným.³⁴

Z těchto citovaných pasáží jasně vyplývá, že Cicero a další autoři nespojovali diskutované ustanovení Zákona XII desek s magií, ale s pomluvami nebo slovními urážkami.³⁵ Tomu pojetí by rovněž odpovídalo ustanovení Paulových Sentencí:³⁶ *Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis et ossibus fractis*,³⁷ ze kterého je patrné, jak Paulus mluví o pomlouvačných nebo urážlivých básních, za které hrozí žaloba z urážky. Nehovoří tedy o kletbách či kouzlech ani o jiných magických praktikách ve spojitosti s výrazem *carmen*, tak jako Plinius starší. Podobně referuje i Festus,³⁸ když píše: *Occentassit antiqui dicebant quod nunc convicium fecerit dicimus quod id clare et cum quodam canore fit ut procul exaudiri possit...*³⁹ Vzhledem k tomu, že *convicium* patří do skupiny verbálních *iniuria*, napovídalo by to spíše o vztahu slovesa *occentare* k pomluvám nebo urážkám,

³¹ „Ostatně i zákony dvanácti desek dokazují, že už tenkrát bylo zvykem skládat písně: jeden z nich ustanovoval, že nesmí být skládány tak, aby druhého urážely.“ CICERO, M. T. *Tuskulské hovory: Cato starší o stáří: Laelius o přátelství*. Překl. BAHNÍK, V. Praha: Svoboda, 1976, s. 163.

³² Aug. *De civ. dei* 2, 12.

³³ „Leč Římané, jak se honosí Scipio v onom dialogu O státě, nechtěli, aby jejich život a pověst byly vystaveny posměškům a křivdám básníků, stanovice dokonce trest smrti na to, kdyby se někdo odvážil takovou píseň složit.“ AUGUSTINUS, A. *O Boží obci knih XXII*, s. 80.

³⁴ NOWICKA, D. *Zniesławienie w prawie rzymskim*. Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, 2013, s. 46–48.

³⁵ Na druhou stranu sám Cicero užívá sousloví *veneficiis et cantionibus* (Cic. *Brutus* 217), tedy čarodějnictví a zaklínání (*cantionibus* od slovesa *cantare* – zpívat, zaklínat, přednášet) jako prostředky škodlivé magie.

³⁶ Paulus *Sent.* 5, 4, 6.

³⁷ „Žaloba z urážky je zavedena zákonem nebo zvykem nebo obojím. Zákon XII desek trestal urážlivé básně, zlomení končetin a zlomení kostí.“

³⁸ Fraenkel věřil, že v tomto případě vycházel Festus z komentáře Zákona XII desek právě proto, že odkazuje na *convicium facere* obsažené v soudobém praetorském ediktu (Ulp. D. 47, 10, 15, 2: ... „*Qui adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve opera factum esse dicitur, quo adversus bonos mores convicium fieret, in eum iudicium dabo*“).

³⁹ Festus 190: „Antičtí autoři používali výraz ‚*occentassit*‘ pro to, čemu nyní říkáme ‚*convicium*‘, jelikož to probíhá s takovým stupněm křiku, že je slyšet na dálku.“ Existují ovšem významné pochybnosti o tom, že ve druhém století našeho letopočtu znal Festus (nebo na přelomu letopočtu Flaccus, ze kterého Festus vycházel) pravý význam tehdy zřejmě již archaického výrazu *occentare*. Jejich interpretace tohoto výrazu mohla být ovlivněna moderním chápáním pojmu *convicium*. NOWICKA, c. d., s. 47–48.

tak, jak poznamenal Cicero. Z tohoto pohledu by zkoumaný fragment Zákona XII desek nepředstavovalo ustanovení proti praktikování magie, ale proti pomluvám.⁴⁰

Není nijak překvapivé, že výše uvedené rozpory obsažené již v antických pramenech se staly předmětem zkoumání mnoha filologů, jazykovědců, právních historiků a jiných odborníků ve snaze je odstranit, což ovšem vedlo k patové situaci, jelikož každý argument mohl být vyvrácen rovnocenně kvalitním argumentem opačné strany stejné kategorie. Dlužno podotknout, že diskuse na toto téma stále trvá a zatím se nikomu nepodařilo zcela přesvědčivě na položenou otázku nalézt uspokojivou odpověď. V literatuře lze vysledovat více méně čtyři různé přístupy k této problematice. Zastánci prvního situaci „vyřešili“ tak, že Pliniovu i Ciceronovu klauzuli oddělili a učinili z nich dvě odlišná ustanovení, ačkoli Horatiova pasáž,⁴¹ jak je výše uvedeno, jasně naznačuje zjevnou spojitost obou fragmentů.⁴² Jedná se převážně o autory z 19. století, i když našla své příznivce i v řadách pozdějších autorů.⁴³ Zastánci druhého přístupu předpokládají, že Zákon XII desek obsahoval jedno ustanovení, které v sobě zahrnovalo jednu skutkovou podstatu proti magii a druhou proti pomluvě, aniž by se snažili blíže vysvětlit, co je spojuje.⁴⁴ Zastánci třetího přístupu vycházeli z předpokladu, že Pliniova interpretace je správná, přičemž Cicero⁴⁵ a Horatius nepochopili nebo ustanovení Zákona XII desek záměrně chybně užíli či interpretovali.⁴⁶ Dlužno podotknout, že jejich závěry nejsou mnohdy příliš přesvědčivé, zvláště uvážíme-li, že to byl Cicero, kdo prohlásil, že se děti v jeho době musely učit znění Zákona XII desek nazpaměť jako básničku (*ut carmen necessarium*).⁴⁷ Pro poslední, čtvrtý, přístup je charakteristické odmítání Pliniova fragmentu jako autentického znění Zákona XII desek a jeho zastánci se přiklání k pojetí Ciceronovu a Horatiovu, tedy že ustanovení Zákona postihovalo pomluvy a urážky, ovšem nikoli *malum carmen*.⁴⁸ Navzdory nastíněným rozporům a četným diskuzím je třeba zmínit, že u převážné většiny současných autorů převládá názor (byť mnohdy opřený o odlišné důvody), že jeho smyslem bylo postihnout praktikování čarodějnictví a nikoli pomluvu.⁴⁹ Pro tento závěr svědčí zejména nepřekonatelné obtíže

⁴⁰ HOFFMAN, c. d., s. 31–32.

⁴¹ Horat. *Sat.* 2, 1, 82.

⁴² Viz pozn. pod čarou č. 29.

⁴³ Schoell publikoval pasáž Cicerona jako Tab. VIII, 1, a Pliniovu klauzuli jako Tab. VIII, 26. SCHOELL, R. *Legis Duodecim Tabularum Reliquiae*. Leipzig: in aedibus B. G. Teubneri, 1866, s. 140, 151; Voigt přidružil dvě klauzule Plinia s klauzulí Servia v Tab. VIII, 10, a Ciceronův fragment zařadil do jiné sekce. VOIGT, c. d., s. 726–727; Fraenkel a Momigliano popírali jakoukoli potřebu jakkoli spojovat Pliniův a Ciceronův fragment. FRAENKEL, c. d., s. 185–200; MOMIGLIANO, c. d., s. 120–124.

⁴⁴ Bruns zařadil Pliniovu klauzuli do Tab. VIII, 1a, a Ciceronovu pasáž pod Tab. VIII, 1b. BRUNS, C. G. – MOMMSEN, T. *Fontes iuris romani antiqui*. Friburgi: I. C. B. Mohr, 1887; Riccobono následuje Brunse. RICCOBONO, S. *Fontes Juris Romani Antejustiniani*. Florentiae: Giunti Editore, 1968; Warmington podobně jako Bruns a Riccobono, ovšem obrátil jejich pořadí. WARMINGTON, E. H. (ed.) *Remains of Old Latin, Volume III*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.

⁴⁵ Cic. *De rep.* 4, 10, 12. Viz pozn. pod čarou č. 26.

⁴⁶ STRACHAN-DAVIDSON, J. L. – MOMMSEN, T. *Problems of the Roman criminal law*. Oxford: Clarendon Press, 1912, s. 107; HUVELIN, c. d., s. 69–71; BECKMANN, c. d.; FRAENKEL, c. d., s. 185–200; MOMIGLIANO, c. d., s. 120–124; PHARR, C. The Interdiction of Magic in Roman Law. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1932, roč. 63.

⁴⁷ Cic. *De leg.* 2, 23.

⁴⁸ HOFFMAN, c. d., s. 52–53.

⁴⁹ FRANKFURTER, D. *Guide to the study of ancient magic*. Leiden; Boston: Brill, 2019, s. 176–180; URBA-NOVÁ, c. d., s. 14–15; NOWICKA, c. d., s. 35–41; DICKIE, M. *Magic and magicians in the Greco-Roman*

svázané s nepřiměřeností trestu smrti za tak banální provinění, jakým je právě pomluva či urážka. Převažuje tak dnes důvěra ve správnost citace ustanovení *QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT*... Zákona XII desek i jeho významu tak, jak nám jej zachoval Plinius starší v *Naturalis historia*.

QUI FRUGES EXCANTASSIT

V případě druhého posuzovaného ustanovení Zákona XII desek je situace trochu odlišná. I když i v tomto případě platí, že je Plinius⁵⁰ starší jediným antickým autorem, který ustanovení *QUI FRUGES EXCANTASSIT*⁵¹ explicitně cituje, odkazují se na něj v tomto smyslu i někteří další autoři. Zejména pak filosof Seneka ve svém díle *Quaestiones naturales* se ve čtvrté knize zabývá meteorologickými jevy jako například krupobitím, deštěm nebo sněhem, přičemž při této příležitosti zmiňuje:⁵² *...in xii tabulis cavetur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat et attrahi cantibus imbres et repelli...*⁵³ Na rozdíl od Plinia staršího ovšem Seneka necituje Zákon XII desek explicitně, pouze jeho část popisuje vlastními slovy, kdy jej zejména vztahuje k nepřízni počasí, které mohlo zničit úrodu, tedy k diskuzi o schopnostech smrtelníků ovlivňovat počasí (k čemuž se staví velmi skepticky). Není rovněž bez zajímavosti, že se na toto ustanovení odkazuje i Apuleius ve své slavné obhajobě v případě, ve kterém byl obviněn z praktikování magie, slovy:⁵⁴ *Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitas XII tabulis propter incredundas frugum inlecebras interdicta, igitur et occulta non minus quam tetra et horribilis.*⁵⁵ Apuleius se takto v rámci své obhajoby vysmívá žalobci, který jej obvinil z praktikování čarodějnictví v přítomnosti otroků, tedy svědků. Formulaci zákona tak vlastními slovy interpretuje, i když se po obsahové stránce od Plinia a Seneky neodchyluje a nepochybně odkazuje na totéž ustanovení.

Sloveso *excantare* užitě v tomto kontextu lze přeložit jako „vyzpívat“.⁵⁶ V tomto smyslu užívá výraz *excantare* i lékař a spisovatel Marcellus Empiricus, který píše o vyzpívání nemoci z končetin a morku kostí:⁵⁷ *excanto de istis membris medullis.*⁵⁸ Díky těmto citacím víme, že Římané věřili v reálné účinky působení písně (zaklínadla) za předpokladu, že je píseň zazpívána správným způsobem a správnou osobou. Tedy jinými slovy, verbální projev je způsobilý vyvolat adekvátní reakci ve fyzickém světě, tedy vyvolá reálný zamýšlený účinek, za kterým je píseň zpívána. I když z těchto fragmentů nevyplývá, že by se muselo nutně jednat o magické působení, tak si stačí uvědomit, v jakém kontextu dochází k užití

world. London – New York: Routledge, 2003, s. 137–139; KIPPENBERG, H. Magic in Roman Civil Discourse: Why Rituals Could be Illegal. In: *Envisioning Magic*. Leiden: BRILL, 1997, s. 144–147; RIVES, *Magic in the XII Tables Revisited*, s. 270–290.

50 Plin. *NH* 28, 14–17.

51 „Kdo by očaroval plody.“ SKŘEJPEK, *Prameny římského práva*, s. 43.

52 Sen. *N. Q.* 4, 7, 2–3.

53 „...ve dvanácti deskách je varování, že nikdo nesmí zaklínat úrodu jiného. Nevzdělaní předkové věřili, že bouře mohla být přivolána či rozehnána kouzly.“

54 Apul. *Apol.* 47, 3.

55 „Tuhle magii, pokud je mi známo, lze stíhat podle zákonů, už v dávných dobách ji zakazovaly zákony dvanácti desek pro neuvěřitelnou moc, kterou má na lákání polních plodin z cizího pole na vlastní. Je tedy stejně tajná jako odporná a strašná.“

56 Předpona „ex“ znamená „ven“ nebo „vně“ a sloveso *cantare* lze přeložit jako „zpívat“.

57 Marcellus 15, 11.

58 „...vyzpívám tě z těchto končetin, z morku kostí.“

slova *excantare*, kdy uvedené citace jasně naznačují, že toto sloveso znamená „odstranit pomocí zpěvu (zaklínadla)“, a v případě diskutovaných plodin nebo úrody pak „odstranění plodin pomocí zpěvu (zaklínadla)“, v rámci čehož už nelze pochybovat o nadpřirozených konotacích spojených s diskutovaným fragmentem. Servius je v otázce výkladu výrazu *excantare* konkrétnější, když říká:⁵⁹ ...*excantare est magicis carminibus obligare*.⁶⁰ Podle něj znamená slovo *excantare* více než očarovat písní (zaklínadlem); vysvětluje jej jako schopnost někoho svázat nebo připoutat magickými prostředky.

S fragmentem *QUI FRUGES EXCANTASSIT* úzce souvisí další Serviův odkaz na text Zákona XII desek,⁶¹ který se dochoval v jeho komentáři Vergiliovy Eklogy,⁶² který ten Pliniův významově doplňuje:⁶³ ...*neve alienam segetem pellexeris*.⁶⁴ Klíčové slovo *pellexeris* je nezbytné vnímat jako určitý druh manipulace (sváděním, lákáním či vábením), což je patrné zejména v Ciceronově pasáži *Pro Cluentio: Animum adulescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit eis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest*.⁶⁵ Podobně poznamenal Tacitus o Augustovi:⁶⁶ *ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit*.⁶⁷ Obě tyto pasáže odrážejí podřízenost vůle objektu nad vůlí subjektu. Vidíme tedy, že osoba, která vykonává akci, získává kontrolu nad osobou, vůči které je vykonávána. To, co v Serviiovi nacházíme, je tedy metaforické nebo rozšířené užití výrazu *pellicere* s jasnou konotací, že zrna bude magicky podřízeno vůli kouzelníka.⁶⁸ V tomto konkrétním případě sloveso *pellicere* naznačuje, že přenos plodin byl proveden jinými prostředky než fyzickou silou.⁶⁹

Z Augustinova odkazu⁷⁰ na Ciceronův komentář Zákona XII desek obsažený v nedochované pasáži čtvrté knihy *De re publica* můžeme předpokládat, že výše uvedené ustanovení zákona rovněž postihovalo hrdelním trestem jednání za pomoci kouzelných technik, které by mělo za cíl přenos úrody z pozemku. Sv. Augustin konkrétně píše: *Atque satas alio uidi traducere messes, eo quod hac pestifera scelerataque doctrina fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nonne in duodecim tabulis, id est Romanorum antiquissimis legibus, Cicero commemorat esse conscriptum et ei, qui hoc fecerit, supplicium constitutum?*⁷¹ Jak je patrné, kapitální trest hrozil nejen dle fragmentu *QUI MALUM CARMEN*

⁵⁹ Serv. *Ad Ec.* 8, 71.

⁶⁰ „...*excantare* znamená svázat někoho magickým kouzlem.“

⁶¹ Podobně (i když jinými slovy) odkazuje na toto ustanovení i římský básník Tiballus, který konkrétně uvádí: *cantus vicinis fruges traducit ab agris* („písně přenáší výhonky ze sousedova pole“). SKŘEJPEK, *Ius et religio*, s. 171.

⁶² Serv. *Ad Ec.* 8, 99.

⁶³ *Lex Duodecim tabularum*, Tab. VIII, 8b.

⁶⁴ „...ani cizí sadbu nepřeváděj“. SKŘEJPEK, *Prameny římského práva*, s. 43.

⁶⁵ „Svedla mysl mladého muže, protože ještě nebyla korigována střízlivostí a rozumem, a to prostřednictvím všech těch věcí, kterými lze tuto věkovou skupinu zajmout a svádět.“

⁶⁶ Tac. *Ann.* 1, 2.

⁶⁷ „...jakmile však získal vojsko dary, lid obilím, všechny sladkým mírem...“ TACITUS, C. *Letopisy*. Překl. MINAŘÍK, A. – HARTMANN, A. Praha: Svoboda, 1975, s. 21.

⁶⁸ HOFFMAN, c. d., s. 66.

⁶⁹ RIVES, *Magic in the XII Tables Revisited*, s. 270–290.

⁷⁰ Aug. *De civ. dei* 8, 19.

⁷¹ „Prostředky magického umění ... může být sklizeň přemístěna na cizí pole. Nezaznamenal Cicero skutečnost, že Zákon XII desek stanovoval trest smrti tomu, kdo tak učinil?“

INCANTASSIT, ale též dle fragmentu *QUI FRUGES EXCANTASSIT*, tedy všechny známé způsoby praktikování magie byly dle Zákona XII desek postihovány stejným způsobem.

V této souvislosti je rovněž nutné zmínit zajímavý soudní případ, který zachytil Plinius starší ve své knize *Naturalis historia*.⁷² Případ pojednává o propuštěnci C. Furiovi Cresimovi, který byl obviněn z čarodějnictví podle zkoumaného zákonného ustanovení svými sousedy, kteří si nedokázali jinak vysvětlit bohatost jeho úrody v porovnání se svými výpěstky, zvláště když Cresimus hospodařil na pozemku menším. V den konání soudu přinesl Cresimus veškeré své zemědělské nářadí, udržované v dobrém stavu, rovněž přivedl i svou čeleď, stejně tak dobře zaopatřenou a živěnou, a dobytek ve výborné kondici. Na svou obhajobu pak pravil: „Toto jsou, Quirité, má kouzla a nemohu vám sem přinést a ukázat svou noční práci, bdění a pot.“⁷³ Soud následně uznal jeho nevinu, jelikož prokázal, že neuzívá žádnou magii, nýbrž racionálních prostředků, kterými dosahuje vysoké sklizně.⁷⁴ Tato zmínka nenechává nikoho na pochybách, proti jakému jednání míří, a je to právě užití negativní magie v osobní prospěch, které je postihováno.

V mnoha společnostech, kde se etablovalo zemědělství jako hlavní zdroj obživy (do těchto společností patří nepochybně i raný Řím), patří neštěstí spojená s neúrodou mezi nejobávanější formy neštěstí postihující celou společnost. V takových existuje často představa, že úroda či neúroda přímo závisí na působení čarodějů a nadpřirozených bytostí.⁷⁵ Tam, kde se předpokládá, že božské bytosti mají okamžitý vliv na úspěch sklizně, si je lidé předcházejí a často provádějí všechny komplikované rituály sloužící k tomu, aby je potěšily, přičemž i kvalita plodin může být považována za závislou na řádném provádění těchto rituálů odpovídajícími osobami. Kromě toho může úspěch také záviset na správném dodržování vzorců chování, které potěší bohy, a sice všemi příslušníky dané komunity.⁷⁶ Fragment Zákona XII desek *QUI FRUGES EXCANTASSIT* naznačuje podobnou obavu z nadpřirozeného působení čarodějů a nadpřirozených bytostí na úrodu, což představuje zřejmě stěžejní důvod, proč bylo nezbytné takové jednání zapovědět zákonem a uložit za něj kapitální trest. Raná římská společnost, která ještě nemohla využívat dodávek obilí ze Sicílie a Egypta, byla totiž na vlastních výpěstcích plně a existenčně závislá. Obava z neúrody se podobným způsobem promítla do tzv. Cresimova případu, který byl podle zmíněného fragmentu Zákona XII desek souzen. I když se jedná o případ až z období císařského Říma, věřili žalobci, že za nízkou úrodu může černá magie, což dokládá přetrvávající víru v neštěstí zapříčiněné čarodějnictvím.

⁷² Plin. *NH* 28, 41.

⁷³ *Veneficia mea, Quirites, haec sunt, nec possum vobis ostendere aut in forum adducere lucubrationes meas vigiliisque et sudores.* (Plin. *NH* 18, 41–43).

⁷⁴ Není bez zajímavosti, že Gluckman referuje o podobných případech z kmenové společnosti, kde vyšší zemědělská produkce vede k závisti a obvinění z čarodějnictví, které udržuje rovnostářský základ hned dvěma způsoby: nejenže prosperující člověk žije v obavě z hrozícího obvinění z čarodějnictví, ale také se obává závisti samotných čarodějů. GLUCKMAN, M. *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Oxford: Basil Blackwell, 1965, s. 59.

⁷⁵ ROBERTS, S. A. *Order and dispute: an introduction to legal anthropology*. New Orleans: Quid Pro Books, 2013, s. 77.

⁷⁶ Tamtéž.

Závěr

Magie a právo se v archaických společnostech vždy významně prolínaly, vzájemně ovlivňovaly a v neposlední řadě i doplňovaly. Zákon XII desek s magií, jakožto sociální kategorií a fenoménem, pracuje převážně v souvislosti s jejími negativními projevy, tj. čarodějnictvím, zejména ve snaze je omezit prostřednictvím dvou ustanovení VIII. desky: *QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT* a *QUI FRUGES EXCANTASSIT*. I když jsou římské prameny zejména ve vztahu k prvně jmenovanému fragmentu nejednotné v tom, zda postihuje magické praktiky nebo pomluvy či urážky, v celkovém souhrnu a při komplexním hodnocení lze přisvědčit spíše závěru, že se jednalo o ustanovení snažící se eliminovat černou magii a její negativní antisociální projevy. Jak obě citovaná ustanovení naznačují, Římané totiž neochvějně věřili v účinky magie, stejně jako věřili v negativní následky, které může její praktikování způsobit. V souladu s touto vírou uvedená ustanovení začlenili Decemvirové do Zákonu XII desek ve snaze potříit černou magii na legislativní úrovni. Není bez zajímavosti, že zůstala v platnosti spolu s celým Zákonem XII desek až do konce antiky, jelikož nikdy nedošlo k jeho explicitní derogaci, i když po vydání Sullova zákona *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* v 1. století př. n. l. vyšla obě ustanovení z praktického užívání, jelikož byla zcela nahrazena textem nového zákona.

Vývoj pojmu osoba v právu a jeho reflexe v ABGB a v občanském zákoníku z roku 2012

Jakub Stromšík

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: jakub@stromsik.cz

Development of the Concept of a Person in Law and its Reflection in the Civil Code of Austria (ABGB) and in the Czech Civil Code of 2012

Abstract:

This study brings a comprehensive historical perspective on the development of the concept of a person in the legal sense in the territory of the Czech lands. This study deals with the philosophical definition of this term and examines the natural law basis of this issue. Emphasis is placed on the comparison of the legal regulation of natural persons in the Civil Code of Austria (ABGB) which was enacted in 1811, and in the Czech Civil Code from 2012. The authors of the Czech Civil Code designate as the ideological source of the recodification the draft of the Czechoslovak Civil Code from 1937, which was *de facto* modern revision of the ABGB, so it is important to take into account the relevant ABGB provisions when interpreting the Czech Civil Code. It is also reasonable to consider the historical origins of these provisions, while also examining how their interpretation has evolved over time.

Keywords:

person in the legal sense; natural person; historical development of the term person; Civil Code of Austria (ABGB); Czech Civil Code 2012

Klíčová slova:

osoba v právním smyslu; fyzická osoba; historický vývoj pojmu osoba; Všeobecný zákoník občanský (ABGB); český občanský zákoník 2012

DOI: 10.14712/2464689X.2020.34

Zdá se, že postavení osob v právním smyslu není pro současné právní teoretiky příliš atraktivním tématem. Autoři většiny publikací, které se v poslední době alespoň okrajově věnovaly tomuto tématu, zaměřují svou pozornost zejména na teoretické vymezení právnických osob, rozebírají dopady různých teorií definujících právnícké osoby, a problema-

tku osob fyzických považují za vyřešenou.¹ Právně-teoretická definice osob (tedy nejen osob právnických) má ale klíčové koncepční dopady na pojetí práva jako celku, neboť právě postavení osoby v právním smyslu je dominantním prvkem veškeré právní regulace. Přestože je právo multidimenzionálním fenoménem a vícevýznamovým výrazem,² převažující je bezpochyby jeho normativní význam. Právo je vnímáno jako soustava právních norem, kterými se reguluje chování osob, které jsou uznávané nebo stanovené státem, a jejichž dodržování stát mocensky vynucuje.

Cílem této studie je přinést historizující pohled na vývoj pojmu osoba v právním smyslu na území českých zemí. Studie se mimo jiné zabývá tím, jak se v minulosti měnil vztah mezi člověkem a pojmem osoba. Dnešní význam pojmu osoba a jeho odlišení od pojmu člověk je totiž výsledkem dlouhého a komplikovaného historického vývoje. Právo až v relativně pozdní fázi přebíralo výsledky tohoto vývoje, který probíhal v jiných společenských oborech (zejména ve filozofii). Bez tohoto vývoje by právní doktrína nedospěla k dnešnímu pojetí osoby.

Dalším cílem je porovnat právní úpravu fyzických osob v obecném zákoníku občanském z roku 1811 (ABGB) a českém občanském zákoníku z roku 2012, a to zejména úpravu tzv. pasivního statusu osoby v právním smyslu (tj. právní osobnosti). Aby toto bylo možné, je nezbytné nutné nejdříve zkoumat právně-historický, resp. právně-filozofický základ této úpravy.

Jelikož redaktoři nového občanského zákoníku označují za základní obecný ideový zdroj rekodifikace vládní návrh občanského zákoníku z roku 1937, který byl *de facto* modernizační revizí rakouského obecného zákoníku občanského, je při interpretaci občanského zákoníku z roku 2012 užitečné přihlížet k relevantním ustanovením ABGB, zohlednit historický původ těchto ustanovení a zároveň zkoumat, jak se jejich výklad vyvíjel v čase. Rakouští civilisté při aplikaci soukromého práva těží ze stability svého kodexu a mohou se zároveň opřít o více než dvoustletý doktrinální vývoj a rozsáhlou judikaturu.³ Česká právnická obec tuto výhodu nemá, a tak při aplikaci konkrétních ustanovení občan-

¹ V českém prostředí jde například o knihu BERAN, K. *Pojem osoby v právu*. Praha: Leges, 2012, nebo o publikaci HURDÍK, J. *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. Ve středoevropském prostoru je pak nutné zmínit díla OSTHEIM, R. *Zur Rechtsfähigkeit von Verbänden im österreichischen bürgerlichen Recht*. Wien: Springer, 1967, RITTNER, F. *Die werdende juristische Person*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1973, RAISER, T. *Der Begriff der juristischen Person Eine Neubesinnung. Archiv für die civilistische Praxis*, 1999, 199, s. 104–144, nebo BYDLINSKI, F. Die „Person“ im Recht. In: KALSS, S. – NOWOTNY, Ch. – SHAUER, M. (eds.). *Festschrift Peter Doralt zum 65. Geburtstag*. Wien: Manz, 2004.

² GERLOCH, A. *Teorie práva*. 7. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 21.

³ Např. první Zeillerův komentář k ABGB (ZEILLER, F. von. *Commentar über das Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch: für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie*. Wien – Triest: Geisteringer, 1811). Další brzy následovaly: komentář Michaela Schustera (SCHUSTER, M. *Theoretisch-praktischer Kommentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*. Altstadt: Scholl'schen Buchdruckerei, 1818), devítisvazkový komentář Franze Xavera Nippela (NIPPEL, F. X. *Erläuterung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. Graz: Damian und Sorge, 1830–1838), třídílný komentář Moritze von Stubenraucha (STUBENRAUCH, M. von. *Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*, Wien: Friedrich Manz, 1854–1858). Na tato díla navazují např. autoři nejnámějšího moderního komentáře k ABGB: KOZIOL, H. – BYDLINSKI, P. – BOLLENBERGER R. *Kurzkommentar zum ABGB, Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, EheG, KSchG, IPR-G, Rom I-, Rom II- und Rom III-VO*. 4. vyd. Wien: Verlag Österreich, 2014.

ského zákoníku roste význam historického a komparativního výkladu právních norem. Tuto studii je tedy nutné vnímat jako příspěvek k diskusi probíhající v právnické obci, jejímž cílem je dobrat se skutečného významu jednotlivých ustanovení a institutů občanského zákoníku.

Dalším cílem studie je ověřit hypotézu, že se redaktoři občanského zákoníku z roku 2012 nezaměřili na precizní teoretické vymezení osob v právním smyslu, resp. na odlišení pojmu osoba od pojmu člověk, a nerespektovali tak několik staletí trvající vývoj právní doktríny v této oblasti. Druhou zkoumanou hypotézou je naopak tvrzení, že pojem osoby byl v ABGB vymezen přesněji a v souladu s tehdejšími poznatky právní vědy.

1. Právní úprava fyzických osob v obecném zákoníku občanském

Subjekty práv a povinností nazývá občanské právo osobami. Obecný zákoník občanský rozlišuje dvě skupiny subjektů, a to osoby fyzické a osoby právnické (resp. v původním pojetí osoby morální). O každém člověku v § 16 stanoví, že „má vrozená, již rozumem poznatelná práva, a nutno jej tudíž považovati za osobu“ (tedy za osobu ve smyslu právním). Vzhledem k době vzniku zákoník dodal, že „otroctví nebo nevolnictví a k tomu se vztahující výkon moci nejsou v těchto zemích dovolena“.⁴ O právnických (morálních) osobách, resp. „dovolených tělesech“ se hovoří v § 26 ABGB: „Naproti jiným osobám používají dovolené společnosti zpravidla stejných práv jako jednotlivé osoby.“ Z jiných částí zákoníku lze dovodit, že dalšími právníckými osobami jsou stát, země a obec (§ 27, 1454, 1472).⁵ Rakouský občanský zákoník co do úpravy právnických osob vycházel z tehdejší úrovně právní vědy, ústřední byla „princiální role osob přirozených (fyzických) daná přirozenoprávním základem celého kodexu a osoby právnické upravil do jisté míry jako výsledek legislativních náhod a systematické nezralosti“.⁶

V následujících podkapitolách podrobně rozeberu historický vývoj pojmu osoba od antiky přes vrcholný středověk, kdy došlo k přijetí rakouského občanského zákoníku, po moderní dějiny. Tento výklad je nezbytný pro pochopení základních principů pojetí osob v ABGB.

1.1 Pojem osoba v antice

Pojem osoba (řecky *prosopon*, latinsky *persona*) se zrodil a oddělil od označení člověka (řecky *anthropos*, latinsky *homo*) v antice. Podle některých názorů se tak stalo až s rozšířením křesťanství, ale není tomu tak.⁷ Původním řeckým výrazem k označení člověka byl pojem *anthropos*. Vedle něj se používaly výrazy *soma* nebo *psyché*, které sloužily k označení konkrétní (individuální) charakteristiky člověka. Výraz *soma* používal řecký básník Hésiodos k označení konkrétního individuálního člověka tvořícího předmět pozoro-

⁴ K problematice zrušení nevolnictví více v: FRAIS, J. *Reformy Marie Terezie a Josefa II. (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005; nebo v HAUBELT, J. *Zrušení nevolnictví: významná událost v dějinách našeho lidu*. Praha: Horizont, 1981.

⁵ KRČMÁŘ, J. *Právo občanské I. Výklady úvodní a část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 133.

⁶ LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 147.

⁷ Tento názor zastával například Jaromír Sedláček: „Rozlišení je dáno teprve křesťanstvím a teprve v křesťanské éře počíná se užívat slova *persona* ve smyslu osobnosti, tj. bytost sebevědomá, rozumná, svobodná, stanovící si své cíle.“ SEDLÁČEK, J. *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 137–138.

vání jinou osobou. Pojmu *soma* a jeho latinského ekvivalentu *caput* bylo později užíváno „k označení individua jako osoby v právním smyslu“.⁸

Namísto dvou výše uvedených pojmů se ale postupně začal prosazovat výraz *prosopon*. Původně se toto slovo používalo k označení divadelní masky v antických komediích a tragédiích. Podle Aristotela byl původní význam tohoto slova „tvář“, nebo „obličej“, takže souvislost s divadelní maskou je zřejmá. Vývoj významu slova *prosopon* však pokračoval, později byl tímto pojmem označován typ člověka, který daná maska představovala. Z typu člověka pak byl již krok k označení divadelní role, a nakonec byl abstrakcí význam tohoto slova přenesen na označení společenské role, resp. poslání daného člověka ve společnosti, což jsou znaky charakterizující jednotlivce. Na konci vývoje tak starořečtina výrazu *prosopon* přiznávala význam charakterizující jednotlivce vzdáleně podobný dnešnímu pojmu „osoba“.⁹

Podobně jako v jiných oborech převzala latina řecké pojmosloví týkající se člověka a osoby i s jeho vývojovými tendencemi. Dominantním výrazem v antickém Římě se tak pro označení jednotlivce, resp. jeho charakteristik nebo vlastností stal pojem *persona*, který stejně jako v případě pojmu *prosopon* dříve označoval masku.¹⁰ Je příznačné, že stejně jako je v současné době obtížné formulovat vymezení pojmu osoba, tak dodnes nebyl zcela objasněn význam latinského pojmu *persona* ve všech jeho nuancích. V Římě dále probíhal vývoj významu tohoto slova, jež se používalo ve smyslu osoby v právním smyslu, k označení sociální role člověka, jeho charakteru či k označení filozofického pojmu osoba.¹¹ Podle Jana Hurdíka se „výraz *persona* současně zevšeobecňuje a vyjadřuje zásadně lidské individuum vybavené rozumem“.¹²

Je však potřeba mít na paměti, že pojem osoby v antice nijak nekoresponduje s abstraktním pojetím osob v právním smyslu v dnešní době, a to ať osob fyzických nebo právnických. Přestože se může na první pohled zdát, že výraz *persona* měl v antickém Římě dvojitý význam – první by zahrnoval všechny svobodné lidi i otroky, druhý pak pouze osoby v právním smyslu, tedy pouze svobodné lidi – není tomu tak. Dokazuje to skutečnost, že římský právník Gaius ve své Učebnici práva ve čtyřech knihách (*Institutionum commentarii quattuor*) v části věnované právnímu postavení lidí (*De conditione hominum*) uvádí následující: „A základní rozdělení práva osob je tedy takové, že všichni lidé jsou buď svobodní, anebo otroci.“¹³ Dále pak hovoří o *persona servilis* nebo *persona servi*.¹⁴ To samozřejmě není v rozporu s tím, že Gaius otroky zařazuje mezi *res corporales* (věci hmotné), otrok byl zároveň osobou i věcí. Otroci byli nadáni určitými právy – římské právo znalo například institut *peculium*, na základě něhož mohli otroci spravovat určitý majetek, který jim svěřil *pater familias*. Otroci byli zároveň objektem právních vztahů, mohlo s nimi být

⁸ HURDÍK, J. Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2000, č. 3, s. 307.

⁹ HURDÍK, *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*, s. 20.

¹⁰ ŠEJVL, M. Subjekt práva jako maska. In: HAVEL, B. – PIHERA, V. (eds.). *Soukromé právo na cestě: eseje a jiné texty k jubileu Karla Eliáše*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, s. 314–327.

¹¹ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 13.

¹² HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 308.

¹³ V originále Gai 1, 9: *Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi*. KINCL, J. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 42–43.

¹⁴ Gai 1, 121; 3, 189; Tamtéž, s. 72, 232.

obchodováno jako s jinými věcmi.¹⁵ Určitou zajímavostí je, že ve starověkém Římě byly chrámy a jiné náboženské a státní instituce nadány určitou formou právní subjektivity, a to z toho důvodu, že tyto subjekty byly odpojeny od „ducha člověka“.¹⁶

Podle mého názoru nemůžeme pojem *persona* z antického období ztotožňovat s dnešním pojmem osoby v právním smyslu, tento pojem byl v tehdejší době mnohoznačný a pravděpodobně neměl žádný právně-technický význam. Souhlasím tedy s Karlem Beranem, který říká, že „starověká a současná koncepce pojmu osoby nemají téměř nic společného“.¹⁷ Pro tvrzení Jana Hurdíka hodnotícího antické období tak, že „lze v současné právní literatuře a právní terminologii spatřovat výrazná rezidua kořenů, z nichž pojem osoba historicky vyrůstal“,¹⁸ nenacházím oporu. Tento výklad lze tedy uzavřít tak, že v době antiky sice došlo k formování pojmu osoba ve smyslu lidského individua vybaveného rozumem, nicméně nelze přeceňovat význam tohoto vývoje pro dnešní konstrukt osoby v právním smyslu.

1.2 Pojem osoba v raném a vrcholném středověku

Nový impuls k vývoji vnímání pojmu osoba přišel možná poněkud nečekaně v období raného a vrcholného středověku. Podle Jana Hurdíka dochází v tomto období „k všeobecnému přijetí pojmu osoba jako obecné charakteristiky vyjadřující sice lidské vlastnosti, avšak na natolik schematické a obecné úrovni, které umožnily pojem osoba – vybavený specificky tomuto pojmu přiznanými vlastnostmi – osamostatnit od jeho původního nositele, tj. člověka, a formulovat jej jako samostatnou myšlenkovou konstrukci a následně jako entitu, která byla schopna stát se činitelem z nejdůležitějších, tj. subjektem společenských, resp. právních vztahů bez ohledu na to, zda je přímo spojena s lidskou biosociální existencí či nikoliv“.¹⁹

Středověké chápání osoby bylo ovlivněno křesťanskou teologií, která tento pojem obohatila tím, že označovala trojjediného Boha jako jedinou božskou substanci (*tres personae, una substantia*). Karel Beran uvádí, že „osoba je tedy konfrontována se svou podstatou (*substantia*) a představuje transformovanou jevovou podobu jediné božské substance“.²⁰ Jan Hurdík dodává, že se „v křesťanském učení o Svaté trojici pojmu osoba užívá k označení jedince existujícího sama o sobě, dále neredukovatelného a vymezeného vůči okolnímu prostředí“.²¹

Vývoj pojmu osoba trvale ovlivnil křesťanský teolog a filozof Boëthius touto definicí: „Osoba je individuální substance rozumové přirozenosti.“²² K tomu dodává, že základním elementem definice osoby je autonomie. Zároveň však říká, že „Otec je otcem někoho, Syn

¹⁵ HOVEN VAN GENDEREN, R. van den. Legal personhood in the age of artificially intelligent robots. In: BARFIELD, W. – PAGALLO, U. (eds.). *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence*. Cambridge, Surrey: Edward Elgar Publishing Limited, 2018, s. 218.

¹⁶ Tamtéž, s. 221.

¹⁷ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 16.

¹⁸ HURDÍK, *Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu*, s. 308.

¹⁹ HURDÍK, *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*, s. 21.

²⁰ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 16.

²¹ HURDÍK, *Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu*, s. 308.

²² FAIRWEATHER, E. R. *A Scholastic Miscellany: Anselm to Ockham*. Philadelphia: Westminster John Knox Press, 1956, s. 334.

je synem někoho a Duch je duchem někoho“,²³ čímž zdůrazňuje vedle autonomie vztahovou rovinu pojmu osoba, samozřejmě pouze v mezích výkladu o Svaté trojici.

Nejasnosti v otázce, jestli má být osoba charakterizována pouze v dimenzích substance, nebo v dimenzích vztahu, se pokusil odstranit jeden z nejvýznamnějších křesťanských filozofů Tomáš Akvinský, který přichází s pojmem „subsistentní vztah“, nicméně opět pouze ve vazbě na Svatou trojici. V případě lidí naopak v pojmu osoba vztahový prvek odmítá, protože „podstatou Boha je komunikabilita, podstatou člověka je nekomunikabilita“.²⁴ Podle Jana Hurdíka dále Tomáš Akvinský v souvislosti s osobou užívá pojmu subjekt, který ztotožňuje se substancí a který nabývá různých významů v závislosti na konkrétnosti jeho posuzování. Je-li subjekt chápán jako rozumová substance, je nazýván osobou. Tyto závěry Akvinského směřují k modernímu pojetí osoby ve smyslu sebeuvědomění a odpovědnosti za své vlastní činy.²⁵

Jan Hurdík uzavírá, že ve výše uvedených závěrech křesťanských myslitelů jsou definovány všechny obecně přijímané znaky osoby v právním smyslu.²⁶ S tímto závěrem nesouhlasí Karel Beran, který říká, že se vliv středověké teologie a dogmatiky „na abstraktní pojem osoby v právním smyslu přeceňuje“.²⁷ S tímto názorem se ztotožňují, neboť se dosud nepodařilo prokázat, jestli se opravdu jedná o abstraktní koncepci osoby, nebo jde spíše o antropomorfní smýšlení tehdejších lidí. Pro starověk i středověk bylo typické, že nadpřirozeným bytostem lidé přisuzovali lidské vlastnosti, Bohu a svatým tak byla přiznána právní subjektivita. Za bytosti byly dokonce považovány stromy, zvířata či předměty denní potřeby,²⁸ což je dnešnímu konceptu osoby velmi vzdálené.

Křesťanskému myšlení je také vlastní myšlenka duchovního rozměru osoby. V náboženských textech najdeme často odkazy na to, že osoba je definována „přítomností duše“. Podle Katechismu katolické církve je slovo „duše“ definováno následovně: „Duše znamená duchovní princip v člověku.“ Duše se dále považuje za základ lidského vědomí a svobody. Svoboda rozhodování je pak etickým a právním základem odpovědnosti, kterou jsme jakožto přirozené bytosti nadáni.²⁹

Středověké křesťanství přišlo ještě s jedním významným konceptem – tzv. *corpus mysticum*, což lze chápat jako společenství věřících. Tehdejší významný právník Sinibaldus Fliscus (později papež Innocens IV.) si všiml, že když došlo k nějakému majetkovému sporu mezi církevními řády nebo úřady, žalobce druhý subjekt žaloval vždy jménem církve. Přišlo mu nelogické, že na obou stranách sporu stojí tentýž subjekt, a tak přišel s konceptem, kdy právní subjektivitu přiznal nejen církvi jako takové, ale i církevním úřadům,

²³ ZICCARDI, M. J. *Fundamental Boethius: A Practical Guide to the Theological Tractates and Consolation of Philosophy*. Lulu Press, Inc, 2012, second tractate.

²⁴ V anglickém překladu *De potentia* je uvedeno následující: „The word person signifies one that subsists in the divine nature distinctly and incommunicably: whereas the word God signifies one who has the divine nature without reference to distinction or incommunicability: hence the comparison fails.“ AKVINSKÝ, T. *De potentia, IX „The divine persons“*. [online]. Dostupné na: <https://dhspriori.org/thomas/QDdePotentia9.htm>. [cit. 25. 01. 2019].

²⁵ HURDÍK, *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*, s. 22.

²⁶ HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 309.

²⁷ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 17.

²⁸ BYDLINSKI, Die „Person“ im Recht, s. 81.

²⁹ HOVEN VAN GENDEREN, van den, Legal personhood in the age of artificially intelligent robots, s. 221.

a dokonce i církevním statkům.³⁰ Zde můžeme zřetelně vidět kořeny moderní konstrukce právnických osob.

1.3 Pojem osoba v raném novověku

Pro další vývoj pojmu osoba v právním smyslu byl významný koncept tzv. morální osoby. Pojednání o tomto konceptu musíme začít u významného německého právního teoretika, žijícího v letech 1632–1694, Samuela von Pufendorfa. Jeho dílo *De iure naturae et gentium libri octo* z roku 1672 se obecně považuje za základ, z něhož vychází pozdější pojetí pojmu morální osoby. Samuel von Pufendorf však nechápal morální osobu jako pozdější právní doktrína (tedy výhradně jako sdružení osob), nýbrž tento pojem vztahoval k jedinci „jako jednu z forem morálních jsoucen“.³¹ Sociální status člověka určuje to, jaké má morální povinnosti, a podle toho, jak se mu daří tyto povinnosti plnit, je morální osobou. Pojem morální osoby však má podle Samuela von Pufendorfa i druhý význam zahrnující skupinu osob. Osoby sdružené v této složené morální osobě však nesledovaly žádný společný cíl, spojoval je pouze společný status, takže v tomto případě nemůžeme hovořit o analogii s moderním pojetím právnícké osoby. Pufendorf navázal na myšlenky Thomase Hobbesa, který ve svém díle *Leviathan* osobu definoval takto: „Osobou je ten, jehož slova nebo činy jsou považovány buď za jeho vlastní, nebo jsou přičítány jinému člověku nebo jakékoli jiné věci, ať už skutečně, nebo fikcí. Pokud jsou tato slova a činy považovány za jeho vlastní, pak se nazývá fyzickou osobou. Pokud jsou přičítány někomu jinému, hovoříme o předstírané nebo umělé osobě.“³² Thomas Hobbes tedy také rozlišoval dvě kategorie osob, byť jim nepřisuzoval aspekt morality, jako tomu bylo v případě Pufendorfa.

Další osobností, která přispěla k rozvoji konceptu morální osoby, byl německý filozof Christian Wolff žijící v letech 1679–1754. Christian Wolff opustil koncept morálního jsoucná a jako výchozí bod svých úvah určil morálního člověka (*homo moralis*). Podle něj morální stav (resp. status), který morální člověk získává (tím se neliší od Samuela von Pufendorfa), již není na rozdíl od Pufendorfovy teorie externím objektivním prvkem, ale určitým subjektivním závazkem a oprávněním. Nicméně morální status nevytváří z člověka osobu v právním smyslu, ale pouze ve smyslu konkrétních práv a povinností.³³ Christian Wolff zároveň říká, že každý člověk má základní přirozenou povinnost zachovat svůj vlastní život, kterou nazývá obecnou obligací (*obligatio universalis*). Z dodržování této povinnosti dovozuje morálnost člověka. Tento přístup je rozdílný od dnešní koncepce lidských práv, kdy je právo na život výhradně právem, nikoliv povinností. Christian Wolff nicméně z povinnosti morálního člověka dovozuje, že člověk má zároveň právo žít, z toho plyne i minimální rozsah práv, která může požadovat po svém okolí a která nejsou již vyvozována z vnějšku, nýbrž právě z přirozenosti morální osoby.³⁴ Jelikož Christian Wolff přisuzuje osobě univerzální obligaci zachovat svůj život, ani u něj nenalezneme paralelu

³⁰ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 18.

³¹ PUFFENDORF, Samuel von. *De iure naturae et gentium libri octo*. Frankfurt – Leipzig, 1759, lib. I cap. I § XII-XIII; převzato z: BERAN, K. Kdy a proč byla nahrazena „osoba“ právním subjektem? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2011, č. 2, s. 113.

³² HOBBS, T. *Hobbes's Leviathan*. Oxford: Clarendon Press, 1929, s. 123.

³³ WOLFF, Ch. *Jus naturae*. Frankfurt, 1740; převzato z: BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 24.

³⁴ Tamtéž; převzato z: BERAN, Kdy a proč byla nahrazena „osoba“ právním subjektem?, s. 113.

k modernímu pojetí právnických osob, právní subjektivitu přiznává pouze jednotlivcům – lidem.

O zásadnější posun ve vnímání pojmu morální osoby se v 18. století zasadil německý právník a filozof Daniel Nettelbladt (žijící v letech 1719–1791), který v roce 1749 vydal významné dílo *Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis*. Význam jeho díla spočívá v tom, že již rozlišuje „osobu přirozenou“ a „osobu morální“. Člověk je na jedné straně označen jako přirozená osoba, zároveň s tím je ale i osobou v právním slova smyslu jakožto *homo moralis*. Právní postavení osoby pak vyplývá ze statusu člověka. Představa člověka jako subjektu práv a povinností se stává samozřejmostí. Nettelbladt dále jako morální osobu vnímá, na rozdíl od Christiana Wolffa, také sdružení osob. Individua sdružená v takové morální osobě sice stále spojoval na základě sdílení společného statusu, takže morální osobě v jeho pojetí stále nemůžeme přiznat právní subjektivitu v dnešním slova smyslu, společný status se však již začínal nenápadně projevovat prosazováním společného cíle sdružených osob.³⁵ Morální osoba ve smyslu sdružení osob má podle něj reálný obsah, resp. vlastní právní kvalitu projevující se právy a povinnostmi odlišnými od práv a povinností jednotlivých osob.³⁶ Tento aspekt vnímám jako velký pokrok v chápání pojmu právnické osoby.

Na základě výše uvedeného můžeme tuto část uzavřít tak, že Samuel von Pufendorf, Christian Wolff i Daniel Nettelbladt významně přispěli k rozvoji chápání osoby v právním smyslu. Zatímco Samuel von Pufendorf ještě vnímal morální osobu jako jednu z forem morálních jsoucen, Christian Wolff morálnost člověka odvozoval z dodržování povinnosti zachovat vlastní život, z čehož pro člověka plyne i minimální rozsah práv, která může požadovat po svém okolí. Vývoj završil Daniel Nettelbladt, který každého člověka chápe jako osobu v právním smyslu – *homo moralis*. Zároveň v jeho myšlenkách spatřujeme zárodky moderního pojetí právnické osoby, projevující se tím, že sdružením osob přiznával práva a povinnosti odlišné od práv a povinností jednotlivých osob, které takové sdružení tvoří.

Všem třem výše uvedeným myslitelům je společné statusové pojetí osoby. Jak uvádí Karel Beran, tomuto období „je ještě cizí dělení osobnostního a majetkového práva, všechno právo je osobnostní právo a je projevem toho či onoho statusu“.³⁷ Díky statusu se člověk stává osobou v právním slova smyslu a náleží mu osobnostní a majetková práva. Při změně statusu člověk některá nová práva získal, jiná zase ztratil. Statusová nauka je tedy pozůstatkem feudálního práva, kdy se právní subjektivita odvozovala od příslušnosti ke stavu (např. šlechta, duchovenstvo, měšťané), příslušníci jednotlivých stavů disponovali rozdílnými právy a povinnostmi. Podle Jana Hurdíka je starověké a středověké období typické „apriorní nesvobodou jednotlivce, apriorní nerovností jednotlivce, akceptací společenských diferencí a jejich fixace právem, a pozicí jednotlivců budované zpravidla na vzájemně aktivní pozitivní míře integrace jednotlivce do určité společenské skupiny“.³⁸ Dokud byly práva a povinnosti člověka odvozovány od jeho statusu, nemohla se prosadit myšlenka univerzální právní subjektivity všech lidí. Zásadní zlom přináší racionalismus

³⁵ NETTELBLADT, D. *Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis*. Halle – Magdeburg, 1767, § 43; převzato z: BERAN, Kdy a proč byla nahrazena „osoba“ právním subjektem?, s. 113–114.

³⁶ Tamtéž; převzato z: BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 24.

³⁷ BERAN, Kdy a proč byla nahrazena „osoba“ právním subjektem?, s. 114.

³⁸ HURDÍK, *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*, s. 30.

vrcholného novověku, kdy „pojem osoba dostává nový dominantní význam, který je založen na chápání osoby jako obrazu lidské bytosti, jako výrazu pro označení člověka ve smyslu sebeuvědomělého subjektu, odpovědného za své činy, aktivního tvůrce dějin“.³⁹

Podíváme-li se na pojem osoba v raném novověku v českých zemích, typické bylo samozřejmě také statusové pojetí osoby. Příslušnost ke stavu se „dědila“ po otci při narození dítěte, nicméně i přesto existovala určitá možnost sociální mobility, byť hodně omezená. Kupříkladu nevolník se mohl stát za určitých podmínek měšťanem, měšťan příslušníkem šlechty na základě rozhodnutí krále atp. Ke změně sociálního statusu mohlo dojít také sňatkem, přičemž níže postavená žena získala status výše postaveného manžela. V případě, že si výše postavená žena vzala níže postaveného muže, svůj původní status sňatkem ztratila.⁴⁰

Velkou roli hrála také čest, jejíž ztráta měla fatální právní i společenské důsledky. Čest bylo možné ztratit při chování, které odporovalo společenským pravidlům, např. při zradě, nekřesťanském způsobu života, porození nemanželského dítěte apod. Trest ztráty cti byl rovněž ukládán při spáchání některých zločinů. Některé společenské skupiny lidí ale byly bezecné samy o sobě, šlo například o katy, rasy a jejich pomocníky, komedianty, tuláky, žebráky nebo prostitutky. Dříve ztracenou čest bylo možné nabýt na základě rozhodnutí soudu nebo královy milosti. K takové osobě se nikdo nemohl chovat jako k osobě nečestné, dokonce bylo zakázáno tuto jejich minulost jakýmkoliv způsobem připomínat. Porušení tohoto pravidla bylo přísně trestáno.⁴¹

1.4 Pojem osoba ve vrcholném novověku

Na začátku této pasáže musím alespoň stručně připomenout odkaz francouzského filozofa Reného Descarta (1596–1650). Přestože se narodil dříve než tři výše zmínění myslitelé, jeho myšlenky svým způsobem předběhly dobu. René Descartes, známý svým citátem *Cogito ergo sum* (Myslím, tedy jsem), měl „zásadní vliv na přijetí pojmu osoby jako sebeuvědomělého individua, jako myslící bytosti, kterážto vlastnost je základem jeho existence“.⁴² Postupem tzv. metodické skepse dochází k tomu, že každý jedinec může pochybovat o všem, co předpokládá nebo zná. Člověk si nemůže být jistý, jestli předmět, o kterém přemýšlí, skutečně existuje, či zda jsou jeho úvahy pravdivé nebo chybné. „Avšak ať je lidské myšlení pravdivé či chybné, člověk myslí. Realita, o kterou člověk opírá svou existenci, je realitou myšlení.“⁴³ Podle Reného Descarta se jako subjekt (osoba) kvalifikuje ten, kdo myslí. Doslova říká, že výpověď „já jsem, já existuji, je nutně pravdivá, kdykoli ji pronesu, nebo pojmu myslí“.⁴⁴

Jedním z nejvýznamnějších evropských filozofů vrcholného novověku byl bezpochyby Immanuel Kant (1724–1804). Ten ve svém díle *Základy metafyziky mravů* zřejmě jako první rozporuje paradigma, že sociální status člověka je hlavním determinantem jeho práv

³⁹ HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 310.

⁴⁰ KNOLL V. Legal personality of natural persons in the Czech medieval private law. Brief Summary. *Journal on European History of Law*, 2010, č. 1, s. 59–61.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 310.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ DESCARTES, R. *Meditationes de prima philosophia*. Překl. MARVAN, T. – GLOMBÍČEK, P. Praha: Oikoymenth, 2001, s. 28.

a povinností. Immanuel Kant musel svou revoluční myšlenku rovnosti před zákonem podepřít metafyzickým vysvětlením rovnocenného statusu všech lidí. Immanuel Kant o osobě hovoří jako o *cause finalis*, tedy jako o entitě svého vlastního cíle. Tato skutečnost odlišuje osobu od věcí a pojmů, které slouží jako prostředky k dosažení cíle. Osoby jsou rozumnými existencemi, jsou dílem samy o sobě, ze své vlastní podstaty. Rozumová podstata uvádí osobu do pozice cíle sama o sobě. Každá osoba je způsobilá stanovit si cíle svého jednání a je vlastním subjektem všech myslitelných cílů.

Immanuel Kant uvádí, že má-li „existovat nejvyšší praktický princip, který je vzhledem k lidské vůli kategorickým imperativem, musí to být takový, který z představy toho, co je nutně účelem pro každého, poněvadž je to účel sám o sobě, tvoří objektivní princip vůle, a proto může sloužit za obecný praktický zákon“.⁴⁵ A dále: „Základem tohoto principu je to, že rozumná přirozenost existuje sama o sobě jako účel. Tak si nutně člověk představuje své vlastní jsoucno, potud je tedy ono subjektivním principem lidského jednání. Ale právě tak si v důsledku téhož rozumového důvodu, který je platný i pro mne, představuje své jsoucno každá jiná rozumná bytost, takže je to zároveň i objektivní princip, z něhož, jako z nejvyššího praktického základu, musí být odvoditelné všechny zákony vůle. Praktický imperativ lze tedy formulovat takto: jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“⁴⁶

Immanuel Kant tak povýšil pozici každého člověka do říše svých vlastních účelů a každému člověku přiznává důstojnost a jeho vlastní hodnotu. „V říši účelů má vše buď nějakou cenu, nebo důstojnost. Namísto toho, co má cenu, lze klást i něco jiného jako ekvivalent, ale to, co je naproti tomu povzneseno nad jakoukoli cenu, a co proto nepřipouští žádný ekvivalent, má důstojnost... Pouze důstojnost lidství jako rozumné přirozenosti, bez jakéhokoliv jiného účelu či prospěchu, jehož by tím bylo možno dosáhnout, a tedy neúcta k pouhé ideji, by měla být neprominutelným předpisem vůle, a že právě v nezávislosti maximy na všech takových pružinách záleží její vznešenost, stejně jako výsadní důstojnost každého rozumného subjektu být zákonodárným členem v říši účelů.“⁴⁷ Kant akceptoval u pojmu osoba její morální kvalitu a současně její individuální rozměr. Osoba nazývá rozumnou substancí, za její cíl označuje humanitu. Osoba je pro Kanta totožná s vnitřní svobodou, způsobilou si stanovit vlastní zákony, jejichž prostřednictvím dosahuje svých cílů. V tomto smyslu Kant nazývá osobu morálním subjektem, hodným respektu.

Podle Immanuela Kanta má tak každý člověk, jakožto účel sám o sobě, svou vnitřní hodnotu, tj. důstojnost. Důstojnost podle něj spočívá v autonomii (svobodě) vůle, kterou však chápe v mezích zákonných pravidel, jimž každá osoba podléhá. Důstojnost vysvětluje hlavně jako lidskost, která je integrální součástí každé osoby. Karel Beran Kantovo učení shrnuje tak, že „když Kant dovodil, že člověk by měl být svým vlastním účelem a nikoliv prostředkem k dosahování účelů cizích, zároveň tím také řekl, že člověk má přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím byl definitivně překonán koncept, podle kterého náleží člověku morální osobnost v návaznosti na jeho sociální status. Pro Kanta již morální osoba nepředstavuje právní termín, nýbrž znamená vyjádření svobody člověka vázaného mravním zákonem“.⁴⁸ Jak je uvedeno v dalším textu, Franz von

⁴⁵ KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1990, s. 91.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, s. 97, 101.

⁴⁸ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 31.

Zeiller byl při koncipování právního postavení osob v ABGB ovlivněn zejména Kantovým pojetím lidské důstojnosti.

Německý filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) obohatil pojem osoba o atribut společenského vztahu. Hegel tak překonal Kantův individualismus, protože podle něj autonomie jednajících subjektů nemůže mít apriorní povahu. Individualizace je proces probíhající současně se socializací. Ani osoba není pro Hegela žádný ideální apriorní model, nýbrž představuje výsledek procesu probíhajícího v rámci souboru společenských vztahů, jichž se osoba účastní.⁴⁹

Hegel ke vztahu svobody a společenských vztahů uvádí toto: „Svoboda, kterou zde máme, je to, co nazýváme osobou, tj. subjektem, který je svobodný, a to pro sebe svobodný, a který si dává jsoucnou ve věcech. Tato pouhá bezprostřednost jsoucná však svobodě není přiměřená a negace tohoto určení je sféra morality. Už nejsem svobodný pouze v této bezprostřední věci, nýbrž jsem svobodný také v překonané bezprostřednosti, to znamená jsem svobodný v sobě samém, v subjektivnu. V této sféře záleží na mém úsudku a úmyslu a na mém účelu, zatímco vnějškovost je kladena jako bez rozdílu.“⁵⁰

V tento okamžik svobodu jedince podle Hegela omezuje existence společenských vztahů. Hegel uvádí, že v případě rodiny individuum „překonalu svou nepoddajnou osobnost a nachází se v jednom celku se svým vědomím. Avšak na dalším stupni je vidět ztrátu vlastní mravnosti a substanciální jednoty: rodina se rozpadá a jednotlivé články se k sobě navzájem chovají jako samostatné, poněvadž je obepíná pouze pouto vzájemné potřeby. Tento stupeň občanské společnosti byl často pokládán za stát. Ale stát je teprve to třetí, mravnost a duch, v němž se uskutečňuje neobyčejné sjednocení samostatnosti individuality a obecné substanciality. Právo státu je proto vyšší než ostatní stupně: je to svoboda ve svém nejkonkrétnějším ztvárnění, které spadá jen ještě pod nejvyšší absolutní pravdu světového ducha“.⁵¹

Pro Hegela je při definování osoby významný, podobně jako pro Descarta, rozum jedince, resp. jeho sebeuvědomění. Hegel říká, že „osobnost začíná teprve tam, kde subjekt má nejen sebevědomí vůbec o sobě jakožto o konkrétním, nějakým způsobem určeném Já, nýbrž spíše sebevědomí o sobě jakožto o naprosto abstraktním Já, v němž je veškerá konkrétní ohraničenost a platnost negována a neplatná. V osobnosti je proto vědění sebe jakožto předmětu, ale jakožto předmětu povýšeného myšlením do jednoduché nekonečnosti, a tím čistě identického se sebou“.⁵²

Zejména Kantovy myšlenky vytvořily prostor pro oddělení práva a morálky, což využil především německý právník Friedrich Carl von Savigny (1779–1861), který o právu říká, že je „vytvořeno za účelem zajištění svobody k mravnímu jednání a jeho podstata je tedy odlišná od morálky“, a dodává, že „každý člověk je proto osobou ve smyslu subjektu práva“.⁵³ Od Savignyho doby je právo chápáno jako prostředek k naplnění morálního zákona. Friedrich Carl von Savigny navíc zdařile definuje i právní subjektivitu, resp. osobu v právním smyslu: „Zde se tedy klade otázka: kdo může být osobou v právním smyslu, tedy nositelem nebo subjektem právního vztahu? Tato otázka se týká možnosti mít práva nebo způsobilosti k právním jednáním. Proto se musí původní pojem osoby nebo práv-

⁴⁹ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 129.

⁵⁰ HEGEL, G. W. F. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 71–72.

⁵¹ Tamtéž, s. 72.

⁵² HEGEL, *Základy filosofie práva*, s. 74.

⁵³ SAVIGNY, F. C. *System des heutigen Römischen Rechts*. Bd. 2. Berlin: Veit, 1840, s. 2.

ního subjektu shodovat s pojmem člověka a tato původní identita obou pojmů může být vyjádřena následující definicí: každý jednotlivý člověk a právě pouze jednotlivý člověk je právně způsobilý.⁵⁴

Diferenciace mezi člověkem jako morální osobou a právním subjektem byla nutným předpokladem k modernímu abstraktnímu pojetí pojmu osoba v právním smyslu. Subjektivita se konečně stala pouze právním pojmem v budoucnu použitelným jak pro fyzické osoby (resp. v terminologii Daniela Nettelbladta přirozené osoby), tak pro osoby právnické. Později sám Friedrich Carl von Savigny připouští, že se uměle vytvořené entity mohou stát nositeli subjektivních práv a povinností a tyto entity označuje jako *juristische Personen* (právnícké osoby).⁵⁵

I nadále zůstalo chápání právní subjektivity spojeno s problematikou svobodného mravního jednání člověka, ale samo o sobě nepředstavovalo již morální, nýbrž ryze právní kategorii. Etické bytí člověka vyžaduje obecnou způsobilost k právům a povinnostem, aniž by ji tím však posouvalo do morální roviny, jako tomu bylo v případě přirozenoprávních pojetí. Tuto tezi můžeme shrnout tak, že „právní subjektivita je tak pouze předpokladem pro to, aby byl člověk způsobilý si v právní rovině stanovit vnější hranice, které mu umožní svobodný rozvoj jeho morální osobnosti“.⁵⁶

Savignyho obdivuhodný myšlenkový vývoj dokládá skutečnost, že ve svém nejvýznamnějším díle *System des heutigen römischen Rechts* nakonec dospěl i ke zdařilému vymezení pojmu právnícké osoby: „Používám tedy pouze pojem právnícká osoba (vůči které je opakem přirozená osoba, tj. jednotlivý člověk) k tomu, abych vyjádřil, že tato osoba existuje pouze pro účely práva. Dříve se běžně používalo pojmu morální osoba, který odmítám jednak proto, že vůbec nesouvisí s mravními nebo morálními poměry takové osoby, a také proto, že je takový pojem vhodný spíše k tomu označovat mezi lidmi protiklad nemorálního člověka, takže tento název zavádí myšlenky na zcela jiné oblasti. Samotní Římané neměli společně označení pro všechny tyto subjekty, pouze tvrdili, že mají podobný charakter jako osoby, byť šlo o fiktivní entity.“⁵⁷

Friedrich Carl von Savigny je tak prvním právníkem, který chápal pojem osoba v právním smyslu podobně jako dnešní právní doktrína. Přestože někteří jeho kolegové používali pojmu právnícké osoby dříve,⁵⁸ zaměřovali jej s pojmem morální osoby. Průlomem tak byla až Savignyho definice uvedená výše.

Pojetí osob v právním smyslu bylo v rakouské doktríně poznamenáno střetem Kantovy a Hegelovy filozofie.⁵⁹ Redaktoři rakouského zákoníku (zejména Franz von Zeiller) vychá-

⁵⁴ Tamtéž, s. 1.

⁵⁵ Tamtéž, s. 240–241.

⁵⁶ LIPP, M. „Persona moralis“, „juristische Person“ und „Personenrecht“ – eine Studie zur Dogmengeschichte der „juristischen Person“ im Naturrecht und frühen 19. Jahrhundert. *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 1982/83, 11/12, s. 259.

⁵⁷ SAVIGNY, *System des heutigen Römischen Rechts*, s. 240–241.

⁵⁸ Prvenství v použití výrazu „právnícká osoba“ je připisováno Gustavu Hugovi a jeho dílu *Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts* z roku 1798, někdy je však uváděn Georg Arnold Heise a jeho publikace *Grundriß eines Systems des allgemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandekten-Vorlesungen* z roku 1807.

⁵⁹ ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*. Repr. pův. vyd. z r. 1935. Praha: Codex Bohemia, 1998, s. 181–182, 250.

zeli z Kantových myšlenek, což je patrné zejména na formulaci § 16 ABGB. Každý člověk má svou vnitřní hodnotu, tj. důstojnost. Důstojnost spočívá zejména v autonomii vůle, která je chápána v mezích zákonných pravidel, jimž každá osoba podléhá. Každý člověk má zároveň přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím bylo definitivně překonáno statusové pojetí právní osobnosti. Rakouská právní doktrína v druhé polovině 19. století naproti tomu vnímala osobu spíše z pohledu Hegela. Tento pohled upozaduje Kantův individualismus a pojem osoba vykládá jako výsledek procesu probíhajícího v rámci souboru společenských vztahů, jichž se osoba účastní. Autonomie jednajících subjektů nemůže mít apriorní povahu, individualizace je totiž proces probíhající současně se socializací.

1.5 Pojem osoba v moderních dějinách

Do chápání pojmu osoba zasáhla sociologie, která se jako samostatná vědní disciplína zformovala na počátku 19. století. Sociologie založila své studium osoby a společnosti na kritickém postoji ke Kantovu individualismu a Hegelovu vnímání společenského vztahu jako zásadní dimenze existence osoby. Zakladatel moderní sociologie Émile Durkheim chápal osobu jako výslednici dvou faktorů působících vzájemně protikladně: faktoru socializace a faktoru individualizace. Durkheim přitom zdůrazňuje faktor socializace, neboť osoba se podle něj stává individuem až v procesu své interakce se sociálním prostředím.⁶⁰

Durkheim říká, že i když společenské jevy vznikají z přímé spolupráce lidí, nejsou jejich pouhým součtem, ale výslednicí společného života, výtvořem akcí a reakcí mezi jednotlivými vědomími.⁶¹ Společnost je tedy více než suma částí – jednotlivců – a navíc taková suma, která je s to vykonávat na své jednotlivé součásti nátlak. Společenské jevy jsou druhy jednání, myšlení a cítění, které existují mimo individuální vědomí, a navíc se jedinci vnucují. To si individuum nemusí uvědomovat pořad, tlak se však projeví pokaždé, jakmile se pokusí o odpor. Existenci společenského nátlaku vysvětluje Durkheim autonomií společnosti a jejich jednotlivých částí a jejich trvalostí.⁶² Durkheim tvrdil, že „kolektivní druhy jednání nebo myšlení mají svou skutečnost mimo jedince, kteří se jim v každé době přizpůsobují. Jsou to věci, které mají svou vlastní existenci. Jedinec je nalézá zcela hotové.“⁶³ To neznamená, že se všichni lidé musí chovat absolutně stejně. Jedinec si společenská pravidla může přizpůsobit – ale jen do té míry, která je společností tolerována.

Durkheim se obrací proti představě individualismu lidské aktivity. Ta podle jeho názoru nemůže být nikdy zbavena všech brzd. Nic na světě nemůže mít takové privilegium. Protože každá bytost je součástí světa, a proto je na zbytek světa vázána. V tom se neživá příroda neliší od přírody živé. Pro člověka je však charakteristické to, že brzdy nejsou fyzické, nýbrž morální, tedy společenské.⁶⁴ Durkheim také varuje před vzrůstem individualismu, který může v konečném důsledku přerůst až v kult svobody: „Ujišťovat o posvátném charakteru osoby, udělat z člověka boha pro člověka, není to symbolické uctívání společnosti a integračních hodnot, které tvoří její základ? Od takového okamžiku nabývá kult osoby

⁶⁰ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 129.

⁶¹ DURKHEIM, É. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis, 1926, s. 46.

⁶² HOLZBACHOVÁ, I. Společnost očima Emila Durkheima. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická = Studia philosophica. 2007, roč. 56, č. B54, s. 19–32.

⁶³ DURKHEIM, *Pravidla sociologické metody*, s. 29.

⁶⁴ HOLZBACHOVÁ, Společnost očima Emila Durkheima, s. 115.

statut sociálního vztahu par excellence. Náboženství humanity, jehož dogmatem je autonomie rozumu a prvním rituálem svoboda svědomí.⁶⁵

Dovolím si však tvrdit, že Durkheimova sociologie není sociologií kolektivismu. Je nepochybné, že se zabývá i zkoumáním vzniku a rozvoje nezávislého individua. Nesouhlasí ovšem s tím, co nazývá liberální fikcí, tedy s tvrzením, podle něhož na počátku dějin a společnosti stojí izolovaná a nezávislá individua, která z ničeho vytvářejí smluvní vztahy. Na druhé straně ovšem Durkheim nevidí jen světlé stránky rozvoje individualismu. Například poukazoval na to, že přehnaný individualismus vede ke zvýšení počtu určitého druhu sebevražd. Dále tvrdil, že proti individualismu nemáme bojovat, ale máme se snažit jej doplnit, rozšířit a organizovat, abychom dokázali organizovat hospodářský život a zavedli více spravedlnosti do smluvních vztahů.⁶⁶

Některé Durkheimovy myšlenky se nepochybně projevíly v komunistickém pojetí osoby, byť Durkheim primitivní komunismus odmítal. Durkheim však koketoval se socialistickými myšlenkami, nebyl například proti zásahu do hospodářství a proti socializaci ekonomických sil. Zmiňuje se dokonce o rovnosti majetku vzniklé tím, že by byla odstraněna instituce dědictví. Konstatuje ovšem, že ani pak by nebyla odstraněna nerovnost nadání. Pro Durkheima je ovšem nejdůležitější morální stránka celé věci. Pro socialismus je podstatné, aby egoistické zájmy byly podřízeny sociálním, tj. morálním účelům. V tomto smyslu souhlasí s myšlenkou, že socialismus tenduje k tomu, aby ve společenských vztazích bylo prosazeno více spravedlnosti. Zároveň ale také vyžaduje, aby se skoncovalo s neústrojným růstem lidských ambicí – a v tomto případě vznáší požadavky i na dělnické vrstvy.⁶⁷

Na charakteristiku osoby se důsledně zaměřil personalismus. Cílem personalismu bylo poznat základ existence osoby, přičemž důraz byl kladen na komunikaci osoby. Komunikace je základem formování společenství a kolektivů, a to na základě především dlouhodobých vztahů utvářených prostřednictvím institucí, mj. prostřednictvím práva. Osoba podle personalismu neexistuje jinak než ve vztahu k jiným, nedokáže reflektovat sama sebe jinak než skrze ostatní osoby, nalézá sama sebe v osobách ostatních. Do chápání pojmu osoba promluvila také fenomenologie. Fenomenologií se zabýval například francouzsko-židovský filozof Emmanuel Lévinas, který subjektivitu chápal jako odpovědnost a na této hodnotě zakládal vztah mezi subjekty. Osoba existuje v takové míře, ve které je odpovědná.⁶⁸

1.6 Pojem osoba v obecném zákoníku občanském

Jak vyplývá z předchozích řádků, můžeme pojem osoba v právním smyslu vnímat jako výsledek racionalistického právního myšlení, resp. přirozenoprávní teorie. Toto smýšlení spolu s idejemi osvícenství⁶⁹ vedlo k potřebě systematicky uspořádat právní normy do kodexů, neboť do té doby bylo právo roztrženo do mnoha pramenů i forem; nadále přetrvával i partikularismus právních norem, kdy pro každý stav platilo jiné právo. Podle

⁶⁵ Tamtéž, s. 129.

⁶⁶ Tamtéž, s. 130.

⁶⁷ Tamtéž, s. 144.

⁶⁸ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 129.

⁶⁹ K problematice práva v období osvícenského absolutismu blíže např. v publikaci VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V. *České právní dějiny*. 3. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 193–220, 409–414.

Radima Seltenreicha si osvícenství „obecně právě systematické úsilí vytklo za jeden ze svých hlavních a vůdčích cílů“.⁷⁰ Rovněž přirozenoprávní myšlenka neměnného práva velmi napomohla kodifikačnímu úsilí. Dalším motivem zejména v habsburské monarchii byla skutečnost, že jednotlivé země měly vlastní právní řády, což přinášelo mnohé praktické problémy. Výsledkem snahy o kodifikaci právních norem v rakouské monarchii bylo přijetí obecného zákoníku občanského z roku 1811.

Franz von Zeiller byl při koncipování právního postavení osob v ABGB ovlivněn Kantovým pojetím lidské důstojnosti. Tato lidská důstojnost je odvozena od původní lidské svobody a zahrnuje všechna vrozená práva (*iura connata*) s výjimkou práv získaných (*iura acquisita*). Důstojnost spočívá zejména v autonomii vůle, která je chápána v mezích zákonných pravidel, jimž každá osoba podléhá. Každý člověk má zároveň přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím bylo definitivně překonáno statusové pojetí právní osobnosti. I proto je v první větě § 16 ABGB uvedeno, že „každý člověk má vrozená, již rozumem poznatelná práva, a nutno jej tudíž považovati za osobu“. Tím zákoník stvrzoval, že vrozená práva nejsou lidem propůjčována státem, ale náleží každému člověku z titulu jeho lidské důstojnosti. Z tohoto konstruktů vyplývá idea rovnosti všech lidí, což stvrzuje odstavec druhý § 16 takto: „Otroctví nebo nevolnictví a k tomu se vztahující výkon moci nejsou v těchto zemích dovolena.“ Lidská důstojnost je tak příčinou uznání osoby v právním smyslu.

Z ustanovení § 16 ABGB se odvozovala, resp. odvozuje právní osobnost (subjektivita) všech lidí. Redaktoři rakouského zákoníku tak překonali racionalistické přiznání subjektivity pouze člověku s rozumovými schopnostmi a dovodili, že každý člověk bez ohledu na své rozumové schopnosti musí být považován za osobu.⁷¹ Zákoník na každého jednotlivce nazíral jako na subjekt soukromoprávních vztahů a odsouval dřívější hledisko vycházející z postavení (statusu) konkrétního subjektu. ABGB tak byl zákoníkem, který ustanovil občanskou rovnost před zákonem a zcela otevřeně ji proklamoval.⁷² Historický význam toho ustanovení o to více vynikne, když si uvědomíme, že ve Spojených státech amerických bylo otroctví zrušeno až v roce 1865.⁷³

Autoři jediného česky psaného prvorepublikového komentáře k ABGB uvádí, že § 16 je výrazem lidské svobody jako nejvyššího a přirozeného práva lidského. V souladu s Kantovým učením je člověk normotvorným orgánem, tedy sám si určuje prostředky a účel svého jednání. Ve spojení s § 7 ABGB je § 16 výrazem zásady o dovolenosti jednání, která nebyla v právním řádu zvlášť upravena (v moderním pojetí se odráží v ústavním principu legální licence).⁷⁴ Ze zmíněných ustanovení se odvozovala další tzv. základní lidská práva jako svoboda duševních projevů, právo na tělesnou integritu, občanskou čest, osobní tajemství a také práva statusová. Z § 16 ABGB se rovněž vyvozovala nemožnost člověka omezit

⁷⁰ SELTENREICH, R. Pojem rekodifikace a vznik soukromoprávních kodifikací v Evropě 19. století. In: DVOŘÁK, J. (ed.). *Pocita Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009, s. 461.

⁷¹ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*, s. 182.

⁷² URFUS, V. *Historické základy novodobého práva soukromého: Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 106.

⁷³ BYDLINSKI, Die „Person“ im Recht, s. 82.

⁷⁴ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*, s. 184–186.

svou způsobilost k právním jednáním, jakož i nemožnost vzdát se své svobody.⁷⁵ § 16 sloužil především jako aplikační směrnice stanovující soudci povinnost ve svém rozhodování dbát na to, „aby důstojnost lidská dotčena nebyla“.⁷⁶

Na druhou stranu ale nelze význam § 16 v době přijetí zákoníku přeceňovat. Významný rakouský civilista Franz Bydlini se sice domníval, že se rakouský zákoník „plně odpoutal od stavovského myšlení a vytvořil koncepci obecné právní způsobilosti“,⁷⁷ s takto jednoznačným výkladem ale nesouhlasil německý právník Ulrich von Lübtow, který poukazyval na problematiku nabývání práv podle ABGB. § 18 zákoníku stanovil, že „každý je způsobilý nabývatí práv za podmínek ustanovených zákony“ a právě na základě tohoto ustanovení bylo možné způsob nabývání práv diferenciovat podle různých kritérií. Roli hrálo pohlaví, věk, náboženské vyznání, ale i příslušnost ke stavu.⁷⁸ Přestože tedy obecný zákoník občanský formálně zakotvil rovnost všech lidí, určitá práva mohly na základě zvláštních předpisů nabývat pouze některé skupiny obyvatel. Lübtowův pohled tedy podle mého názoru více odpovídá realitě. Disproporce v pojetí osoby v právním smyslu byly odstraněny až pozdějším vývojem.

Ulrich von Lübtow a Franz Bydlini se nicméně shodují v tom, že pozdější kodifikace (např. švýcarský občanský zákoník ZGB nebo německý občanský zákoník BGB) již pracují s rovnocennou právní subjektivitou každého individua jako se samozřejmostí. Ulrich von Lübtow dochází k závěru, že „vymezení právní subjektivity člověka není bezobsažným obecným pojmem, nýbrž zásadní právní normou, která pozitivně stanoví, že každý člověk má a musí mít možnost nabývat subjektivní práva. Zároveň tato norma zapovídá, aby byl kdokoliv považován za bezprávného, a neuznává otroctví. Nikdo nesmí být ponížěn k pouhému objektu práva, stejně tak jako k pouhému objektu ochrany právního řádu bez subjektivních práv“.⁷⁹

Nezanedbatelný interpretační význam měl také § 17 ABGB, který stanovil, že „co je přiměřeno vrozeným přirozeným právům, o tom se má potud za to, že tu jest, pokud se neprokáže zákonné omezení těchto práv“. Toto ustanovení upravuje důkazní břemeno v případě sporu o vrozená (přirozená) práva. Podle autorů zákoníku jsou přirozená práva poznatelná samotným rozumem náležitě vzdělaného člověka a není třeba je zákonem výslovně prohlašovat. Redaktoři tímto ustanovením umně zahalili v absolutistické monarchii nepředstavitelný princip soudcovské nezávislosti (resp. princip *iura novit curia* – soud zná právo) do hávu přirozených lidských práv. Druhá část § 17 se zdá být v rozporu s výše uvedeným, protože před práva znalým soudcem není potřeba prokazovat zákonné omezení přirozených práv. Už samotný Franz von Zeiller toto ustanovení vykládal tak, že není potřeba dokazovat obsah zákonných norem, ale je nutné prokázat některé skutečnosti, se kterými zákon spojuje určitá omezení práv (např. skutečnost, že je nějaká osoba otcem, nebo že nějaké osobě náleží určitá privilegia apod.).⁸⁰

⁷⁵ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 150.

⁷⁶ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl I, (§§ 1 až 284)*, s. 184–186.

⁷⁷ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 37.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž, s. 37–38.

⁸⁰ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl I, (§§ 1 až 284)*, s. 190–191.

Jak jsem již uvedl výše, další vývoj v rakouské právní doktríně se vyznačoval střetem Kantovy a Hegelovy filozofie. Rakouská právní doktrína v druhé polovině 19. století na rozdíl od Zeillera a první generace komentátorů zákoníku vnímala osobu spíše z pohledu Hegela. Tento pohled upozadňuje Kantův individualismus a pojem osoba vykládá jako výsledek procesu probíhajícího v rámci souboru společenských vztahů, jichž se osoba účastní. Autonomie jednajících subjektů nemůže mít apriorní povahu, individualizace je totiž proces probíhající současně se socializací.

Další konflikt probíhal mezi stoupenci přirozenoprávního a právně pozitivistického pohledu na pojetí osoby v právním smyslu. V prvorepublikové doktríně sice přetrvávalo přirozenoprávní nahlížení na člověka, to ale bylo do jisté míry ovlivněno brněnským normativismem, ke kterému se přiklonili také autoři jediného českého komentáře k ABGB.⁸¹

Jaromír Sedláček k problematice osob v právním smyslu uvádí, že „člověk je přirozenou osobou, poněvadž jde o individualitu, která je nám dána ‚přirozeně‘, což ve vědě znamená, že je nám dána s hlediska přírodní vědy, t. j. biologie“. Dále říká, že se přirozená osoba nerovná pojmu člověk, protože člověk je osobou jen potud, pokud je právně relevantní. Ve shodě s předchozím výkladem uzavírá, že v pojmu osoby shrnujeme v jedno všechny právně relevantní lidské vlastnosti a činíme z nich „individualitu danou pod aspektem právních norem“.⁸²

Ve výše zmíněném komentáři k ABGB pak Jaromír Sedláček doplňuje své teze konstatováním, že každý člověk je bez ohledu na své rozumové schopnosti považován za osobu. Pojem osoby se vztahuje na všechny lidské bytosti, a to i v případě, že nejsou schopny právně jednat. V takovém případě za ně vůli projevují jiní, právním předpisem stanovení lidé (zástupci).⁸³ Jak jsem již uvedl, v tomto komentáři k obecnému zákoníku občanskému je velmi patrný vliv brněnského normativismu, kdy Jaromír Sedláček v dalším výkladu o osobách vychází právě z této právní teorie. Problematika osoby je vnímána spíše jako personifikace právní normy, přičemž každý normotvorný orgán se považuje za osobu. V normě je stanovena povinnost a tento subjekt povinnosti nazývá osobou.⁸⁴

Prvorepublikoví právní teoretici brali jako samozřejmou skutečnost, že pozitivní právo rozlišuje osobu fyzickou a právnickou.⁸⁵ Přestože se právně-teoretické zdůvodnění pojmu právnická osoba od poloviny 19. století zdánlivě ustálilo, nadále přetrvávaly určité diskrépance zejména v otázce, které všechny entity jsou právnickými osobami. Kupříkladu Emanuel Tilsch uvádí, že „právo objektivní spojuje oprávnění a závazky nejen s jednotlivým člověkem, nýbrž zná i jiné útvary, jež mohou býti podmíněny právními. Podmět právní, jenž jest uznán právem objektivním a jenž je rozdílný od jednotlivého člověka (osoby fyzické čili přirozené) nazýváme osobou právnickou“.⁸⁶ Emanuel Tilsch rozlišoval pouze

⁸¹ Tamtéž, s. 181–182.

⁸² SEDLÁČEK, *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*, s. 143.

⁸³ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*, s. 182.

⁸⁴ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 135.

⁸⁵ Srov. ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*, s. 249–262, a SEDLÁČEK, *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*, s. 168–184.

⁸⁶ TILSCH, E. *Občanské právo. Část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 129.

dva typy právnických osob – korporace (spolky) a nadace (fondy). Společnost za samostatnou osobu nepovažoval.⁸⁷

Jiní právníci mezi právnické osoby vůbec neřadili obchodní společnosti (Thöll, Handelrecht), další připouštěli právní subjektivitu akciových společností (Randa), Wenig naopak všechny obchodní společnosti za právnické osoby považoval.⁸⁸ Sedláček mezi právnické osoby řadil především korporace, nadace, ústavy, a s určitými výhradami i výdělkové společnosti, což rozhodně nepovažují za koncepční přístup. K této problematice Jaromír Sedláček uvedl, že „při výkladech o právnických osobách nemůžeme se omezit jen na t. zv. korporace a nadace, nýbrž musíme výklady založiti širě a zahrnouti do nich i společnosti; neboť podle daných právních předpisů není žádného zásadního rozdílu mezi společnostmi a korporací, pak musíme vedle nadací přihlížeti i k jiným případům omezeného ručení proti třetím osobám, kde jmění, jimž se ručí, je personifikováno“.⁸⁹

František Weyr, zakladatel brněnského normativismu, se k problematice osob a právní osobnosti vyjádřil takto: „Pojem právní osobnosti jest takto teoretickým pojmem regulativním a systematickým. Jím zaručuje se především jednotnost určité mnohosti právních norem: všechny normy, pocházející od téhož normotvůrce, nebo všechny normy, zavazující též povinnostní subjekt, tvoří systematickou jednotku normového souboru či komplexu. Jeho může použití také praktický normotvůrce, aby ulehčil a usměrnil aplikaci (praktické používání) právního řádu, a to tak, že připouští možnost utvoření řady pevných bodů – právních osob – které vystupují ve směsi nespočetných právních vztahů (= jednotlivých konkrétních norem druhotných) jako pevné jednotky. Za takovou jednotku prohlašován bývá především fyzický jednotlivec (člověk), vedle něho pak řada právnických osob, jimž přísluší samostatná právní osobnost.“⁹⁰

Weyr dodává, že běžná právní teorie člověku zpravidla připisuje právní osobnost jako určitou vlastnost, kterou mu propůjčuje právní řád, což vyplývá z přirozenoprávní představy, že právní osobnost jakožto vlastnost biologické jednotky „člověk“ rozumí se sama sebou a nemusí být pozitivním právem zvlášť udělována, nýbrž nanejvýš pouze uznávána.⁹¹ Weyr tento přístup odsuzuje, protože jeho nedostatky se zřetelně projeví v konstrukci právnických osob, u kterých abscentuje „vrozená“ vlastnost právní osobnosti, která je nejčastěji nahrazována teorií fikce. Podle Weyra je při zkoumání právní osobnosti klíčové to, že je příslušný subjekt schopen být nositelem práv a povinností. A jako představitel brněnského normativismu přidává další schopnost osob v právním smyslu, a to schopnost normotvornou. I v soukromoprávní oblasti totiž dochází k normotvorbě, byť sekundární v podobě uzavírání smluv, která předpokládá souhlas všech smluvních stran.⁹²

V podobném duchu pracoval s pojmem osoba v právním smyslu rakouský právní teoretik Hans Kelsen, podle kterého je pojem osoby možné chápat pouze jako umělou myšlenkovou pomůcku, pomocný pojem, který si právo vytvořilo za účelem názornějšího podání své látky pod vlivem antropomorfizující a personifikující právní mluvy. Osoba je podle

⁸⁷ Tamtéž, s. 130.

⁸⁸ ANDRES – HARTMANN – ROUČEK – SEDLÁČEK, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl 1, (§§ 1 až 284)*, s. 251.

⁸⁹ SEDLÁČEK, *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*, s. 173.

⁹⁰ WEYR, F. *Teorie práva*. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 115.

⁹¹ Tamtéž, s. 112–113.

⁹² Tamtéž, s. 113–115.

něj pouze personifikující souhrnný název pro souhrn práv a povinností. Fyzické a právnické osoby přitom chápe stejně. Fyzickou osobou podle něj není člověk, fyzickou osobu vnímá jako personifikaci norem upravujících chování člověka. Právnická osoba je naproti tomu personifikace norem upravujících chování určité množiny lidí. Kelsen uzavírá, že osoba je pouhou personifikací určitého komplexu norem a tím personifikací určitého dílu objektivního právního řádu, který tvoří mezi všemi jím založenými právy a povinnostmi organickou jednotu. Právu jedné osoby vždy odpovídá povinnost druhé osoby.⁹³

Pro normativisty byl při vymezení pojmu osoba také významný pojem „přičitatelnosti“. Osoba je totiž podle nich entita, které přičítáme práva a povinnosti. Při definování osoby tak nemůžeme vycházet z pojmu „osoba“ jako takového, ale musíme se zabývat otázkou, co způsobuje skutečnost, že můžeme nějakou entitu považovat za osobu. Tou skutečností je, že určité entitě „přičítáme“ práva a povinnosti. Není podstatné, zdali ono „coś“, čemu přičítáme práva a povinnosti, budeme označovat jako „osobu“, „subjekt“, „nositele“, „bod“, nebo dokonce „kotvu“. Podstatné je, že onomu bodu „přičítáme“ práva a povinnosti. Pojem přičitatelnosti tak má pro pochopení pojmu osoby centrální význam. Být osobou podle platného práva musí znamenat být „čímś“, čemu přičítáme práva a povinnosti. Pro pochopení toho, co máme rozumět pod pojmem osoby, nemá z normativního hlediska smysl *a priori* vycházet z pojmu osoby, nýbrž z toho, co způsobuje, že „něco“ můžeme za osobu považovat.⁹⁴

Vztah mezi normou a osobou popsal prof. Weyr takto: „Zmíněný vztah je představou ryze normativní. Možno jej obecně zvatí přičetností neboli *přičitatelností*. To znamená: ve své vlastnosti povinnostního subjektu jest tento subjekt přičetný, t. j. normu lze mu ‚přičítati‘, norma pak vzhledem k povinnostnímu subjektu jest přičitatelná. Není-li někdo ‚přičetným‘, znamená to, že není vzhledem k té či oné normě povinnostním subjektem; není-li určitá norma ‚přičitatelnou‘, znamená to, že určitý subjekt, který jest snad ‚přičetný‘ vzhledem k jiné normě, nemá povinnosti vzhledem k této určité normě.“⁹⁵ Přičetnost přitom musí být stanovena normou, přičemž není nutné, aby byla obsažena ve stejné normě, která obsahuje skutkovou podstatu povinnosti. Jen dodám, že přičetnost je nutné v tomto případě chápat jako synonymum přičitatelnosti.

Jak je vidno, myšlenky brněnských normativistů mohou být inspirativní i pro současnou právní vědu, která tápe při snaze uchopit kupříkladu téma umělé inteligence a robotiky. Pokud při definici osoby nebudeme vycházet z pojmu „osoba“, ale zaměříme se na zkoumání entit, kterým přičítáme práva a povinnosti, nemusíme se alespoň v prvopočátku zabývat svobodnou vůlí, svěprávností, inteligencí či dokonce smrtelností těchto subjektů. Jediným relevantním faktorem je, že „čemuś“ přičítáme práva a povinnosti.

Vrátíme-li se k problematice fyzických a právnických osob, obecně lze konstatovat, že se posledních dvě stě let koncept těchto entit neustále sblížoval a vývoj doktríny směřuje ke sjednocení právní výbavy (právního statusu) osoby fyzické i právnické. Osoba v právním smyslu představovala v období první republiky, podobně jako dnes, modelovou právní charakteristiku společnou pro soubor lidských bytostí a k nim se řadí soubor různých útvarů, jimž právo přiznává postavení, resp. právní status, který je v nejobecnějším pohle-

⁹³ KELSEN, H. *Ryzí nauka právní. Metoda a základní pojmy*. Praha: Orbis, 1933, s. 29–30.

⁹⁴ BERAN, K. Osoba jako „bod přičitatelnosti“. *Právník*, 2017, 156, 6, s. 501–522.

⁹⁵ WEYR, *Teorie práva*, s. 36.

du společný pro všechny osoby v právním smyslu a který umožňuje jejich začlenění do souboru právních vztahů v postavení jejich subjektů. Osoba v právním smyslu je tedy nositelem právního statusu, který z ní činí způsobilý subjekt právních vztahů, tedy nositele subjektivních práv a subjektivních povinností z těchto vztahů vyplývajících.⁹⁶

Již samotní autoři obecného zákoníku občanského, vycházejíce z principů přirozeného práva, považovali každého člověka za osobu, tedy za subjekt soukromoprávních vztahů. Inspirováni myšlenkami Immanuela Kanta se tak odpoutali od předchozího pohledu na člověka determinovaného jeho statusem. Zákoník však v tomto nebyl zcela důsledný, protože např. § 18 ABGB stanovil, že každý je způsobilý nabývat práv za podmínek stanovených zákony. Na základě tohoto ustanovení bylo nadále možné způsob nabývání práv diferencovat podle pohlaví, věku, náboženského vyznání nebo příslušnosti ke stavu. Přestože tedy zákoník v § 16 formálně zakotvil rovnost všech lidí, určitá práva mohly na základě zvláštních předpisů nabývat pouze některé skupiny obyvatel. Tento nežádoucí stav byl odstraněn až pozdějším doktrinálním vývojem. I tak je ale nutné zákoníkem zdůrazněný základní princip rovnosti ocenit, neboť poskytl velkou míru výkladové flexibility, o kterou se mohlo opřít několik generací komentátorů. S nadsázkou lze říci, že bez § 16 by zákoník stěží přežil do dnešních dnů.

2. Právní úprava fyzických osob v občanském zákoníku z roku 2012

Předtím, než se budu zabývat právním postavením osob v aktuálně platném občanském zákoníku, považuji za nutné zmínit se o současných teoriích osob v právním smyslu a také o tom, jak na osobu pohlíží soudobá česká právní doktrína.

2.1 Recentní teorie osob v právním smyslu

Ve výkladu o současném vývoji pojmu osoba v právním smyslu nemůžeme pominout myšlenky významného rakouského právníka Rolfa Ostheima (1925–2018). Ten se v 70. letech při definování osoby v právním smyslu vrátil ke kořenům práva jako takového, které definuje jako donucovací systém. Předmětem státního donucení pak může být pouze lidské jednání, které je především jednáním volním směřujícím k dosažení určitých cílů. Motivem pro dosažení cílů je uspokojování zájmů nebo potřeb člověka. Rolf Ostheim k tomu říká: „Pokud jsme právo chápali jako řád nadaný donucovací mocí, který reguluje vnější lidské chování, pak můžeme z hlediska motivace tohoto chování chápat právo jako řád, který se vztahuje ke sledování lidských zájmů, který je nadán donucovací mocí.“⁹⁷ Právní řád rozlišuje zájmy žádoucí, resp. příkázané, a zájmy nežádoucí, tedy zakázané. Mezi tím existuje velká množina zájmů, které nejsou příkázané, ani zakázané, a jednání směřující k jejich naplnění bude jednáním dovoleným.

Podle Rolfa Ostheima zájem a vůle tvoří „jediný správný bod přičitatelnosti, k němuž se vztahuje právní osobnost“.⁹⁸ V momentě, kdy stát hledí na zájmy všech podřízených osob stejně, nahlížíme na tyto osoby jako na subjekty práva. Na historickém příkladu otroků Rolf Ostheim popisuje, že samotná vůle subjektu nepostačuje k přiznání právní

⁹⁶ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 136.

⁹⁷ OSTHEIM, *Zur Rechtsfähigkeit von Verbänden im österreichischen bürgerlichen Recht*, s. 4.

⁹⁸ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 113.

subjektivity. Otroci měli bezesporu vůli, ale státní moc nepřiznávala jejich zájmům právní ochranu, a tudíž ani nebyli považováni za osobu v právním smyslu.

Rolf Ostheim dále uvádí, že každá osoba v právním smyslu má dva atributy, a to právní způsobilost a způsobilost k právnímu jednání. Právní způsobilostí se rozumí možnost nabývat práva a povinnosti, pokud nastanou právem předvídané okolnosti. Díky této možnosti mohou osoby vytvářet právní vztahy za účelem dosažení svých zájmů. Způsobilost k právnímu jednání pak představuje vůli, díky které osoba do právních vztahů vstupuje. Způsobilost k právnímu jednání úzce souvisí s právní způsobilostí, protože pouhá schopnost nabývat práva a povinnosti bez možnosti právně jednat je sama o sobě bezúčelná. U právnických osob je proto nezbytná existence orgánů, které za ni projevují vůli.

Rolf Ostheim k tomu říká, že „každá zájmová jednotka, která byla uznána jako podklad pro osobu (personifikaci), se musí vyznačovat organizací, která jí alespoň potenciálně umožní vstupovat do jí přiznaných práv a povinností“. Jako zájmovou jednotku Rolf Ostheim označoval i člověka, a proto právní doktrínu obohatil o následující definici osoby v právním smyslu: „Osoba je z hlediska možnosti mít práva a povinnosti organizovaná zájmová jednotka, která je uznána právním řádem tím, že je jí propůjčena způsobilost k právním jednáním (právní subjektivita) a je tak potenciálně způsobilá k samostatné účasti na právních vztazích.“⁹⁹

Další významnou osobností zabývající se pojmem osoba byl německý právník Fritz Rittner (1921–2010). Ten zdůrazňuje, že by pojem osoby neměl vést k dojmu, že si jsou fyzické a právní osoby podobné. Právní osoba se svou strukturou od fyzické osoby odlišuje. Právní osoba není sociálním útvarem, ale je zcela výtvorem (produktem) práva. Naproti tomu člověk není svou podstatou osobou (právním subjektem), právo mu právní subjektivitu propůjčuje. Fyzické osoby, které právní osobu tvoří, se nikdy nestávají její součástí. Jejich účast na právní osobě nic nemění na jejich podstatě. Fritz Rittner také odmítá úplnou rovnoprávnost fyzických a právnických osob, podle něj mohou právní předpisy „obsah“ právní způsobilosti právnických osob libovolně měnit.¹⁰⁰

Fritz Rittner dále uvádí, že u každé normy dopadající na právní osoby je nutné zkoumat, jakým způsobem ji lze aplikovat. Právní osoby představují velmi heterogenní skupinu subjektů, a tak je vždy nutné seznat jejich strukturu a aplikaci normy této skutečnosti přizpůsobit. Tím se zásadně odlišují od fyzických osob, v jejichž případě by na ně dopadající právní normy měly být aplikovány podle principů rovnosti.¹⁰¹

Naproti tomu další německý právník Thomas Raiser (nar. 1935) říká, že obsah pojmů fyzické a právní osoby je stejný, protože pouze absolutní právní rovnost obou osob zaručuje účast právní osoby v právním životě. Právní osoba má stejně jako osoba fyzická jméno (název), je způsobilá nabýt jakýchkoliv majetkových práv (včetně dědictví), má právo na ochranu osobnosti, být členem jiných právnických osob apod. Právní osoby jsou analogicky k fyzickým osobám také subjektem právních povinností. Thomas Raiser uvádí, že „práva a povinnosti, závazková, majetková a členská způsobilost, stejně jako ručení vlastním majetkem jsou součástí koncepce pojmu právní způsobilosti, a proto patří i k pojmu právnických osob. Právní osoby musí mít také stejný přístup k právní

⁹⁹ OSTHEIM, *Zur Rechtsfähigkeit von Verbänden im österreichischen bürgerlichen Recht*, s. 38.

¹⁰⁰ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 114–118.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 114–118.

ochraně poskytované státem jako fyzické osoby“.¹⁰² Thomas Raiser své úvahy uzavírá konstatováním, že právní řád by měl pojem právnické osoby vymezit tak, aby byl obsah právní způsobilosti právnických osob totožný s obsahem právní způsobilosti osob fyzických: „Proto musí být právnické osoby definovány jako spolky a organizace, které v sociálním životě vystupují a jednají jako nezávislé subjekty, které právo uznává stejně jako fyzické osoby a přiznává jim v principu neomezenou právní způsobilost.“¹⁰³

Rakouský právník Franz Bydlinski (1931–2011) se zabýval vývojem pojmu osoba z pohledu postmodernismu, tedy jednoho z nejvýznamnějších současných filozofických směrů,¹⁰⁴ a konstatuje, že současné platné právo zcela vychází z přirozenoprávních (rationalistických) koncepcí osoby z 19. století a postmodernismus se v této otázce do platného práva promítá pouze minimálně.¹⁰⁵

Přestože můžeme souhlasit s tezí, že se postmodernismus bezprostředně neprojevuje v právní úpravě osob, postmodernistické pojetí světa má podle mého názoru na chápání pojmu osoby nezanedbatelný vliv, byť se současní filozofové staví k postmodernismu rezervovaněji než na přelomu tisíciletí. Postmodernismus zpochybňuje schopnost lidského myšlení odrážet realitu vnějšího světa a úlohu jazyka jako prostředku a produktu myšlení sloužícího k formulování a zprostředkování těchto poznatků jiným osobám. Podle postmodernistů je pravda nepoznatelná, veškeré poznání je historicky a kulturně podmíněné, neúplné a relativní. Hodnoty nejsou odrazem objektivní reality a objektivních zákonitostí, ale projevem vůle jednotlivých subjektů.¹⁰⁶

Postmodernismus odmítá pojetí osoby, které se vyvíjelo v linii antika – křesťanství – osvícenství – novodobé společenské vědy, a vytváří zcela nové paradigma. Jak uvádí Martin Škop, zajímavým fenoménem postmoderního uvažování je „rozkolísání pojmu subjekt“.¹⁰⁷ Dosavadní pojetí pojmu osoba zdůrazňovalo člověka a jeho vlastnosti, resp. atributy odvozené od lidského jedince. Postmodernismus naproti tomu orientuje pojem osoba na účelovost. Subjekt v právním smyslu totiž z pohledu postmodernismu nezahrnuje pouze člověka, ale jakoukoli entitu, o které právo rozhodne, že je z pohledu práva subjekt.¹⁰⁸ Někteří právní teoretici dokonce přichází s tezí, že čím dál více věcí bude nutné považovat za subjekt, nikoliv jen za objekt práva (např. zvířata nebo životní prostředí, o jejichž záležitosti by pečoval poručník). Objevila se například iniciativa, aby řeka Whanganui na Novém Zélandu nebo některé řeky v Indii měly přiznána některá práva typická pro osoby.¹⁰⁹

Postmodernistický přístup k této problematice zdůrazňuje, že o přiznání právní subjektivity rozhoduje zákonodárce a toto rozhodnutí tedy není politicky neutrální. Z toho vyplývá, že určení, co je, a co naopak není právním subjektem, je problémem politiky. Podle Jana Hurdíka postmodernismus odmítá dlouhým historickým vývojem vybudované

¹⁰² RAISER, Der Begriff der juristischen Person. Eine Neubestimmung, s. 130.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 312.

¹⁰⁵ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 131–132.

¹⁰⁶ HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 312.

¹⁰⁷ ŠKOP, M. *Právo v postmoderní situaci*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 89.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ HUTCHINSON, A. The Whanganui River as a Legal Person. *Alternative Law Journal*, 2014, XXXIX, 3, s. 179–182.

pojetí člověka založené na myslící rozumové nezávislé substanci. „Subjekt je tak souborem názorů, projevovaných citů a vůle, kterým chybí jakýkoliv společný princip. Jediný cíl a jeho existence jsou přijímány pouze v rámci dané společnosti, jako součást společenských vztahů. Jednotlivce je možno chápat pouze jako prvek těchto vztahů.“¹¹⁰

Co je nepochybné, postmodernismus svým akcentem na pragmatičnost lidského chování vede k rozvolňování vazby pojmu osoba na atributy odvozené od člověka a otvírá prostor pro formulaci tohoto pojmu ryze účelově, což v konečném důsledku vede ke sblíživání právního modelu fyzické a právnické osoby (resp. jejich právní výbavy), které ostatně probíhá posledních 200 let. Fyzické osoby však i nadále zůstávají jakousi privilegovanou kategorií – mají aktivní a pasivní volební právo, mohou se stát členy politických stran nebo církví, jsou subjektem základních lidských práv, například práva na život, na soukromí, svobody slova, práva na vzdělání atp. Fyzické osoby mohou vstupovat do manželského svazku, mohou založit rodinu, mít potomky, kteří se narozením automaticky stávají osobou v právním smyslu. Na druhé straně mohou být fyzické osoby odsouzeny k trestu odnětí svobody. To vše si lze u právnických osob těžko představit.

Význam pojmu osoba posunují také informační technologie. Kyberprostor totiž v souvislosti s vývojem umělé inteligence vyžaduje vlastní chápání subjektu a podle některých autorů bude v budoucnu nutné přiznat subjektivitu umělým bytostem. Na otázku, jestli by měl mít i kyberprostor práva a povinnosti odpovídá Martin Škop nejednoznačně: „Může to být určitý aspekt člověka a jeho rysů, pouze transformovaný do jiného prostředí... Práva a povinnosti si i zde zachovávají své podstatné součásti.“¹¹¹ Nicméně dodává, že „jiné prostředí v tomto pojetí vyžaduje jiný subjekt“.¹¹²

I nahlížení na samotnou fyzickou osobu se ale postupem času mění. Díky biotechnologiím může být embryo biologických rodičů vloženo do dělohy náhradní matky. Náhradní matka odnese plod a porodí dítě pro biologické rodiče. Je dokonce možné, aby takové embryo vzniklo spojením DNA 3 různých jedinců.¹¹³ Diskutována je také problematika tzv. biotechnologických humanoidů, tedy bytostí, které by mohly vzniknout genovou manipulací nebo použitím umělých orgánů apod. Bude možné bytost, která bude například ze 3/4 složena z uměle vytvořených orgánů považovat za fyzickou osobu? I na tyto výzvy bude muset zákonodárce v budoucnu nějakým způsobem reagovat.

V závěru této podkapitoly můžeme konstatovat, že při definování osob vycházely právní řády západních demokratických států ve 20. století z osvícenských a přirozenoprávních principů formulovaných zhruba od poloviny století osmnáctého. Obraz člověka v právním řádu je obrazem jedinečného, na sebe odkázaného individua, které sice také žije v sociálních a dalších společenských vztazích, jako takové je ale vůči těmto vztahům primární. Základní jednotkou právního řádu je podle přirozeného práva jedinečné, svobodné, na sebe odkázané individuum, tj. právní subjekt. Není to ani rodina, domácnost nebo nějaké jiné lidské společenství, jak bylo podle dřívějších koncepcí běžné.

¹¹⁰ HURDÍK, Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ konstrukce osob v právním smyslu, s. 312.

¹¹¹ ŠKOP, *Právo v postmoderní situaci*, s. 99.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Exclusive: World's first baby born with new "3 parent" technique. *New Scientist*. [online]. Dostupné na: <https://www.newscientist.com/article/2107219-exclusive-worlds-first-baby-born-with-new-3-parent-technique/#ixzz67WGMzEgv>. [cit. 08. 12. 2019].

Do dnešního právního řádu nevstupuje člověk se svým metafyzickým a transcendentálním určením. Vstupuje do něj jako individuum obdařené svobodou volit si své určení samo. To se projevuje například v obsahu základních občanských a lidských práv a svobod – ve svobodě náboženského vyznání, svobodě pohybu, svobodě projevu, v právu vlastnit majetek apod. Nejde o metafyzickou svobodu, ale o subjektivní svobodu jednotlivce ve smyslu svobodné volby a svobodného sebeurčení.

Stát přitom nevystupuje jako entita, která by naplňování obsahu individuálních práv a svobod vynucovala. Stát vystupuje v roli garanta zajišťujícího právě svobodu volby každého právního subjektu. Tento princip vyjadřuje například článek 1 Listiny základních práv a svobod, podle kterého jsou lidé „svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné“. Role státu, jakožto subjektu, který chrání práva a svobody občanů, je zdůrazněna v článku 36 odst. 1 Listiny: „Každý se může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu.“

Od druhé poloviny minulého století ale v západních demokratických právních řádech pozorujeme čím dál zřetelnější trend, kdy se právní předpisy netýkají osob jako takových, ale upravují jejich role a funkce. Nejvíce je tento trend patrný například v právu sociálního zabezpečení, pracovním právu nebo v normách regulujících podnikání, ale pozorovatelný je i v jiných oblastech práva. Právní předpisy se v těchto případech týkají osob jen v určitých funkcích – tj. například v situaci, kdy řídí dopravní prostředek, při hledání zaměstnání, při vzdělávání, při podnikatelské činnosti apod. V těchto případech se osoba jeví jen jako případ, jenž je určen stanovenými věcnými předpoklady a s nímž se pak nakládá podle konkrétní právní úpravy. Z osob se tak stává jen jakýsi předmět regulace, osoba jako taková je opomíjena a přirozeným právem formulovaná svoboda „volit si své určení sám“ je stále více omezována. Tento trend, kdy jsou regulovány další a další aspekty života lidí, navíc v posledních desetiletích stále zrychluje a zesiluje.

2.2 Osoba v právním smyslu z pohledu současné české právní doktríny

Významný český právní teoretik Jiří Boguszak rozumí pod „subjekty práva osoby v právním slova smyslu, tj. osoby, které mají právní subjektivitu“.¹¹⁴ Právní subjektivitou označuje způsobilost k právům a povinnostem, tedy způsobilost být subjektem práva. V souvislosti s tím kritizoval občanský zákoník z roku 1964, který obsahoval rubriku druhé hlavy ve znění „Účastníci občanskoprávních vztahů“, a to z toho důvodu, že právní subjektivitu lze chápat pouze jako možnost (způsobilost) stát se účastníkem právního vztahu a neznamená tedy automatickou účast v takovém právním vztahu. Existence právní subjektivity je nezávislá na existenci právních vztahů, kupříkladu způsobilost k vlastnickému právu neznačí vlastnictví kterékoli věci. Subjekt práva je subjektem svobodným, který ze své vůle může, ale zároveň nemusí do právních vztahů vstupovat.¹¹⁵ Pojem „účastník“ ostatně občanský zákoník z roku 1964 používal na mnoha místech, neboť se vyhýbal pojmu „osoba“. Původní koncepce socialistického zákoníku nevycházela z tradiční bipartice fyzických a právnických osob, ale používala termíny „občan“ a „socialistická organizace“,

¹¹⁴ BOGUSZAK, J. – ČAPEK, J. – GERLOCH, A. *Teorie práva*. 2., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2004, s. 135.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 135.

pojem „účastník“ byl těmto dvěma pojmům nadřazený.¹¹⁶ Ani četné novelizace zákoníku neodstranily tuto zásadní terminologickou vadu, to se povedlo (byť ne úplně dokonale) až v občanském zákoníku z roku 2012.

Jaromír Harvánek podobně jako Rolf Ostheim za subjekty práva označuje ty osoby, o kterých to právní normy stanoví. Subjekty práva pak dělí na jednotlivce (fyzické osoby) a organizace (právnícké osoby), které sdružují jednotlivce sledující určitý společný hospodářský nebo jiný cíl. Jaromír Harvánek dále rozlišuje pasivní stránku právní subjektivity, kterou se rozumí způsobilost k právům a povinnostem, resp. právo být subjektem práv a povinností, a aktivní stránku subjektivity ve smyslu způsobilosti k právním úkonům (svěprávnosti), tedy způsobilosti právně jednat.¹¹⁷

Do teorie subjektů přináší odlišný pohled Viktor Knapp, který rozlišuje dva subjekty právních norem – právotvorný subjekt a subjekt, kterému je právo určeno (tedy adresáta právních norem). Právotvorným subjektem je ve většině zemí světa stát. Právotvorný subjekt je oprávněn vytvářet právní normy, na základě kterých vznikají právní povinnosti obecně vymezenému okruhu subjektů, případně i individuálně určeným subjektům (např. pokud je stát stranou soukromoprávní smlouvy). Adresáty právní normy jsou subjekty, jimž jsou adresovány příkazy, zákazy, resp. kterým jsou právní normou dána určitá dovolení (modality normativnosti). Zákonodárce určuje, kdo je adresátem právních norem, a tím také vymezuje právní subjektivitu těchto entit. Adresátem právních norem nejsou jen fyzické osoby, ale také sdružení osob nebo účelová sdružení majetku, čímž právo vytváří fikci právní osobnosti těchto subjektů, které označujeme jako právnícké osoby. Hlavní rozdíl mezi právotvorným subjektem a adresáty právních norem je podle Viktora Knappa ten, že adresát právní normy je oprávněn stanovit povinnost pouze individuálně určeným subjektům (např. na základě smlouvy).¹¹⁸

Viktor Knapp dále uvádí, že se člověk „v určitém právním řádu nestává fyzickou osobou, tj. subjektem práva tím a proto, že se narodil, ale tím a proto, že od narození, popř. už před ním, se jeho osobní status spravuje nějakým právním řádem“.¹¹⁹ Právní subjektivita není apriorní, ale vyplývá z právního řádu, z úmyslu zákonodárce. Tento princip je nejzřetelnější u právníckých osob, neboť ty podle Viktora Knappa nemají žádná přirozená práva. Zákonodárce je při vymezení obsahu právní subjektivity zejména v případě fyzických osob limitován přirozenoprávními východisky, která musí respektovat a nemůže se tudíž počínat svévolně.

Karel Beran naproti tomu klade důraz na rozlišování soukromoprávní a veřejnoprávní subjektivity. Člověk může být nositelem pouze soukromoprávní subjektivity. V případě právníckých osob je situace složitější, neboť ty mohou být nositelem výhradně soukromoprávní subjektivity (tzn. že se mohou samostatně zavazovat a nabývat oprávnění), jiné pak mohou mít soukromoprávní i veřejnoprávní subjektivitu (kromě vstupování do soukromoprávních závazků mají i pravomoc k normotvorbě – např. stát) a konečně existují i právnícké osoby, které mají pouze veřejnoprávní subjektivitu (např. orgány úřadů). Toto dělení subjektivity odmítá Viktor Knapp, podle kterého má toto rozlišování pouze histo-

¹¹⁶ ŠVESTKA, J. – SPÁČIL, J. – ŠKÁROVÁ, M. – HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník I. § 1 až 459. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 102.

¹¹⁷ HARVÁNEK, J. *Teorie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 314.

¹¹⁸ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995. Beckovy právnícké učebnice, s. 70–71.

¹¹⁹ KNAPP, V. O právníckých osobách. *Právník*, 1995, 134, 10–11, s. 982.

rický význam a nemá logický základ. Doslova uvádí následující: „Pro teorii a praxi práva veřejného, jakož i pro teorii a praxi práva soukromého nemají právnické osoby veřejného práva žádný význam.“¹²⁰ Viktor Knapp vidí smysl v rozlišování pouze právnických osob soukromého práva a právnických osob soukromého a veřejného práva zároveň. Primární je podle něj subjektivita soukromoprávní a veřejnoprávní subjektivita je „něco navíc“.¹²¹

Podobně jako v zahraničí se i česká právní doktrína zabývá spíše teoretickým vymezením právnických osob. Podle Viktora Knappa není právnická osoba apriorním pojmem aplikovaným v právním řádu, ale pojmem vytvořeným právním řádem samým. Této tezi oponuje Karel Beran, který říká, že právní řád může nepochybně stanovit, že je určitý útvar osobou, pokud však taková osoba nebude fakticky schopna být nositelem práv a povinností, je degradována na pouhý „právní subjekt“. Ten, kdo je osobou v právním smyslu, je zároveň právním subjektem, ale právní subjekt nemusí být nutně osobou v právním smyslu. Za osobu lze podle něj považovat pouze ten subjekt práva, který lze identifikovat, který je způsobilý jednat a který za své jednání odpovídá.¹²²

Jak vyplývá z výše uvedeného, česká právní doktrína je ovlivněna především Ostheimovým pohledem na teorii osob. Dále je nutné vypíchnout, že většina českých právních teoretiků inklinuje k přirozenoprávním východiskům při popisu této problematiky. Knappova teorie osob je zřetelně ovlivněna juspozitivismem a postmodernismem a jako taková je v českém právním prostředí spíše ojedinělá. Zároveň se sluší poznamenat, že současná česká právní věda na rozdíl od rakouských či německých právních teoretiků výrazným způsobem nepřispívá k rozvoji vnímání pojmu osoba v právním smyslu. Posledním výrazným příspěvkem v této oblasti jsou teorie brněnských normativistů popsané výše.

2.3 Pojem osoba v občanském zákoníku z roku 2012

Autoři občanského zákoníku z roku 2012 označují (byť nepřímou) rakouský občanský zákoník za obecný ideový zdroj rekodifikace,¹²³ což se bezesporu projevilo také v koncepci osob v právním smyslu. Pojetí osob v aktuálně platném občanském zákoníku je tak přímým dědicem Zeillerova přirozenoprávního myšlení, které bylo inspirováno Kantovým pojetím lidské důstojnosti.

Co se týče samotného textu občanského zákoníku, těžiště právního postavení fyzických osob nalezneme v § 19 ObčZ. Důvodová zpráva k zákoníku uvádí, že pro § 19 ObčZ posloužil jako inspirační zdroj § 16 ABGB, nepřejímá jej však doslovně, protože „doba osvícenského racionalismu, jemuž byl koncept § 16 ABGB podřízen, pominula některá další relevantní hlediska“.¹²⁴ Stejně jako obecný zákoník občanský staví i občanský záko-

¹²⁰ Tamtéž, s. 997.

¹²¹ BERAN, *Pojem osoby v právu*, s. 148.

¹²² Tamtéž, s. 162.

¹²³ „Základním obecným ideovým zdrojem rekodifikace je vládní návrh občanského zákoníku bývalého Československa z r. 1937, který nebyl jako zákon přijat kvůli událostem následujícím po mnichovské dohodě. Z koncepčního hlediska má význam, že tento vládní návrh sledoval modernizační revizi rakouského všeobecného zákoníku občanského (ABGB) z r. 1811 v jeho konfrontaci s novějšími evropskými zákoníky, zejména německým a švýcarským. Se zřetelem k tomu je třeba zdůraznit, že se jednalo o návrh myšlenkově soudržný, s jasným filosofickým zázemím převzatým z rakouského zákoníku, koncepčně navazující na tradice středoevropského právního myšlení.“ Zdroj: Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, s. 17.

¹²⁴ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, s. 45.

ník z roku 2012 svou koncepci na jusnaturalistickém hledisku. § 19 ObčZ zní následovně: „(1) Každý člověk má vrozená, již samotným rozumem a citem poznatelná přirozená práva, a tudíž se považuje za osobu. Zákon stanoví jen meze uplatňování přirozených práv člověka a způsob jejich ochrany. (2) Přirozená práva člověka spojená s osobností člověka nelze zcizit a nelze se jich vzdát; stane-li se tak, nepřihlíží se k tomu. Nepřihlíží se ani k omezení těchto práv v míře odporující zákonu, dobrým mravům nebo veřejnému pořádku.“

V porovnání s § 16 ABGB nedeclaruje ObčZ z důvodu neaktuálnosti zákaz otroctví a neobsahuje ani vyvratitelnou právní domněnku přirozených práv obsaženou v § 17 ABGB. Druhý odstavec § 19 ObčZ, který je inspirován švýcarským občanským zákoníkem, totiž deklaruje zdánlivost (viz formulaci „nepřihlíží se“) těch právních jednání, kterými osoba zcizuje svá přirozená práva nebo se jich vzdává či je jinak omezuje v míře odporující zákonu, dobrým mravům nebo veřejnému pořádku. Zdánlivé tak tedy jsou jak tzv. otrocké smlouvy, tak například takový projev vůle, jímž člověk žádá druhého, aby byl usmrcen (eutanázie).¹²⁵ § 16 ObčZ také výslovně deklaruje, že se nikdo ani z části nemůže vzdát právní osobnosti ani svéprávnosti, a pokud tak učiní, nepřihlíží se k tomu (tzn. že je opět stanovena zdánlivost takového jednání). Rakouský zákoník takové ustanovení neobsahoval, ale nemožnost člověka omezit svou způsobilost k právním jednáním, včetně otázky neodvolatelnosti plné moci, jakož i nemožnost vzdát se své svobody s následky neplatnosti u závazků osobního rázu se dovozovala přímo z § 16 ABGB.

Široký výklad § 16 ABGB a jeho význam pro soudní aplikaci práva vyplýval z neexistence ústavních norem v době vzniku zákoníku, které by upravovaly obecné principy právního řádu a základní lidská práva. V době, kdy jsou obecné právní principy a lidská práva upraveny ústavními předpisy a mezinárodními smlouvami, nemá § 19 ObčZ velký praktický význam, neboť i ve světle § 2 odst. 1 ObčZ v podstatě pouze dubluje podobná ustanovení v těchto pramenech práva.

Časté diskuse o prvotnosti osoby v právním smyslu vyřešil aktuálně platný občanský zákoník inspirací § 16 ABGB. Sled příčin a účinků v oblasti pojetí člověka jako osoby je následovný: (a) východiskem je existence člověka, (b) který je ze své existence vybaven vrozenými, již samotným rozumem a citem poznatelnými přirozenými právy, (c) což vede k důsledku, že je považován za osobu. Tento proces se děje mimo zákon, který stanoví jen meze uplatňování přirozených práv a způsob jejich ochrany. Člověk je reálným biosociálním základem jeho odrazu v právu (tedy fyzické osoby) a fyzická osoba je souborem předpokládaných, nicméně v realitě existujících či očekávaných vlastností člověka, nezbytných pro vstup člověka do právních vztahů.¹²⁶

Pojetí přirozených práv v občanském zákoníku z roku 2012 je zcela v souladu s předchozím výkladem týkajícím se obecného zákoníku občanského. § 19 ObčZ potvrzuje ústavní princip legální licence, tedy „co není zakázáno, je dovoleno“, podobně jako to činil ABGB v § 16 ve spojení s § 7. Důvodová zpráva zdůrazňuje fakt, uznaný i českým ústavním pořádkem, že přirozená svoboda člověka má přednost před státem v tom smyslu, že stát není tvůrcem svobody člověka, ale jejím ochráncem.¹²⁷

¹²⁵ Tamtéž, s. 45.

¹²⁶ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 150.

¹²⁷ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, s. 20.

Redaktoři občanského zákoníku dále v důvodové zprávě uvádí, že „návrh § 18 respektuje tradiční dělení osob na osoby fyzické a právnické. Zvolený výraz je konformní terminologii Listiny základních práv a svobod (srov. čl. 1 nebo 42 odst. 3). Protože fyzická osoba je totožná s člověkem, používá osnova synonymicky označení ‚člověk‘. Obecné nadužívání pojmu ‚fyzická osoba‘ bylo v našem zákonodárství zavedeno po roce 1990 jako nouzová náhražka dosavadního a zcela nevhodného státoprávního ‚občan‘, nedocenilo se však, že se jedná o termín vlastní zejména právu mezinárodního obchodu, zatímco tradiční občanské zákonodárství se tomuto pojmu vyhýbá a používá jej zřídka. (Tuto tradici respektoval ještě občanský zákoník z r. 1950, který o fyzické osobě mluvil pouze na jediném místě.) Občanské zákoníky kontinentálního systému používají jako základní termín přirozená osoba (Německo, Švýcarsko, Nizozemí, Lichtenštejnsko aj.) či fyzická osoba (Itálie, Polsko, Rusko aj.), vždy však velmi střídě na jednom či dvou místech s tím, že normativní text nejčastěji pracuje se slovy, jako jsou člověk, lidé, dítě, nezletilý, manžel, zůstavitel atd. Osnova sleduje stejnou metodu.“¹²⁸

Z použití spojení „považuje se za osobu“ v § 19 ObčZ a z výše uvedené části důvodové zprávy by se mohlo zdát, že zákonodárce zde zakotvuje fyzickou osobu jako fikci člověka.¹²⁹ Tento závěr by ale zcela popřel několik století dlouhý vývoj právní teorie vymezující obsah pojmu osoba v právním smyslu. Jan Hurdík mi v komentáři k občanskému zákoníku dává za pravdu, když uvádí, že „z hlediska obecného vnímání člověka i z hlediska jeho vnímání občanským zákoníkem je člověk biosociální realitou, osoba (fyzická) je souborem rozumových a volních schopností člověka, které právo využívá jako nástroj integrace člověka do svých regulativních sítí“.¹³⁰

Jak je naznačeno výše v důvodové zprávě, občanský zákoník skutečně používá termín „fyzická osoba“ pouze na deseti místech, naproti tomu „člověk“ je zmíněn přesně stopadesátkrát. Tento postup považuji za metodologicky nesprávný a rovněž odporující doktrínou vymezenému pojmu „osoba“ v právním smyslu. Rozumím snaze redaktorů odpoutat se od předchozí kodifikace soukromého práva a zdůraznit tak diskontinuitu mezi socialistickým a současným zákoníkem, nicméně v tomto případě se s jejich postupem nemohu ztotožnit. Rakouský občanský zákoník volí přístup přesně opačný a z hlediska právní teorie správnější – o člověku hovoří pouze v § 16, který zdůrazňuje přirozenoprávní východiska zákoníku, a dále jen na dvou dalších místech, všude jinde je použito pojmu „osoba“ v různých modifikacích. Redaktoři ABGB správně vnímali konstrukt fyzické osoby jako redukci multidimenzionální povahy člověka, která je použitelná v právních vztazích. Fyzickou osobu považovali za zjednodušenou transformaci podstaty člověka v abstraktní pojem, se kterým je právo schopno dále nakládat. Pojem osoba je pojmem ryze právním, zatímco člověk existuje v reálném světě. Je otázkou, jestli si autoři občanského zákoníku z roku 2012 byli vědomi těchto teoretických východisek, každopádně do samotného textu kodexu se nepromítla.

Můžeme tedy potvrdit hypotézu vyřčenou v úvodu této studie. Redaktoři občanského zákoníku z roku 2012 se nezaměřili na precizní teoretické vymezení osob v právním smyslu, resp. na odlišení pojmu osoba od pojmu člověk, a nerespektovali tak několik staletí

¹²⁸ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, s. 44–45.

¹²⁹ Tamtéž, s. 24: „Výrazem ‚považuje se za‘ nebo ‚hledí se na‘ se označuje právní fikce.“

¹³⁰ ŠVESTKA, J. – DVOŘÁK, J. – FIALA, J. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I (§ 1–654)*. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2014, s. 98.

trvající vývoj právní doktríny v této oblasti. Naproti tomu pojem osoby byl v ABGB vymezen přesněji a v souladu s tehdejšími poznatky právní vědy.

V současné době zůstává nadále problematické vymezení právnických osob a vzájemného vztahu mezi právnickými a fyzickými osobami. Spor o podstatu právnických osob má závažné koncepční dopady na pojetí práva jako celku, a to z toho důvodu, že postavení osoby v právním smyslu je dominantním prvkem veškeré právní regulace.

Důvodová zpráva k občanskému zákoníku z roku 2012 proti současným trendům uvádí, že „člověk a právnická osoba principiálně nejsou a nemohou být obecně v rovném právním postavení. Člověk má ze své podstaty nezadatelná přirozená práva. Zákon nelimituje základní práva člověka, nýbrž naopak základní práva člověka představují limit pro zákon (D. Hesselberger). Tak to také vyjadřuje Listina základních práv a svobod a celý český ústavní pořádek. Naproti tomu základ juristického postavení právnických osob je odlišný; z něho také vyplývají jiné právní důsledky. Právnická osoba je umělý organizační útvar vytvořený člověkem a sloužící jeho zájmům. Na rozdíl od člověka, jehož právní osobnost pozitivní právo uznává (uznat musí), právnické osobě její právní osobnost pozitivní právo poskytuje (dát může). Odtud se odvozuje naprosto odlišné právní postavení obou skupin právních subjektů, o jejichž právní rovnosti nelze mluvit ani ve sféře osobních práv, ani v celé sféře práv majetkových. Tato rovnost se uplatňuje, a to ještě nikoli bezvýjimečně, v oblasti práv věcných a obligačních“.¹³¹

Dále je v důvodové zprávě uvedeno následující: „Akcent na zásadu rovnosti jednak zastírá přirozenou nerovnost mezi fyzickými a právnickými osobami, neboť mezi nimi nemůže být právně, především v oblasti osobních práv, rovnosti nikdy dosaženo, jednak pomíjí hledisko ochrany slabší strany, která je pro soukromé právo stejně významná jako zásada rovnosti. Preference této zásady totalitním zákonodárstvím, vedla k popření základní funkce občanského zákoníku, k rozbití jednoty soukromého práva a k ideologickému popření jeho existence.“¹³²

A dále: „Pokud se jedná o soukromá práva, přidržuje se osnova jejich tradičního rozdělení na práva osobní a na práva majetková. Tomu odpovídá i návrh vnitřního členění zákoníku. Osobním právům se věnují především prvá a druhá část zákoníku, majetkovým především částí třetí a čtvrtá. Pátá část, která shrnuje ustanovení společná, přechodná a závěrečná, má především technickou povahu. Osu celé úpravy představuje člověk a jeho zájmy. Právní postavení člověka jako jednotlivce, včetně úpravy práv výlučně a přirozeně spjatých s jeho osobou, je klíčové téma první části zákoníku. Otázky spojené s jeho rodinou a rodinnými vztahy upravuje druhá část; jeho majetku a osudu tohoto majetku po smrti člověka se věnuje třetí část. Čtvrtá část upravuje obligační právo, tedy práva a povinnosti vzniklé člověku vůči jiným z jeho soukromého styku s jinými osobami. Antropocentrické pojetí občanského zákoníku však nepomíjí téma právnických osob jako dalšího subjektu soukromých práv a povinností. Z toho důvodu také zejména obecná část věnuje úpravě postavení právnických osob značnou pozornost s tím, že tato úprava má platit subsidiárně pro všechny právnické osoby podle českého právního řádu, neboť v občanském, nikoli v obchodním zákoníku nebo jiném zákoně, má být ze systémového hlediska těžiště úpravy statusových otázek právnických osob. Vychází se ale z pojetí, že právnické osoby vytvářejí

¹³¹ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, s. 12–13.

¹³² Tamtéž, s. 20.

lidé proto, aby sloužily jejich zájmům. Nefinguje se tudíž rovnost obou skupin subjektů, neboť ta fakticky není a v řadě případů není ani možná. Zjevný rozdíl je v konstrukci osobních práv, dále se jedná o rozsáhlou oblast práva rodinného a dědického, nehledě k tomu, že ani při určitých typech smluv nemohou právnické osoby jako určitá smluvní strana vůbec vystupovat (při nájmu obydlí, při výměnku, smlouvě o důchodu apod.).¹³³

Autoři občanského zákoníku se tak jednoznačně přiklonili k té části právních teoretiků (např. k Fritzi Rittnerovi nebo Viktoru Knappovi), kteří zastávají tezi o nerovnosti fyzických a právnických osob. Fyzická osoba jako schematický právní model člověka (biosociální bytosti) je podle nich primární. Druhou skupinu tvoří právnické osoby, na které je nutné hledět jako na pomocnou právní konstrukci, a to i přesto, že jsou zřetelné tendence svěřit jim maximum právní výbavy, která dříve náležela výhradně osobám fyzickým. Jak je uvedeno v komentáři Petra Lavického, právnické osoby nejsou vlastním konečným cílem, ale specifickou právní formou, prostřednictvím které lidé nebo skupiny lidí realizují své ekonomické nebo jiné cíle.¹³⁴

V současné právní doktríně však nejsou ojedinělé názory, které se vrací k myšlenkám brněnských normativistů a Hanse Kelsena. Vázanost pojmu osoba na člověka není podle těchto právních teoretiků správný přístup, protože člověk existuje v reálném světě, kdežto pojem osoba existuje pouze v právním řádu. Při analýze pojmu osoba, tedy ryze právního pojmu, nemůžeme zároveň poznávat člověka, který existuje v reálném světě. Podle § 17 ObčZ „práva může mít a vykonávat jen osoba. Povinnost lze uložit jen osobě a jen vůči ní lze plnění povinnosti vymáhat.“ Z této formulace vyplývá, že osoba je jakýsi bod, ke kterému jsou přiřítána práva a povinnosti. Tento bod existuje pouze v právu, a kdyby k němu právní řád nepřičítal práva a povinnosti, vůbec by neexistoval. Pokud právní řád k určitému bodu přiřítá konkrétní práva a povinnosti, pak tento bod existuje pouze společně s těmito právy a povinnostmi, které jsou k němu přiřítány.

Z toho vyplývá, že přiřítatelnost je shodná s právní osobností, být osobou totiž znamená mít soubor práv a povinností. Tím se dostáváme k premise normativní právní teorie, podle které je osoba personifikovaným souborem právních norem. Toto strohé statické vymezení osoby je však nedostatečné z toho důvodu, že nepostihuje dynamiku společenských vztahů. Pojem osoba totiž není samoúčelný, ale musí zároveň umožňovat vznik, změnu a zánik práv a povinností. Tato dynamika ale nevyplývá z teoretické možnosti mít tato práva a povinnosti, ale vyplývá z toho, že osoba má rozum a vůli s těmito právy a povinnostmi nakládat. Každému bodu přiřítatelnosti je tedy potřeba přiřítat rovněž rozum a vůli. Tím se oklikou vracíme k tezi, že osoba je s člověkem přímo (v případě osob fyzických) nebo nepřímo (v případě osob právnických, které jednají prostřednictvím osob fyzických) spjata. Rozhodně však z této teze nemůžeme vyvodit skutečnost, že si jsou fyzické a právnické osoby nerovné. Sílu tohoto pojetí spatřuji v tom, jak se jednoduše a elegantně vypořádává s nekončícími disputacemi o vzájemném teoretickém vymezení obou typů osob, byť jde o myšlenky téměř sto let staré.

Bez ohledu na podstatné rozdílnosti mezi jednotlivými přístupy k vymezení fyzických a právnických osob je nicméně možné konstatovat, že poslední dvě století prochází koncept obou těchto typů osob v právním smyslu kontinuálním procesem sblížování, který po

¹³³ Tamtéž, s. 21–22.

¹³⁴ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 136.

formální stránce směřuje ke sjednocení právní výbavy (právního statusu) osoby fyzické i právnické. V tomto smyslu je nutné právo osob v aktuálně platném občanském zákoníku (navzdory důvodové zprávě) vykládat. Současná česká právní doktrína plně reflektuje dosavadní vývoj této problematiky v kontinentální právní kultuře a „lze tedy obecně konstatovat, že osoba v právním smyslu představuje modelovou, právní charakteristiku společnou pro soubor lidských bytostí (tímto modelem je osoba fyzická) a k nim se řadí soubor různých útvarů, jimž právo přiznává postavení (právní status), který je v nejobecnějším pohledu společný pro všechny osoby v právním smyslu a který umožňuje jejich začlenění do souboru právních vztahů v postavení jejich subjektů. Osoba v právním smyslu je tedy nositelem právního statusu, který z ní činí způsobilý subjekt právních vztahů, tedy nositele subjektivních práv a subjektivních povinností z těchto vztahů vyplývajících.“¹³⁵

Závěr

Jedním z cílů této studie bylo přinést historizující pohled na pojem osoba v právním smyslu. Dnešní význam pojmu „osoba“ a jeho odlišení od pojmu „člověk“ je totiž výsledkem dlouhého a komplikovaného historického vývoje. Právo až v relativně pozdní fázi přebíralo výsledky tohoto vývoje, který probíhal v jiných společenských oborech. Bez tohoto vývoje by právní doktrína nedospěla k dnešnímu pojetí osoby.

Význam pojmu osoba (řecky *prosopon*, latinsky *persona*) v antickém Řecku a Římě dodnes nebyl zcela objasněn ve všech svých nuancích. Je však zřejmé, že jej nemůžeme ztotožňovat s dnešním pojmem osoba v právním smyslu. Pojem *persona* byl mnohoznačný a pravděpodobně neměl žádný právně-technický význam. V antice sice došlo k formování pojmu osoba ve smyslu lidského individua vybaveného rozumem, nicméně nelze přeceňovat význam tohoto vývoje pro dnešní konstrukt osoby v právním smyslu.

Další impuls k vývoji vnímání pojmu osoba přišel až v období raného a vrcholného středověku, kdy se tehdejší teologové a filozofové zabývali zejména trojjedností Boha jako jediné božské substance (*tres personae, una substantia*). Přestože podle některých právních historiků křesťanští myslitelé definovali všechny obecně přijímané znaky osoby v právním smyslu, přiklání se k názoru, že v tomto období nedošlo k abstraktnímu vymezení pojmu osoba v dnešním smyslu.

O významný posun ve vnímání osob v právním smyslu se zasloužili novověcí myslitelé Samuel von Pufendorf, Christian Wolff a Daniel Nettelbladt, kteří rozpracovali koncept tzv. morální osoby. Všem třem uvedeným myslitelům je vlastní statusové pojetí osoby, to znamená, že veškerá práva osoby jsou projevem toho či onoho statusu. Díky statusu se člověk stává osobou v právním slova smyslu a náleží mu osobnostní a majetková práva. Při změně statusu člověk některá práva získal, jiná zase ztratil. Statusová nauka je pozůstatkem feudálního práva – právní subjektivita se odvozovala od příslušnosti ke stavu (šlechta, duchovenstvo, měšťané), kdy příslušníci jednotlivých stavů disponovali rozdílnými právy a povinnostmi.

Zásadní zlom přináší racionalismus vrcholného novověku, kdy pojem osoba dostal nový význam, který je založen na chápání osoby jako obrazu lidské bytosti. Pojem osoba je vnímán jako výraz pro označení člověka ve smyslu sebeuvědomělého subjektu, který je odpovědný za své činy. Přispěl k tomu mimo jiné René Descartes, podle kterého se jako

¹³⁵ LAVICKÝ, *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 136.

subjekt (osoba) kvalifikuje ten, kdo myslí. Immanuel Kant se zase zabýval důstojností člověka, kdy tvrdil, že každý člověk, jakožto účel sám o sobě, má svou vnitřní hodnotu, tj. důstojnost. Důstojnost vysvětluje jako lidskost, která je integrální součástí každé osoby. Každý člověk má zároveň přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím Immanuel Kant definitivně překonal koncept, podle kterého se právní osobnost člověka odvozuje od jeho sociálního statusu.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel obohatil pojem osoba o atribut společenského vztahu. Hegel tak překonal Kantův individualismus, protože podle něj autonomie jednajících subjektů nemůže mít apriorní povahu. Individualizace je proces probíhající současně se socializací. Osoba není pro Hegela žádný ideální apriorní model, nýbrž představuje výsledek procesu probíhajícího v rámci souboru společenských vztahů, jichž se osoba účastní. Pro Hegela je při definování osoby významný, podobně jako pro Reného Descarta, rozum jedince, resp. jeho sebeuvědomění.

Na myšlenky Immanuela Kanta navázal významný německý právník Friedrich Carl von Savigny. Ten přichází se zdařilou definicí subjektivity, kdy říká, že každý člověk je osobou ve smyslu subjektu práva a je tedy právně způsobilý. Friedrich Carl von Savigny také připouští, že se uměle vytvořené entity (tedy právnícké osoby) mohou stát nositeli subjektivních práv a povinností. Subjektivita se tak konečně stala pouze právním pojmem použitelným jak pro fyzické osoby, tak pro osoby právnícké. Friedrich Carl von Savigny je prvním právníkem, který chápal pojem osoba v právním smyslu podobně jako dnešní právní doktrína.

K završení racionalistického pojetí osob v právním smyslu došlo na pozadí vývoje vnímání pojmu právnícká osoba, který probíhal ve 2. polovině 19. století. Především Savignyho dílo nazvané *Systém dnešního římského práva* zásadně ovlivnilo i výklad rakouského zákoníku, byť se pochopitelně Savignyho myšlenky nemohly projevit v samotném textu kodexu. Díky Savignyho myšlenkám nebyla osoba ztotožňována pouze s člověkem, ale byla vnímána čistě jako nositelka subjektivních práv. V tomto období dochází k odmítnutí posledních reziduí statusové nauky. Osobu je konečně možné vnímat jako zájmovou jednotku uznanou právním řádem, který jí propůjčuje právní subjektivitu.

Co se týče moderních teorií osob v právním smyslu, můžeme zřetelně pozorovat střet dvou přístupů. První, tradiční proud, reprezentovaný zejména Rolfem Ostheimem či Fritzem Rittnerem, se vrací ke kořenům práva jako takového a akcentuje přirozenoprávní a racionalistický původ pojmu osoba. Rolf Ostheim definuje právní řád jako donucovací systém. Předmětem státního donucení může být pouze lidské jednání, které jakožto volní jednání směřuje k dosažení určitých cílů. Motivem pro dosažení cílů je uspokojování zájmů a potřeb člověka. Právo je tedy řád, který se vztahuje ke sledování lidských zájmů a který je vybaven donucovací mocí. Podle Rolfa Ostheima zájem a vůle tvoří jediný správný bod přičitatelnosti, k němuž se vztahuje právní osobnost. V momentě, kdy stát hledí na zájmy všech podřízených osob stejně, nahlížíme na tyto osoby jako na subjekty práva.

Druhý přístup nahlíží na pojem osoby z pozic postmodernismu. Postmodernisté odmítají historický vývoj tohoto pojmu od antiky po moderní dobu a vytváří zcela nové paradigma. Osoba z pohledu postmodernismu nezahrnuje pouze člověka, ale jakoukoliv entitu, o které právo rozhodne, že je z pohledu práva subjekt. O přiznání právní subjektivity rozhoduje zákonodárce a toto rozhodnutí není politicky neutrální. Z toho vyplývá, že určení, co je a co naopak není právním subjektem, je politický problém. Tím je popřeno histo-

rickým vývojem vybudované pojetí fyzické osoby jakožto primárního právního subjektu odvozeného od člověka, tedy od myslící rozumové nezávislé substance.

Přestože nelze význam postmodernismu přeceňovat, tak svým akcentem na pragmatičnost lidského chování vede k rozvolňování vazby pojmu osoba na atributy odvozené od člověka a otvírá prostor pro formulaci tohoto pojmu ryze účelově, což v konečném důsledku vede ke sblížení právního modelu fyzické a právnické osoby (resp. jejich právní výbavy), které ostatně probíhá posledních 200 let. Fyzické osoby však i nadále zůstávají jakousi privilegovanou kategorií – mají aktivní a pasivní volební právo, mohou se stát členy politických stran nebo církví, jsou subjektem základních lidských práv, například práva na život, na soukromí, svobody slova, práva na vzdělání atp. To vše si lze u právnických osob těžko představit.

Na základě analýzy historického vývoje můžeme konstatovat, že při definování osob vycházely právní řády západních demokratických států v 20. století z osvícenských a přirozenoprávních principů formulovaných zhruba od poloviny století osmnáctého. Obraz člověka v právním řádu je obrazem jedinečného, na sebe odkázaného individua, které sice také žije v sociálních a dalších společenských vztazích, jako takové je ale vůči těmto vztahům primární. Základní jednotkou právního řádu je podle přirozeného práva jedinečné, svobodné, na sebe odkázané individuum, tj. právní subjekt.

Do dnešního právního řádu nevstupuje člověk se svým metafyzickým a transcendentálním určením. Vstupuje do něj jako individuum obdařené svobodou volit si své určení samo. To se projevuje například v obsahu základních občanských a lidských práv a svobod – ve svobodě náboženského vyznání, svobodě pohybu, svobodě projevu, v právu vlastnit majetek apod. Nejde o metafyzickou svobodu, ale o subjektivní svobodu jednotlivce ve smyslu svobodné volby a svobodného sebeurčení. Stát přitom nevystupuje jako entita, která by naplňování obsahu individuálních práv a svobod vynucovala. Stát vystupuje v roli garanta zajišťujícího právě svobodu volby každého právního subjektu.

Nyní se dostáváme k dalšímu cíli této studie, tj. porovnání právní úpravy fyzických osob v obecném zákoníku občanském z roku 1811 (ABGB) a českém občanském zákoníku z roku 2012, a to zejména úpravy tzv. pasivního statusu osoby v právním smyslu (tj. právní osobnosti). Pojetí osoby v ABGB můžeme vnímat jako výsledek racionalistického právního myšlení, resp. přirozenoprávní teorie. Redaktoři rakouského obecného zákoníku občanského (zejména Franz von Zeiller) vycházeli z Kantova pojetí lidské důstojnosti. Každý člověk má přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím bylo konečně překonáno statusové pojetí právní osobnosti. Zákoník na každého jednotlivce nazíral jako na subjekt soukromoprávních vztahů a odsouval dřívější hledisko vycházející z postavení (statusu) konkrétního subjektu. Proto § 16 ABGB deklaroval, že má každý člověk vrozená, samotným rozumem poznatelná práva. Zákoník tím zdůrazňuje, že vrozená práva nejsou lidem propůjčována státem, ale náleží každému člověku z titulu jeho lidské důstojnosti. Z tohoto konstruktů vyplývá idea rovnosti všech lidí. ABGB je tak zákoníkem, který již na počátku 19. století ustanovil občanskou rovnost před zákonem a zcela otevřeně ji proklamoval. Zákoníkem zdůrazněný základní princip rovnosti je nesmírně cenný a je to jeden z faktorů, který kodexu umožnil přežít do dnešních dnů. Ustanovení § 16 ABGB také vyjadřuje zásadu dovolenosti jednání, která nebyla do přijetí zákoníku nikde upravena. Z § 16 se dovozovala i další základní lidská práva, což bylo obzvláště důležité při absenci podobných ustanovení na ústavní úrovni.

Na druhou stranu ale nelze význam § 16 v době přijetí zákoníku přeceňovat. § 18 ABGB totiž stanovil, že „každý je způsobilý nabývatí práv za podmínek, ustanovených zákony“ a právě na základě tohoto ustanovení bylo možné způsob nabývání práv diferencovat podle různých kritérií. Roli hrálo např. pohlaví, věk, náboženské vyznání nebo právě příslušnost k určitému stavu. Přestože tedy obecný zákoník občanský formálně zakotvil rovnost všech lidí, určitá práva mohly na základě zvláštních předpisů nabývat pouze některé skupiny obyvatel. Tyto disproporce v pojetí osoby v právním smyslu byly odstraněny až pozdějším doktrinárním a judikatorním vývojem.

Pojetí osob v právním smyslu bylo později v rakouské doktríně poznamenáno střetem Kantovy a Hegelovy filozofie. Zatímco redaktoři rakouského zákoníku vycházeli z Kantových myšlenek, rakouská právní doktrína v druhé polovině 19. století vnímala osobu spíše z pohledu Hegela. Další konflikt probíhal mezi stoupenci přirozenoprávního a právně pozitivistického pohledu na pojetí osoby v právním smyslu.

V prvorepublikové doktríně sice přetrvalo přirozenoprávní nahlížení na člověka, to ale bylo do jisté míry ovlivněno brněnským normativismem, ke kterému se přiklonili také autoři jediného českého komentáře k ABGB. Jaromír Sedláček problematiku osoby vnímal jako personifikaci právní normy, přičemž každý normotvorný orgán se považuje za osobu. V normě je stanovena povinnost a tento subjekt povinnosti nazývá osobou. Podle Františka Weyra je při zkoumání právní osobnosti klíčové to, že je příslušný subjekt schopen být nositelem práv a povinností. A jako představitel brněnského normativismu podobně jako Sedláček přidává další schopnost osob v právním smyslu, a to schopnost normotvornou. I v soukromoprávní oblasti totiž dochází k normotvorbě, byť sekundární v podobě uzavírání smluv, která předpokládá souhlas všech smluvních stran.

V podobném duchu pracoval s pojmem osoba v právním smyslu rakouský právní teoretik Hans Kelsen, podle kterého je pojem osoby možné chápat pouze jako umělou myšlenkovou pomůcku, pomocný pojem, který si právo vytvořilo za účelem názornějšího podání své látky pod vlivem antropomorfizující a personifikující právní mluvy. Osoba je podle něj pouze personifikující souhrnný název pro souhrn práv a povinností. Fyzické a právnické osoby přitom chápe stejně. Fyzickou osobou podle něj není člověk, fyzickou osobou vnímá jako personifikaci norem upravujících chování člověka. Právnická osoba je naproti tomu personifikace norem upravujících chování určité množiny lidí. Kelsen uzavírá, že osoba je pouhou personifikací určitého komplexu norem a tím personifikací určitého dílu objektivního právního řádu, který tvoří mezi všemi jím založenými právy a povinnostmi organickou jednotu. Právu jedné osoby vždy odpovídá povinnost druhé osoby.

Pro normativisty byl při vymezení pojmu osoba také významný pojem „přičitatelnosti“. Osoba je totiž podle nich entita, které přičítáme práva a povinnosti. Pojem přičitatelnosti má pro pochopení pojmu osoby centrální význam. Být osobou tak podle platného práva musí znamenat být „čímsi“, čemu přičítáme práva a povinnosti. Pro pochopení toho, co máme rozumět pod pojmem osoby, nemá z normativního hlediska smysl *a priori* vycházet z pojmu osoby, nýbrž z toho, co způsobuje, že „něco“ můžeme za osobu považovat. Přičetnost přitom musí být stanovena normou.

Co se týče občanského zákoníku z roku 2012, jeho redaktoři označili za ideový zdroj rekodifikace rakouský obecný zákoník občanský, což se samozřejmě projevilo i na úpravě osob v právním smyslu. Pojetí osob v aktuálně platném občanském zákoníku je tak přímým dědicem Zeillerova přirozenoprávního myšlení, které bylo inspirováno Kantovým

pojetím lidské důstojnosti. Nejvíce zřetelné je to zejména v případě § 19 ObčZ, který *de facto* recipuje § 16 ABGB. Toto ustanovení rakouského zákoníku mělo klíčový význam pro soudní aplikaci práva zejména v době, kdy nebyla na ústavní úrovni zakotvena základní lidská práva. Dnes jsou základní právní principy a lidská práva upraveny ústavními předpisy a mezinárodními smlouvami, význam těchto dvou ustanovení je tak nyní spíše deklaratorní.

Inspirace § 16 ABGB je významná i pro vymezení vztahu mezi pojmy člověk a osoba. Optikou autorů aktuálně platného občanského zákoníku je nutné sled příčin a účinků v oblasti pojetí člověka jako osoby vykládat takto: východiskem je existence člověka, který je ze své existence vybaven vrozenými přirozenými právy, což vede k důsledku, že je považován za osobu. Tento proces se děje mimo zákon, který stanoví jen meze uplatňování přirozených práv a způsob jejich ochrany. Člověk je reálným biosociálním základem jeho odrazu v právu (tedy fyzické osoby) a fyzická osoba je souborem předpokládaných, nicméně v realitě existujících či očekávaných vlastností člověka, nezbytných pro vstup člověka do právních vztahů.

Na tomto závěru nic nemění ani poněkud nešťastná formulace § 19 ObčZ, podle kterého se člověk „považuje za osobu“. Přestože by se mohlo zdát, že zákonodárce zde zakotvuje fyzickou osobu jako fikci člověka, není tomu tak. Tento výklad by zcela popřel několik století dlouhý vývoj právní teorie vymezující obsah pojmu osoba v právním smyslu. Podobně nešťastně občanský zákoník na desítkách míst používá termín člověk namísto pojmu fyzická osoba. Tento postup není metodologický správný a odporuje doktrínou vymezenému pojmu osoba. Rakouský občanský zákoník je v tomto ohledu přesnější a o člověku hovoří pouze na třech místech (včetně § 16, který zdůrazňuje přirozenoprávní východiska zákoníku), všude jinde je použit pojem osoba v různých modifikacích. Redaktoři ABGB správně vnímali konstrukt fyzické osoby jako zjednodušený model člověka, který je použitelný v právních vztazích. Je otázkou, jestli si autoři občanského zákoníku z roku 2012 byli vědomi těchto teoretických východisek, každopádně do samotného textu kodexu se nepromítla.

Můžeme tedy potvrdit hypotézu vyřčenou v úvodu této studie: Redaktoři občanského zákoníku z roku 2012 se nezaměřili na precizní teoretické vymezení osob v právním smyslu, resp. na odlišení pojmu osoba od pojmu člověk, a nerespektovali tak několik staletí trvající vývoj právní doktríny v této oblasti. Naproti tomu pojem osoby byl v ABGB vymezen přesněji a v souladu s tehdejšími poznatky právní vědy.

Tuto studii je však přesto možné uzavřít konstatováním, že pojem fyzické osoby je v obou zákonících nutné chápat jako redukci multidimenzionální povahy člověka, kdy právo člověka akceptuje, resp. jej proměňuje do podoby, ve které může člověk pomocí právních institutů prosazovat své partikulární zájmy (ať již osobní nebo ekonomické). Jde o transformaci reálné podstaty člověka v abstraktní pojem, ve srovnání s reálným člověkem značně zjednodušený na několik elementárních znaků, se kterým je právo schopno dále nakládat.

Výběr z nové právněhistorické literatury

2020

- DOSTALÍK, P. *Nakládání s cizí věcí v soukromém právu*. Praha: Leges, 2020. 152 s. ISBN 978-80-7502-398-8.
- HORÁK, O. *Brněnská normativní civilistika (postavy – projekty – polemiky)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020. 260 s. ISBN 978-80-7598-708-2.
- HORÁK, Z. – SKŘEJPKOVÁ, P. (eds.). *Pocita Jiřímu Rajmundu Treterovi*. Praha: Leges, 2020. 448 s. ISBN 978-80-7502-439-8.
- KLEŇOVÁ, V. *Darovanie s príkazom v rímskom práve*. Praha: Leges, 2020. 364 s. ISBN 978-80-7502-423-7.
- KUKLÍK, J. *Příběh československé ústavy 1920. I*. Praha: Karolinum, 2020. 336 s. ISBN 978-80-246-4541-4.
- STLOUKALOVÁ, K. – NOVÁK, M. – MACEK, D. – ULLMANN, J. *Interpretační úskali justiniánských Digest*. Praha: Auditorium, 2020. 104 s. ISBN 978-80-87284-82-7.
- TOMEŠ, I. *Vzpomínky na 60 let v oboru sociální politiky, správy a práva 1955–2015*. Praha: Karolinum, 2020. 206 s. ISBN 978-80-2464-414-1.
- TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Právní dějiny církví*. Praha: Leges, 2020. 288 s. ISBN 978-80-7502-440-4.

2019

- BLAHO, P. – MLKVÝ, M. – VLADÁR, V. *Držba v rímskom a kánonickom práve*. Praha: Leges, 2019. 331 s. ISBN 978-80-7502-334-6.
- DOSTALÍK, P. *Conditiones. Ke kořenům bezdůvodného obohacení*. Praha: Auditorium, 2019. 240 s. ISBN 978-80-87284-74-2.
- GREGOR, M. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2019. 200 s. ISBN 978-80-7502-304-9.
- MALATINSKÝ, M. *Pred súdom národa? Retribúcia na Slovensku a Národný súd v Bratislave 1945–1947*. Bratislava: PostScriptum, 2019. 288 s. ISBN 978-80-89567-93-5.
– Právněhistorická kniha roku 2019: 3. místo
- MAYR-HARTING, R. *Soustava občanského práva*. (Repr.). Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019. 1316 s. ISBN 978-80-7598-563-7.
- MLKVÝ, M. *Mechanizmy pôsobenia rímsko-kanonického práva v Anglicku*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019. 152 s. ISBN 978-80-571-0024-9.
- NOHEL, P. *Výuka cirkevného práva na teologických a právnických fakultách v Českých zemích v letech 1918–1989*. Praha: Karolinum, 2019. 185 s. ISBN 978-80-2464-148-5.
- PODOLEC, O. *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019. 455 s. ISBN 978-80-89335-79-4.
- SHELLE, K. *Státoprávní aspekty revoluce 1848–1849 v rakouských, českých a uherských zemích*. Ostrava: KEY Publishing, 2019. 166 s. ISBN 978-80-7418-312-6.

- SKŘEJPEK, M. *Digesta seu Pandectae. Tomus II. Liber XVI–XXXV. Fragmenta selecta. Digesta neboli pandekty. Svazek II. Kniha XVI–XXXV. Výbrané části*. Praha: Karolinum, 2019. 752 s. ISBN 978-80-2464-332-8.
- Cena Bedřicha Hrozného za tvůrčí počin udělované rektorem UK
- STEINOVÁ, V. *Pracovní poměr v letech 1945–1965*. Brno: KEY Publishing, 2019. 249 s. ISBN 978-80-7418-327-0.
- ŠOŠKOVÁ, I. a kol. *Vznik Československé republiky a Slovensko*. Praha: Leges, 2019. 250 s. ISBN 978-80-7502-338-4.
- ŠOUŠA, J. *Právní úprava amnestie v letech 1918–1953 v českých zemích*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2019. 434 s. ISBN 978-80-7415-192-7.
- Právněhistorická kniha roku 2019: 3. místo
- TOMÁŠEK, M. *Právní systémy Dálného Východu. II*. Praha: Karolinum, 2019. 365 s. ISBN 978-80-246-3897-3.
- Právněhistorická kniha roku 2019: 2. místo
- VLADÁR, V. (ed). *Perpauca terrena blande honori dedicata. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narozeninám*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Právnícká fakulta, 2019. 791 s. ISBN: 978-80-568-0313-4.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Dějiny Právnícké fakulty Masarykovy univerzity 1919–2019. 1. a 2. díl*. Brno: Masarykova univerzita, 2019. 575 s. ISBN 978-80-210-9240-2 (1. díl). 692 s. ISBN 978-80-210-9241-9 (2. díl).
- Právněhistorická kniha roku 2019: 1. místo

doi: 10.14712/2464689X.2020.35

TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. (eds.). *Spiritual Care in Public Institutions in Europe.***Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2019, 140 s.**

Anglicky psaná kolektivní monografie *Spiritual Care in Public Institutions in Europe*, kterou edičně připravili prof. Jiří Rajmund Tretera a doc. Záboj Horák z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, představuje publikační výstup ze čtvrtého ročníku mezinárodní konference *Pražské rozhovory o vztahu církvi a státu*, který se odehrál ve dnech 13. až 15. června 2019 na půdě Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Publikace, která vychází jako 3. svazek ediční řady *Kirche & Recht Beihefte*, nabízí čtenáři unikátní možnost komparace právní úpravy kategoriální pastorace a duchovní péče ve veřejných institucích na úrovni vybraných evropských zemí díky studiím dvanácti autorů z Velké Británie, Francie, Švýcarska, Německa, Rakouska, Polska, Maďarska, Slovenska a České republiky, které jsou v publikaci obsaženy.

V první kapitole, která slouží jako úvod celé knihy, definuje profesor Tretera samotný pojem duchovní péče ve veřejných institucích, zabývá se jednotlivými oblastmi duchovní péče poskytované v těchto institucích a činnostmi kaplanů a dobrovolníků a zároveň představuje další spoluautory této publikace a jejich odborné zaměření.

Vybraným aspektům pastorační péče poskytované v jednotlivých veřejných institucích v Německu se ve svém příspěvku věnuje profesor Gerhard Robbers z Právnické fakulty Trevírské univerzity. V tomto příspěvku je podrobně analyzován zajímavý duální aspekt právní úpravy pastorační péče ve veřejných institucích, kdy základní garance jsou zakotveny v právních předpisech s celostátní působností v čele se Základním zákonem a konkrétnější úprava je pak obsažena v partikulárních zemských zákonech a dohodách mezi církvemi a zemskými vládami.

Následná kapitola z pera profesora Marka Hilla QC z Centra pro právo a náboženství Univerzity v Cardiffu je věnována kaplanské službě v Anglii, její historii, tradici a sociologickým aspektům. Zvláštní pozornost je zaměřena na službu kaplanů v ozbrojených silách, zejména pak v Královském letectvu, a pastorační péči v rámci systému Národní zdravotní služby.

V kapitole věnované právní úpravě ve Francii profesor Francis Messner ze Štrasburské univerzity rozebírá organizaci kaplanské služby v tomto laickém státě, která při absenci podrobnější úpravy vychází zejména ze článku 5 odlukového zákona z roku 1905. Profesor Messner dále zkoumá postavení armádních, nemocničních a vězeňských kaplanů v historii a dnes s ohledem na specifickou situaci ve Francii jakožto odlukovém státu.

Profesor Adrian Loretan z Teologické fakulty Univerzity v Lucernu ve svém příspěvku rovněž reflektuje specifickou situaci ve své zemi a zkoumá právní úpravu duchovní péče

a kategoriální pastorece ve světle pro Švýcarsko typické přímé demokracie. V příspěvku jsou rovněž popsány základní principy, ze kterých švýcarská právní úprava vychází. V neposlední řadě je rovněž rozebrána rozříštěnost právní úpravy kategoriální pastorece a duchovní péče v oblastech zdravotnického systému a státního školství, kde je konkrétní úprava svěřena do pravomocí jednotlivých kantonů, a je dána do kontrastu s úpravou kategoriální pastorece a duchovní péče v oblasti ozbrojených sil, která je zakotvena na federální úrovni.

Profesor Wolfgang Wieshaider působící na Právnických fakultách Vídeňské univerzity a Univerzity Karlovy pak ve své kapitole přibližuje čtenářům právní úpravu v sousedním Rakousku s důrazem na postavení armádních, policejních, nemocničních a vězeňských kaplanů.

Profesor Balász Schanda z Fakulty práva a politických věd Katolické univerzity Petra Pázmánye v Budapešti se ve svém příspěvku věnuje, kromě současnosti, i historickému vývoji kaplanské služby, a na konkrétním příkladu pak dokazuje klíčový význam duchovní péče poskytované v necírkevních institucích, a to i pro osoby, které se v těchto institucích nacházejí a nevyznávají žádnou víru. Kromě duchovní péče poskytované ve státních nemocnicích, věznicích a ozbrojených silách se příspěvek zabývá i duchovní péčí poskytovanou na mezinárodním letišti v Budapešti.

V kapitole věnované Polsku se profesor Piotr Stanisz z Katolické univerzity v Lublinu zaměřuje na rozložení polské společnosti dle příslušnosti k některé z církví či náboženských společností, historickou tradici kaplanské služby, zakotvení náboženských práv a svobod na ústavní úrovni a z nich vyplývající práva příslušníků ozbrojených sil, hospitalizovaných a osob umístěných ve věznicích, jakož i na konkrétní úpravu kaplanské služby v jednotlivých veřejných institucích.

Autorská dvojice doktorka Michaela Moravčíková a doktor Martin Šabo z Právnické fakulty Trnavské univerzity v Trnavě rozebírají právní úpravu v sousední Slovenské republice zejména s přihlédnutím k mezinárodním smlouvám uzavíraným mezi Slovenskou republikou a Svatým stolcem. Kapitola rovněž vychází z praktických zkušeností doktora Šaba, který působí jako vězeňský kaplan ve věznici v Dubnici nad Váhom.

Poslední dvě kapitoly publikace jsou věnovány vybraným aspektům právní úpravy kategoriální pastorece a poskytování duchovní péče ve veřejných institucích v České republice. V první z nich pojednává docent Damián Němec z Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého o duchovní péči poskytované ve zdravotnických zařízeních. Rozebírány jsou základní právní předpisy a dohody mezi představiteli církví a státními orgány upravující tuto oblast, faktická situace v českých nemocnicích, činnost nemocničních kaplanů a dobrovolníků působících ve zdravotnických zařízeních, a role České biskupské konference a Ekumenické rady církví.

V úvodu závěrečné kapitoly pak docent Zábaj Horák z Právnické fakulty Univerzity Karlovy analyzuje základní principy duchovní péče v České republice a historický vývoj této oblasti před jeho násilným přerušением způsobeným komunistickým pučem v roce 1948 a po jeho obnově po roce 1989. Podrobně je pak v této kapitole popsána nejenom duchovní péče poskytovaná v ozbrojených složkách a ve věznicích, ale i v policejních a hasičských sborech, ve školách, na mezinárodním letišti ve vztahu k obětem trestných činů, teroristických útoků a přírodních katastrof.

Publikace představuje mimořádně zdařilou komparaci systémů duchovní péče ve veřejných institucích v mnoha evropských zemích a slouží jako významný zdroj poznání jak pro badatele v oboru konfesního práva, tak pro širokou veřejnost. Kniha, díky tomu, že je psaná anglicky, není určena pouze pro české a slovenské čtenáře, ale dá se předpokládat, že osloví i zahraniční odborníky a přispěje k dalšímu prohloubení vědeckého poznání v této oblasti.

Jan Beránek

doi: 10.14712/2464689X.2020.36

KUKLÍK, J. *Příběh československé ústavy 1920.*

I. díl: Příprava a přijetí ústavní listiny.

Praha: Karolinum, 2020, 334 s.

V běžném pojetí je ústava základním zákonem státu regulujícím nejdůležitější aspekty fungování státu, společnosti a většinou i lidských práv. Jde o kodex ústavního práva opatřený nejvyšší právní silou, který je pro moderní státnost typický: jen nemnoho států ji nemá. Ve skutečnosti je ale ústava ještě mnohem více než jen nejvýznamnějším pramenem práva státu, východiskem a středobodem jeho právního řádu. Je ztělesněním státní ideje, koncentrovaným výrazem národní mytologie i politických aspirací. Některé ústavy se stávají přímo symbolem pevně zakotveným v historické paměti lidí, v jejich historickém státoprávním vědomí.

Posledně řečené neplatí pro každou ústavu. Tuto gloriolu obyčejně získávají jen ústavy z přelomových nebo mimořádně úspěšných období dějin. V našich poměrech si toto postavení bezpochyby vydobyla československá ústava z r. 1920. Stala se ústavou s velkým „Ú“, vzorem, s nímž je automaticky porovnáván každý pokus o revizi ústavního práva. Pro některé se stala spíše mýtem než reálně existujícím dokumentem, na nějž hledí nekritickým očima jako na výraz ústavně dokonalých řešení či přímo jako na „přirozené“ ústavní právo. Toto je pak jinými oprávněně kritizováno jako nezasloužené stavění na piedestal, i když ani oni jinak význam této ústavy nezpochybňují.

V každém případě se ukazuje, že k tomuto dokumentu je dobré se vracet, a to nejen proto, co obsahuje a co nám může dát, ale i proto, čím se v širším povědomí stal. Vždy je tak třeba činit bez předpojatosti a bez snahy o mocenskou manipulaci dějin, tolik typickou pro předlistopadový režim. Učebnicová zpracování a konferenční příspěvky vydávané periodicky u příležitosti různých výročí však k tomuto účelu nestačí, protože zůstávají příliš na povrchu. Dalším důvodem je pak to, že v záplavě vydávané vědecké produkce tyto práce většinou zapadnou, nezískají trvalou rezonanci a nemohou nic ovlivnit.

Proto můžeme jen přivítat vznik fundamentálního zpracování této problematiky – rozsáhlé monografie Jana Kuklíka nazvané *Příběh československé ústavy 1920*, vydávané ve dvou dílech v reprezentativní úpravě Nakladatelstvím Karolinum. Nad to je ještě jeden podstatný důvod, proč nás její publikace může těšit. Zdá se totiž – a delší dobu na to upozorňuje V. Pavlíček –, že žijeme v době zapomínání na dobré demokratické tradice prvo-republikové státnosti, k nimž se naše současná ústava hlásí, a zažíváme jejich nahrazování nedemokratickými, nábožensky podloženými habsburskými a druhorepublikovými tradicemi a symboly. Tomuto neblahému trendu se Kuklíkova kniha výběrem tématu a akcenty staví jednoznačně na odpor.

Pozitivní je, že Kuklíkova práce není osamoceným počinem tohoto zaměření. Sto let od vzniku první Československé republiky inspirovalo i další právní historiky k publikování pozoruhodných děl. Jmenujme např. skvělou Vojáčkovu monografii (*První československý zákon: pokus o opožděný komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2018) nebo multioborově koncipovaný sborník Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí (Plzeň, 2018), editovaný A. Gerlochem a K. Žák Krzyžankovou. Tyto práce jsou důkazem toho, že česká právní historie a právní věda neztratily správný směr. Přitom se všechny tyto příspěvky zajímavým způsobem doplňují a posouvají úroveň poznání mnohonásobně kupředu.

Podívejme se nyní, v čem je Kuklíkova kniha – resp. její první již vydaný díl – zajímavá. Domnívám se, že celkovým rozvržením, množstvím informací a metodou zpracování. Kuklík se snaží sledovat osudy prvorepublikové ústavy od její přípravy, přes uzákonění, její naplňování v praxi, až po její další život v následujících dramatických desetiletích (tomu je vyhrazen druhý díl). Těžištěm prvního dílu je přiblížení vzniku tohoto dokumentu, obtížného způsobu jeho vytváření, který byl dán střetem různých koncepcí a představ politických aktérů, jakož i rozjitřenou dobou po konci první světové války, za nastupující revoluce i reakce. Tehdy se totiž skutečně hroutil starý svět monarchií a teokracie, nad vším vítězily demokracie a národní sebeurčení. Nový svět se rodil v bolestech a za neustálého hledání, stejně jako ve strachu z možného chaosu. Těto složitosti odpovídala komplikovanost přijímání ústavy, na něž se Kuklík v téměř neuvěřitelně detailním pohledu zaměřuje. Před čtenářem tak defilují v takřka nekonečném sledu návrhy a protinavrhy řešení různých ústavních otázek, memoranda a odborná stanoviska, jak je autor zjistil pečlivým studiem hlavně archivního materiálu, paměti a dobového tisku. Podrobnější obraz se už asi nikomu nepodaří sestavit. Nashromážděný materiál pak autor kriticky analyzuje. Analýza je hlavní metodou jeho práce. Celkové shrnutí problematiky přichází až na samotný závěr knihy.

Při líčení peripetií politického vyjednávání Kuklík připomíná vliv dobového kontextu, který v mnohém předurčoval obsah ústavy. Základní směřování nového státu určil budoucí prezident T. G. Masaryk, který stál v čele zahraničního odboje a spolu se svými spolupracovníky docílil prosazení československých nároků na mezinárodním fóru, především uznání československého státu a jeho reprezentace. Nový stát měl být demokracií, která bude národnostně i sociálně spravedlivá. Praktická realizace ideje státní samostatnosti doma však byla v rukou domácí politické elity, která se teprve pod tlakem okolností na konci války odvrátila od Rakousko-Uherska. Přejít do nových poměrů se odehrál v její režii na půdorysu výsledků předválečných parlamentních voleb. To se projevilo ve složení Národního výboru a v počátečním systému direktoriální demokracie (tj. vlády shromáždění), fungujícím do novelizace Prozatímní ústavy, která posílila moc prezidenta. Tím se etabloval systém klasického parlamentarismu – můžeme dodat s převahou parlamentu nad vládou, resp. s převahou politických stran nad parlamentem (systém pětky), a se silnou autoritou prezidenta. Dalším podstatným faktorem, který se odrazil v nastavení ústavního řádu, byla přítomnost početných národnostních menšin (zvláště německé), které se vůči československé státnosti stavěly negativně, a jimž musela být pod mezinárodním tlakem poskytnuta rozsáhlá menšinová práva. To vyústilo v založení Československa jako státu unitárního, navíc na bázi jednotného československého národa, a v nesplnění slibu autonomie daného za války slovenské reprezentaci. Ústava z r. 1920 tyto danosti nemohla ignorovat.

Kuklíkova kniha přibližuje čtenáři ještě celou řadu problémů, které měly ústavní rozměr a odrazily se v textu ústavy, např. odůvodnění církve od státu. Ústavní systém Československa hodnotí jako moderní a vyspělý, kombinující cizí vlivy (působení ústav dohodových států) s domácími tradicemi (vliv rakouské prosincové ústavy). Vysokou úroveň československé ústavnosti dokládá poukazem na katalog základních práv a ustavením ústavního soudnictví. Nezapomíná však ani na slabá místa ústavní regulace a praxe: směřování k partitokracii.

Celkově je třeba konstatovat, že Kuklíkova monografie má ráz rozsáhlé fresky, které prakticky není co vytknout. Autorem prezentované závěry jsou podloženy důkladným studiem primárních i sekundárních pramenů a bez problémů akceptovatelné. Text je čtenáři dobře přístupný a obohacující. Možná, že by bylo ještě zajímavé uplatnit komparativní přístup a porovnat vytváření ústavy u nás a v sousedních státech. Je ale jasné, že by tím rozsah knihy nadměrně vzrostl. Přečtení této publikace lze všem vřele doporučit.

Pavel Maršálek

doi: 10.14712/2464689X.2020.37

TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Právní dějiny církví. Synagoga a církve v průběhu dějin.*
Praha: Leges, 2019, 288 s.

Právněhistorické publikace obvykle vymezují předmět svého zájmu konkrétním územím a časovým obdobím. Tomuto schématu se již na první pohled vymyká monografie *Právní dějiny církví. Synagoga a církve v průběhu dějin*, která má za cíl komplexně zmapovat právní dějiny křesťanského a židovského náboženského společenství bez ohledu na hranice, od Evropy po Ameriku, od třetího tisíciletí před Kristem do současnosti.

Autory knihy jsou profesor JUDr. Jiří Rajmund Tretera a docent JUDr. ICLic. Zábój Horák, LL.M., Ph.D., vyučující a garanti oborů církevního a konfesního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Je vhodné připomenout, že profesor Tretera stál u obnovy výuky církevního a konfesního práva na pražské právnické fakultě v roce 1990, k níž došlo z podnětu profesora JUDr. Valentina Urfuse (1928–2014), jehož památce je zde představovaná publikace věnována. Zasloužil se o etablování těchto oborů a společně s docentem Horákem přispívají k jejich rozvoji, především vedením Společnosti pro církevní právo a redigováním odborného časopisu *Revue církevního práva*.

Právě z dlouholetých pedagogických zkušeností při výuce předmětu Právní dějiny církví oba autoři při koncipování této monografie čerpali. Ovlivnily nejen obsahovou, ale i formální stránku. Podávaný výklad je poměrně stručný, aby bylo možné naplnit záměr autorů přehledně obsáhnout celou materii v jediné publikaci. Kniha je za účelem lepší orientace i čtivosti rozdělena systémem nadpisů a podnadpisů na krátké oddíly, jež se pak mohou zaměřit na jasně definovaná témata. Díky tomuto členění je možné v monografii rychle dohledat údaje o konkrétním pojmu nebo události. Poslouží proto širokému okruhu právnické i laické veřejnosti, nelze však přehlédnout, že byla psána především pro účely vyučování. Ocení ji proto studenti právnických nebo obecně humanitních oborů, obzvláště by neměla uniknout pozornosti učitelů náboženství a dějepisu, pro něž může být vítanou a nadmíru užitečnou pomůckou.

Monografie navazuje na předchozí publikační činnost autorů, a to hned ve dvou rovinách. Předně, navazuje na populární publikaci profesora Tretery *Synagoga a církve kdysi a dnes*, kterou vydal v roce 1994 za účelem doplnění výuky církevního práva o jeho historické kořeny a jež se zaměřovala na přehled dějin starého Izraele a na prvních pět století křesťanství. Recenzovaná publikace tuto materii přepracovává a doplňuje o vývoj synagogy i církve až do dnešních dnů. Nicméně, navazuje také na knihy *Církevní právo a Konfesní právo*, které stejní autoři vydali v letech 2015 a 2016. Uzavírá tak pomyslnou trojdílnou sérii publikací, jež jsou na pražské právnické fakultě využívány při výuce celé palety církevněprávních a konfesněprávních předmětů.

Publikace je uvozena předmlouvou a poznámkami, které objasňují způsob přepisu vlastních jmen z hebrejštiny, řečtiny a latiny. Následuje úvodní kapitola, jejímž smyslem je osvětlit základní pojmy právních dějin církvi. Vysvětluje obsah synagogálního a církevního práva, vztah k právu římskému a světskému, strukturu Bible, a to jak z pohledu židovského, tak křesťanského. Zvláštní pozornost si zaslouží zdůraznění role církevního práva v životě církve. Autoři poukazují na to, že ačkoli mají mnozí teologové v zájmu upřednostnění působení lásky a milosrdenství tendenci právo přehlížet, jsou právě právní normy zárukou, že společenství věřících nebude ovládáno tyranii a bezprávím. Pozornost je věnována také vztahu mezi pojmy zjeveného, přirozeného a ryze církevního práva.

Hlavní materie knihy je pak rozdělena na dvě části. První, skládající se z pěti kapitol, se věnuje právním dějinám Izraele od jejich samotného počátku do období římské nadvlády, jež odpovídá i období narození Ježíše Krista. Začíná charakteristikami izraelského lidu, který se svým monoteistickým vyznáním vymykal okolním národům, a dále se zabývá dobou praotců Božího lidu. Značná pozornost je věnována Tóře, jež obsahuje mimo jiné největší starověkou orientální kodifikaci, ale také dalším právním předpisům. Autoři se neomezuji jen na souhrnný výčet pramenů práva, představují také jejich obsah. Za pozornost stojí představení starověkého sociálního zákonodárství, které myslelo na ochranu slabších členů společnosti, popsáno je také právo manželské, rodinné, dědické, majetkové a trestní. Dále je pojednáno o době soudců, království i babylonském zajetí.

Druhá část monografie, jež je svým rozsahem podstatně rozsáhlejší než část první, se zaměřuje na dějiny křesťanství a židovství v období od počátku křesťanského letopočtu. Je systematicky rozdělena na 21 kapitol podle jednadvaceti představovaných století. Rozvržení látky do kapitol však samozřejmě není symetrické. Rozsah každé z nich závisí na tom, jak události daného století ovlivnily vývoj synagogy i církve.

Lze vypozerovat, že autoři kladou zvláštní důraz na rozvoj prvotní církve, což je pochopitelné, neboť v prvních staletích po Kristu docházelo k formulování její nauky a bohaté byly také dějiny postupného šíření křesťanství ze Středomoří do celé Evropy. Podrobně je popsán Nový zákon, co do struktury i obsahu, autoři neopomíjejí ani otázky jeho autorství a hodnověrnosti.

Ačkoli je publikace členěna chronologicky, pozornému čtenáři neunikne, že některá stěžejní témata jí procházejí napříč staletími a jsou akcentována téměř v každé kapitole. Kniha tak poskytuje v prvé řadě užitečný přehled církevního zákonodárství, představuje dekrety římských biskupů, jednotlivé sbírky právních předpisů a v závěru i platné kodexy a další celocírkevní zákony. Dále nabízí souhrn koncilů, jak partikulárních, tak ekumenických, a dalších synodů. V kontextu historického vývoje monografie zároveň podává užitečný přehled zásadních věroučných závěrů, jež byly postupně přijímány. Spolu s tím také představuje církvi odmítnuté hereze, například montanismus, manicheismus, arianismus, pelagianismus, nestoriánství, monofyzitismus nebo valdenství.

Svým rozsahem zaujme kapitola zaměřená na 16. století, která se zabývá církevní reformací. Popisuje její jednotlivé směry s ohledem na konkrétní osobnosti a země. Autoři si také všímají pozitivního vlivu reformace na budování vztahu státu a náboženských společností, neboť narušila dřívější model, v němž se církevní a světská moc vzájemně propojovaly i soupeřily.

Lze ocenit, že monografie neopomíjí moderní dějiny a popisuje nejen události 20. století, včetně rekodifikace vycházející z požadavků Druhého vatikánského koncilu, ale také

nové perspektivy století současného. V samém závěru je pak zařazen přehled pramenů, literatury a jmenný rejstřík.

Představovaná kniha ilustruje propojenost dějin židovského a křesťanského náboženského společenství s historií většiny států a národů. Poskytuje tak svým způsobem specializovaný průřez dějinami celého světa a nahlíží na ně z pohledu náboženství. Její přínos lze jistě spatřovat i v tom, že přichází s čerstvým a ideologicky nezatíženým pohledem na dějiny církve a synagogy. Napravuje tak pokřivenou interpretaci historie, jež v období komunistické nadvlády v Československu prosazovala vládnoucí strana, a která bohužel stále zůstává zakořeněna v obecném povědomí. Publikace proto poslouží nejen studentům, pro něž bude představovat vhodný studijní materiál, ale také široké veřejnosti. Její vydání je na poli církevního a konfesního práva bezesporu jednou z nejvýznamnějších událostí posledních let.

Marek Novák

doi: 10.14712/2464689X.2020.38

GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. III. (1954–1960). IV. (1954–1960).*

Prešov: Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo UNIVERSUM-EU, 2018, 162 s. (III.); 2019, 247 s. (IV.).

V Právněhistorických studiích již vyšla v roce 2017 (č. 47/2, s. 157–161) rozsáhlá recenze na první dva svazky této významné publikace, nyní tedy přichází třetí a čtvrtý díl. Recenzent tehdy pojednal nejenom o publikaci, ale poměrně důkladně nastínil také spolupráci české právní historie s východním Slovenskem a problémy výzkumu menšinové otázky v ČR a na Slovensku. Do těchto širších otázek zde recenzent tentokrát nemínil zabíhat a odvolává se na starší recenzi.

Kooperace české právní historie s východním Slovenskem ale úspěšně pokračuje, což je třeba krátce zmínit. Jde zejména o aktivity v rámci projektu NAKI II DG18P02OVV064 Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice (hlavní pracoviště PF UK, projekt vedený prof. Kuklíkem, tajemník dr. Petráš). Právě prof. Kuklík spolu s recenzentem dr. Petrášem zpracovali příspěvek o aktuálních problémech výzkumu právního postavení menšin v České republice, a to pro významnou publikaci *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*.¹ Ta vyšla i v angličtině, obě jazykové verze jsou ostatně nejenom tištěné, ale také volně na internetu pod stránkami klíčového slovenského pracoviště věnujícího se menšinám – Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Tendence – na Slovensku našťastí dost častá – alespoň část publikací poskytovat volně veřejnosti je nepochybně pozitivní. Oba autoři recenzované publikace, ke kterým se po krátké odbočce nyní vracíme, jsou ostatně emeritními pracovníky uvedené klíčové slovenské instituce.

Třetí a čtvrtý díl této rozsáhlé práce věnované ukrajinské menšině na Slovensku jsou rozděleny logicky na vědeckou monografii ve třetím a dokumenty ve čtvrtém díle. Třetí díl je dělen na tři hlavní části, a to ukrajinskou menšinu a rozvoj severovýchodního Slovenska (s. 10–47), vývoj řešení ukrajinské otázky (s. 48–90), a Ukrajinci v kulturním životě regionu (s. 91–140), na konec pak závěr (s. 141–151) a seznam pramenů a literatury (s. 152–162).

¹ PETRÁŠ, R. – KUKLÍK, J. Aktuální problémy výzkumu právního postavení menšin v České republice. In: ŠUTAJ, Š. – REGINÁČOVÁ, N. – HELDÁKOVÁ, L. (eds.). *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Prešov: Universum, 2017, s. 129–138. Anglická verze PETRÁŠ, R. – KUKLÍK, J. Current Problems of Research on the Legal Status of Minorities in the Czech Republic. In: ŠUTAJ, Š. – REGINÁČOVÁ, N. – HELDÁKOVÁ, L. (eds.). *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries*. Prešov: Universum, 2017, s. 129–138. Též volně na internetu na stránkách Spoločenskovedného ústavu SAV: <https://www.svusav.sk/vystupy/oddelenie-historie/#2017>.

První část třetího dílu (Ukrajinská menšina a rozvoj severovýchodního Slovenska) samozřejmě reaguje na klíčový prvek vývoje regionu, který byl v Československu nejméně rozvinutý. Obecný rozvoj Slovenska této doby včetně industrializace zde znamenal zvlášť výrazný skok, ovlivňující samozřejmě i život ukrajinské menšiny. Najdeme zde např. statistiky ekonomického vývoje, ale je třeba ocenit nepřehlížení důležitých právních dokumentů, jako je ústavní zákon č. 33/1956 Sb., který rozšířil pravomoci slovenských orgánů i kvůli organizaci industrializace (s. 20). I když značný zájem o hospodářské aspekty může v práci věnované menšině překvapit, zkušený zájemce o problematiku ocení komplexní přístup autorů, důležitý právě pro skupinu jako jsou Ukrajinci žijící v nejhudším regionu jinak dosti vyspělého Československa. Je zjevné (s. 29), že mnohé místní problémy způsoboval mechanický přístup centra ke státu, které i tomuto svébytnému regionu spíše jen automaticky přerozdělovalo celostátní úkoly, což selhávalo zejména u zde stále klíčového zemědělství. Životní úroveň Ukrajinců byla nadále výrazně nižší, nejenom než byl průměr státu jako celku, ale i v rámci chudého Prešovského kraje (s. 47).

Druhá část třetího dílu (Vývoj řešení ukrajinské otázky) sleduje složité aspekty postoje státu k menšině, které byly velmi komplikovány málo rozvinutým národním vědomím, takže k menšině se hlásila jen část jejich příslušníků. Klíčovou roli hrála organizace menšiny Kulturní spolek ukrajinských pracujících (KSUP) založená v roce 1954 (s. 50). Značný zájem je také věnován okolnostem správní reformy z roku 1960 v regionu (s. 83–90), která velmi narušila menšinovou (dle dobové terminologie národnostní) politiku v celém státě.

Poslední, třetí část třetího dílu se věnuje některým klíčovým prvkům menšinového života (Ukrajinci v kulturním životě regionu). Postoj státu k ukrajinské menšině totiž prošel po druhé světové válce komplikovaným vývojem. Zpočátku hrálo zásadní roli, že jako jediná z významných menšin (kromě rozptýleně žijících Židů a Cikánů – Romů) nebyla vázána na nepřátelský stát, jako tomu bylo u Němců a Maďarů, ale vzhledem k událostem roku 1938 částečně i u Poláků. Naopak zde byl obecně uctíván Sovětský svaz-osvoboditel, tedy jeho Ukrajinská sovětská svazová republika. Na počátku komunistického režimu se však projevil některé problémy jako vazba národního uvědomění na nepřátelskou řeckokatolickou církev a orientace mnohdy spíše rusínská než ukrajinská. Zejména snaha prosazovat od září 1953 výhradně ukrajinské školství pro menšinu bez ohledu na místní nářečí vedla k jeho permanentní krizi (s. 91) a mnozí rodiče preferovali raději slovenské školy nebo dokonce bojkotovali školní docházku (s. 92)! Také snaha podporovat pravoslaví na úkor tradičně silné řeckokatolické církve vedla k mnoha obtížím pro režim a místní obyvatelé často ukazovali značnou kuráž (s. 103–105). Podpora místní kultury státem ovšem přinášela mnohé pozitivní výsledky.

Čtvrtý díl publikace obsahuje klíčové dokumenty k otázce, mnohé z nich nemálo přínosné i pro právní historii. Formálně-právní úroveň těchto materiálů samozřejmě nebývá vysoká, jak bylo za komunistické éry obvyklé, ale charakteristicky ukazují dominanci stranické politiky před právem, což dobře zná každý autor věnující se důkladněji období 1948–1989. Nejpočetnější jsou tedy logicky dokumenty ÚV KSS a KV KSS, tedy ústředního a krajského výboru Komunistické strany Slovenska. Zájem je věnován různorodým otázkám včetně dělení archiválií, ale často se objevují hlavně materiály k ukrajinským školám a problémům řeckokatolické a pravoslavné církve, tedy k otázkám stručně nastíněným v předchozím odstavci. Dokumenty jsou řazeny chronologicky.

Autorům se podařilo vytvořit vcelku kvalitní čtyřdílnou publikaci důkladně analyzující státní politiku k ukrajinské menšině od roku 1945 až do správní reformy 1960.

René Petráš

doi: 10.14712/2464689X.2020.39

BEHRINGER, W. *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“*
(*Příběh z raného novověku*).

Praha: Argo, 2018, 200 s.

Právní historie i „dějiny mentalit“

Není to poprvé, co v nakladatelství Argo v rámci ediční řady „Každodenní život“ vychází odborná studie, kterou lze po bližším zkoumání zařadit mezi výrazné právně-historické tituly. Nejinak je tomu i v případě knihy německého historika Wolfganga Behringera *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“* s případným podtitulem *Příběh z raného novověku*. A bližšího zkoumání pro zařazení této práce do oblasti právní historie vlastně nakonec ani není třeba, protože už záhy je zjevné, že ústředním tématem zde jsou čarodějnické procesy, přičemž základním pramenem celého příběhu autorovi byly právě „Procesní akta Chonrada Stoeckhlina“, jež se nacházejí ve Státním archivu v Augsburgu.

Autor nás tak hned na úvod uvádí do místa a doby příběhu, který se v celém svém bezpochyby tragickém rozměru odehrál v posledních desetiletích 16. století v Obertsdorfu, jenž „náležel k rettenburskému soudnímu okruhu, nejjižnějšímu z 16 správních okruhů augsburského biskupství“ (s. 9). Stejně tak se nám v úvodu dostává i základních informací o hlavním protagonistovi všeho dění, jímž je už v titulu knihy uvedený Chonrad Stoeckhlin, svou profesí pasák koní, jehož život je neodmyslitelně spjat s vysokohorskými údolními Alp.

Z pohledu čtenáře je přitom důležité, že autor při současném splnění všech požadavků na kvalitní vědeckou publikaci dokáže zároveň vystavět, a především vyprávět poutavý příběh, jehož základní obrysy nastiňuje právě v prvních kapitolách knihy. Dozvídáme se tak, že Stoeckhlin vykročil na cestu, na jejímž konci bude pro něj coby „usvědčeného čarodějníka“ stát hranice, na níž bude upálen roku 1578, kdy uzavřel dohodu se svým přítelem pasákem volů Walchem o tom, že ten z nich, kdo zemře dříve, zpraví toho druhého o poměrech „na onom světě“.

A je to právě Walch, který záhy na to umírá a věren slibu „informuje“ Stoeckhlina (a to vlastně poměrně „křesťansky pravověrně“) o tom, „jaké to je po smrti“. Tím ovšem zázračné události nekončí, právě naopak – tím se jejich řetězec teprve počíná. Pasákovi koní se totiž zjevuje anděl, v jehož doprovodu putuje ve stavu bezvědomí a bez vlastního přičinění do dalekých míst, o nichž se domnívá, že to byly očištěc a ráj. Následně pak komunikace s „jiným světem“ získává na pravidelnosti a Stoeckhlin se přímo stává občasnou součástí putujícího „nočního houfu“.

Zde Behringer své vyprávění příběhu na poměrně dlouhou dobu přerušuje, aby jej ale o to pevněji ukotvil v dobovém kontextu a terminologii. Možná by tak šlo i říci, že se nám v řadě následujících kapitol dostává velmi fundovaného a zasvěceného pohledu do dobové

mentality, z níž jeho vyprávění vyrůstá, a jedině v jejímž rámci lze celé tehdejší dění také pochopit. Nejprve jsme tak obeznámeni právě s termíny „noční houf“ a „noční lid“, které při vší své nepochybné podobnosti nejsou úplně zaměnitelné. K tomu se pak ostatně váží i kapitoly o „nadpozemsky krásné hudbě“ a „zázracích s kostmi“, které nezřídka „letecké putování noci“ doprovázejí. Cenné přitom je, že autor při tomto výkladu nezůstává omezen jen na „alpská údolí“, ale uvádí i srovnatelné příklady z jiných oblastí. V následující rozsáhlé deváté kapitole si pak ovšem již všímá i kontextu právního vývoje, kdy především vyzvedává význam textu „Canon episcopi“, jenž v té době představoval již řadu století doslova kanonický pramen k „interpretaci nočních letů“ (s. 54). Jeho původ přitom Behringer konkrétně odvozuje již z karolinského kapituláře, jenž byl později zahrnut i do „Gratianova dekretu“ sestaveného roku 1142, a nabyt tak „postavení závazného textu v souboru církevně právních nařízení“ (s. 55). Dále nás provádí právě i historií náhledů a posuzování zázračných událostí, přičemž zdůrazňuje, že byť se zázraky mohly i „tvářit pravověrně“, pro ty, kdo na nich byli účastní, spočívalo velké nebezpečí už v tom, že touto samotnou skutečností narušovali monopol církvi na jejich důslednou kontrolu a správu. V této souvislosti tak cituje i řadu dobových autorit a démonologů, kteří se problematice věnovali, přičemž neopomíná vyzvednout ani negativní dopad nauky slavného Jeana Bodina, o němž je právě již méně známo, že byl i autorem díla „De magorum daemonomania“, jež bylo poměrně záhy po svém vzniku přeloženo i do němčiny.

Po tomto opravdu důkladném a neošizeném přiblížení kontextu případu se tak autor vrací opět ke svému příběhu pasáka koní Stoeckhlina, který se v letech, kdy byl účasten na zázračném nočním putování, v očích svého okolí etabloval i jako „čarodějnický doktor“, tedy ten, jehož působení je schopno čelit úkladům čarodějnic. Jenže právě už pouhá blízkost „čarodějnické problematice“ se mu stává zásadně přítěžující ve chvíli, kdy v létě roku 1586 řada bouří poničila v augsburském biskupství úrodu, a navíc se zde rozšířila i smrtící epidemie neznámé nemoci.

Nyní se tedy stává Stoeckhlinovi osudným, že jako místní oberstdorfský odborník na zázračné jevy vysloví podezření ohledně čarodějnictví jedné místní staré ženy, která se v panice následně pokusí uprchnout, což je v podstatě vnímáno jako přiznání viny. Žena je nakonec „uvězněna oberstdorfskými soudci a přísežnými, kteří důvěřovali v pastýřovu věrohodnost“ (s. 92). Tím je ovšem v kontextu výše uvedených neblahých událostí probuzen i zájem soudních úředníků augsburského biskupa, kteří nechají Stoeckhlina zatknout a podrobit výslechům.

Ty pak nebyly rozhodně brány na lehkou váhu (dochovaný soupis vykazuje až 146 otázek), přičemž pro Stoeckhlina byla základním problémem premisa, podle níž „nikdo nemůže rozpoznat čarodějnice, pokud sám nepatří do jejich společnosti“ (s. 96). Nám již známý příběh je tak reinterpretován (z anděla se kupříkladu stává „dábelská milenka“), kdy Stoeckhlinovi navíc přitíží i svědectví jím samým obviněné ženy, která vypoví, že se čarodějnictví vyučila u jeho zemřelé matky, přičemž právě přibuzenství s čarodějnicemi je v dobovém kontextu považováno za nejzávažnější znak čarodějnictví.

Na následujících stranách knihy se tak dostáváme k samotnému jádru jejího sdělení, jímž je nepochybně právě dobové a místní pronásledování čarodějnic. Autor zde se zřejmou erudicí vytěžil prameny k případu se vztahující, aby nám představil ve svých důsledcích otřesný příběh násilí a utrpení, neboť se vším důrazem použitá tortura roztočila nikoliv neobvyklý řetěz udání, jež vtahovaly do vyšetřování stále nové a nové, a nyní již

vlastně výhradně ženské, oběti. Samotný Stoeckhlin je po krutém vyšetřování upálen již v lednu 1587, přičemž v oblasti působnosti oberstdorfského soudu šlo nakonec dohromady podle Behringerových zjištění o popravu 68 osob (celkově se jednalo při tomto největším pronásledování čarodějnic mezi Dunajem a Alpami v průběhu pěti let o více než 150 osob, přičemž přes 95 procent z nich představovaly ženy, kdy nejsou navíc započítány i mnohé oběti, jež na následky mučení zemřely již ve vyšetřovací vazbě).

V závěrečné části své knihy se autor konečně opět vrací k fenoménu „lidové víry“ v nadpřirozeno, šamanismu a „soukromým zjevením“, aby zcela na závěr – v kapitole příznačně nazvané „Konec doby snů“ – konstatoval, že Stoeckhlin byl podle něj tím, kdo svým životem a působením nevědomky usiloval „o kompromisní řešení mezi mýtem, tridentským katolicismem a lidovými potřebami, avšak nemohl ho nalézt“, a představoval takto vlastně i jakéhosi „virtuose lidové kultury“ (s. 160).

Na závěr lze konstatovat, že čarodějnické procesy jsou dodnes jistě pro mnohé autory i čtenáře „atraktivním tématem“, jen málokdy se jim však dostane tak podnětného zasazení do kontextu dobového vnímání. Behringer tak dle mého soudu napsal skutečně výbornou studii, jež se při zhodnocení původních pramenů i sekundární literatury pohybuje zajímavě na hraně právní historie a „dějin mentalit“, a především čtenáře inspiruje k hlubšímu promýšlení této problematiky.

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2020.40

PAPÁČ, R. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí.*
Košice: Dana Kušnírová-HistoricKE, 2019, 159 s.

Trestné právo a jeho aplikácia v minulej právnej (v zúženom zmysle súdnej) praxi sa vníma a v minulosti rovnako vnímala ako výkon verejnou autoritou realizovanej ľudskej spravodlivosti. Vecné rozhranie recenzovanej monografie čitateľa prenáša do novovekých Košíc do praxe aj širšieho spoločenského kontextu trestania poverených samosprávnych orgánov mesta – mestskej rady ako prvostupňového súdneho orgánu voči mešťanom, taktiež aj voči šľachticom v meste sa zdržujúcim/žijúcim a ďalším nepriviligovaným a kriminalizovaným individuíam (bez súčasného pejoratívneho zmyslu tohto slova). Centrom pozornosti autora sa stala metropola (ako významné tranzitné mesto v obchode s Poľskom, osobitne s Krakovom) východného Slovenska a tiež horného Uhorska – Košice – v úzko vymedzenej dejinnej etape 16. storočia, ktorá zo zachovanej početnej archívnej pramennej bázy košického magistrátu (deponovaného v Archíve mesta Košíc) poskytla autorovi výborný základ prvotného bádania vo fonde košického magistrátu.

Monografia, ktorá sa radí medzi typické všeobecnohistorické práce elementárneho, iniciačného výskumu, je rozdelená na šesť hlavných kapitol, z ktorých vecne relevantné sú tretia až šiesta, deskribujúce a čiastočne analyzujúce súdnoprocesnú podstatu mestského súdu vrátane výkonu vyšetrovacích úkonov (osobitne útrpného práva), charakter trestov a spôsoby ich realizácie v rámci mikrovýskumu právnej archeológie prostriedkov, spôsobov a lokalizácií výkonu trestov a špeciálne telesných a hrdelných trestov. Nasleduje hmotnoprávna časť (V. kapitola) o skutkových podstatách trestných činov proti životu, ako bola najvšeobecnejšia podstata vraždy a jej kvalifikovaných podstát (derivátov) podľa ich súdovej klasifikácie. Záverečná VI. kapitola sa potom pokúša veľmi náznakovito predstrieť kriminologický obraz typických páchatel'ov a miesta trestnej činnosti.

Zúžená teritoriálna a personálna pôsobnosť uhorských stredovekých a novovekých miest (voči najmä vlastným obyvateľom) sa odvíjala od udelených privilégií ako právneho základu ich mestského partikulárneho práva. Uvedený vymedzený právny rámec privilegiálneho práva determinoval následne ďalšie pramene mestského práva a výkon trestného súdництва a právomoci mestského súdu voči páchatel'om trestnej činnosti, stíhanej na území mesta (resp. v jeho extraviláne), a to vo vzťahu k základnej právomoci mestských orgánov – výkonu súdnej moci s prvostupňovou právomocou, vrátane výkonu *iuris gladii*. Uvedenú primárnu zovšeobecňujúcu kompetenciu našich stredovekých a novovekých miest môžeme subsumovať aj pre prípad slobodného kráľovského mesta Košíc.

Autor svoj výskum košickej trestnoprávnej praxe zamerl na popredné materské mesto budínskeho mestského okruhu a filijujúce do ďalších východoslovenských miest (patriaciich

minimálne do spoločenstva Pentapolitany a tiež tavernických miest) a lokalít. Pre zahraničné publikum treba pripomenúť úvodom, že Košice trvalo v dejinách Uhorska a Slovenska vystupujú ako významné samosprávne, právne, hospodárske, kultúrne a vzdelanostné centrum, preto jeho verejný, spoločenský život videný a vnímaný archívnymi materiálmi trestnoprávnej súdnej praxe mestského súdu je o to viac lukratívnym vedeckým poľom. Košice patria v právnohistorickom výskume však medzi nedocenené, a dúfam, že v budúcnosti ešte rozpracované, výskumné mestské anabázy (ale medzi ne treba zaradiť takmer všetky významnejšie slobodné kráľovské, či naše banské mestá),¹ na ktoré sa zámery našich právnych a všeobecných historikov budú trvalo orientovať. Ako vieme v slovenskej právnej histórii v danej, vysoko hodnotenej (aj laikmi aj odborníkmi) oblasti dejín trestného práva sa nevykonala žiaden rozsiahlejší výskum. Ku cti R. Papáčovi slúži, že v obmedzenej vedeckej všeobecno-historickej obci, venujúcej sa kontinuálne a relevantne dejinám trestnoprávnej praxe, patrí medzi už známych a kontinuálne činných bádateľov.² Autor tak završuje viac ako dekádu vlastného rozsiahleho historického minuciózneho výskumu. Spracoval nielen bohaté fondy mestských kníh, ale aj ďalších fondov (napr. fondy účtovných kníh, listov (*missiles*) a tiež archeologicko-právne artefakty viazané k mestskej väznici, označenej dnes ako Miklušova väznica, ktorá slúži ako jedno z múzejných pracovísk Východoslovenského múzea Košice, ktorej je autor aj samostatným vedeckým pracovníkom a kurátorom tam deponovaných zbierok).

Práca je tematicky zameraná na výsostný právnohistorický vývoj trestnoprávnej mestskej praxe a z autorovho vytýčeného bádateľského zámeru možno monografiu považovať za hodnotnú prvotinu so všeobecným aj právnohistorickým dosahom a presahom. Aj keď treba povedať, že ide len o autorské prvotné výsledky dosiaľ vykonaného komplexného archívneho výskumu v košickom mestskom práve novoveku. Sám v závere formuluje vlastnú ingerenciu sa výskumu trestnoprávnej praxe naďalej venovať v bádateľskom poli nasledujúcich storočí neskorého novoveku, keďže zachované a ešte nespracované (doslova nedotknuté) mestské fondy k tomu nabádajú. Sám sa k mladším storočiam vyjadril: „predpokladáme nárast archívneho materiálu, čo nám pomôže detailnejšie prezentovať obraz Košíc v minulosti“ (s. 146).

Papáčov veľmi poctivý výskum v extenzívne poňatej šírke prameňov, zameranej na vybrané časové obdobie 16. storočia (*de facto* od r. 1556, keď Košice začali viesť novú

¹ Snáď až na výnimky, akými sú práce SZEGHYOVÁ, B. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: Veda, 2016; DUCHOŇOVÁ, D. – DUCHOŇ, M. *Zločin v meste. Kriminalita a každodennosť v ranonovekom Pezinku*. Bratislava: Pro historia, 2014; CSUKOVITS, E. *Zločin a trest v stredovekej mestskej praxi*. In: LEGYELOVÁ, T. – CSUKOVITS, E. *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí*. Bratislava: HÚ SAV, 2005, s. 128–148; NEMEC, M. *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok: Society for Humanity Studies, 2019; čiastočne tiež KIANIČKA-HAAS, D. *Kremnica v ranom novoveku*. Budmerice: Rak, 2020.

² Z posledných prác PAPÁČ, R. Charakter trestov a miesta ich realizácie v Košiciach v 16.–19. storočí. In: SZEGHY, G. (ed.). *Studia Cassoviensia nova. Košice vo svetle nových poznatkov*. Košice: Dejepisný spolok v Košiciach, 2020, s. 37–60; PAPÁČ, R. *Súdna prax v ranonovekých Košiciach*. In: SZEGHY, G. (ed.). *Košické historické zošity*, 2013, 23, s. 18–30; FICO, M. – PAPÁČ, R. Vybrané aspekty majetkovej kriminality a jej trestaní v Košiciach v 16. storočí. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. (eds.). *Majetkové a hospodárske trestné činy včera a dnes. Sborník z konferencie*. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2016, s. 85–88.

zachovanú trestnú mestskú knihu) je hodná našej recenznej pozornosti z viacerých zorných uhľov vedeckého záujmu. Nielen pre všeobecné dejiny miest a daného mesta z pohľadu fungovania mestskej samosprávy je práca zaujímavá, nielen cez prizmu dnes obľúbeného výskumu dejín každodennosti, verejného života a spoločenského niveau urbánneho prostredia a privilegovaných mestských societ, tiež nemenej interesantný je výskum dejín mentalít a kolektívneho správania sa, rovnako pozitívne treba vnímať autorský vklad do právnych dejín, t.j. dejín law in action (jednoducho povedané právnej praxe) i law in books (právnych prameňov oficiálneho a formálneho a tiež materiálneho (nie vždy priamo právneho) rázu), čo autor naznačil odkazom na právne zbierky a iné (aj zahraničné) pramene v košickej súdnej praxi (napr. odkaz na tavernické právo na s. 19, či odkaz na známe trestné zákonníky Ferdinandey či Karolíny, ktoré sa veľmi flexibilne, za to nezáväzne v košickej mestskej praxi využívali, či nepriamo aplikovali v zmysle inšpiračných zdrojov potrebných pre rozhodnutie súdu, resp. výkon súdnej moci). Tento zaujímavý historický fakt extenzívne ponímaných materiálnych prameňov práva či inšpiračných zdrojov je prítomný napr. v novovekej trestnej praxi mesta Pezinok (spracovanej pred časom kolegami M. Duchoňom a D. Duchoňovou), a táto stránka veľmi zaujímavých smerov a spôsobov právneho transferu v minulosti si bude vyžadovať vlastné výskumné zamerania a komparatívny prístup. Autor, zdá sa, si to vlastne implicitne a nepriamo uvedomil, ale nerozvinul, ale tu treba mať širšiu právnohistorickú intenciu.

V úvode nás oboznámil s elementami právneho základu, v ktorom sa realizovala trestnoprávna súdna prax mesta: vyzdvihol tu predovšetkým košické individuálne pramene rôzneho pramenného charakteru (ako boli napr. košické privilégia, štatúty, výsledky súdnej praxe v podobe spracovaných mestských kníh, právne dobrozдания materských miest, ale i ďalšie neformálne pramene súdnych príručiek a odborných zahraničných prác a právnych zbierok). Základným pramenným materiálom sa stala mestská kniha trestnej praxe z rokov 1556–1608 nazvaná *Protocollum iudicia et poenas malefactorum ac sceleratorum ab anno 1556 usque 1608 inclyte*. Ako uvádza (s. 7): „jedná sa o knihu s rozsahom 190 folií, a v chronologickom poradí obsahuje vyše dvesto prípadov trestnej činnosti páchanej na území mesta Košice alebo mimo neho“. Jazyk využívaný v mestských zápisoch je latinčina a nemčina. Hoci názov napovedá, že obsahom bude stručný registový protokolný zápis výsledkov trestnej súdnej praxe mestského súdu, čiastočne je to pravda – v tejto forme sa nachádzajú zápisy v prvej časti mestskej knihy. Druhá časť naopak obsahuje už podrobné súdne spisy vo forme súdnej spisovnej a vyšetrovacej agendy, ktorá vo viacerých prípadoch je natoľko obsiahla (až s beletristickým opisom trestnej činnosti), že je možné na jej základe v budúcnosti odborne rozšíriť výskum o hlbšie trestnoprávne analýzy týchto prípadov, a to prípadne až v komplexnosti hmotnoprávnej a procesnoprávnej stránky celého prípadu až po exekúciu trestu. Uskutočnený a v monografii prezentovaný iniciačný deskriptívny výskum autora je pre budúcnosť teda na počiatku prípadného analytického a syntetizujúceho či komparačného výskumu. Navyše sa môže stať výborným pramenným základom pre dejiny každodennosti novovekých Košičanov, resp. zločincov pochádzajúcich a penalizovaných na území mesta. Z tohto uhľa pohľadu je preto uvedený prameň ešte dostatočne nespracovaný aj pre náznakovo (štatisticky) poňatú sumarizáciu v VI. kapitole o pôvode delikventov a lokalitách páchania trestnej činnosti. Táto kapitola si bude vyžadovať ešte dokončiť a hlavne kvantitatívne analyzovať zistené dáta, čo zatiaľ uniklo autorovej pozornosti alebo bádateľskej kapacite.

Zavádzajúco pre názov druhej kapitoly použil označenie „mestské právo a súdny systém“, keďže v kapitole sa venuje hlavne orgánom výkonu mestskej trestnej jurisdikcie, počnúc richtárom na čele mestskej rady ako prvostupňového trestného i civilného súdneho senátu, tiež žalobcom, obhajcom, mestským poriadkovým silám a tiež mestskému katovi. Čo by som vyzdvihla, je existencia a gro pôsobenia mestských prokurátorov, definovaných širšie ako splnomocnencov zastupovaných subjektov trestného konania, procesu, ktorí mohli zastupovať tak žalobcov – tu vystupoval vždy za mesto mestský fiškál –, a tiež žalovaných alebo poškodených strán, ktoré si najímali týchto prokurátorov ako svojich obhájcov (zámerne nechcem použiť slovo advokát, ktorý má v uhorskej stredoveko-novovekej správnej praxi vlastný význam), táto funkcia však pre nedostatok jasných prameňov má len tento všeobecný právny rámeč ich nevymedzenej činnosti splnomocnenca istého subjektu, zúčastneného na trestnom konaní. Podobne nevyjasnená je pozícia a miesto rôznych intercessorov, mediátorov, ovplyvňujúcich súd a verejnosť v prospech či neprospech obvineného (s. 17 a 71). Ak by sa výskum zamerlal práve na tieto subjekty a typickú črtu minulého trestného práva, venoval by sa restoratívnej spravodlivosti, ktorej, zjednodušene povedané, je cieľom odstránenie nespravodlivosti a nie odstránenie zločinnosti (kriminality), a v pozitívnom zmysle nastolenie mieru. Už menej je jej cieľom v súčasnosti zdôrazňovaná a idealizovaná subjektívne súdom či víťaznou stranou ponímaná „spravodlivosť“. Tento typ spravodlivosti sa snaží o nájdenie dialógu medzi znepriatelenými stranami a o zohľadnenie záujmov a o vzbudenie pocitu zodpovednosti za seba aj za celok, a to pre všetkých zúčastnených – čo nie je zámer beznádejný či nedosiahnuteľný. Bude iste zaujímavé počkať na prvé vedecké práce na Slovensku v uvedenom, neprebádanom type restoratívnej spravodlivosti, ako zatiaľ hypotetickej (čiže výskumom slovenských archívov ešte nedoloženej), ale veľmi pravdepodobnej typickej črte uhorského a európskeho feudálneho trestného práva.

Upozorňujem aj na autorom užívané časté laické pochopenie-nepochopenie/omyly, ktorého sa právní aj všeobecní historici v oblasti poznania staršieho, ak chceme feudálneho, a to nielen trestného práva dopúšťajú, keď ahistoricky posudzujú a vyvodzujú nanajvyšš skreslené závery zo svojho poznania súčasnosti, ale aj mladších etáp vývoja. V konkrétnosti to znamená, že v interpretácii prameňov, exegéze a vytváraní záverečných konklúzií sa akosi automaticky vytvára autorský predpoklad, že čo je prirodzené v našej dobe, musí sa zákonite aplikovať a prijať pre tú minulosť. Ako príklad možno použiť stotožňovanie súčasného trestného zákona s formami stredovekých zbierok, kníh zákonov ako záväzných pravidiel správania sa (viď v Košiciach od zbierky tavernického práva, cez *Corpus iuris Hungarici*, až po zahraničné *Constitutio criminalis Ferdinanda* či *Carolina* a iné). Na správnu mieru možno uviesť nasledovné: stredovekej, ale aj novovekej spoločnosti, bola totiž uvedená dnešná striktná záväznosť právnych noriem cudzia, keďže dotknuté zákonníky a normy jej neslúžili viac než vzory správania a odporúčania ako postupovať pri posudzovaní toho ktorého zločinu aj pri výchovnom udeľovaní trestov a systéme trestania. Uvedené sa opiera o hlavnú zásadu uhorského (a v širšom kontexte tiež európskeho) práva: právneho partikularizmu. Tresty uvádzané v zbierkach vykazovali najprísnejšiu formu trestu/ov, no v skutočnosti rozhodovalo viacero poľahčujúcich i priťažujúcich okolností, ako príhovory rodiny, priateľov, cirkvi, známych obvineného.³

³ SZEGHYOVÁ, B. Niektoré problémy interpretácie prameňov stredoveku a raného novoveku. In: ŠEDOVÁ, T. (ed.). *Zborník zo stretnutia v Třešti 14.–16. 3. 2005 Sociálne vedy a humanistika očami mladých*.

V. kapitola sa venuje výhradne jednému druhu trestnej činnosti – zločinom proti životu –, a to z pohľadu široko definovanej a štrukturalizovanej skutkovej podstaty vraždy a v jej poddruhoch a derivátoch, vrátane vtedy s ňou neoddeliteľne spätým deliktom zabitia, čiže neúmyselnej vraždy, resp. ublíženia na tele s následkom smrti. Autor podal záverom tejto kapitoly aj svoje sumárne zhodnotenie získaných dát, treba však povedať len kvantitatívne-deskripčnou formou bez hlbšej analýzy. Iné formy trestnej činnosti zatiaľ nie sú spracované a zrejme čakajú na svojho bádateľa.

Záverom možno prijať aj nasledovne formulovaný názor: mesto Košice autor predstavil ako individuálny model výkonu trestnej justície a jurisdikcie, neutopil sa v prílišnej kazuistike, snažil sa o základné opisy a čiastočne analýzy celej šírky trestnoprávnej praxe. Veľmi cenné sú jeho zistenia výkonu telesných a hrdelných trestov pre právneho archeológa. Doplnil tak napr. výskum prof. R. Hornu. Odhaľovať páchatel'ov a pokiaľ možno aj účinne ich trestať je a bolo účelom trestania v premenách času, a každý, kto sa podujme na toto historické odkrývanie zašlej, odvrátenej stránky ľudskej osobnosti a osudu, sa musí potýkať s nepreberným množstvom prameňov, resp. tu je náležitá aj historická komparácia s inými spoločnosťami a komunitami.

Adriána Švecová

doi: 10.14712/2464689X.2020.41

Bratislava: VEDA, 2006, s. 45. Spracované podľa SZEGHYOVÁ, B. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Rkp. dizertačnej práce, HÚ SAV, Bratislava, 253 s. Z autorkiných ďalších prác por. SZEGHYOVÁ, B. *Žena a zločin vo východoslovenských mestách v 16. storočí*. In: *Zborník z konferencie Žena a právo*. Bratislava: Academic Electronic Press, s.r.o., 2004, s. 67–85.

TOMEŠ, I. *Vzpomínky na 60 let v oboru sociální politiky, správy a práva.*

Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019, 210 s.

Příběh v pozadí některých knih by sám stál za písemné zaznamenání, stávalo se to patrně zejména v minulosti a častěji u beletrie, přesto i zde recenzovaná kniha je spojena s historií, jež stojí za osvětlení. Životní osudy právníka a univerzitního profesora Igora Tomeše byly bez diskuze velmi barvitě a pozoruhodné, během svého profesního působení se podílel jako expert na reformách systémů sociální ochrany v řadě zemí. Není divu, že ho jeho kolegové a kolegyně i studující nabádali k tomu, aby své paměti sepsal. Neučinil tak, tedy alespoň podle povědomí všech zúčastněných. Teprve v roce 2018, kdy zemřel v úctyhodném věku 86 let, byly v jeho pozůstalosti nalezeny tyto vzpomínky na 60 let v oboru sociální politiky, správy a práva, jak zní i název knihy. Dvě bývalé žákyně Igora Tomeše, Kristina Koldinská a Kateřina Šámalová, které mezi jinými rozvíjejí jeho odkaz na půdě Univerzity Karlovy, v roce 2019 celý text připravily k vydání. Jak samy v předmluvě uvádějí, jejich zásahy do textu byly zcela minimální proto, aby byl zachován v původní autentické podobě.

Dříve, než se zaměříme na knihu samotnou, stojí za připomenutí základní biografické údaje o osobě prof. JUDr. Igora Tomeše, CSc. (1931–2018). Vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde brzy po absolutoriu začal působit i pedagogicky a jako první zde přednášel ucelený kurz práva sociálního zabezpečení (od roku 1955). Několik let působil v Ženevě v Mezinárodním úřadu práce, poté se habilitoval pro obor pracovního práva a práva sociálního zabezpečení. Editoval také první učebnici práva sociálního zabezpečení v ČSSR (1968). Po srpnových událostech roku 1968 musel opustit akademickou půdu a pracoval dlouhá léta v hutním průmyslu jako sociální pracovník, sociolog a vědecký pracovník. V roce 1990 byl rehabilitován a jmenován profesorem. V letech 1989–1991 byl prvním náměstkem ministerstva práce a sociálních věcí a podílel se aktivně na reformě systému sociálního zabezpečení (ochrany) v ČR. Jako konzultant Světové banky a EU se podílel na reformách sociálních a zdravotnických systémů v Albánii, Arménii, Bělorusku, Bosně a Hercegovině, Bulharsku, Gruzii, Chorvatsku, Íránu, Kazachstánu, Litvě, Lotyšsku, Makedonii, Moldávii, Polsku, Rusku, Slovensku, Slovinsku, Súdánu a Uzbekistánu. Po odchodu do důchodu se podílel na založení katedry sociální práce na Filozofické fakultě UK, kde až do své smrti působil. Napsal na 300 odborných článků a přednášel na řadě zahraničních univerzit a mezinárodních konferencí, publikoval celkem 17 knih. Tolik tedy stručný výčet aktivit tohoto „nestora“ práva sociálního zabezpečení v ČR, jež jsou více či méně vykresleny v prezentované knize.

Publikace pokrývá periodu oněch 60 let autorova aktivního působení „v oboru“, tj. léta 1955–2015. Počátek tohoto období je spojen s jeho nástupem na místo asistenta na Právnickou fakultu UK. Jakkoli je záměr přiblížit čtenářstvu cíleně profesionální aktivity logicky a v souladu s pravdivým ponaučením, že za člověka hovoří především jeho práce, znamená současně i určité ochuzení o formativní léta dětství. To by nemuselo být na škodu, ale za zmínku stojí, že autor, jak sám v úvodu ke knize uvádí, vyrostl střídavě nejen v Brně, ale i Číně (Šanghaj), Koreji a Hongkongu. Do dnešní České republiky se vrátil ve věku 15 let. Čtenáře tak může oprávněně napadnout nejen to, jak toto vyrůstání v kulturně odlišném prostředí prožíval, ale zda jej třeba i nějak ovlivnilo v jeho profesním směřování (studium práva) a volbě subdisciplíny (právo sociálního zabezpečení či moderněji a komplexněji sociální právo). To jsou však otázky, které Igor Tomeš ponechává bez odpovědi.

Tematicky kniha pokrývá všechny podstatné etapy autorova života, přesto je patrný důraz zejména na zahraniční expertní činnost pro řadu mezinárodních organizací, vlád, odborných uskupení apod. Z velkého počtu zemí, v nichž pracovně působil, zevrubněji popisuje pobyty v Súdánu, Švýcarsku (Ženeva), Japonsku, SSSR, Albánii, Íránu, Litvě či Gruzii. Zejména z těchto, ale i dalších států, se můžeme dočíst o některých úsměvných i dramatických příhodách z cest. Kniha tak má místy blízko až k cestopisu, byť je velmi precizně strukturovaná a převážně chronologicky členěná.

Troufám si říci, že kniha najde odezvu zejména v řadách odborníků a odbornic z oblasti dějin práva a komparativního práva se zaměřením na právo sociální (pracovní právo a právo sociálního zabezpečení). Konkrétně údaje z doby po listopadu 1989 jsou v kontextu přípravy a realizace reformy sociálního zabezpečení velmi poutavé a přínosné. Do této kategorie bezesporu spadají i zmíněné poznatky ze zavádění sociálních reforem v dalších zemích.

Pro nováčky v oboru může být text nejen představením postavy a aktivit Igora Tomeše, ale také určitou upoutávkou či podnětem pro další studium sociální politiky a práva. Pro znalější věci bude naopak zdrojem reálií a detailů, které v akademických textech jen tak nenajdeme. Při solitérním čtení pouze tohoto autorova titulu se může čtenáři vkrádat na mysl, že by se chtěl o tom či onom problému dozvědět více, ale to opravdu od tohoto formátu nelze očekávat. Naopak, ponouká-li literatura k chuti dozvědět se více, je to přesně to, k čemu by měla sloužit. Ať už tedy kniha bude uvedením do Tomešova profesního působení, či jeho dokreslením, v obou případech jistě zaujme a rozšíří obzory.

V průběhu četby si lze současně vytvořit představu o tom, jak Igor Tomeš sociální politiku (právo a správu) patrně pojímal. Nebyly to pro něj zdaleka jen akademické a teoretické disciplíny či konečné výstupy v podobě legislativy a strategických dokumentů (tj. politika ve smyslu anglického *policy*), nýbrž vnímal dost možná především „procesuální“ a ideálně konsensuální charakter jejich vzniku (politika jako *politics*), a především pak rozměr těchto disciplín jako „řemesla“. Jedna věc je proklamovat, co by se „mělo či nemělo“, ale dovednost převést tento záměr do podoby přehledných a srozumitelných pravidel a postupů je věc diametrálně odlišná. A troufám si říci, že právě tato schopnost transformace idejí ve využitelné výstupy dnes často absentuje. Navíc, jak uvádí syn Igora Tomeše stejného jména, jeho otec měl vzácnou schopnost najít řešení schůdné pro všechny zúčastněné. Pracovní nasazení, kreativita, komunikativnost a současně zaměření na cíl byly patrně jeho přednostmi.

Zvláště u literárního žánru „memoárů“ (jakkoli se zde nejedná o „všeobecné“ paměti, nýbrž ty profesní) platí, že autor je měřítkem všech událostí, které jsou v nich zazname-

nány. Některé snad proto mohou působit nadbytečně či příliš obsáhle, jiné naopak stručně anebo chybí zcela. To je „riziko“, s nímž je nutné počítat. Avšak v tomto ohledu působí vzpomínky Igora Tomeše poměrně vyváženě. Snad jen některé zeměpisné a historicko-politické detaily z navštívených zemí mohou působit zbytečně, byť, jak sám autor uvádí, předpokladem úspěchu odborné práce v zahraničí je detailní znalost prostředí. I to může místo těchto údajů v knize legitimizovat – navíc jsou důkazem autorova rozhledu také v oblasti politické geografie a dějin daných zemí.

Osobně bych uvítal více poznatků a reflexe z dlouholetého pedagogického působení, ať na Právnické fakultě UK, tak na katedře sociální práce Filozofické fakulty UK, kde Igor Tomeš pracoval v letech polistopadových. Tím spíše, že autor toto pracoviště opakovaně označuje jako „naše katedra“. Omezení se na elementární charakteristiku, zhodnocení svého působení a přehled vyučovaných kurzů mi přijde poměrně skromné zaznamenání tak bohaté učitelské práce. Podobně je tomu v případě psaní odborných monografií. Poměrně dlouho jsme byli odkázáni na autorovu knihu *Sociální politika – teorie a mezinárodní zkušenosti* (1996, resp. 2001). Zhruba po roce 2000, a ještě intenzivněji v období po roce 2010, kdy završoval svoje internacionální závazky (zcela je ukončil v roce 2012, dodejme, že v úctyhodném věku 80 let), Igor Tomeš hojně publikoval. Kromě přehledu titulů a letmých zmínek se ale v knize nedozvídáme mnoho o tom, jak vznikaly, jaká úskalí v tomto směru autor musel překonávat, co mu naopak pomáhalo apod. Také tuzemské vědecké a výzkumné aktivity jsou až na výjimky popsány snad až příliš přehledově.

Pokud jde o formální kvality textu, je patrná citlivá redakční práce. Z předmluvy i poznámky na závěr se lze dozvědět více o provedených úpravách plynoucích z toho, že text byl nalezen *in memoriam*. Přesto jako ne příliš zdařilý nápad hodnotím vypuštění seznamu zkratk, jenž byl v původním rukopisu podle všeho uveden, během přípravy k tisku. Zkratk je užíváno skutečně hojně, a ne všechny jsou dnes běžně používané, už s ohledem na široké a turbulentní časové období, které kniha překlenuje. Je tak občas potřeba listovat či dohledávat jejich význam.

Sám Igor Tomeš píše věcně a srozumitelně, současně ale poutavě a bez patosu či seblítosti nad lety následujícími po roce 1968, kdy musel nuceně opustit akademickou půdu a železná opona mu znemožnila zahraniční expertní činnost – možnost emigrace s ohledem na případné důsledky pro svoji rodinu a blízké několikrát odmítl. Svůj život hodnotí (spolu s Nerudou) slovy: „Vším, čím jsem byl, tím jsem byl rád“. A dodává: „protože jsem konal z vlastní svobodné vůle“. Nevyužívá prostor knihy ani k tomu, aby si „vyřizoval účty“. Naopak je neuvěřitelné, že si při formulování textu vybavoval jména všech svých spolupracovníků za tak dlouhé časové období. Je skoro úsměvné, jak místy, kde si jméno nepamatoval, uvedl až kajicnou poznámku: „Jméno si nepamatuji.“ Dodejme, že je to více než pochopitelné. Otevřeně píše i o svých politických názorech a omezených angažmá v oficiálních strukturách. Přesto se přiznám, že některá zcela ojedinělá hodnocení či výroky mi nepřišly zcela namísto. Ale to je jistě na posouzení a „citu“ každého, komu se kniha dostane do rukou.

Knihu tvoří Tomešovy profesní vzpomínky, je jakousi personalizovanou historií nestora českého práva sociálního zabezpečení. Dozvídáme se snad i proto jen minimum informací z jeho soukromí. Jak trávil volný čas a co rád dělal, se nesvěřuje. U (úspěšných) mužů nebývá zvykem ptát se na rodinné zázemí, ale při četbě jsem si opakovaně říkal, jak asi tak časté a mnohdy i delší pracovní cesty zasahovaly do chodu domácnosti a výchovy

děti. A jaká byla v tomto směru role manželky Soni, která do určité míry participovala i na odborných aktivitách a opakovaně svého muže na zahraničních cestách „doprovázela“, jak je v knize uvedeno. Jak tedy vypadalo každodenní soužití a prolínání aktivit profesních, rodinných a soukromých, nám text nesděluje. Jistě, není to jeho účelem, přesto se jedná o vzájemně propojené „nádoby“, jelikož, chce-li se člověk věnovat akademické činnosti, musí k tomu mít kromě potřebných předpokladů a vzdělání také elementární podmínky a čas.

Vydané knižní paměti dokreslují „obraz“ Igora Tomeše nejen jako předního odborníka, ale především člověka, který svoje celoživotní poznatky vtělil do několika vynikajících publikací, jež s úspěchem slouží studujícím i profesionálům sociální politiky, sociálního práva, sociální práce a dalších oborů. Ani tento „portrét“ však není kompletní, neukazuje jej zcela jako osobu „soukromou“, ale v první řadě zaníceně pracující a poznávající. Pokud lze jeho ostatní knihy označit jako „hmotu“, pak tato kniha je jejich zdařilým „procesním“ protějškem, jenž ukazuje, jak se dělá sociální politika a právo.

Igor Tomeš byl – podle slov osob, které knihu doplnily o svoje poznámky –, optimista, který hleděl kupředu. Jak píše ve svých pamětech, naučila ho tomu zkušenost let válečných. A tak dovolte, abych skončil jeho slovy, která tento přístup vyjadřují. Doufejme, že již nikdy nebudeme v situaci, jakou byla druhá světová válka. Přesto i za okolností osobních nezdarů a třeba i proher je možné najít v nich inspiraci. „Když prohraješ, nepočítej ztráty, ale to, co ti zbylo, a myslí na budoucnost, koukej dopředu, ne dozadu. Neoplakávej minulost. Z minulosti se jen pouč pro budoucnost, abys neopakoval chyby.“

Josef Vošmik¹

doi: 10.14712/2464689X.2020.42

¹ Autor recenze působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy.

VYŠNÝ, P. (ed.). *Európa a mimoeurópsky svet: kontakty, konfrontácie a konflikty. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej na počesť a pamiatku docentky Gertrudy Železkovovej.*

Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, 304 s.

Recenzovat pro odborný časopis sborník z konference pojaté tak široce, jako byla ta, která se konala 7. listopadu 2018 na Právnické fakultě Trnavské univerzity, není vděčný ani záviděníhodný úkol, protože v podstatě nutí soustředit se na výčet jednotlivých příspěvků. Přesto jsem se jej ujal. Chci tak alespoň částečně odčinit, že jsem se samotné konferenci nezúčastnil, přestože byla věnována připomenutí památky mé letité kolegyně z bratislavské právnické fakulty Gertrudy (mezi kolegy však Gerty, či ještě častěji Gertičky) Železkovové, od jejíhož narození v březnu 2020 uplynulo 90 let.

Abych si svůj úkol zpříjemnil, chtěl bych se krátce, skutečně jen krátce, zastavit u osoby paní docentky. Při vzpomínce na ni máme my starší před sebou obraz drobnoučké, tiché, ale určitě nepřehlédnutelné paní s pečlivě do stran rozčesanými dlouhými havraními vlasy. Ostatně podobně vyznívají i její charakteristiky v úvodních příspěvcích recenzovaného sborníku, kde autoři připomínají i její široké vědomosti, kulturní rozhled či nuceně zpomalený kvalifikační růst. Při povrchním pozorování se zdála být nepraktická a jakoby zakřiknutá. Ten dojem je však mylný, jak jistě doloží všichni, kdo ji poznali blíže. V kritických chvílích se dokázala zachovat zcela racionálně, a když to považovala za nutné, uměla i rezolutně vystupovat. Dokládá to dávná drobná příhoda, která stojí za zaznamenání. Na jednom z pravidelných setkání českých a slovenských kateder dějin státu a práva jsme zavítali do Chebu. Individuálně jsme si prohlíželi město s tím, že v určitou dobu od chebského hradu, kde jsme se rozešli, zase odjedeme, protože ubytování jsme měli asi dvacet kilometrů za městem v nějakém objektu patřícím pohraničnickům nebo SNB (ten rok setkání pořádala katedra tehdejší Vysoké školy SNB). Když nastala stanovená doba, Gertička nám chyběla. My – tehdy ještě mladí – jsme se ji vydali hledat, ale marně. Nemůžeme jí však ujet, co by si (v podtextu znělo „chudinka malá, nepraktická“) počala! Když však čekání trvalo opravdu dlouho, jejímu šéfovi, vedoucímu bratislavské katedry, profesoru F. Sivákovi, došla trpělivost a dal pokyn k odjezdu: „Ať se Gerta postará!“ A postarala se. Ta pro většinu z nás tehdy nepraktická starší paní, která se dokázala ztratit v malém centru Chebu a vůbec netušila, kde máme být ubytování, vyhledala služebnu SNB. Tam rezolutně prohlásila, že je tu s výpravou z policejní školy, neví, kam má jet a jak se tam dostat, a oni to musí zjistit a pomoci jí. Pro policisty to nebyl problém. Snadno se dopátrali, kde je naše výprava nahlášena a že mezi účastníky je i nějaká kapitánka z bratislavské fakulty VŠ SNB. A tak domnělou „soudružku kapitánku z Bratislavy“, která jim pro jistotu jejich omyl nevyvracela, naložili do auta a na místo dovezli dříve, než jsme tam my (a s námi i skutečná kapitánka z Bratislavy) dorazili.

Částečnou omluvou pro kmetské vzpomínání z úvodu budiž skutečnost, že samotný sborník je vlastně kombinací tradičního konferenčního sborníku s daným – i když záměrně širokým – zaměřením a „pocty“ sestavované významným osobnostem určitého oboru. Vedle editoria, věnovaného právě G. Železkové, a úvodního slova, kterým konferenci zahajoval tehdejší vedoucí Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě prof. Peter Mosný, jej proto otevírá také zamyšlení nad významem osoby oslavenkyně pro obor světových právních dějin z pera bývalého trnavského učitele, dnes pracovníka encyklopedického ústavu Centra společných činností SAV dr. Jána Puchovského (s autorovým plédováním za výuku světové právní historie), a osobní vzpomínka dr. Petra Colotky z Ústavu státu a práva SAV.

V hlavní části sborníku čtenář najde osmnáct statí rozmanitého zaměření. Zmíněná rozmanitost příspěvků zřejmě editora přivedla k tomu, že je seřadil primárně podle dosažených akademických titulů autorů. My se je pokusíme seskupit do teritoriálně, pak časově a případně i tematicky alespoň částečně příbuzných skupin.

Z teritoriálního pohledu lze příspěvky rozdělit – i když ne vždy jednoznačně – na ty, jejichž těžiště leží ve výkladu o právněhistorických problémech spojených s vývojem na slovenském území, a na ty, které svým zaměřením zřetelně přesahují rozsah útvárů, k nimž v minulosti patřilo území Slovenské republiky, vůbec se jich netýkají, nebo se soustřeďují na obecnější problémy (historii mezinárodního a evropského práva a mezinárodní politiky nebo metodologii právní historiografie).

Příspěvky prvního okruhu jsou o něco méně početné. Když na ně uplatníme časové hledisko, vztahují se – na rozdíl od druhého okruhu – vesměs k novověkým právním dějinám. Na dobu před vznikem československého státu se přímo soustředila dr. Ingrid Lanczová z Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě, když pojednala o fenoménu vystěhovalství, typickém pro Slovensko konce 19. a na začátku 20. století s cenným výkladem o opatřeních, která měla intenzitu emigrace z Uherského království zmírnit (*Výstáhovalectvo z Uhorska koncom 19. a začiatkom 20. storočia*). Dále je třeba zmínit skupinu příspěvků s těžištěm výkladu v období meziválečného Československa. Do ní patří příspěvky doc. Adriany Švecové z Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě *Povolanie notár v meniacich sa spoločenských pomeroch* a doc. Martiny Gajdošové z Katedry teorie práva a ústavního práva PrF TU v Trnavě *Advokácia na Slovensku pri budovaní Československa*. Obě sice svou pozornost upřely na dobu kolem vzniku československého státu, ale jejich příspěvky logicky – jako důsledek recepcie uherského práva – pokrývají daleko delší období, takže první se vrací až k instituci věrohodných míst a druhý k přijetí zák. čl. XXXIV:1874, na základě něž se zformovala uherská advokacie jako svobodné povolání s vlastní samosprávou. Zařadit sem lze i stať *Vývoj právnej úpravy prokúry na území Slovenska a Čiech* dr. Zuzany Nevolné z Katedry občanského a obchodního práva PrF TU v Trnavě. Ta zase (nutně) musela své výklady začít už u uherského a rakouského obchodního zákoníku, resp. u německého spolkového obchodního zákoníku, inkorporovaného s dílčími úpravami do rakouského zákonodárství a zároveň sloužícího jako inspirace zákonodárci uherskému, a dovedla je až k platné slovenské a české úpravě. Nemohu si ovšem odpustit, abych – jako nesčetněkrát za svého působení na Slovensku – nezopakoval, že území České republiky, resp. českou část bývalého Československa, tvoří pouze Čechy. Z teritoriálního pohledu je těžce zařaditelný příspěvek o právu na ochranu hospodářské soutěže doc. Petra Vargy z Katedry mezinárodního práva a evropského práva PrF TU v Trnavě (*Právo na ochranu hospodárskej súťaže na európskom kontinente*). Nejdříve se totiž stručně věnoval počátkům

soutěžního práva na evropském kontinentě a soutěžnímu právu Evropské unie, aby pak důkladněji vyložil československou prvorepublikovou právní úpravu a stručněji její další vývoj až k době samostatné Slovenské republiky. Naopak výhradně na meziválečnou dobu se se svým teoreticky laděným výkladem o povaze zemského zřízení z roku 1927 zaměřil dr. Štefan Siskovič z Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě (*Krajinská samospráva v prvej ČSR na území Slovenska*). I poslední dva příspěvky této série cílí na kratší etapu. Zatímco však prof. Peter Mosný v příspěvku *Od zdania ľudovej demokracie k diktatúre proletariátu* pojednal jen o období let 1948 až 1960 a polemizoval s dobovým oficiálním označením této etapy, prof. Jozef Beňa z Katedry dějin práva a právní komparatistiky PrF UK v Bratislavě v příspěvku, který je z pohledu našeho členění hraniční, sice položil v názvu do popředí československo-sovětské vztahy v letech 1968 až 1969, ale zasadil je do širších souvislostí mezinárodní politiky a mezinárodního práva (Československo a Sovietsky zväz 1968 až 1969, ich právne pomery v európskych a americko – ázijských súvislostiach a prelom v medzinárodnom práve). Proto se k Brežněvově doktríně, která je s nimi spojená, propracovával až od Svaté aliance a přes Monroovu a Trumanovu doktrínu.

Jak je zřejmé, mezi příspěvky tohoto okruhu jsou významně zastoupeny přehledové statě, jejichž autorky a autoři se snažili zachytit vývoj vybraných institucí a institutů (notariát, advokacie, prokura, hospodářská soutěž, vojensko-politické doktríny) v delším časovém úseku.

Druhý okruh, řekněme mezinárodní a zahraniční, je nejen početnější, ale ještě pestřejší. Můžeme v něm vyčlenit příspěvky s výrazným mezinárodním přesahem a příspěvky zaměřené na konkrétní státy, což je ovšem někdy ještě hůř odlišitelné, než „slovenské“ a „mimoslovenské“ zaměření u prvotního rozčlenění příspěvků.

Příspěvek prof. Tomáše Gábríše, v době přípravy publikace ještě spojeného s Právníkou fakultou UK v Bratislavě, ale dnes již působícího na Právnícké fakultě TU v Trnavě (*Postkolonializmus ako teoretický prístup v právnej historiografii?*), se zaměřuje na oblast teorie a metodologie právní historie a čtenářům přibližuje koncept tzv. postkolonialismu v (právní) historiografii. Nad moderními trendy v traktování historie mezinárodního práva, které se snaží překonat zúžený eurocentrický pohled, se zamýšlel také interní doktorand na Katedře teorie práva a sociálních věd PrF TU v Trnavě Nikolas Sabján (*Eurocentrizmus v histórii medzinárodného práva*). Jak z jeho výkladu plyne, preferuje mezi nimi ten, který klade důraz na zkoumání, jak kontakt Evropy a mimoevropského světa ovlivnil samotný systém mezinárodního práva. „Globální“ prvek je významně obsažen i v příspěvku interního doktoranda na Katedře trestního práva a kriminologie PrF TU v Trnavě dr. Filipa Korčeka o problematice migrace (*Migrácia ako spôsob kontaktu kultúr*). Autor si dobře uvědomuje, že migrace, vedle toho, že se dotýká práva, je „fenomén sociálny, politický, ekonomický ako aj psychický“ a že „dokáže radikálne meniť politiky štátov a život ich spoločností“, proto mi v závěru jeho práce vedle zmíněné možnosti „vytěžení“ migrace na trhu práce (vzhledem k povaze dominující imigrace do Evropy podle mě problematičtější) trochu chybí připomenutí ostatních aspektů. Doc. Dagmar Lantajovou z Katedry mezinárodního práva a evropského práva PrF TU v Trnavě zaujala problematika konstituování některých nových států v minulém století a s tím spojené úpravy nabytí státního občanství (Úprava štátneho občianstva po vzniku štátu v 20. storočí). V příspěvku konstatovala, že jednotlivé státy ve svých právních řádech v zásadě respektovaly základní principy obsažené v mezinárodních smlouvách, přičemž jako největší problém se ukázalo porušování

zákazu diskriminace. Profesorka Helena Barancová z Katedry pracovního práva a sociálního zabezpečení PrF TU v Trnavě v příspěvku *Medzinárodnoprávna a európska úprava skončenia právneho pomeru zo strany zamestnávateľa* při aplikaci mezinárodněprávní a evropské úpravy jednostranného skončení pracovního poměru ze strany zaměstnavatele na slovenské poměry dospěla k závěru, že v duchu zkoumané právní úpravy takovýto akt musí odpovídat nejen příslušným ustanovením Zákoníku práce, ale též ustanovením občanského zákoníku o náležitostech právního úkonu, a nesmí být v rozporu se základními občanskými právy.

Ve sborníku se sešly dvě stati, jejichž autorky upoutala problematika práva starověkého Řecka. Interní doktorandka Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě Mgr. Monika Martišková ve svém stručném příspěvku *Antické grécke právo – originálne alebo inšpirované Blízkym východom? Inštitút prisahy* na konkrétním příkladu přísahy hledala potencenální inspirační zdroje řeckého práva. Přiklonila se však k názoru, že řecké právo se vyvíjelo samostatně bez výraznějších vnějších vlivů. Příspěvek doc. Miriam Laclavíkové z Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě *Rétorické umenie v starovekom Grécku (epideiktické reči filozofa a rétora Georgia z Leontín)* u mne hned po přečtení názvu evokoval motto, vůči kterému se před půlstoletím vymezoval Vladimír Neff ve svém filozofickém slovníku pro laiky (*Antigorgias*): „Není nic. Je-li přece něco, člověk to nemůže poznat. Lze-li to přece poznat, nelze to bližnímu sdělit a vysvětlit.“ I autorka, když poukazovala na význam řeči v právu, se nutně musela, byť nepřímou, dotknout této rétorické figury, kterou mistr ozdobného řečnictví Gorgias Leontinský využíval při zpochybňování oponentních tvrzení, aby si zároveň obratnou „řečnickou hrou“ přiznával monopol na zprostředkování pravdy. Články dvou autorů spojuje také problematika španělské expanze do Jižní a Střední Ameriky. Editor sborníku doc. Peter Vyšný z Katedry dějin práva PrF TU v Trnavě do něj přispěl článkem *Valladolidská dišputa (1550–1551)*. Pro potřeby této recenze jsem jej přiřadil ke španělské politické a právní historii, nicméně autorem zkoumaná problematika měla v konečném důsledku daleko širší dopad. Stať totiž pojednává o sporu, dotýkajícím se nejen legitimacy, metod, průběhu a reálných důsledků španělské expanze, ale zejména přístupu k domorodému obyvatelstvu (a relativizuje schematickou představu o čistě násilných metodách španělských dobyvatelů), ale také o obecných problémech jako „štát, legitimita vlády, štátna suverenita, medzinárodné právo, spravodlivá vojna, univerzálne ľudské práva, sloboda vierovyznania a i.“. Prakticky k téže době se váže příspěvek doc. Radoslava Hlúška z Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě *Duchovná conquista rituálnej krajiny mexických Nahuov*. Dotkl se zajímavé problematiky christianizace mexických domorodců španělskými misionáři a z ní vzešlého náboženského synkretismu, konkrétně začlenění rituální krajiny a posvátných hor do importovaného katolicismu. Na konec mi vzhledem na situování do minulého století a k současnosti zbyl široce pojatý článek ThLic. Mgr. Michaely Moravčíkové z Ústavu pro právní otázky náboženské svobody PrF TU v Trnavě, jehož jádrem je výklad o izraelském zákonu o návratu z roku 1950 jako právním základem udělení izraelského občanství podle zákona o občanství z roku 1952 a o jeho pozdějších změnách (*Zákon o návrate ako právne vyjadrenie sionizmu*). Praktickou aplikaci uvedeného zákona a s ní spojenou argumentaci autorka demonstrovala i na dvou konkrétních případech.

Sborník, tvořený texty dvaceti autorů s výrazným zastoupením právních historiků, přivedl i ty, kteří se primárně věnují slovenským právním dějinám nebo platnému slovenskému právu, aby s ohledem na profesní zaměření doc. G. Železkové hledali obecnější

témata s mezinárodním či evropským přesahem. Při současném trendu vývoje práva členských států Evropské unie to nebylo nijak obtížné. I když všechny příspěvky nelze označit za právněhistorické, jejich autoři volili témata a přístup k jejich zpracování s vědomím historických kořenů zkoumané problematiky.

Při šíři témat, která sborník obsahuje, si tak právní historici i další čtenáři snadno najdou ta, která je zaujmou.

Ladislav Vojáček

doi: 10.14712/2464689X.2020.43

Správa z inauguračnej prednášky doc. Mgr. et Mgr. Miroslava Lysého, PhD.

S pánom docentom Miroslavom Lysým som sa bližšie zoznámil na hodinách Právnej historiografie, prednášanej v rámci prvého ročníka doktorandského študijného programu Teória a dejiny štátu a práva. Z obsahového hľadiska mi v pamäti utkvela vysoká kvalita jeho výkladu, ktorý sa vyznačoval príslovečnou vecnosťou, avšak bol spestrený aj rôznymi zaujímavosťami z preberanej matérie. Tieto hodiny boli pre mňa mimoriadne vzácne a ako študent na nich rád spomínam. Odchádzal som z nich s nenásilne implantovaným vnuknutím dozvedieť sa o preberanej téme viac. Keď nám bolo o pár rokov neskôr dopriate spolupracovať na spoločnej kolektívnej monografii, mohol som opäť zblízka sledovať jeho umiernený, rozvážny prístup k riešeniu bežných problémov a s úctou som pozoroval jeho niveau kariérneho diplomata. Vojtech Hatala, na Slovensku mimoriadne uznávaný profesor trestného práva, často opakoval mladým asistentom, že „niekedy nie je ani takým problémom profesúru získať, ale problémom je vždy a v každom smere naozaj byť univerzitným profesorom.“¹ Práve preto som si dovoľil začať túto správu drobnou sugestívnou spomienkou ako osobné svedectvo k vyššie uvedenému.

Inauguračná prednáška docenta Lysého bola pôvodne naplánovaná na 10. septembra 2020 v Amfiteátri Právnickej fakulty. Keď sa však tento dátum blížil, zdalo sa, že Slovenskú republiku i celý svet postihla tzv. druhá vlna epidémie vírusu SARS-CoV-2. Keďže Právnická fakulta Univerzity Komenského už skôr flexibilne reagovala na vzniknutú situáciu presunom do on-line priestoru, opätovne sťažená situácia nepredstavovala skutočnosť, ktorá by jej akademickú obec negatívne prekvapila. Napokon, už v letnom semestri akademického roka 2019/20 sa na Právnickej fakulte uskutočnili viaceré obhajoby dizertačných prác, habilitačných a inauguračných konaní vo forme on-line prenosu prostredníctvom aplikácie „Microsoft Teams“ (z odboru dejín štátu a práva spomeňme habilitačné a inauguračné konanie docenta Róberta Brtku, habilitačné konanie doktorky Zuzany Mlkevej Illýovej, či doktora Martina Skaloša).

Z toho dôvodu sa aj terajšie zasadnutie Vedeckej rady Právnickej fakulty Univerzity Komenského 10. septembra 2020 prenieslo do pohodlia kancelárií, či príbytkov zúčastnených aktérov, a to vrátane inauguračnej prednášky docenta Miroslava Lysého, ktorá na tomto zasadnutí odznela. Elektronická platforma zasadnutia umožnila aj v týchto nároč-

¹ LAZAR, J. Spomienka na priateľa. In: VLADÁR, V. (ed.). *Perpauca terrena blande honori dedicata. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narodeninám*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej Univerzity, 2019, s. 16.

ných časoch participáciu viacerých hostí z katedry inauguranta, odborníkov z historickej obce, ale aj širokej verejnosti.

Pán dekan Právnickej fakulty doc. JUDr. Eduard Burda, PhD. uvítal na zasadnutí Vedeckej rady všetkých prítomných. Presne o 14,30 hod. odovzdal slovo predsedovi inauguračnej komisie, pánovi prof. JUDr. Jozefovi Klimkovi, DrSc. Pán profesor postupne predstavil členov komisie a oponentov. Inauguračnú komisiu tvoril prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc. z Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, prof. JUDr. PhD. Miloš Večeřa, CSc. z Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne a napokon prof. JUDr. Alexander Bröstl, CSc., z Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V tejto súvislosti profesor Klimko oboznámil Vedeckú radu s kladným stanoviskom inauguračnej komisie, ktorá na svojom zasadnutí 14. júla 2020 dôkladne preskúmala všetky podklady a skonštatovala, že inaugurant spĺňa všetky podmienky a kritériá pre vymenovanie za profesora.

Za oponentov boli vymenovaní prof. JUDr. Peter Mosný, CSc., významný odborník z oblasti dejín štátu a práva, bývalý profesor na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity, prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc. z Právnickej fakulty Masarykovej univerzity, a prof. JUDr. Matúš Nemeč, PhD. z domovskej Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Napokon, profesor Klimko pristúpil k charakteristike inauguranta. Vedeckú radu a hostí oboznámil s dosiahnutým vzdelaním docenta Lysého (v roku 2003 úspešne ukončil magisterské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore archeológia – história, v roku 2006 obhájil dizertačnú prácu na tejto Filozofickej fakulte v odbore všeobecné dejiny, v roku 2020 graduoval na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v odbore právo, docentom sa stal v roku 2015). Profesor Klimko sa tiež dotkol publikačnej a pedagogickej práce inauguranta.

Potom predstavil tému inauguračnej prednášky Miroslava Lysého s názvom „Poňatie národa v slovenských právnych dejinách“ a odovzdal mu slovo.

Docent Lysý v úvode časovo ohraničil svoju prednášku na obdobie Uhorského kráľovstva. Výber témy zdôvodnil viacerými okolnosťami, najmä svojím dlhodobým záujmom o etnogenézu. Ďalej poukázal na skutočnosti, ktoré do tejto sféry vnášajú aktualizčný moment, napríklad na znenie platného základného zákona Maďarska, ktorý zdôrazňuje kontinuitu ich terajšieho štátu s Uhorským kráľovstvom. Zároveň upozornil na iné historické reminiscencie, pričom za všetky možno spomenúť problematiku Trianonskej mierovej zmluvy, kde tiež prevláda snaha prezentovať Uhorsko ako maďarský národný štát.

Z načrtnutého stavu odvodil dve protichodné tézy, ktorými možno charakterizovať etnický ráz Uhorska. Jednak ide o jeho vnímanie ako štátu maďarského národa. Túto optiku reprezentujú napríklad názory maďarského historika Jánosa Karácsonyiho. Podľa neho Slováci prišli do Uhorska v 15. storočí ako príslušníci českej národnosti. To znamená, že prítomnosť mnohých národností v Uhorsku vysvetľoval ako dôsledok vývoja novovekých dejín.² Na druhej strane vystupuje Uhorsko už od samého vzniku ako mnohonárodnostný štát. Nakoniec, Uhorsko bolo označované za súčasť Sklavinie, teda zeme Slovanov.

Na takto vymedzenom základe si inaugurant jedinečným spôsobom vytvoril hypotézu a vedeckú otázku, ktorú ďalej analyzoval. Pri riešení nastoleného problému sa opieral

² KARÁCSONYI, J. *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez irta*. Budapest: Szent István Társulat, 1921, 160 s.

o znenie právnych a neprávnych prameňov. Podotkol, že predmetná otázka bola vždy predmetom interdisciplinárneho výskumu, okrem historiografie ju bližšie skúmala aj jazykoveda, či archeológia. Pritom je pozoruhodné, že hoci maďarskí aj slovenskí vedci väčšinou používali rovnaké metódy, dospievali k diametrálne rozdielnym názorom.

Za významný prameň svojho rozboru označil docent Lysý privilegiá z 13. storočia. Za zmienku stojí Zlatá bula Ondreja II. servientom z roku 1222, kde sa uvádza: „Nech hostia akéhokoľvek národa žijú podľa slobody, ktorá im bola udelená na začiatku.“ Zmieneny prameň je svedectvom toho, že hostia (teda tí, z ktorých sa formuje najmä mestské obyvateľstvo) boli v Uhorsku prítomní už v danom období. Podľa renovácie Zlatej buly Ondreja II. šľachticom z roku 1231 bola aj šľachta v 13. storočí vnímaná ako etnicky rôznorodé spoločenstvo.

Z rôznych ďalších privilegií pre hostí a mešťanov vyplýva, že multietnicita bola prirodzenou súčasťou Uhorska. Hoci privilegium pre Hronský Beňadik z roku 1217 je v súčasnosti pokladané za fázum zo 14. storočia, bez ohľadu na to sa v ňom uvádza: „chceme... aby ľudia akéhokoľvek národa, teda Sasi, Maďari, Slováci alebo iní (...) nech sa navždy tešia výhodám takej slobody, akú naši hostia usadení v Pešti, Stoličnom Belehrade alebo v Budíne pokojne užívajú z kráľovskej moci.“

Drobnú ukážku z praxe stredovekých miest inaugurant poskytol na príklade Budínskej právnej knihy, kde mal richtár (spravidla nemeckej národnosti) po zvolení zložiť túto predpísanú prísahu: „Prisahám Bohu všemohúcemu, a nášmu milostivému pánovi, kráľovi Uhorska (...) a mestu Budín, Nemcom a Uhrom...“ V tomto kontexte Lysý ďalej spomenul obvod Sasov na Spiši, ktorí sa mohli riadiť vlastným právom (*Zipser Willkür*), ale tiež etnický fenomén Sedmohradska, územia pokladaného za úniu troch národov: Sikulov, Maďarov a Sasov.

Uvedené tvrdenia inaugurant ďalej rozvíjal v tom zmysle, že multinacionalizmus možno pokladať za jeden z nástrojov panovníka v rámci podpory kolonizačnej politiky. Tieto princípy prirodzene prenikli aj do uhorského práva. Svoje úvahy o etnickej diverzite potvrdil aj zmienkou z *Opus Tripartitum*, vzťahujúcu sa na nepriviligovanú skupinu obyvateľstva. Verböci písal o poddaných ako o skupine rôzneho etnického pôvodu.³

V ďalšom priebehu prednášky inaugurant zosumarizoval dôsledky, aké mala prítomnosť mnohých národov pre uhorský štát. Upozornil na to, že v Uhorsku existovala presná hierarchia národov. Na vrchole pomyselné pyramídy stála uhorská šľachta. Jej príslušníci mali rôzny etnický pôvod, hoci spravidla sa hlásili k uhorskej príslušnosti (*natio Hungarica*) a teda aj k Starým Maďarom. Hlásenie sa k uhorskej etnicite bolo pre šľachtu mimoriadne dôležité z hľadiska udržania jej výsad, dokonca to chápali ako jednu zo záruk svojej slobody. Šľachta pritom nebola len obyčajným reprezentantom uhorského národa, ale zároveň predstavovala aj ľud (*populus*). Predmetné chápanie vychádza od Ciceróna, od ktorého to prevzal veľký encyklopedista Izidor zo Seville, jeho závery následne prevzali ďalší učitelia v stredoveku. Popri šľachte v Uhorsku žili privilegované etnické spoločenstvá, ktoré sa mohli spravovať vlastným právom (najmä Sasi, Nemci). Napokon tu boli poddanské národy (Maďari, Slováci).

³ Tripartitum III, 25, 1: „Ich stav je mnohoraký, lebo niektorí sú Uhri, iní Sasi a Nemci, ďalší Česi a Slováci, ktorí vyznávajú kresťanskú vieru. Okrem toho sú niektorí Valasi a Rusi, niektorí obyvatelia Rašky, alebo Srbi a Bulhari, ktorí veria gréckym bludom.“

Za mimoriadne zaujímavý a podnetný možno označiť výklad inauguranta o zániku pertraktovaného chápania mnohonárodného uhorského štátu. Inaugurant ho vníma ako dôsledok pádu partikularizmu koncom 18. storočia, kedy požiadavky modernej doby bazírovali na zjednotení drobných častí krajiny a etnických skupín, ktorými bolo pred tým Uhorské kráľovstvo tvorené. Za mimoriadne dôležitý aspekt v tomto procese označil aj to, že v Uhorsku modernizačná iniciatíva smerovala – „zhora“ – od uhorskej šľachty, ktorá sa stotožňovala práve s uhorským národom. Šľachta sa preto začala postupne stotožňovať s maďarským jazykom. Z toho vyplýva prvoplánovo prekvapivý, ale do kontextu výborne zasadený a logický záver, že maďarizácia bola sprievodným javom zrovnoprávnenia občanov pred zákonov v Uhorsku a zároveň aj všeobecnej modernizácie spoločnosti a reformy práva. Tieto snahy boli zavŕšené zákonným článkom XLIV z roku 1868 o zrovnoprávnení národností, ktorý vychádzal z konceptu jednotného maďarského národa, ďalej sa skladajúceho z národností. Zákon im síce priznával určitý súbor práv, ale v praxi sa nedodržiavali.

V závere docent Lysý zhrnul tézy svojej prednášky, podľa ktorých bolo Uhorsko v právnych i neprávnych prameňov už od vrcholného stredoveku charakterizované ako multinárodné, preto rozhodne nemožno súhlasiť s teóriami, že tento jav vznikol až v novoveku.

Upozornil na to, že etnický pôvod a stavovská príslušnosť bola v Uhorsku úzko prepojená. Z hľadiska legislatívy sa Uhorsko stalo štátom jedného národa až od roku 1868 a táto skutočnosť spôsobila, že sa tento útvar negatívne zapísal do našej historickej pamäte. Svoju prednášku ukončil citátom prvého uhorského kráľa, svätého Štefana: „Kráľovstvo jedného jazyka a mravu je slabé a krehké.“

Po odznení inauguračnej prednášky pán profesor Klimko vyzval oponentov, aby predniesli svoje posudky. Ako prvý sa slova ujal pán profesor Mosný. Docenta Lysého charakterizoval „ako zodpovedného, skromného až nenápadného, usilovného, s neutíchajúcou túžbou po ďalšom vzdelávaní sa, poctivého vedáтора rýdzeho charakteru“.⁴ Následne svoj posudok predniesol profesor Vojáček, ktorý so sebe vlastnou decentnosťou uviedol, že v osobe inauguranta „se propojujú ideálne odborné predpoklady pro úspěšné působení v oboru právní historiografie a starší právní historiografie zvláště – vysokoškolské právnické a historické vzdělání. Jeho působení na právnické fakultě také pootevřívá prostor pro lepší porozumění mezi obecnými historiky a právními historiky.“⁵ Napokon, tretí oponent – pán prof. JUDr. Matúš Nemeč, PhD. – vyzdvihol inaugurantov zmysel pre praktickosť pri riešení agendy a problémov Katedry. Ocenil prístup docenta Lysého k vedecko-pedagogickej práci, v ktorej sa odzrkadľuje postoj klasického univerzitného učiteľa a vedca, uvedomujúceho si, že pre jej výkon je potrebný čas a sloboda. Hoci uviedol, že nemajú rovnaké názory v oblasti spoločenského života, práva a politiky, podotkol, že diskusia s docentom Lysým nikdy nebola strateným časom.

Do následnej diskusie za zapojil pán dekan, doc. JUDr. Eduard Burda, PhD., doc. JUDr. Juraj Vačok, PhD. z Katedry správneho a environmentálneho práva a napokon aj prof. JUDr. Jozef Klimko, DrSc. a doc. JUDr. Branislav Fábry, PhD. z Katedry teórie práva a sociálnych vied. Z rozpravy vyplynulo hneď niekoľko sympatických záverov. Prvým z nich bol názor inauguranta, že nepovažuje za správne, ak sa presadzuje egocentrický pohľad na dejiny, ktoré vykladáme vlastným spôsobom. Upozornil na to, že by sme na nich

⁴ Oponentský posudok prof. JUDr. Petra Mosného, CSc. z 30. júla 2020.

⁵ Oponentský posudok prof. JUDr. Ladislava Vojáčka, CSc. z 9. augusta 2020.

nemali hľadiť z pozície advokáta, ale sudcu. V súvislosti so svojou inauguračnou prednáškou nabádal na primerané zohľadnenie českej a maďarskej argumentácie a vcítenie sa do ich pozície. Dospel k tomu, že v prípade výchovy k jedinej správnej interpretácii dejín študenti nebudú argumentačne pripravení na konfrontáciu vo vzťahu k odlišným názorom. Ďalší krásny záver skonštatoval na základe výsledkov diskusie profesor Klimko, podľa ktorého v oblasti právnych dejín teda ešte naozaj nie je všetko definitívne preskúmané, stále sa objavujú nové pohľady, máme ďalšie výskumné témy na celé desaťročia. Náš odbor má teda budúcnosť!

Potom, čo sa komisia vrátila z tajného rokovania a hlasovania, profesor Klimko vyhlásil výsledky, z ktorých vyplynulo, že komisia i oponenti jednoznačne odporúčajú vymenovanie docenta Miroslava Lysého za profesora. Tento výsledok následne potvrdila tajným hlasovaním aj Vedecká rada Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Inauguranc sa na záver poďakoval oponentom i komisii, čo mu mnohí členovia Vedeckej rady odplatili srdečnou gratuláciou. Ku gratulácii sa pripájame aj my a želáme pánovi docentovi ešte veľa ďalších tvorivých a vedeckých úspechov.

Q. B. F. F. F. Q. S.

Martin Gregor

doi: 10.14712/2464689X.2020.44